

Peter Schumacher

**Ogenblikken van genezing
Indonesische ervaringen**

Van Genneep Amsterdam

Van Genneep 1996

INHOUD

Woord vooraf

Inleiding .

Hoofdstuk I

Jeugd in Indië - De petitie Soetardjo - Oorlog met Japan - Krijgsgevangenen - Kol. Spoor analyse van de oorlog - Vlucht uit Indië verboden - Internationale gevangenenruil - Indo's buiten het kamp.

Hoofdstuk II

Naar het interneringskamp - Ziek in het jongenskamp - De situatie buiten het kamp - De Romoesja's - Hongersnood op Java - De 7 decembertoespraak van Wilhelmina - Indonesiërs en Nederlanders in Australië.

Hoofdstuk III

Japan capituleert - Revolutie - Pemoeda's - Bersiap - Ons gezin herenigd - De toestand in Bandoeng - Naar Batavia - Republikeinen interneren Indo's - Indonesiërs repatriëren uit Australië - Kon de oorlog worden voorkomen?

Hoofdstuk IV

Weer naar school - Repatriëring Indo's uit Republikeins gebied - Pro-Republikeinse Indo's in Djogja - Linggardjati - Protesten in Nederland tegen troepen zendingen - SS-ers en NSB-ers - Persoonlijke brieven van Van Mook - Voor het eerst naar Nederland.

Hoofdstuk V

Eerste Politie Actie - Spoor wil doorstoten naar Djogja - 'Ogenblikken van genezing' - Westerlingen optreden in Zuid-Celebes - Vaandrig Aernout vermoord - Opstand communisten in Madioen - Poncke Princen naar de Republiek.

Hoofdstuk VI

Tweede Actie - VN komt tussenbeiden - Contact tussen Westerling en Spoor - Van Roijen-Roem overeenkomst - Spoor overlijdt - Geweldsexcessen - Nederlandse

campagne in Amerikaanse pers - Ronde Tafel Conferentie - Overdracht.

Hoofdstuk VII

Moeilijk wennen in Nederland - Westerling slaat toe in Bandung - Nederlandse militairen naar huis - De RMS - Indische Nederlanders repatriëren - Processen tegen Jungschläger en Schmidt - Tjalie Robinson - Kwestie Nieuw-Guinea vertroebelt verhoudingen.

Hoofddstuk VIII

De coup van 1965 in Jakarta - Journalistiek en politieke emancipatie - Als correspondent naar Indonesië - Koninklijk bezoek - Politieke Gevangenen - Bezoek aan Buru - Uitgewezen.

Hoofdstuk IX

Terug naar Azië - Oost-Timor - Bij NRC Handelsblad - Westerling en Princen - Totok tussen Indo's - Princen voor VN-commissie - Wat gebeurt er na Soeharto?

Bronnen

Lexicon

Afkortingen

Woord Vooraf

Dit boek pretendeert op geen enkele wijze een historisch-wetenschappelijk werk te zijn. Het bevat niet meer dan een subjectieve impressie van de gebeurtenissen die zich hebben afgespeeld tijdens mijn leven in Nederlands-Indië, daarna Indonesië, en in Nederland.

Een opmerking over de spelling van Indonesische woorden en geografische en persoonsnamen. Tot het jaar 1950 heb ik de tot op dat moment vigerende spelling aangehouden. Daarin wordt de oe-klank nog als oe en niet als u gespeld en heette Kalimantan nog gewoon Borneo en Bogor Buitenzorg. In de eerste twee hoofdstukken - tot 1945 - noem ik Batavia bij zijn koloniale naam. In de volgende vier hoofdstukken - 1945 tot 1950 - gebruik ik de Indonesische benaming Djakarta en de Nederlandse Batavia door elkaar, afhankelijk van de context.

In de laatste drie hoofdstukken - na 1950 - ben ik overgegaan op de nieuwste spelling, die in feite pas in 1972 werd ingevoerd. De belangrijkste wijzigingen zijn: oe=u, tj=c, dj=j en j=y. Dus Soerabaja spel ik dan als Surabaya, Atjeh als Aceh, Djakarta als Jakarta en Djogjakarta schrijft men tegenwoordig - overigens niet helemaal consequent - als Yogyakarta.

Maar, zoals op iedere goede spellingsregel, er zijn uitzonderingen. Deze betreffen persoonsnamen. Een groot aantal Indonesirs heeft ervan afgezien om na de invoering van de nieuwe spelling de schrijfwijze van zijn of haar naam aan de nieuwe spelling aan te passen. Zo hebben Soekarno, noch Soeharto de oe in hun naam in een u veranderd. Generaal Nasution deed dat wel evenals de enige malen in dit boek geciteerde guerrillaleider Suhendro.

Mijn dank gaat uit naar talrijke vrienden die mij voor en tijdens het schrijven hebben gestimuleerd en met nuttige adviezen hebben bijgestaan. Ik wil in het bijzonder noemen de meelezers Rita van Dijk, Carry van Lakerveld, Frans van Maastricht, Jessica Voeten, Marja Wagenfeld en Eva Whiteley-Schumacher. Deskundig advies kreeg ik van Wim Hendrix, Huib Deetman, Suhendro Sosrosuwarno, H.L. Zwitser, Ben van Kaam (foto's) en Max Seijffers. Zonder hun onbaatzuchtige ondersteuning zou het schrijven van dit boek een stuk moeilijker zijn geweest.

Ik sta open voor suggesties om bij een mogelijke tweede druk verbeteringen aan te brengen.

Peter Schumacher

Maart 1996

Inleiding

Het was in 1988, na de verschijning van de laatste, grotendeels herschreven druk van mijn boek *De Minderheden*, dat mijn uitgever mij een verrassend voorstel deed. Hij wist dat mijn grootste interesse lag bij Indonesië. Een belangstelling die veel, zo niet alles te maken had met het feit dat ik in het koloniale Nederlands-Indië geboren was en er voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog was opgegroeid.

Bovendien heb ik mij sinds de jaren zestig als journalist intensief met het land en zijn geschiedenis beziggehouden en er regelmatig over gepubliceerd. Ik ben er korte tijd correspondent geweest - en uitgewezen - en ik heb het land daarna nog verschillende keren bezocht.

Mijn uitgever stelde voor dat ik mijn visie zou geven op de geschiedenis van de dekolonisatie van Indonesië tegen de achtergrond van mijn jeugd in Nederlands-Indië en mijn latere politieke emancipatie. Een persoonlijke ontwikkeling die in de jaren dertig begon als zoon van koloniale ouders en die via tal van 'ogenblikken van genezing' - een veelzeggend citaat van collega-journalist Henk van Maurik - heeft gevoerd naar een gefundeerd oordeel over de gebeurtenissen die hebben geleid tot een onafhankelijk, maar nog steeds niet vrij en democratisch Indonesië.

De aanleiding voor mijn passie om alles te willen weten over het Nederlands-Indië van mijn jeugd en het Nederlands-Indonesische conflict dat nog steeds doorsuddert, waren de soms traumatische ervaringen die ik tijdens de Japanse bezetting ondervond.

De tijd doorgebracht als elfjarig jongetje in een Japans jongenskamp was niet gemakkelijk geweest. Ik was mager, veel ziek en ik verlangde naar mijn moeder. Verder was er nog een vriendje Max. Zijn achternaam wist ik niet meer. Hij is een grote steunpilaar voor me geweest.

Kort nadat ik vijftig jaar was geworden, in 1983, kreeg ik last van neerslachtigheid en ook lichamelijk voelde ik me zo beroerd dat ik niet meer in staat was om te werken. Die depressieve gevoelens hadden duidelijk verband met de kamptijd. Dromen waren daar een aanwijzing voor.

Uit ervaringen van lotgenoten, waarover al enkele artikelen waren verschenen, begreep ik: erken dat je veel van die kampervaringen verdrongen hebt, en besef dat je niet de enige bent die na zo veel jaren met de oorlog wordt geconfronteerd.

Ik was niet in paniek, want ik wist door een ervaring tien jaar eerder, dat het waarschijnlijk was dat die kamptijd ooit zou terugkomen. Die eerste confrontatie met het oorlogsverleden was tijdens een ontmoeting met de journalist Henk Leffelaar in 1974 in Washington. Hij gaf me een boek dat hij geschreven had, *Through a Harsh Dawn* met als ondertitel *A Boys Grows up in a Japanese Prison Camp*.

Henk had in een jongenskamp gezeten op Sumatra. Toen ik het boek op weg naar mijn hotel inbladerde en foto's zag van die net bevrijde jongens in 1945 overviel me een hevige emotie. Ik sloeg het boek onmiddellijk dicht met het vaste voornemen er

voorlopig niet meer in te kijken. Ik was gewaarschuwd.

Toen het zo ver was besloot ik de zaak systematisch aan te pakken in een poging er zo snel mogelijk van af te zijn. De eerste stap was om er zo veel mogelijk over te praten. Mijn grootste probleem was dat ik nog maar zo weinig wist. Het was belangrijk oud-kampgenoten te vinden die in staat waren mijn verdrongen leed te beschrijven. Daar bestond een radioprogramma voor, Adres Onbekend. Ik moest een paar maanden wachten. Het belangrijkste was om Max te vinden. Verder kende ik nog een naam van een jongen die ook nog bij mij in het vrouwenkamp had gezeten. Dat was Johnny Cohen. Meer namen wist ik niet.

Binnen een uur had ik Max, die Seijffers bleek te heten, en Johnny aan de telefoon. Max bleek in Israël te wonen. Ik had het geluk dat het programma werd beluisterd door de nicht van Max' moeder, die in Amsterdam woonde. Die verstreekte Max telefoonnummer. Hij bleek die ochtend toevallig thuis te zijn. Ook zijn herinneringen aan het jongenskamp bleken weggezakt, maar toen ik mezelf beschreef, zei hij: 'O, was jij soms dat kleine, zielige, blonde jongetje dat naast me lag en dat ik onder mijn arm heb genomen?' Nu begreep ik waarom ik na veertig jaar nog last had van die tijd in het jongenskamp.

De verdere gesprekken met Max en andere 'jongens' die zich mij herinnerden en reageerden op de radiouitzending verschaften me meer inzicht in het kwetsbare, verzwakte jongetje dat ik toen geweest moet zijn. Hoe ernstig ik die tijd verdrongen had beseft ik pas toen mijn ex-vrouw Zena me vertelde dat zij mij meerdere malen had gevraagd over de oorlog te vertellen en dat ik dat altijd had geweigerd. Zelfs die weigering kon ik me niet herinneren.

Ik besloot in een praatgroep, een kongsi, te gaan met nog vijf mensen die als kind in een Japans interneringskamp hadden gezeten. Vaak hadden we echt wat aan elkaar, maar er waren ook momenten dat ik me helemaal niet op mijn gemak voelde. Dat kwam door een grote kennis van de oorlog in Indië waardoor ik mijn lot betere kon relativieren. Het stoorde me dat er bij de meeste kongsi-genoten zo weinig belangstelling was voor de mensen die buiten het kamp hadden gezeten, Indo-Europeaan en Indonesiers, die ook veel hadden geleden.

Na de kongsi zocht ik psychiatrische hulp. Daar heb ik veel aan gehad. Van meet af aan stond me voor ogen dat ik geen oorlogsslachtoffer wilde worden. Na anderhalf jaar verliet ik de psychiater. Ik was opgelucht, voelde me geen oorlogsslachtoffer, maar had wel het gevoel tien jaar ouder geworden te zijn.

Waarom was alles zo drastisch misgegaan in Indonesië na de capitulatie van Japan? Waarom was ik zo fel tegen Soekarno en waarom heeft mijn weerzin tegen die man nog zo lang aangehouden? Hoe zat het met het koloniale milieu waar ik uit afkomstig was? Als ik op dit soort vragen bevredigende antwoorden wilde vinden - zo luidde mijn redenering - zou ik mijn eigen nare oorlogsherinneringen kunnen relativieren en ze daardoor beter en evenwichter kunnen integreren in mijn herinneringen in het

algemeen, en die aan Indië/Indonesië in het bijzonder.

Ik begon zo veel mogelijk boeken over de Indonesische kwestie aan te schaffen en begon een archief aan te leggen. Al lezend en schrijvend - voornamelijk voor de krant waar ik voor werkte - wist ik mijn kampervaringen en mijn Indisch-koloniale verleden te plaatsen in een overzichtelijk historisch kader.

Ze was al tegen de tachtig toen mijn moeder opeens zei: 'Wat vreemd toch hè, dat we ons indertijd, toen we in Indië woonden, nooit hebben afgevraagd wat de Indonesiërs zelf wilden met hun land.'

Die spontane opmerking vervulde me met intens genoeg. De vele gesprekken die ik met mijn moeder had gehad over de schaduwzijden van haar en mijn koloniaal verleden in 'ons' Indië, hadden niet alleen m'n eigen maar ook haar inzicht verdiept. Ik was trots op haar, maar vroeg toch of die vanzelfsprekendheid van de koloniale samenleving misschien veroorzaakt werd door dat wij indertijd thuis nauwelijks contact hadden met Indonesiërs, behalve dan onze huisarts, dokter Zakir.

'Je vader en ik', antwoordde ze, 'hadden grote achting voor dokter Zakir en je weet dat ik de adat van de bedienden ook altijd heb gerespecteerd. Dus discrimineren deden we niet. We waren echt geen racisten.'

Dat wilde ik best geloven, maar in mijn herinnering werd er thuis toch vaak wat schamper gedaan over inlanders - over Indonesiërs spraken wij nooit - die het Nederlands verhaspelden. Dat was denigrerend. Daar kwam nog bij dat wij hun taal, het Maleis, ook lang niet vlekkeloos spraken. Getuigde dat, vroeg ik mijn moeder, van een Europees, blank superioriteitsgevoel?

Indertijd had ze dat nooit zo gezien. Ook niet dat het eigenlijk discriminerend was. 'Bovendien', zei ze, en dat vind ik nog steeds tekenend voor die hele koloniale maatschappij van toen, 'er was niemand die ons daarop attent maakte.'

Ik wilde weten of mijn ouders en hun kennissen vóór de oorlog, toen het nog rustig was in Indië, nooit spraken over de Indonesische nationale beweging spraken, over figuren als Soekarno, Hatta en Sjahrir, die toch regelmatig in het nieuws waren. Zeker als ze wegens hun politieke activiteiten weer eens naar een ver eiland werden verbannen.

Volgens mijn moeder had Pa daar wel uitgesproken ideeën over. Die nationalisten, vond hij, dat waren 'opstandelingen die zich door communisten lieten opjatten.' Discussie was niet mogelijk.

Het enige min of meer politieke onderwerp dat in mijn moeders herinnering wel eens ter sprake kwam was dat 'Nederland nooit begreep wat in Indië allemaal tot stand werd gebracht. Wij wilden af van de betutteling uit Den Haag en veel meer onze eigen zaken regelen.'

Samen met de Indonesiërs? 'Wat dacht je', zei mijn moeder niet zonder ironie, 'die waren daar toch nog lang niet rijp voor. De redenering was dat zij heel geleidelijk wellicht een aantal ambtelijke taken en een enkele bestuursfunctie zouden kunnen overnemen. Aan een aandeel in de handel of het bedrijfsleven waren zij zeker nog niet toe. Dat zou nog tientallen jaren duren. Zelfstandig lag nog verder weg lag. Aan een mogelijk vertrek van Nederlanders uit Indië werd echt door niemand gedacht.'

Ze bleef echter zitten met de vraag waarom de redelijke aspiraties van de Indonesiërs indertijd aan haar voorbij waren gegaan. Was het soms omdat in die jaren Europese

vrouwen in Indië geen mening hadden, of klakkeloos die van hun man overnamen? Mijn moeder was het met die redenering wel eens, maar zij wilde mijn, die al meer dan twintig jaar dood was, niet afvallen. Ik ben zeker niet de enige geweest die haar denken over dit soort zaken op gang heeft gebracht. Er kwamen veel jongelui van allerlei politieke pluimage graag bij mijn moeder thuis, omdat ze voor iedereen een open oor had.

In de laatste jaren van haar leven werd mijn moeder steeds radicaler. Ze was lid van het Humanistisch Verbond, actief lid van Amnesty International, leefde zeer mee met het lot van de Indonesische politieke gevangenen en was fel tegen bewapening. Aan conservatieve politici als Josef Luns en Dries van Agt had ze een enorme hekel. De laatste keer dat ze heeft gestemd wilde ze eigenlijk op de PSP stemmen, maar er was één argument dat haar daarvan weerhield: de PSP was tegen het koningshuis. Dat ging haar toch wat te ver.

Ze zag er geen heil meer in om met haar oude vrienden en vriendinnen uit Indië, die haar regelmatig kwamen opzoeken, te discussiëren over zaken als ontwapening, de Derde Wereld en racisme. Het waren onderwerpen waar ze wèl graag met mij en met de talloze jonge, vaak progressieve vrienden over sprak. Ze liet, als goede humaniste, iedereen altijd zo veel mogelijk in zijn waarde. Maar op één punt was ze heel principieel en consequent: zij tolereerde niet dat er in haar huis iemand denigrerende opmerkingen maakte over mensen met een andere huidskleur. Daar was geen discussie over mogelijk.

Naar Indonesië heeft ze nooit meer terug gewild. Haar argumentatie luidde ongeveer zo: ik bewaar over het algemeen goede herinneringen aan het Indië waar ik ben geboren en waar ik veertig jaar heb gewoond. Dat land bestaat niet meer. Dat is ook helemaal niet erg. Vertel me alles over hoe Indonesië zich ontwikkelt en zeg me welke boeken en artikelen ik er erover zal lezen, maar mijn herinnering wil ik intact houden.

Kortom, mijn moeder had, na de vroege dood van mijn vader in 1960, zichzelf op voorbeeldige manier gedekoloniseerd, zonder haar Indische, koloniale achtergrond te verloochenen of te verwerpen. Op dit punt is zij een voorbeeld voor me geweest.

Mijn eerste herinneringen gaan terug naar 1937. Ik was vier jaar eerder geboren in Sanga Sanga Dalem, een klein plaatsje, dat op moderne kaarten alleen nog maar wordt aangeduid met Sanga Sanga, aan de oostkust van Borneo, net onder de evenaar. Sanga Sanga was een typisch oliestadje, waar de Bataafsche Petroleum Maatschappij (BPM) één van de oudste olievelden van Nederlands-Indië exploiteerde. Er komt nu nog steeds olie uit de grond.

Mijn vader werkte als werktuigbouwkundig ingenieur bij de BPM, een toen zelfstandig onderdeel van Shell en daar later helemaal in is opgegaan. Mijn zuster Josien was vijf jaar eerder geboren, mijn broer Flip drie jaar. Twee jaar na mij werd

er nog een meisje, Eva, geboren.

Sanga Sanga was een typische BPM-gemeenschap. Alles was BPM, het ziekenhuis, de tennisbanen, de soos, er was zelfs een aparte BPM-tijd, die een uur scheelde met de normale tijd. Iedereen wist alles van iedereen. Afwijkend sociaal gedrag in zo'n kleine, Europese gemeenschap werd nauwelijks getolereerd. Mijn vader bij voorbeeld was niet zo'n sportief type. Hij weigerde te tennissen met zijn chef, hoewel dat wè van hem werd verwacht. Hij heeft altijd vermoed dat zijn ontslag bij de BPM in 1935 te maken heeft gehad met zijn 'minder sociale gedrag'.

Zoals alle ontslagen werknemers mocht ook mijn vader kiezen tussen een reis naar een plaats van zijn keuze in Indië, of naar Nederland. Hij verkoos Java. In Nederland leek hem de kans om opnieuw werk te vinden als Delfts ingenieur geringer dan op Java, waar hij geboren was en waar hij hoopte via vrienden gemakkelijker werk te krijgen.

In Batavia gingen we wonen in de Europese wijk Menteng. Eerst aan de Djamboelaan en later aan de Lombokweg. Naar dat huis gaan mijn vroegste herinneringen terug.

In die 'moeilijke jaren met vier kleine kinderen', zoals mijn moeder die periode altijd omschreef, had mijn vader allerlei kleine baantjes, zoals het aan de man brengen van Zweeds roestvrij stalen huishoudelijke produkten, waar hij weinig aan verdiende. Interend op gespaard geld, lukte het hem uiteindelijk in 1938 toch weer een vaste betrekking te bemachtigen. Via een goede vriend kreeg hij een bureaubaan op het departement van Economische Zaken. Die vriend had een auto, waarmee hij mijn vader iedere ochtend kwam ophalen. Ik zie die twee mannen nog duidelijk voor me in de open Ford met van die treeplanken, beiden met een hagelwitte tropenhelm op hun hoofd.

We woonden we in een aardig huis met bedienden en er was in mijn herinnering wel geld voor de dierentuin en soms de film, maar niet voor vakantie. Van armoede, zoals bij veel door de crisis getroffen gezinnen in Europa het geval is geweest, heb ik als kleine jongen nooit iets gemerkt.

Ik was in die jaren natuurlijk nog veel te jong om me bewust te zijn van de politieke zaken die zich in Indië voordeden. In 1937-'38 was een kwestie die veel aandacht trok de Petitie Soetardjo. Of mijn ouders deze zaak op de voet volgden betwijfel ik, ze waren niet zo politiek.

Soetardjo Kartohadikoesomo was voorzitter van de fractie van de PPBB in de Volksraad. PPBB was de Maleise afkorting voor de Vereniging van Ambtenaren van het Inheemse Bestuur, die in 1929 was opgericht en in 1931 met zeven leden in de Volksraad zat. De Volksraad telde zestig leden, van wie de helft Indonesiërs. Het college werd deels gekozen vanuit belangrijke maatschappelijke organisaties, de betere lagen van de bevolking dus, en deels door de overheid benoemd. Representatief kon je de Volksraad niet noemen. Ze had weinig macht, maar bij voorbeeld wel het recht voorstellen te doen en petitieën in te dienen.

In 1936 diende Soetardjo, samen met vijf andere leden (drie Indonesiërs, een Chinees en een Arabier) een petitie in die was gericht aan de Staten-Generaal in Nederland. Het enige wat er in die petitie gevraagd werd was 'te bevorderen dat een conferentie van vertegenwoordigers van Nederland en Nederlands-Indië bijeengeroepen zou worden teneinde op voet van gelijkgerechtigheid een plan op te stellen dat Nederlands-Indië binnen tien jaar geleidelijk de staat van zelfstandigheid zou geven.' Over onafhankelijkheid of over verbreking van de band met Nederland werd in de petitie niet gerept.

Het was al gauw duidelijk dat deze petitie veel Indonesische intellectuelen, zeker hen die in principe iedere samenwerking met het koloniaal bewind hadden afwezen - de zogenoemde non-coöperatieven - lang niet ver genoeg ging. Van de zijde van de (Indo-)Europeanen in de Raad rezen bezwaren tegen de toch wel erg korte termijn van tien jaar. Nadat die tien jaar uit de tekst was geschrapt werd de petitie in stemming gebracht en aangenomen: 26 voor, 19 tegen. 15 leden onttrokken zich aan de stemming. Onder de 19 tegenstemmers waren 11 Indonesiërs. Onder de 26 voorstemmers waren zes van de zeven vertegenwoordigers van het Indo-Europees Verbond, de grootste belangenorganisatie onder Indische Nederlanders.

Bij de behandeling van de Indische begroting in de Tweede Kamer toonden alleen de fracties van de SDAP en de CPN zich voorstander van de petitie. Namens de communistische fractie sprak het Indonesische kamerlid Roestam Effendi. In 1938 wees de Nederlandse regering de petitie af op advies van de gouverneur-generaal van Nederlands-Indië, jonkheer A.W.L. Tjarda van Starkenborgh Stachouwer. Hij schreef ondermeer dat het Nederlands bewind zeker betekenis hechtte 'aan de drang

naar zelfbeschikking bij overheerste volkeren die tot bewustheid komen.' Hij meende dat Nederland tot dan toe niet tekort was geschoten bij 'het onderkennen van de tekenen destijds; het heeft niet nagelaten de landskinderen deel te geven in lands- en plaatselijk bestuur.' Echter: het bijeenroepen van een conferentie zou 'de schadelijke indruk zou wekken als zou het regeringsbeleid in onzekerheid verkeren en tevens de verwachting levendig houden dat iets nieuws en groots te gebeuren staat.' En dat zou dan weer, vreesde Tjarda, 'veel gerucht en beweging veroorzaken, terwijl per slot het resultaat van de arbeid negatief zou blijken, of een program zou worden uitgewerkt dat de regering in verlegenheid brengen zou.'

De afwijzing van de petitie Soetardjo was in Indië koren op de molen van de Nationalisten, van wie de latere eerste president van de Republiek Indonesia ir. Soekarno toen al een belangrijke voorman was. Deze nationalisten waren al jaren van mening dat van Nederland niets positiefs viel te verwachten in de richting van zelfstandigheid, laat staan van onafhankelijkheid. Het directe gevolg van de afwijzing was ook dat het politieke, nationalistische front, dat naar echte onafhankelijkheid streefde, drastisch werd versterkt. Dat front was ruim tien jaar eerder door Soekarno opgericht en had in 1928 geresulteerd in de eed van de Indonesische jeugd in Djogjakarta. Men beloofde elkaar te zullen blijven streven naar onafhankelijkheid onder één vlag, één taal en één volk van Sabang tot Merauke. Sabang ligt in het uiterste Noordwesten van Sumatra en Merauke in het uiterste Zuidoosten van Nieuw-Guinea. Niets wees erop dat in politiek Den Haag of bij de machthebbers in Batavia iets van die toenemende radicalisering doordrong.

Zeven jaar en een Japanse bezetting later, in 1945, barstte de bom. Maar ook in '45 begrepen maar weinig Nederlanders dat de lont, die al aan het begin van de eeuw door de eerste voorzichtige Nationalisten was aangestoken, feller was aangewakkerd door de hovaardige afwijzing van de Petitie Soetardjo. Een petitie waarover Soetardjo in de Volksraad nog had gewaarschuwd: 'Nu heeft u nog met mij te maken, maar als u mijn verzoek afwijst, krijgt u te maken met radicalen als Tamrin en Soekarno.' Tamrin, ook lid van de Volksraad, behoorde tot de elf Indonesische tegenstemmers, omdat hij de petitie lang niet ver genoeg vond gaan.

De enige inlanders die ik in die jaren sprak - van de term Indonesiër of Indonesië hadden wij nog nooit gehoord - waren onze huisbedienden en dokter Zakir, die wij nog kenden uit mijn vaders BPM-tijd op Borneo en die tegelijk met mijn vader ontslagen was. Met de kokkie, die met ons was meeverhuisd van Borneo naar Java en mij al kende van mijn geboorte, had ik een sterke band. Zij woonde in een klein kamertje bij ons achter in wat de bijgebouwen heette. Ik deelde met haar de angst bliksem, onweer en vuurwerk. Dan kropen we in haar kamertje dicht tegen elkaar aan.

Het huis aan de Lombokweg was in mijn herinnering niet heel erg groot. Gewoon voor Indische begrippen. Een voorgalerij, het platje noemden we dat, een voortuin met bloemen en een boom. Ik denk vier kamers en een open achtergalerij, waaraan de kamertjes voor de bedienden lagen. Een tuintje met een put. Iedere avond kwam rond een uur of zes, als de duisternis inviel, een inlandse man op de fiets met een lange stok om de straatlantarens die op gas brandden te ontsteken.

De grootste schok uit die tijd was de vrij plotselinge dood van mijn drie jaar oudere broer. Hij kreeg hersenvliesontsteking. Daar was toen, er was nog geen penicilline, niet veel aan te doen. Ik was erg gehecht aan mijn broer. We hadden samen heel wat kattenkwaad uitgehaald.

Flip dood. Ik vond het vreselijk en mijn ouders en zusjes natuurlijk ook. Maar helemaal bevatten deed ik het nog niet en ik ontwikkelde de vreselijke gewoonte mijn moeder te plagen met de dood van Flip. Ik kan dat nog steeds niet verklaren. Misschien had het te maken met een tweede sterfgeval zo kort daarna en zo dichtbij: de kokkie overleed plotseling. Het moet voor mij allemaal moeilijk te verwerken zijn geweest.

Aan het eind van de straat, bij de Theresiakerk, was een door nonnen geleide fröbelschool. We waren weliswaar niet katholiek maar dat schooltje dichtbij en daar ging ik heen toen ik vier jaar was. Ik leerde ik matjes vlechten en andere nuttige zaken.

Verderop in dezelfde straat woonde mijn grootmoeder. De moeder van mijn moeder. Zij had mijn grootvader verlaten en was eind jaren twintig naar Nederland vertrokken. Ze hield niet erg van Indië. Maar in 1937 kwam ze voor een jaar terug om haar kleinkinderen te zien. 'Oma in Holland' had vlak in de buurt een huisje op het erf van een groter huis gehuurd. Mijn oudste zus en voor zijn dood ook mijn broer en ik gingen op weg naar school altijd even bij haar langs. We aten daar dan onze in een beker meegenomen havermoutpap op. Oma noemde mij strodak, vanwege mijn blonde haar.

In 1938, nadat oma naar Nederland was teruggekeerd, werd mijn vader overgeplaatst naar het kantoor van Verkeer en Waterstaat in Bandoeng. Deze stad lag net als Batavia ook in West-Java, maar dan wat hoger en dus koeler meer in het binneland. Daar woonde ook mijn grootvader, dus de vader van mijn moeder.

Opa Sieburgh was kolonel geweest in het Koninklijk Nederlandsch Indische Leger (KNIL) en in de jaren twintig al gepensioneerd. Hij was in Indië geboren, evenals zijn vader, die het ooit nog tot assistent-resident had geschopt. Hij had een actief sociaal leven. Behalve dat hij graag een borrel dronk in de soos, was hij plaatselijk bestuurslid van het Indo-Europees Verbond (IEV), de grootste belangenvereniging van Indische Nederlanders, voornamelijk Indo-Europeanen. Voor het IEV was hij ook in de Bandoengse gemeenteraad gekozen. Daarnaast was hij lid van de Vrijmetselarij, kortweg de Loge genoemd. Vanuit die Loge deed hij sociaal werk.

Hij richtte de Anti-Woekervereniging op. Het maken van woekerwinsten, in veel gevallen door Arabieren en Chinezen, op leningen verstrekt aan Indonesiërs of minder kapitaalkrachtige Europeanen die een zaak wilden beginnen, kwam veel voor. Mijn grootvader was deze sociale misstand een doorn in het oog. Hoe succesvol hij met zijn vereniging is geweest weet ik niet. Progressief was mijn opa overigens niet. Volgens mensen die hem goed gekend hebben ging hij er prat op zichzelf te afficheren als 'achteruitstrevend-conservatief'. Ik heb hem gekend als een heel vriendelijke, aardige man, die van zijn kleinkinderen hield en spannende verhalen kon vertellen over zijn tijd in het leger. Ik was veertien toen hij stierf.

Mijn andere grootvader was, in 1914, al gestorven. Zijn enige kind Anton, mijn vader, was toen nog maar tien jaar. Evert Jan (roepnaam Eduard) Schumacher was, net getrouwd, in 1903 vanuit Nederland uitgezonden als onderwijzer. Zijn eerste aanstelling was in Semarang (Midden-Java). Toen hij elf jaar later stierf was hij hoofd van de Hollands-Chinese School in Djogjakarta.

Dat ik zo weinig van hem weet prikkelt me. Over de eerste 39 jaar van zijn leven weet ik niets, behalve dat hij in Venlo is geboren als zoon van de handelaar Jan Schumacher en dat hij al op vrij jonge leeftijd volledig met zijn familie heeft gebroken. Waarom laat iemand die Evert Jan heet zich Eduard noemen? Zou het op een bewondering voor Eduard Douwes Dekker (Multatuli) duiden? Onder Nederlands onderwijzend personeel in Indië bestond inderdaad grote bewondering bestond voor Multatuli en de Max Havelaar. De vakbond waarin de meeste onderwijzers in Indië waren verenigd, het Nederlands Indische Onderwijzers Genootschap (NIOG), stond bij de autoriteiten bekend als een 'rood broeinest'. Maar zelfs of mijn opa lid was van het NIOG weet ik niet. De Hollands-Chinese school waar mijn grootvader hoofd van was, bestond nog niet zo lang. Wettelijk was het pas vanaf 1908 mogelijk ook voor Chinezen en Arabieren speciale scholen op te richten waar de voertaal Nederlands was. Soortgelijke Hollands-Inlandse scholen bestonden al eerder.

In Indië bestond er afwijkende wetgeving voor de verschillende bevolkingsgroepen. Op basis van dit ras criterium was de samenleving verdeeld in drie categorieën: Europeanen en met hen gelijkgestelden, Inlanders en Vreemde Oosterlingen. Tot de laatste categorie behoorden voornamelijk Chinezen en Arabieren. Met name de Chinezen in Indië, die in aantal dat van de Europeanen verre overtrof, hebben zich door deze koloniale 'apartheidswetgeving' altijd diep gekwetst gevoeld. Het besef dat deze wettelijke discriminatie ook was bedoeld om de economische positie van Chinezen in concurrentie met Europeanen aan banden te leggen werd nog versterkt toen begin in de beginjaren van de eeuw wel alle Japanners in Indië gelijk gesteld werden met Europeanen. Om nog meer zout in de Chinese wonden te gooien werden in 1924 ook in Indië verblijvende Turken en Siamezen tot ere-Europeaan gebombardeerd.

Alle pogingen van vooruitstrevende en liberale juristen en anderen om het rascriterium op korte termijn uit de Indische wetgeving te schrappen leden schipbreuk. Er kwam een regeling waarbij de gelijkberechtiging van alle inwoners van Nederlands-Indië geleidelijk zou worden ingevoerd.

De positie van Chinezen in het huidige Indonesië is zo mogelijk nog beroerder dan tijdens de koloniale periode. Chinezen moeten Indonesische namen aannemen en ze mogen geen eigen kranten uitgeven, om maar enkele discriminatoire maatregelen te noemen.

Ons verblijf in Bandoeng duurde niet lang. Na een jaar, in 1939, kreeg mijn vader weer een andere positie, nu in Soerabaja op Oost-Java. Het was heel normaal dat je ieder jaar werd overgeplaatst en dan met het hele gezin verhuisde. Je meeste meubels verkocht je op de vendutie in de ene plaats en je kocht op dezelfde manier weer andere in de stad van vestiging.

In Soerabaja ging ik voor het eerst naar de lagere school. Ik kreeg nu, net als mijn oudere zus een griffeldoos, ondermeer om te leren schoonschrijven. Eén van de bedienden sleep de griffels vóór we naar school gingen. We hadden vier bedienden: een baboe voor de was en het schoonhouden van het huis, een djongos die een beetje de rol van een butler had, een kokkie die kookte en een kebon voor de tuin. Zo was het bij alle Europese gezinnen.

Een jaar later, in 1940, drong er voor het eerst iets van een oorlogsdreiging tot me door. De bezetting van Nederland door de Duitsers bracht grote consternatie met zich mee. Iedereen die familie had in Nederland maakte zich ongerust. Oma in Holland had de gewoonte om ons zelf geschreven verhalen op te sturen, die mijn moeder voorlas en waar wij zelf als kleine 'helden' in voorkwamen. Die verhalen moesten wij nu missen.

Ook in de Indische soos brak enige paniek uit, want hoe moest dat, nu de jeneveraanoer uit Nederland droogviel en de duizenden vaste soosgasten hun 'paitje' niet meer konden drinken. Na een paar dagen haalden alle notoire drinkers in Indië verlicht adem: Bols bleek ook een jeneverstokerij te hebben in Argentinië.

Er woonden in Indië betrekkelijk veel Duitsers, zij werden allemaal geïnterneerd. Hetzelfde gebeurde met de NSB-ers. De NSB had in Indië veel aanhangers. Mussert had in 1938 met veel succes Indië bezocht. Hij was zo slim in zijn toespraken nooit het onderwerp raszuiverheid aan te roeren. Wel verwierf hij veel sympathie en aanhang door in te spelen op de in Indië wijdverbreide afkeer van 'Den Haag'.

Hier en daar kwam het tot behoorlijke excessen bij de arrestatie van Duitsers en NSB-ers. Er werden talloze mensen gearresteerd vanie men slechts veronderstelde dat ze NSB-er waren. Mijn vader heeft vanwege zijn Duitse naam ook nog een dag vastgezet, maar is heel gauw weer vrijgelaten. Hij en vele duizenden Europese mannen met hem, werden al snel opgeroepen voor herhalingsoefeningen bij het

legeronderdeel dat bekend stond als de Landstorm. Ik zag mijn vader voor het eerst in uniform en was trots op hem.

Ik heb mijn moeder later gevraagd hoe zij en mijn vader in Indië tegenover de NSB stonden. 'We zijn in Bandoeng wel eens naar zo'n bijeenkomst geweest, maar dat was meteen de laatste keer. Dat militanterige politieke gedoe sprak ons helemaal niet aan', zei ze. Gelukkig waren mijn ouders te apolitiek, of niet dom genoeg, om lid te worden van de NSB.

Onder de vrienden van mijn ouders was een echtpaar dat wel lid was van de NSB. De man werd in mei 1940 geïnterneerd en zijn vrouw en kinderen moesten zich maar zien te redden. Dat viel niet mee. Mijn moeder had uit pure menselijkheid met haar te doen en wilde helpen. Mijn vader raadde haar dat sterk af: het zou hem zijn positie kunnen kosten. Ze heeft het ook niet gedaan.

In oktober 1940 verhuisden we weer naar Batavia. Mijn vader was bij het departement van Verkeer en Waterstaat inmiddels opgeklommen tot inspecteur bij de Afdeling Spoorwegtoezicht en Wegverkeer.

De Janners hadden al een groot deel van China bezet en de kans dat ze ook andere delen van Zuidoost-Azië zouden veroveren was reëel. Indië probeerde met de handhaving van een strikte neutraliteit, gepaard aan verhoogde militaire activiteit de Japanse dreiging op afstand te houden.

Koninginnedag (31 augustus) 1941 in Batavia staat me nog duidelijk voor ogen. Zoals gebruikelijk liepen mijn zusjes de hele dag in oranje jurkjes en ik met een oranje sjerp om. We gingen met het hele gezin naar de militaire parade op het Koningsplein kijken. Een zee van groene uniformen, voorbijtrekkend geschut, pantserwagens en ander militair materieel met op de achtergrond het spierwitte paleis van de gouverneur-generaal. Ik was er op dat moment van overtuigd dat Indië nooit te veroveren was, zeker niet door 'die Jappen'.

Echt bang, zo was de algemene redenering, hoefden we toch niet voor ze te zijn. Het waren immers maar Aziaten. En dan volgde er meestal nog een hele reeks racistische hoogstandjes in de trant van scheve ogen waardoor ze niet konden zien, laat staan mikken, maar ook dat ze met hun 'kromme poten' niet ver zouden komen. Bovendien rekenden we vast op Amerika voor het geval het toch mis ging. En dat ging het.

Toen op 8 december 1941 de Japanse vloot en luchtmacht de Amerikaanse basis in de Stille Oceaan Pearl Harbor aanvielen en grotendeels vernietigden, beschouwde Indië zich onmiddellijk in oorlog met Japan. De Java-Bode kwam uit met een grote kop op de voorpagina: Oorlog in den Pacific, met daar vlak onder de koppen: Nederlands-Indië in oorlog met Japan. Wij aanvaardden de uitdaging! Wij aanvaardden de uitdaging! De Java-Bode vermeldde ook nog dat diezelfde ochtend honderden Japanse staatsburgers en mensen die ervan werden verdacht met Japan te sympathiseren waren opgepakt en geïnterneerd in kampen, die kort tevoren daartoe

waren ingericht. Zij werden enkele weken later met twee schepen naar Australië overgebracht, waar de meesten de rest van oorlog geïnterneerd bleven.

Mijn vader en tienduizenden andere Europeanen werden gemobiliseerd. Mijn moeder werd lid van de Covim, een organisatie van vrouwelijke vrijwilligers in oorlogstijd, die ondermeer EHBO-diensten konden doen. Batavia werd in staat van verdediging gebracht. Er waren om de haverklap verduisteringsoefeningen van de luchtbeschermingsdienst, de ruiten moesten worden beplakt om bij bombardementen rondvliegend glas te voorkomen. Alles kreeg camouflagekleuren en de koplampen van de auto's werden zwart of blauw geschilderd of beplakt, met slechts een klein spleetje waardoor het licht viel. Ik vond het allemaal heel spannend. Ik me niet herinneren toen een moment echt bang te zijn geweest.

Een golf van patriottisme overspoelde Indië. Het Spitfire Fonds riep de bevolking op zo veel mogelijk aluminium artikelen in te zamelen. Die zouden worden omgesmolten voor de bouw van Spitfires, Britse gevechtsvliegtuigen. Op een ochtend kwam er inderdaad een open vrachtwagen langs om het aluminium op te halen. Ik heb daar een door mijn moeder klaargezet versleten vergiet op gegooid. Dat was mijn persoonlijke bijdrage tot Nederlands-Indische 'oorlogsinspanningen'. Het staat wel vast dat al het ingezamelde aluminium in handen is gevallen van de Japanners. Misschien hebben ze er wel vliegtuigen van gemaakt.

Intussen amuseerden wij ons met onze favoriete radioprogramma's van de de Nederlands-Indische Radio Omroep Maatschappij (Nirom): 'Hollandse liedjes', met ondermeer Louis Davids en The Ramblers ('We hebben een koe op zolder' en 'Ik heb een spijker in mijn hoofd') en dan het hoorspel De Bonte Hond, waarin allerlei personen met vreemde stemmetjes optraden. Meer dan veertig jaar later heb ik pas ontdekt dat Bert Garthof al die verschillende rolletjes speelde. Dat was toen ik samen met hem en de schrijver Rudy Kousbroek, die zijn jeugd ook in Indië had doorgebracht, voor de VPRO-radio herinneringen mocht ophalen aan de Nirom en andere Indische zaken.

Al in 1939, vlak voor we naar Soerabaja verhuisden, had mijn vader op aanwijzing van het departement van Oorlog een cursus van drie maanden doorlopen voor cryptoloog. Kraker van geheime codes. Hij werd tijdens de korte oorlog tegen Japan als officier te werk gesteld in Bandoeng op het Cryptografisch Bureau G.S. II - 16, zoals het heette. Het hele gezin verhuisde weer mee.

De oorlog kwam steeds dichterbij Indië. En het gebeurde veel sneller dan iedereen had voorzien. De schrik kwam er pas echt in toen 'het onneembare fort' Singapore op de Britten werd veroverd. Daarna kwamen strategische plaatsen op Borneo en Sumatra aan de beurt, die massaal werden gebombardeerd. Er landden Japanse parachutisten en er werden soldaten op de kust gezet. Eind januari, begin februari 1942 volgden de eerste bombardementen op Javaanse steden en op marine- en vliegbases in Batavia, Soerabaja en Semarang. Ook in Bandoeng, waar wij woonden,

klonken bijna dagelijks de sirenes.

In onze achtertuin hadden mijn ouders een soort schuilloopgraaf met palmladeren er overheen laten aanleggen, zoals bij de meeste Europese gezinnen. Als de sirenes begonnen te loeien gingen we daar met z'n allen in met een omgekeerde pan op ons hoofd bij wijze van helm, een stukje gummie tussen onze tanden en watjes in onze oren. Onze bedienden bleven in hun kamertje. Dat vond iedereen heel gewoon. Bij ons in de buurt is gelukkig nooit een bom gevallen.

Zodra de sirenes het teken alles veilig gaven, stormden de jongens naar buiten om te zoeken naar nog warme stukken granaat, die op de Japanse vliegtuigen waren afgevuurd. Die spaarden we.

Toen het steeds duidelijker werd dat Nederlands-Indië serieus rekening moest houden met een mogelijke Japanse bezetting, trachtten veel mensen alsnog per schip weg te komen. Het kantoor van de Koninklijke Paketvaart Maatschappij (KPM) zat dagelijks vol vrouwen en kinderen, die nog een plekje op een schip probeerden te bemachtigen. Desnoods op het dek. Het Indische gouvernement had meermalen laten doorschemeren tegen een massale vlucht te zijn. Zo iets kon worden uitgelegd als zou Nederland Indië in de steek laten en dan zouden we de oorlog veel moeilijker aanspraak kunnen blijven maken op deze kolonie. Gouverneur-Generaal Tjarda van Starkenborgh Stachouwer moest het voorbeeld geven. Hem werd dringend verzocht Indië niet te verlaten.

In 1980 kreeg ik een brief van Lucia Cousijnse-van Baren, waarin zij beschreef wat zich toen heeft afgespeeld op het KPM-hoofdkantoor in Batavia:

'Mijn moeder zat samen met een heel stel vrouwen op het hoofdkantoor te wachten en te soebatten. De stemming was naarmate de tijd verstreek en de Jappen naderbij kwamen - Sumatra was inmiddels bezet - steeds wanhopiger. Totdat mijn moeder het initiatief nam en men met zijn allen het kantoor van de directeur binnendrong om hem aan de tand te voelen. Dat werd een reuze rel. De directeur was toen zo geschrokken dat hij toestemming gaf op de vrachtschepen plaats in te ruimen, om de gezinsleden mee te nemen. Maar met die beperking toch nog, dat de opvarenden niet hun eigen gezin aan boord mocht hebben.'

De vader van Lucia van Baaren - zij was in '41 dertien jaar - was werkzaam als hoofdmachinist op de KPM-er Sinaboeng. Alle Nederlandse koopvaardischepen waren vanwege de oorlog automatisch onder bevel van de Koninklijke Marine gekomen. Het personeel stond dus onder de krijgstucht. De brief van mevr. Cousijnse ging verder:

'Wij zaten [in de haven van Tandjong Priok] op het schip de Siau. Er zou de volgende ochtend vroeg worden uitgevaren onder bescherming van oorlogsschepen in konvooi naar Australië. Om omstreeks half vijf 's middags kwam er een telefoontje van admiraal Helfrich, dat het konvooi niet door kon gaan en alle schepen zonder vrouwen en kinderen moesten uitvaren en ieder schip op eigen gelegenheid

Australië moest zien te bereiken. Het was te laat! Mijn vader kwam het ons zeggen en ik heb hem nog nooit zo woedend gezien. Mijn moeder was totaal overstuur. Hij heeft toen op de kade in een kantoortje Helfrich zelf opgebeld en hem verteld wat hij ervan vond en geweigerd uit te varen. Toen bedreigde Helfrich hem door te zeggen dat hij onder de krijgstucht stond en dat weigering van bevelen desertie was en hij doodgeschoten zou worden.

Mijn moeder en wij zijn toen naar het logeergebouw van de KPM gegaan dat al tjkvol evacuées uit de buitengewesten zat. Mijn vader is toen uitgevaren en later in de Javazee gebombardeerd en met een reddingsboot geland op de Noordkust van Java. Hij is te voet naar Bandoeng gegaan, van kampong naar kampong om zo uit handen van de oprukkende Japanners te blijven.'

De komst van de Japanners werd door de Indonesische bevolking over het algemeen met vreugde begroet. De Japanse propaganda, die erop was gericht Nederland af te schilderen als de meedogenloze onderdrukker die met behulp van Japan was verdreven, had, zeker onder jongeren, latente de anti-Nederlandse gevoelens sterk aangewakkerd.

Lucia van Baaren herinnerde zich:

'Toen dezen [de Japanners] de macht overnamen, stond voor het logeergebouw van de KPM een grote menigte inlanders met messen te schreeuwen: "alle blanda's [Nederlanders] moeten de nek worden afgesneden". Zij probeerden het gebouw binnen te dringen, waar zich buiten de vrouwen en kinderen ook nog vier jonge jongens, leerlingen van de zeevaartschool, gewapend met niet meer dan ploertendoders, bevonden. Midden in de nacht moesten we ons bed uit en in allerijl vluchten naar het achterste deel van het gebouw, waar een verdieping opgebouwd was. Men kon dit beter verdedigen, omdat men er alleen toegang had via twee trappen. Mijn moeder, die als enige een revolver had waarmee ze op een cursus had leren schieten, heeft toen achter de gesloten deuren gestaan van de voorgalarij met het vaste voornemen zo veel kerels dood te schieten als er het erf op zouden komen. Een van de zeevaartschool-jongens heeft toen de burgemeester gebeld, die op zijn beurt de Japanse bevelhebber gevraagd heeft in te grijpen. Dat heeft hij gedaan. Zo werden we nota bene door de vijand ontzet.'

Op een bepaald moment was het voor iedereen duidelijk, dat het een verloren zaak was. Op de radio hoorden we dat de Japanners, die in Bantam (de meest Westelijke provincie van Java) waren geland, ieder ogenblik Batavia konden innemen. Op een avond, begin maart, Batavia was al in handen van de Japanners, zag ik mijn moeder een koffer pakken. Ze zei ons dat Pa die nacht zou worden opgehaald om naar het buitenland te vertrekken. We luisterden de hele nacht gespannen naar het geluid van een auto. Die is nooit gekomen. Een andere groep van 'vooraanstaande personen' onder leiding van het hoofd van het Departement van Economische Zaken, dr. H.J.

van Mook, is nog wel bijtijds naar Australië kunnen uitwijken. De gouverneur-generaal van Nederlands-Indië, Tjarda van Starckenborgh Stachouwer, kreeg de opdracht het land niet te verlaten. Hij werd door de Japanners geïnterneerd.

Van Mook was bekend geworden door onderhandelingen die hij in 1940 en 1941 in Batavia had gevoerd met een Japanse economische delegatie, die verregaande eisen had gesteld ten aanzien van de levering van ruwe olie. Van Mook had heel tactisch en zonder Tokio te provoceren de Japanse delegatie tot twee keer toe met lege handen naar huis laten gaan. In Washington, waar de Japanse activiteiten in Azië met argusogen werden gevolgd, had men grote waardering voor de manier waarop Van Mook de Japanners de voet dwars had gezet. Time Magazine was blijkbaar zo onder de indruk van Van Mook dat het een coverstory aan hem wijdde.

Het KNIL had gecapituleerd en niemand wist precies wat er zou gebeuren. De bezetter gelastte alle militairen van het verslagen KNIL zich in bepaalde kazernes te melden. Op ontduiking van dit bevel werden zware straffen in het vooruitzicht gesteld. Het merendeel, onder wie mijn vader, meldde zich en werd opgesloten. Bij ons thuis leidde dat niet tot grote paniek. Niemand wist hoe lang het allemaal ging duren en hoe het zou aflopen, maar men geloofde dat het een kwestie van maanden zou zijn voor de Amerikanen de Japanners weer uit Indië zouden hebben verdreven. Vrienden van mijn ouders woonden in Lembang, even boven Bandoeng. De man vocht ergens aan het front. Toen de Japanners in Lembang kwamen werden verschillende vrouwen verkracht, onder wie de vriendin van mijn ouders. Wat verkrachten was wist ik niet goed, maar dat het heel erg was begreep ik.

De opmars van de Japanse legers was in zulk een hoog tempo verlopen, dat onderdelen van het KNIL letterlijk uit elkaar waren geslagen en vaak totaal gedemoraliseerd in kleine groepjes rondzwierven.

Jan Eggink was op 8 december in Batavia gemobiliseerd. In de laatste weken voor de capitulatie opereerde hij met zijn uiteengeslagen eenheid in de buurt van Padelarang op West-Java. Zijn gezin verbleef in Lembang. Een fragment uit zijn dagboek:

'Een groot-majoor liep juist naar de auto en vertelde ons dat de strijd was gestaakt. Hier op de passar lag een gedeelte van het eerste Landstormbataljon uit Batavia. Daar moesten we ons maar bij voegen. De slag was te hard! Java, het sterke Java, waarvan ons zulke geweldige verhalen waren verteld, zou zich precies na één week hebben overgegeven? De eerste die ik zag was S., die ik uit Batavia kende. Hij was reserve-kapitein. Sprakeloos gaven wij elkaar een hand. S., weet jij iets van Lembang?' vroeg ik. "Volkomen in puin!" antwoordde hij, zonder te weten hoe vreselijk dat bericht voor mij was. Toen hield ik het niet langer. Lichamelijk was ik volkomen uitgeput; mijn zenuwen waren in de war - ik kon me niet meer staande houden en wankelend viel ik neer op de stoep van de pasarloods. Toen kwam de verlossende huilbui. God, wat deed dat goed!'

Jan Eggink en zijn gezin hebben de oorlog overleefd.

Over de oorlogssituatie in Bandoeng zelf heb ik, behalve onze bijna dagelijkse gang naar de schuilloopgraaf in onze achtertuin, niet zo veel gemerkt. Maar onlangs kreeg ik een dagboek in handen van een Nederlands-Indische politiemans uit onze stad. Tussen 2 en 12 maart, dus vlak voor en na de algehele ineenstorting van Nederlands-Indië, begeleidde B.H. Moltzer, Inspecteur van Politie 1ste klasse nog een transport van 28 Indonesische politieke gevangenen van Soerakarta (ook wel Solo genoemd en gelegen in Midden-Java) naar Bandoeng. Waarom zij waren gearresteerd is niet duidelijk. Het meest waarschijnlijk is dat zij verdacht werden van nationalistische en/of pro-Japanse activiteiten. Enkele fragmenten uit het dagboek van Moltzer, waarin hij beschrijft hoe hij Bandoeng aantrof:

'Zaterdag 7 maart. Bandoeng werd gebombardeerd. Ik stond in de voorgalerij van het Sectiebureau. Sirenes werden sedert den vorigen dag niet meer geloeid, omdat de vijandelijke vliegtuigen, die boven de stad vlogen toch geen bommen uitwierpen. Besloten was dus, dat er geen alarm meer gegeven zou worden, dan alleen wanneer er werkelijk gevaar was! Ik vond dat een wel wat eigenaardige beslissing, want een dag of wat voordat ik den eersten keer te Bandoeng aankwam, was de stad licht gebombardeerd geweest en tweedens, hoe zou men kunnen weten, dat er werkelijk een bombardement zou plaats hebben?! Het gevolg was, dat toen op 7/3-42 vijf Japanse vliegtuigen boven Bandoeng verschenen geen sirene's geloeid werden. Niemand had dekking gezocht. Pas na het bombardement en nadat de vliegtuigen verdwenen waren, werd er alarm gemaakt!!

Den 8sten Maart, des morgens, pleegde De Generaal Majoor van Maurik zelfmoord. Japanse vliegtuigen vlogen over de stad en ons afweergeschut vuurde op hen, alsof het nog oorlog was op Java. Later belden die posten de politie op om te informeren of het waar was, dat Bandoeng zich overgegeven had, zij waren niet gewaarschuwd! Dit laatste vernam ik dien dag nog van een collega. Gesteld dat de Japanse vliegtuigen Bandoeng weer bombarderen zouden, wie zou dan de schuld gekregen hebben van het vuren van het luchtafweergeschut?

Den 8sten Maart kwam ik in den nachtdienst. Omstreeks 12 uur 's nachts ging ik op ronde [met nog twee politiemensen, onder wie de Commissaris van Politie]. We kwamen bij een café, waar groote vroolijkheid heerschte! Er werd braaf gedronken. Militairen in burger zaten aan tafeltjes in gezelschap van jongedames en een andere heer. Ik riep hem, maar ik moest mijn naam noemen, voordat hij zich mij herinnerde. Toen begon hij te huilen en te spreken over zijn vrouw en kinderen, die, naar hij vernomen had, door de Japanners uit hun woning verjaagd waren. Hij wist toen niet waar zij zich bevonden. Hij wist ook niet dat de Europeanen aan het begin stonden van een tragedie: de verjaging van de Europeanen uit hun woningen, welke dan gerampast [geplunderd] konden worden. Hij was erg onder de indruk van de capitulatie. De commissaris van Politie begreep, dat de meeste hier hun zorgen

wegdronken! Het café mocht van hem later dan normaal open blijven. Sommigen zullen zich ook verlicht gevoeld hebben: "Het was nu voorbij en zij leefden nog!" Den 8sten en den 9den Maart stroomde de Inlandse bevolking, in feestkleding, de straten op; het leek wel Lebaran [het einde van de Islamitische vastentijd]. Hun "vrijheid" (sic!) was aangebroken, dacht de door politiek vergiftigde bevolking van Bandoeng. Europeanen stonden voor hun woning te kijken naar de drukte op straat. Allen voelden zich opgelucht.'

Moltzer keerde terug naar Solo, waar zijn vrouw en kinderen verbleven. Het hele gezin overleefde de oorlog. Moltzers dagboek, waar hij nooit met iemand over had gesproken, werd pas na zijn dood in 1977 gevonden door zijn zoon.

Veel gezinnen waren uit elkaar geslagen door de snelle opmars van het Japanse leger. Familieleden en vrienden gingen naar elkaar op zoek, onder meer door advertenties te plaatsen in kranten. Een paar annonces onder de rubriek familieberichten uit het Soerabajasch-Handelsblad van 13 maart 1942:

Fam. TIMMERMANS-van OOY. CHERRY . WEIJNSCHENK,
Op Javaweg 21 alles wel. Bdg. Je br.ontv. Hier
Hans veilig Jaarmarkt Sb. alles OK. Weet je iets
Geen bericht omtrent Gerrit. v. Tjih en Dolf. Liefs
Verzoeke zoo mogelijk bericht. van ANNIE.

PETER, met mij, WILLEKE en N. FREDRIKZ-LUTZ waar
JUS alles goed. Maak je en hoe jullie? Ik nog
niet bezorgd. Geef per op fabr. Os Menari.
gelegenheid. bericht van Waar Tony? Prob. nws
je. WIL. van hen. ADA.

Op dezelfde pagina maakte Toko Tjoen Hien in Provisiën en Dranken zich ongerust. Aangekondigd werd dat de zaak verhuisd was naar de Wethouder Van Gennepweg, gevolgd door het dringende verzoek aan de geachte clientèle, 'die bij ons crediet hebben hun nieuwe adressen tijdig op te geven.'

Het hoofdartikel op de voorpagina ademde dezelfde geest. Onder het kopje WAARSCHUWING richtte de krant (de bezetter dus) een 'noodzakelijk en ernstige vermaning tot het publiek huren en rekeningen te blijven betalen'. Daarnaast verscheen een grote aankondiging van de feestelijkheden rond de verjaardag van de Japanse keizer op 29 april. 'Deze feestelijkheden', aldus de krant, 'worden door de Nipponsche militairen de burgerij aangeboden, gelijk een vader zijn kinderen iets aanbiedt. Dit grootsche feest zal een juiste afspiegeling moeten zijn van de vreugde der bevolking.'

Kort daarna werden alle Nederlandstalige dag- en weekbladen verboden en voerde

de bezetter Nippon-tijd voor de hele Indische Archipel in en de officiele Japanse jaartelling werd van kracht. 1942 werd 2602.

Van de Japanse bezetter merkten we weinig. Ja toch, op een dag kwam een Japanse officier bij ons huis. Wat hij precies wilde was niet duidelijk. Vermoedelijk alleen wat aanspraak. Mijn moeder was erg zenuwachtig. Om hem niet tegen ons in het harnas te jagen, bood zij de Japanse officier een kopje thee aan dat wij gezamenlijk in de tuin opdronken. Toen hij weer wegging waren we erg opgelucht. Misschien zocht hij inderdaad alleen maar wat gezelligheid in een voor hem vreemd land.

In Bandoeng ontstond er een soort tong-tong, waarbij vrouwen elkaar vliegensvlug waarschuwden, soms per telefoon, soms werd er een kind per fiets op weg gestuurd, als er ergens krijgsgevangenen aan het werk waren. Als mijn moeder zo'n bericht kreeg, bedacht ze zich geen moment en pakte de fiets. Op zo'n dag hoorden we dat mijn vader aan het werk was in de tuin van zo'n krijgsgevangenkamp, wat alleen door prikkeldraad was omheind, zodat je naar binnen kon kijken en mensen herkennen. Ik mocht mee achterop de fiets.

Ja, we zagen hem en hij ons, maar hij mocht niet naar ons zwaaien, want dan zouden de Japanse bewakers meteen gaan slaan. Toch slaagde hij erin iets naar ons toe te gooien. Toen we het pakje openmaakten zat er een prachtig bewerkte kanarienoet in. Het stelde een aapje voor met zijn vier pootjes om zich heen geslagen. In zijn binnenste, waar normaal het lekkerste vruchtvlies van de kanarie zit, vonden we twee heel kleine briefjes geschreven op sigarettenpapier: 'Ik heb Kees diep in z'n ogen gekeken. Hij wil jullie mascotte zijn. Hij zal je voor moeilijkheden behoeden. Kindertjes, ik verlang toch wel erg naar jullie en Oma. Maar ik houd goeden moed, het zal niet lang meer duren. Passen jullie maar goed op elkaar. Het zonnetje gaat van ons scheiden....x Pappie.' Met het zonnetje bedoelde mijn vader de rode bol in de Japanse vlag.

Het aapje Kees heeft mijn moeder door alle interneringskampen heen kunnen meenemen. Toen zij, 83 jaar oud, stierf heb ik Kees gekregen. Hij staat bovenop de PC waarop ik dit schrijf.

Tot eind 1942 wist mijn vader vanuit het kamp ongecensureerde briefjes aan ons te sturen. Hij had het toen nog redelijk goed. Op 15 oktober schreef hij vanuit de legerplaats Tjimahi (niet ver van Bandoeng), waar hij inmiddels naar was overgebracht, het volgende:

'Gisteravond naar het Cabaret geweest (van het Indo-kamp) Bijzonder goed, prima muzieknnummers en een goede conferencier; heel ander genre dan Wim Kan, maar evengoed geslaagd.' De verwijzing naar het Indo-kamp hield verband met het feit dat de Japanners aanvankelijk Indo-Europese en Nederlandse krijgsgevangenen hadden gescheiden.

In het kamp was het een voortdurend komen en gaan van grote groepen. Degenen die regelmatig, vaak met honderden tegelijk, vertrokken naar Batavia werden aangeduid

met 'industrieëlen', of 'technici'. Wat hun uiteindelijke bestemming was wist niemand. Volgens mijn vader varieerden de geruchten tussen 'vrijlaten' en 'transport naar Formosa'. Het zou, zo bleek later, de Sumatra-spoorweg, de Birma-spoorweg of de scheepswerven en mijnen in Japan worden. Alleen de sterken overleefden. Het was voor mijn vader op dat moment duidelijk dat hij als ingenieur zeker tot die technici behoorde. Hij verbaasde zich er dan ook over dat tal van vrienden moesten vertrekken, maar hij niet. Na de oorlog gaf hij daar een verklaring voor: 'Bij de selectie van deze zogeheten technici - zoals we inmiddels weten ging het om mensen die een beetje verstand hadden van het aanleggen van spoorwegen - zat daar altijd een Japanse tolk bij die Maleis of Nederlands sprak. Toen ik aan de beurt kwam zag ik dat ik die tolk kende. Ik had hem in mijn tijd als verkeersinspecteur op West-Java ooit eens ergens een dienst mee bewezen. De man liet absoluut niet merken dat hij mij herkende, maar ik weet bijna zeker dat deze Jap, wetende wat er met de technici ging gebeuren, mij toen geholpen heeft door mij niet op de lijst te laten zetten. Ik weet het niet zeker, maar een andere verklaring heb ik niet. Ik weet zeker, dat ik het zware werk aan zo'n spoorbaan nooit zou hebben overleefd.'

Het is mogelijk dat er nog meer van dit soort 'mini-Schindlers' waren, want later hoorde ik dat Japanners die al tientallen jaren in Indië woonden en soms ook op Nederlandse middelbare scholen hadden gezeten, het in hun hart niet eens waren met de Japanse bezetting. Voorbeelden ken ik echter niet.

Bij het uitbreken van de oorlog op 8 december 1941 bevonden zich omstreeks tweeduizend Japanners in Indië. Eerder had de Japanse regering al omstreeks vierduizend Japanners naar hun vaderland gerepatrieerd. De tweeduizend overblijvende mannen, vrouwen en kinderen werden op twee Nederlandse schepen naar Australië vervoerd en daar geïnterneerd. Het Nederlands-Indische gouvernement wist heel goed dat honderden Japanners zich in Indië bezig hielden met spionage. Zij werden scherp in de gaten gehouden. De autoriteiten hadden ook grote belangstelling voor een groep Japanners die nauwe betrekkingen had aangeknoopt met Indonesische nationalistten. Via deze mensen moesten onder de Indonesische bevolking pro-Japanse en anti-Nederlandse gevoelens worden aangewakkerd, zodat de Japanse invasielegers met de nodige instemming zouden worden ontvangen. De meeste van deze propagandisten waren bekend bij het Bureau Oost-Aziatische Zaken in Batavia. Deze mensen en ook spionnen tegen wie overtuigende bewijzen bestonden, werden af en toe het land uitgezet, maar Batavia was daarin terughoudend om een diplomatiek incident met Japan te voorkomen. Het Indische gouvernement voerde een beleid van strikte neutraliteit.

Onder de naar Australië overgebrachte Japanners bevond zich ook een groot aantal pro-Indonesische propagandisten. Toen het Japanse offensief vlak voor de poorten van Australië een halt was toegeroepen begonnen onder auspiciën van het

Internationale Rode Kruis onderhandelingen om te komen tot een gevangenenruil van burgers behorende tot de geallieerde naties, die door de snelle opmars van Japan waren geïnterneerd en Japanse gevangenen. De ruil zou plaats vinden in Laurenço Marques, de hoofdstad van het toen nog Portugese Mozambique. Portugal was neutraal.

Japan hechtte er grote waarde aan om vooral degenen vrij te krijgen die in Indië als propagandisten actief waren geweest. Van Nederlandse zijde trachtte men dat juist zo veel mogelijk te voorkomen. Dat gebeurde aan de hand van een

in februari 1942 in Batavia uitgegeven rapport, dat de titel droeg Tien Jaar Japans Gewroet in Indië. Alle gevaarlijke Japanners en Indonesiërs werden er met naam en toenaam in genoemd. De Amerikanen hadden er nog wel begrip voor om spionnen te laten zitten, maar pro-Indonesische propagandisten konden wat Washington betreft worden uitgeruild.

Nederland, dat door Duitsland was bezet en alleen nog maar heerste over Suriname en de Antillen, had internationaal gezien praktisch geen invloed meer. Het gevolg was dat van de tweeduizend geïnterneerde Japanners in Australië er zeventienhonderd uitgeruild zijn tegen geallieerde gevangenen, Amerikanen, Engelsen, Australiërs, Filippino's en Nederlanders. Hoewel Nederland zeventienhonderd Japanners 'inleverde', kwamen er maar vijftienveertig Nederlanders vrij. Van die zeventienhonderd Japanners keerden er honderdtwintig direct vanuit Mozambique naar Java terug om daar verder te gaan de Indonesiërs voor de Japanse zaak te winnen en hen, als Tokio daar de tijd rijp toe achtte, voor te bereiden op onafhankelijkheid. Een aantal van deze terugkeerders trad in 1945 inderdaad op als mede-architect van de proklamatie van de Republiek Indonesia op 17 augustus 1945. Sommige van hen zouden zelfs andermaal een belangrijke rol spelen bij de onderhandelingen tussen Tokio en Jakarta over herstelbetalingen eind jaren '50.

Behalve bestuurders zoals Van Mook, wisten ook verschillende Nederlandse militairen bijtijds Australië te bereiken. Onder hen bevond zich ook de kapitein S.H.Spoor. Hij was de man die later in Australië de Militaire Inlichtingendienst (Nefis) zou oprichten en na de oorlog in Indonesië legercommandant werd. Samen met enkele andere officieren begon hij in 1942 onmiddellijk met een analyse van de verloren oorlog tegen Japan.

'De Indonesische bevolking', schreef Spoor, 'is steeds voorgelicht in de zin van: "Weest allen gerust...Kandjeng (het hoogede) Gouvernement zal wel voor alles en allen zorgen!", hetgeen een onverantwoordelijke onwaarheid inhield, want zodra de vijand in een landstreek binnendringt, kan de Regering niet meer voor Haar landskinderen aldaar zorgen. In de totale oorlog moet de propaganda gericht zijn op de geestelijk weerbaarmaking van elk individu, ten einde op deze wijze te kunnen komen tot een geestelijke weerbaar geheel; maar elk individu moet de kracht kunnen

vinden tot het dragen van het leed en het medewerken, ondanks allen tegenslag, aan de gemeenschappelijke zaak. Met een geestelijke voogdij bereikt men dit niet! 8 December (Pearl Harbor) vond derhalve een Indonesische bevolking, die op onvoldoende wijze was voorgelicht en voorbereid, als zodanig onverschillig stond tegenover de te voeren oorlog en geen krachtigen ruggesteun kon vormen voor de strijdende weermacht; politieke oorlogsvoorbereiding had gefaald.'

Spoor velde ook een oordeel over de gevechtswaarde van 'onderscheidene categorieën in het Indische leger'. Over de Europeanen in het KNIL: '[Zij] vertoonden een hoog moreel, grote strijd lust en aanvalsgesest en hebben dapper gestreden.' Heel opvallend is dat de Ambonezen, die een jarenlange reputatie hadden van harde en fanatieke vechters, er relatief slecht afkomen: 'Ten aanzien van de op grond van de Atjeh-ervaringen hoog gestemde verwachtingen omtrent de gevechtswaarde van deze groep militairen, zijn de resultaten teleurstellend geweest. In enkele gevallen weigerden Ambonese compagnieën te vechten en verlieten hun stellingen (Tarakan, Tangerang). Naar verluidt zou echter het reservekorps te Ambon (samengesteld uit de oude, gepensioneerde beroepsmilitairen) uitnemend hebben gestreden.'

Over de andere categorieën was Spoor wat minder specifiek als over de Ambonezen. Over de Menadonezen: '[Zij] hebben over het algemeen voldaan.' Bij Palembang en in Menado zelf zouden zij 'met grote dapperheid' hebben gevochten. Over de Javanen en Soendanezen: 'Over het algemeen plichtsgetrouw doch zeer gevoelig voor oorlogsindrukken.'

De Nederlanders in het door Japan bezette Indië wisten nauwelijks wat zich buiten hun directe omgeving afspeelde. Pas tientallen jaren na de oorlog hoorde ik over verzetsgroepen, die probeerden ondergronds de strijd tegen Japan voort te zetten. Het waren veelal KNIL-militairen, die zich aan krijgsgevangenschap hadden onttrokken en de bergen in waren getrokken, om, zoals iets te optimistisch werd gedacht, de geallieerden te helpen bij hun ophanden zijnde landingen. Daarnaast verrichtten Nederlandse burgers vaak zeer riskante koeriersdiensten. Ook onder Indonesiërs, voor het overgrote deel sterk anti-fascistisch geöriënteerde communisten, kwam, maar zeker niet op grote schaal, verzet tegen de Japanse bezetter voor. Het waren stuk voor stuk moedige pogingen, die tot mislukking gedoemd waren, omdat de Indonesische bevolking niet meewerkte en in veel gevallen de Japanners hielp de verzetsgroepen te vinden. De Japanse propagandisten hadden hun werk goed gedaan, daarbij geholpen door de afwijzing van de Petitie Soetardjo. Eind 1942 waren op een enkel groepje na alle Nederlandse verzetsgroepen geliquideerd. Enkele Indonesische verzetsgroepen hebben het de hele oorlog volgehouden, maar degenen die in handen van de bezetter vielen werden net zo streng en wreed gestraft als Nederlanders die betrapt waren op verzets- of sabotagedaden: slechte behandeling, martelingen en niet zelden onthoofding. Pas veertig jaar later is dit Indische verzet door de Nederlandse

regering erkend en is er een wet tot stand gekomen om ook Indische verzetsmensen in aanmerking te laten komen voor een buitengewoon pensioen.

Voor ook wij in juli 1943 het kamp ingingen had ik een heerlijke tijd zonder school. Op een dag hoorden wij uit de verte militairen naderen die uit volle borst marsliederen zongen. Het bleken Ambonese militairen te zijn onder Japanse leiding. Zij rustten uit op een grasveld tegenover ons huis. Daar werden zij bezocht door familie en vrienden, die eten bij zich hadden. Maar sommige Ambonezen hadden daar geen bekenden, dus vroegen ze mij en mijn vriendje Ronald wat levensmiddelen te kopen bij een toko in de straat. Wij raakten bevriend met twee van hen: Jacob, een man met een mooie baard, en Piet. Na een tijdje waren ze verdwenen. Later hoorde ik dat veel Ambonezen voorbestemd waren als hulptroepen voor de Japanners te dienen. Als de trouwste dienaren van het koloniale leger wilden zij dat niet. Een aantal van hen is alsnog in krijgsgevangenkampen opgesloten, anderen werden gedwongen om als hulpsoldaten (heiho's) in het Japanse bezettingsleger te dienen, of ze werden ingezet tegen de Amerikanen in de Pacific. Velen zijn daarbij gesneuveld. Sommigen hadden het geluk door de Amerikanen te worden gevangen genomen. Zij zijn vaak tot nut geweest voor geallieerde inlichtingendiensten.

Mijn vriendje Ronald verdween het kamp in. Al snel was ik een van de laatste blonde jongens in de straat en ik speelde dus voornamelijk met Indische jongens. Ik trok meer dan een jaar met ze op en ze hebben mij, zonder het ooit hebben beseft, ingewijd in de Indo-macho jeugdcultuur van trots en vechten. Wij zwierven, meestal in een groepje van vijf tot zes jongens, door de buurt op zoek naar kattenkwaad en avontuur. Een favoriet spelletje was het pesten van een oude Ambonees verderop in de straat. Op zijn huis had hij heel groot de naam SAPAROEIA (naam van een Moluks eiland) laten schilderen. Als wij langs zijn huis kwamen riepen we hard 'saparoea, saparoea'. Hij vloog dan zijn huis uit en begon te schelden, maar hij kon ons natuurlijk nooit te pakken krijgen.

Wij hielden ons bij voorkeur op in de brandgangen, die achter de huizen langs liepen. Daar bevond zich een open riool met aan weerszijden een strook gras. Om de twintig huizen was er ook een brandgang die naar de straat toe liep. Gewapend met 'kattepil' (kattepul) waren we op zoek naar alles wat bewoog of hing om op te schieten. Vogels, katten, ratten, maar ook vruchten. In de achtertuin van Saparoea stonden de prachtigste fruitbomen. Sommige takken hingen wel over de muur, maar voor de mooiste mangga's, djamboe's en ramboetans moest je over de muur. Mijn Indische vriendjes, die beter met de katapil konden schieten dan ik, zorgden met goedgemikte schoten dat het fruit naar beneden kwam, waarna ik de opdracht kreeg de tuin in te gaan om de vruchten te rapen. Dat was een riskante onderneming, maar ik kon natuurlijk niet weigeren, ik moest steeds bewijzen en me een branie tonen. De actie in Saparoea's tuin deden wij bij voorkeur in de middaguren als de oude

Ambonees zijn slaapje deed. Het liep altijd goed af, maar bang was ik wel.

Op een middag, nadat we de tuin van Saparoea weer hadden bezocht, kwamen we met onze bloezen vol fruit via de brandgang weer op straat. Daar stuitten we op een groep jongens uit een aangrenzende buurt. Van beide kanten begonnen we meteen te schelden en te spugen, maar vechten wilden wij eigenlijk niet met al die vruchten bij ons. Weglopen kon ook niet, dat zou op lafheid duiden. Rudy, onze leider, zocht een compromis en stelde voor dat de jongste en de kleinste jongen van hen zou vechten tegen de kleinste van ons. Dat was ik!

Na wat trappen en slagen rolden we over de grond en kreeg ik mijn tegenstander in de zogeheten nierschaar, d.w.z. met mijn benen rond zijn middel. Ik perste zo hard als ik kon en riep 'ampoem jij', geef je over. Maar mijn dunne beentjes bleken niet sterk genoeg om hem tot overgave te dwingen. Rudy besloot er een eind aan te maken door te roepen: 'OK, onbeslis dese.' Ik had mijn eerste serieuze gevecht weliswaar niet gewonnen, maar ook niet verloren. Het was mijn vuurdoop geweest. Ik glom van trots.

Geleidelijk verdwenen steeds meer Europese gezinnen in de interneringskampen. In veel gevallen waren dat omheinde wijken.

De meeste Indo-Europeanen werden niet geïnterneerd, want de Japanners hoopten om naast de Indonesiërs ook de Indo's, zij waren immers 'halve Indonesiërs', voor hun zaak te winnen. Dat het overgrote deel van de Indo's, ondanks de discriminatie die zij dikwijls van de zogeheten totoks ondervonden, zich toch Nederlander voelden, wisten of begrepen de Japanners niet. Er waren nog twee redenen dat de Japanners er, althans voorlopig, vanaf zagen Indo-Europese burgers op te sluiten. Ten eerste vormde de internering van honderdduizenden Indo's voor hen een logistiek probleem. Ten tweede konden ze veel Indo-Europese mannen die in belangrijke bedrijven werkten, voorlopig nog niet missen.

Hoe de selectie van Indo-Europeanen verliep, die wel of niet buiten de kampen mochten blijven, verschilde van plaats tot plaats. Op Sumatra zijn in verhouding veel meer Indo's het kamp in verdwenen dan elders maar daar woonden in verhouding wel veel minder Indo's dan op Java.

In Bandoeng bestonden acht categorieën, waarbij gekeken werd naar de raciale afkomst van de ouders of de echtgeno(o)t(e) en het land van geboorte. Ook kon van invloed zijn of men nog werk had.

1. vader totok/moeder Indo - geïnterneerd.
2. vader Indo/moeder totok - geïnterneerd.
3. beide ouders Indo - buiten kamp.
4. vader totok/moeder Indonesisch - buiten kamp
5. beide ouders totok maar het kind in Indië geboren - geïnterneerd.
6. vader Indo/moeder totok (zie ook cat. 2) zo lang de man nog werk had -

buiten kamp

7. vader Indo/moeder Chinese - buiten kamp.

8. vader Indo/moeder Indonesisch - buiten kamp.

Voor alle Indo-mannen die werkloos waren was de kans groot dat zij, tot welke 'vrijgestelde' categorie zij ook behoorden, in de loop van de bezetting toch het kamp in verdwenen.

Bij de registraties kreeg men te maken met Indonesische ambtenaren. Omdat veel Indo's hun afkomst niet altijd konden aantonen, moest onderhandeld en gesjoemeld worden aan het loket, waarbij een waardevolle 'tegemoetkoming' aan de ambtenaar niet ongebruikelijk was.

Hoewel alle leden van ons gezin totoks waren, al waren we allemaal in Indië geboren, wist mijn grootvader van moeders kant zich als Indo te laten registreren. Het kan geholpen hebben dat hij zich door en door Indo voelde en dat hij hertrouwd was met een Indische vrouw, die al kinderen en kleinkinderen had, die allemaal bij ons in huis woonden. Mijn moeder had zich dus, met wat 'onderhandelen' aan het registratieloket kunnen proberen, zich in categorie 3, (beide ouders Indo) te laten registreren om ook buiten het kamp te blijven. Zij heeft daar van afgezien, omdat ze haar schoonmoeder, die al eerder was geïnterneerd, niet aan haar lot wilde overlaten.

Hoofdstuk II

In juli 1943 kregen we van de Japanse autoriteiten de aanzegging ons in kamp

Tjihapit te laten interneren. Op 27 juli verhuisden mijn moeder, mijn zussen en ik naar het kamp. De meeste meubels lieten we achter bij mijn opa en zijn familie. Alleen linnengoed, matrassen, kleren, kostbaarheden en misschien wat kleine meubels als stoelen namen we mee. Ik was toen tien jaar oud. Mijn gevangenummer was: 16424. We kwamen op dezelfde kamer als mijn grootmoeder, die een jaar eerder al was geïnterneerd. In dat éénverdiepingshuis, waarvan er in dat kamp maar een paar waren - ze kwamen sowieso weinig voor - woonden nog zeker zeven andere gezinnen.

Wij hadden redelijk genoeg voedsel uit de gaarkeuken, dat we zelf moesten halen. Ik deed dat graag, met pannetjes en rantangs (op elkaar passende bakjes met hengsel) ging ik er met andere jongens en meisjes heen. Soms kookten we zelf wat bij. We kweekten in een gemeenschappelijke moestuin wat groenten en zoete aardappelen (oebi's).

Mijn leven leek eigenlijk gewoon door te gaan, alleen speelde ik nu weer voornamelijk met Hollandse kinderen. Mijn vriendje Ronald woonde iets verder, ik zag hem bijna iedere dag. Wij haalden graag oude auto's en motorfietsen uit elkaar, die in het kamp waren achtergebleven.

En dan was er Bas. Zijn moeder was het hoofd van ons huis, omdat ze er al woonde toen het kamp werd ingericht. Bas was wat ouder dan ik en groter. Hij pestte me. Tot ik er op een dag genoeg van had en hem een enorme dreun op zijn neus gaf. Zonder de vechtlessen van de Indische jongens buiten het kamp had ik dat nooit gedurfd. Vanaf dat moment had Bas ontzag voor me.

Ik kreeg in die tijd ook mijn eerste vriendinnetje, Riekje Sluizer. De meeste jongens mochten haar niet, omdat het zo'n eigenwijze haaiebaai was, maar ik trok graag met haar op. Overall in de buurt scheven we hartjes op de muur met onze letters PR. Op mijn verjaardag gaf ze mij een glazen pressepapier met schuinafgeslepen kanten waar je de kleuren van de regenboog doorheen zag. Dat ik dat ding nog heb is een wonder, na alle keren dat ik in mijn leven verhuisd ben. En waarom moest ik dat ding eigenlijk bewaren? Ik heb geen idee wat er van Riekje Sluizer is geworden.

In het begin was koken op gas nog wel mogelijk, maar het was streng verboden. Af en toe kwamen Japanse bewakers op zware motoren bij ons in de straat. Dan riepen de vrouwen onmiddellijk 'Greta!' als teken van onraad. De provisorische gasstelletjes werden losgemaakt en verstopt. Van dat geluid van zware motorfietsen heb ik nog tot jaren na de oorlog angstgevoelens overgehouden.

Toen koken op gas echt niet meer mogelijk was, joeg mijn moeder me regelmatig een grote boom op het erf in om takken af te zagen. Op dat hout kookten we dan. Ook sneuvelden er regelmatig stoelen die de mensen in het kamp nog hadden.

Van wat er buiten het kamp gebeurde hoorden we weinig. Ja, spannende verhalen over vrouwen, die aan het gedèk (de gevlochten bamboe omheining rond het kamp) met Indonesiërs hadden gesmokkeld. Als ze gepakt werden, kregen ze een vreselijk

pak slaag en hun hoofd werd kaal geschoren. Dat belette hen niet om met het riskante 'gedèkken' door te gaan.

Af en toe hoorden we marcherende mannen zingen in het Maleis. We verstonden genoeg van die taal om te kunnen horen dat het gericht was tegen Amerika en Engeland, die 'vermorzeld' zouden worden. Waarom die Indonesiërs de Japanners hielpen vroegen we ons als jongens niet af, we zongen de liedjes wel eens na, dan kregen we vreselijk op ons kop van onze moeders.

Eigenlijk was het kamp voor de kinderen, maar ook voor de meeste volwassenen, vooral in het begin, niet zo vreselijk problematisch. We speelden veel buiten. Knikkeren vooral, maar ook typisch Indische spelletjes als 'gaterik', een spel met stokken die je moest opgooien en weg moest slaan, of 'kasti', dat nog het meest op softbal leek. De jongens speelden oorlogje met van hout gemaakte en met ijzeren uit oude autowrakken gesloopte platen versterkte tanks op rolschaatsen. Die lieten we met volle kracht op elkaar rijden.

Moeders probeerden hun kinderen nog wat les te geven, opdat ze niet te ver achter zouden raken op school. Ik heb me daar altijd zo veel mogelijk aan proberen te onttrekken.

Eén traumatische gebeurtenis herinner ik me. Het gebeurde in een klooster dat zich aan de rand van het kamp bevond. Ik was er om een onduidelijke reden met nog een paar kinderen. Plotseling kwamen er met veel lawaai Japanse bewakers aan. Zij zochten naar iemand die had willen ontsnappen. Ze raasden met hun grote laarzen, schreeuwend en scheldend door de kloostergangen. Ik verstopte me en was ontzettend bang. Later, toen het rustiger was geworden, het was al avond, ben ik weggevlucht. Ik kwam helemaal trillend thuis en droomde die nacht heel slecht.

Achteraf hoorde ik dat het de gevreesde kampbeul Hosjino zo tekeer was gegaan.

Sergeant-majoor Sjoli Hosjino sloeg regelmatig vrouwen, kinderen en zieken. Dat deed hij bij voorkeur met een stok, maar ook met de vuist en als het zo uitkwam met zijn samoerai-zwaard. Voor hij in maart 1944 bewaker werd in Tjihapit had Hosjino al in een krijgsgevangenkamp elders in Bandoeng huis gehouden. Na de oorlog moest hij terecht staan. Hosjino werd schuldig bevonden aan een hele serie wreedheden. Ik noem hier slechts enkele voorbeelden uit Tjihapit die voorkwamen in zijn proces-verbaal:

'Uit een groot aantal getuigenverklaringen is gebleken dat wegens niet-groeten [verplicht buigen] de meisjes JvdE en YTK door beklagde met een eind biljartqueue zijn geslagen. Als ze neervielen werden ze overeind getrokken en weer geslagen en vervolgens met de hoofden tegen elkaar geslagen, waardoor JvdE een dislocatie van een tussenwervelschijf heeft opgelopen waardoor zij zich geruime tijd niet heeft kunnen bewegen en in het hospitaal is verpleegd; dat beklagde een klein jongetje ernstig met een hockeystick heeft mishandeld. Mishandeling van een dame door schoppen tegen haar onderbuik, waardoor zij gillend van pijn neerstortte. Een ca. 6-

jarig jongetje met de hand geslagen wegens onvoldoende groeten, waardoor het kind tegen de grond sloeg. Het jongetje kreeg later een oorontsteking, waaraan hij is overleden.'

Sjoli Hosjino, die alle beschuldigingen had ontkend, werd op 9 juni 1947 door de Temporaire Krijgsraad te Batavia ter dood veroordeeld en op 29 augustus geëxecuteerd. In totaal hebben in Indonesië 374 Japanners terecht gestaan, van wie 64 ter dood werden veroordeeld en 59 geëxecuteerd.

In september 1944 zat op een dag een groep vrouwen in de tuin van ons huis. Ze waren vrolijk en dronken koffie, die sommige vrouwen voor een verjaardag of een feestelijke gelegenheid hadden bewaard. De aanleiding voor dit informele feestje was een bericht waaruit bleek dat Nederland was bevrijd. Vermoedelijk was dat bericht via een verborgen radio binnengekomen.

Met behulp van geheime radio's in de kampen kon men via radio Australië of San Francisco, die uitzendingen hadden in het Nederlands en Maleis, de loop van de oorlogsverrichtingen redelijk volgen. Daar putten mensen kracht uit.

Bij mijn vader in het kamp had men ook zo'n geheime radio, gebouwd in een veldfles. Mijn vader ging nog een stapje verder en liet ook gecodeerde berichten in morse optekenen, die hij vervolgens met wisselend succes wist te kraken. Hij heeft daar nooit veel over willen vertellen, maar anderen die wisten hoe belangrijk die berichten waren, ook voor het moreel van de medegevangenen, hebben er na de oorlog voor gepleit dat mijn vader voor het risico dat hij nam de Verzetsster Zuid-Oost Azië werd toegekend. Die heeft hij in 1949 ook gekregen, tegelijkertijd met de twee vrienden waarmee hij zijn verzetsdaden pleegden: F.R. van Blommestein en J.W. Henning.

De zogeheten 'mutatie', die bij die Verzetsster hoorde, vermeldde het volgende: 'Hebben, - als ex-deskundigen bij de Japansche afdeeling van "kantoor 14" van den Generalen Staf (cryptologische aangelegenheden) -, zich gedurende den geheelen krijgsgevangentijd van 1942 tot aan de Japansche capitulatie in Augustus 1945, door moedig en beleidvol optreden onderscheiden en met gevaar voor eigen leven de belangen van het Koninkrijk gediend. Gezamenlijk bouwden zij, - in een veldflesch - een radio-ontvangststation, waarmede Japansche zenders werden afgeluisterd. De door hen ontcijferde Japansche codeberichten zijn later van zeer groot belang gebleken. Ondanks de door de Japansche bewakingstroepen getroffen scherpe maatregelen en herhaaldelijk gehouden onderzoeken wisten zij met grote koelbloedigheid en scherpzinnigheid obtdekking te voorkomen, zodat zij hun gevaarlijken arbeid tot het einde toe hebben kunnen voortzetten.'

Welk 'van zeer grote belang gebleken' doel werd 'later' door die ontcijferde Japanse codeberichten nu precies gediend? Vooral dat 'later' blijft me intrigeren. Tijdens hun krijgsgevangenschap hebben zij met de ontcijferde berichten niet veel kunnen doen. Van het kamp uit smokkelen en doorgeven aan de geallieerden kan geen sprake

geweest zijn. De verspreiding van dat nieuws binnen het kamp, om op die manier het moreel van kampgenoten wat op te krikken is wel waarschijnlijk. 'Later' moet dus slaan op na de bevrijding. Maar hoe dan? Zijn die in de oorlog opgevangen en gedecodeerde berichten misschien 'van groot belang gebleken' bij de processen die tegen Japanse oorlogsmisdadigers werden gevoerd? Of bevatten die berichten belangrijke gegevens over de manier waarop Japan betrokken is geweest bij de onafhankelijkheidsuitroeping van Indonesië in augustus 1945? Met alle bewondering voor mijn vaders gedrag en de risico's die hij daarbij liep, blijft er een aantal zaken onduidelijk. Ik kan het hem helaas niet meer vragen.

De situatie bleek ernstiger te worden toen in oktober 1944 bekend werd dat een deel van de bewoners van Tjihapit op transport zou worden gesteld met onbekende bestemming. Alle jongens van 11 en 12 jaar moesten achterblijven. De ouderen vanaf 13 jaar waren al eerder naar jongenskampen gestuurd. Tot die 11-jarigen die niet met hun moeder mee mochten behoorde ook ik. Een aantal moeders heeft, zo hoorde ik pas na de oorlog van één van hen, nog met witte lakens bij de Japanse kampleiding geprotesteerd en gedemonstreerd. Het protest was tevergeefs en de vrouwen mochten nog van geluk spreken, dat er geen strafmaatregelen tegen hen werden getroffen.

Het afscheid op 6 november viel niet mee, maar ik heb niet gehuild. Dat kwam denk ik ook een beetje omdat ik achterbleef in de goede zorgen van vriendinnen van mijn moeder, die nog niet op transport werden gesteld. Mijn moeder en oudere zus hielden zich ook flink. Alleen maar mijn jongste zusje huilde zachtjes.

De achtergebleven jongens werden ondergebracht in jongenshuizen, die onder leiding stonden van vrouwen. Die hadden zich daar vrijwillig voor aangemeld. Ik kwam met naar schatting dertig andere jongens in een huis onder leiding van een mevrouw Hazevoet. Een sportlerares, die zelf geen kinderen had. Ik had een bloedhekel aan dat mens, omdat ze zo hard en liefdeloos was. Hazevoet, bijgenaamd Hazepoot, had vreselijk de pik op me. Ze vond me denk ik niet flink genoeg. Ik was inderdaad niet erg weerbaar. Had veel last van diarree en poepte nog wel eens in mijn broek, als ik 's nachts de wc niet bijtijds had gehaald. Ik voelde me heel ongelukkig en lag soms uit pure ellende 's nachts zacht te snikken op mijn matrasje. 'Slappe jongens', zoals ik, werden door Hazevoet extra hard aangepakt. Een voorbeeld: er was een broek gevonden, die van niemand bleek te zijn. Dus werd hij verloot. Ik riep 'drie-en-dertig' en won de broek. Hazepoot gooide de broek naar me toe en riep: 'Hier, jij hebt 'm gewonnen, maar ik gun 'm je niet.'

Het eten werd schaarser. We kregen nauwelijks meer vlees en voornamelijk sagopap zonder suiker, die bijna niet naar binnen te krijgen was. Het hoofd van de keuken stond bekend als Zuster Bink. De sagopap kreeg al gauw de bijnaam Binkie's Snot. We aten ook gekookte slakken en een enkele keer wisten jongens een kat te vangen,

die werd gevild en gekookt. Eén van de jongens had, ik weet niet meer hoe, eieren te pakken gekregen. Omdat we niets hadden om ze in te bakken stelde iemand voor daar kaarsvet voor te gebruiken. Het was geen groot succes. De eieren koken was een beter idee geweest.

In het kamp bevond zich ook nog een goede vriendin van mijn moeder, die in de kampleiding zat, tante Mies. Zij heeft ervoor gezorgd dat ik in een ander jongenshuis kwam. Dat nieuwe huis stond onder leiding van een lieve, moederlijke vrouw, mevrouw Bouwman. Bij haar kreeg ik geelzucht. Ik was behoorlijk ziek, daarom hoefde ik geen corvee te doen. Mevrouw Bouwman zorgde ervoor dat ik een beetje extra fruit kreeg. De jongens die vroeg opstonden om vuur te maken voor de pap kregen als beloning een lekkere warme kop thee met suiker. Toen ik op een ochtend ook eens heel vroeg opstond kreeg ik ook zo'n beker thee met suiker. Heerlijk!

Ik raakte bevriend met Max, die iets ouder was dan ik. Ik had een gevoel dat hij me beschermde. Toen we weer naar een ander jongenshuis moesten verhuizen, omdat het kamp werd ingekrompen, zorgde ik ervoor dat ik vlak naast Max kwam te liggen. In mei '45 verhuisden alle jongens naar een echt jongenskamp elders in Bandoeng. Het was ondergebracht in een kazernecomplex dat bekend stond als het 15de Bataljon. In het grootste deel van dat kamp bevonden zich geïnterneerde burgermannen. Twee keer per dag mochten we, ik meen anderhalf uur, naar dat mannengedeelte, waar sommige jongens hun vader hadden zitten, of waar ze door een man werden 'geadopteerd'. In het jongensgedeelte, waar zo'n 800 jongens verbleven, stonden de verschillende blokken onder leiding van mannen. Vaak geestelijken, of jeugdleiders. Ik lag in het tweede blok (L 2). We hadden een heel aardige leider en ik lag weer naast Max.

Aanvankelijk deed ik mee met de groepjes, die meestal buiten het kamp moesten werken. Onder Japanse bewaking onderhielden we groentetuinen, soms vulden we en sjouwden we zandzakken en een enkele keer liepen we een heel eind door Bandoeng naar een spoorwegemplacement om bananen of andere zaken uit wagons te lossen. Ik herinner het me niet als erg zwaar werk, ik vond het eigenlijk wel leuk om af en toe het kamp uit te kunnen, ook omdat er dan nog wel eens wat extra voedsel, een eitje, of een pisang, te pikken viel.

Op één van die tochten kwam ik langs een huis waar een meisje buiten stond. Ik kende haar! Het was Muis, de kleindochter van de tweede vrouw van mijn grootvader. Ik zag haar staan. Zonder na te denken riep ik spontaan haar naam: 'Muis!' Dat was riskant, want je kon er flinke klappen mee ophopen, hoewel - in ieder geval bij ons - kinderen niet zo gauw geslagen werden door de Japanse of Indonesische bewakers. Pas na de oorlog heb ik gehoord dat Muis me inderdaad had herkend en aan opa heeft verteld dat ze me gezien had.

Mijn buikloop onttaarde in een permanente dysenterie. De kampdokter liet me opnemen in het ziekenhuis. Niet omdat hij dacht dat ik daar veel beter van zou

worden - medicijnen waren er niet of nauwelijks - maar meer omdat ik dan niet hoefde te werken. Het hospitaal lag in het mannengedeelte van het kamp. Ik heb daar zes weken gelegen en werd liefdevol verzorgd door katholieke fraters. Je herkende ze niet als zodanig, ze hadden gewone kleren aan. Zij leerden ons onder meer trucjes met kaarten en zij deden soms spelletjes met ons. Op een nacht, ik kon niet slapen, nam een van die broeders - zo noemden we hen - me mee naar buiten om te kijken naar de maansverduistering. Dat had ik nog nooit gezien.

Zo af en toe kreeg ik een briefkaart van mijn moeder in het Maleis. Waar zij en mijn zusjes zaten wist ik niet. Het stond ook niet op die briefkaart. Het grootste deel van de tekst bestond uit standaardzinnen waaruit moest blijken dat geïnterneerden het heel goed hadden en genoeg te eten kregen. Daarnaast mocht je dan nog twintig vrije woorden schrijven, die zwaar gecensureerd werden. Op een van die kaarten had mijn moeder geschreven dat ze 'diket Flipje' (dichtbij Flipje) zaten, hij mijn in 1937 overleden broer dus, van wie ik wist dat hij in Batavia begraven lag. Mijn moeder en zusjes Joos en Eef - mijn moeder maakte er één naam van, Jooseef, om een woord te sparen - bleken in Batavia te zitten en belangrijker nog, ze leefden! Alleen oma was overleden, liet mijn moeder me weten.

Zelf schreef ik ook briefkaarten, die, zo bleek na de oorlog, allemaal zijn aangekomen. Van mijn vader kregen we in het vrouwenkamp af en toe nog wel een briefkaart, maar in het jongenskamp niet meer, want hij wist niet dat ik weg was bij Ma en de zusjes.

Na de periode in het ziekenhuis heb ik toch weer mee gedaan met werken buiten het kamp, hoewel mijn gezondheid dat eigenlijk niet toeliet. Maar was een goede afleiding. Ik kreeg last van vitaminegebrek, dat zich uitte door rode vlekken op mijn benen (pellagra) en haaruitval. Deze verschijnselen kwamen veel voor, maar je ging er meestal niet aan dood. Tegen die haaruitval was maar één remedie: kaal scheren. Dat vond ik niet leuk, maar ik was de enige niet, die met een kale kop rondliep. Ik woog nog 21 kilo.

Het meest dramatische moment in het kamp was toen ik voor de honderdduizendste keer weer eens gehurkt boven het riool hing om te poepen. Ik had een klein beursje in mijn achterzak met de foto's van mijn ouders en zusjes. Ook zat daar mijn 'djimat' (geluksvoorwerp) in, een Ierse munt met een varkentje erop. Het beursje glipte uit mijn zak en verdween in het snelstromende water. Ik miste mijn moeder toch al heel erg, maar nu had ik het gevoel of er iets van me was geamputeerd. Max troostte me. Het klinkt gek, maar Max was toch een soort van vervangende moeder, in ieder geval een grote steunpilaar, voor me.

Toen we nog buiten het kamp waren zagen we af en toe een Europese, of Indo-Europese man lopen met om zijn bovenarm een band met een rode bol, een Nipponwerker. Vooral in het begin van de bezettingstijd wilden de Japanners dat bedrijven,

speciaal de openbare nutsbedrijven, bleven doordraaien. Zelf hadden ze daar niet genoeg gekwalificeerde mensen voor en onder de Indonesiërs waren er ook veel te weinig van.

Deze Nippon-werkers werden gedwongen voor de bezetter te werken. Op weigering stonden zware straffen. Een alternatief, bij voorbeeld je laten interneren, bestond er niet. Collaborateurs waren die Nippon-werkers dus niet. Hun positie was niet te benijden, want ze werden scherp in de gaten gehouden, maar ze kregen wel salaris.

De achtergebleven gezinnen die buiten de kampen mochten blijven, voornamelijk Indo's, hadden het heel moeilijk. Op allerlei manieren moesten zij aan geld zien te komen om te kunnen eten. Men probeerde koekjes en andere kleine etenswaren met winst te verkopen en al snel moesten juwelen en meubilair en alles wat van enige waarde was worden verkocht. Eind 1944 stond de bezetter toe dat er in verschillende steden door Indo's gerunde gaarkeukens kwamen. Er kwamen comités die dat moesten organiseren. In Bandoeng stond het comité onder leiding van de heer F. Suydenhoud. Hij werd door de Japanners erkend als de 'hantjou' (hoofdman) van de Indo-Europeanen buiten het kamp. In een klein boekje dat hij na de oorlog van publiceerde heeft Suydenhoud het moeilijke werk van hem en zijn medewerkers beschreven. Hij maakt daarin een aparte opmerking over de stille hulp die hij kreeg van een aantal (neutrale) Zwitsers. Met name de Zwitserse zaakgelastigde in Bandoeng, die geen moeite te veel was om aan moeilijk te verkrijgen medicijnen te komen, kreeg van Suydenhout een veer op zijn hoed.

De Nederlander J.K. Brocades Zaalberg, die vlak voor de oorlog nog gestudeerd had in Zwitserland en over een Zwitserse studentenkaart beschikte, wist zich op grond daarvan als Zwitser te laten registreren, en werd dus niet geïnterneerd. Hij vertelde mij hoe de Zwitsers in Bandoeng (en misschien ook wel elders in Indië) bij de hulpverlening aan behoeftige Indo-Europeanen veel goed werk hebben gedaan. Daarvoor hebben zij na de oorlog nooit de erkenning gekregen die zij verdienen.

Ook bestond buiten het kamp de eeuwige dreiging van razzia's en arrestaties.

Suydenhoud schreef daar over in een artikel dat staat afgedrukt in het gedenkboek van het Indisch Monument in Den Haag:

'De Japanse overheid bleef (terecht) de Indische gemeenschap wantrouwen. Zo werden er in januari 1945 vele Indo-mannen opgepakt als zijnde 'kepala batoe' (letterlijk: stenen kop, dus halsstarrig). Voorts moesten in dezelfde maand op last van de bezetter ook twee landbouwkolonies voor de werkloze mannen komen boven Bandoeng. Dat waren Goenoeng Haloe met 325 mensen en Pasir Benteng met 150 mensen, onder wie veel jongens van 15 jaar en ouder, maar ook, op vrijwillige basis, vrouwen en kinderen.'

Toch werden af toe door Indo's ook nog kleine verzetsdaden gepleegd. Een Indische vriendin vertelde dat ze als meisje werkte in een apotheek in Buitenzorg (Bogor). `Indo-Europeanen konden daar nauwelijks meer medicijnen krijgen. Alleen

Japanners. Om te voorkomen dat er toch medicijnen aan niet-Japanners werden verkocht had iedere Japanner een eigen stempeltje waarmee zijn recepten werden voorzien. Als wij even naar achter moesten om medicijnen te halen smokkelden we het stempeltje even mee en drukte het snel af op een aantal lege receptenbriefjes. Het is nooit ontdekt, maar het was natuurlijk wel riskant.' Ze heeft het zelf nooit gezien als een 'verzetsdaad'.

De Japanners hebben tijdens de bezetting op allerlei manieren geprobeerd de Indo-Europeanen voor zich te winnen. De Indo P.F. Dahler, die voor de oorlog al grote sympathie aan de dag had gelegd voor het Indonesische nationalisme, was bereid om met de Japanners samen te werken en zijn Indo-Europese landgenoten op te roepen dat ook te doen. Ook andere zogeheten 'Indo-voormannen', zoals P.H. van den Eeckhout, stelden zich geheel in dienst van de Japanners, op eenzelfde manier en met dezelfde motivatie als de meeste Indonesische leiders dat deden: het belang te dienen van hun op onafhankelijkheid gerichte zaak. Dahler werd door de meeste Indo's die van het Indonesische nationalisme over het algemeen niets moesten hebben, diep gewantrouwd.

De pogingen van Dahler en de zijnen om Indo-jongeren als 'vrijwilligers' te laten werken ten behoeve van de oorlogsinspanningen hadden geen succes. Het gevolg was meestal dat de Japanners weer een razzia hielden onder de Indo-jongens en er honderden te werk werden gesteld, of onder zeer slechte omstandigheden in gevangenissen werden opgesloten.

Naarmate de oorlog vorderde en het ook voor de Japanners duidelijk werd dat de Amerikanen steeds verder oprukten, werd op Java de economische toestand ernstiger. Er was nauwelijks meer voedsel te krijgen, of alleen tegen heel hoge prijzen op de zwarte markt. Wat er nog aan voedsel werd geproduceerd confisqueerden de Japanners deels voor hun eigen soldaten.

Een Indische vriend van me, die als jongetje van een jaar of tien buiten het kamp in Batavia woonde met zijn moeder, broertjes en zusjes, vertelde me: 'Mijn moeder stuurde me geregeld de straat op met de opdracht om in wijken waar Japanse officieren woonden in de vuilnisbakken te graven om te kijken of er nog iets eetbaars tussen zat. Of dingen die we misschien nog konden verkopen. Als ik het vertel, en dat durf ik pas sinds kort, ik schaamde me er voor, krijg ik nog vaak de rillingen bij de gedachte dat ik dat heb moeten doen.'

Hoe groot de sterfte onder de Indo's buiten de interneringskampen is geweest als gevolg van voedselschaarste is moeilijk te zeggen. Mij zijn daar geen cijfers over bekend. Vast staat dat ook onder de Indonesiërs veel honger is geleden.

In 1988 verscheen een gedegen proefschrift van de Japanse Aiko Kurasawa over de gevolgen van de Japanse bezetting voor de inheemse bevolking van Java. Zij deed als eerste in de jaren zeventig onderzoek ter plaatse. Zij sprak met tientallen Indonesiërs die het zelf hadden meegemaakt en verdiepte zich in de literatuur. Het

onderstaande is voor een groot deel ontleend aan Kurasawa's proefschrift.

Aanvankelijk meldden Javanen, gelokt door prachtige beloftes, zich als vrijwilliger om als arbeider het land te helpen opbouwen. De propaganda, waar de Japanners meesters in waren, deed het voorkomen dat de inspanningen van deze arbeiders, de zogeheten Romoesja's, ook van groot belang was voor de door Japan in het vooruitzicht gestelde onafhankelijkheid. Al spoedig bleek dat Romoesja's, zonder dat hen dat tevoren was verteld, met tienduizenden tegelijk naar plekken buiten Indonesië werden verscheept en zeer slecht werden behandeld. Hun kans op overleven bleek niet groter dan één op drie. Er is een spoorbaan-project geweest op Borneo waar geen enkele Romoesja levend vandaan is gekomen.

Zij kregen niet alleen nauwelijks te eten, maar werden om het minste geringste geslagen en soms domweg vermoord. De Romoesja's die niet naar elders werden weggevoerd en op Java bleven werden vaak maar tijdelijk in het gedwongen arbeidsproces ingeschakeld. Onder hen was het dodencijfer over het algemeen lager. Over het lot van de vrouwelijk Romoesja's is heel weinig bekend. Ook Kurasawa besteedde er geen letter aan. Ik ken maar één geval van een vrouw die in een kamp zat en iedere dag samen met honderden andere vrouwen in hoog tempo, twaalf of meer uren per dag, kleding moest maken voor het Japanse leger. Als de Japanse opzichters vonden dat een vrouw niet hard genoeg werkte, werd zij te werk gesteld in een soldatenbordeel als 'troostmeisje'.

Soms was het mogelijk in de bescherming van een grote stad onder te duiken. In 1980 zat ik in een trein van Soerabaja naar Djogjakarta. Tegenover mij zat een zwijgzame oudere Javaan. Met een aantal studenten in dezelfde coupé had ik een discussie over de Nederlandse tijd en de oorlog. Die jongelui wisten er absoluut niets van. Ik vroeg toen de oude baas tegenover mij of hij zich de Nederlandse en de Japanse tijd kon herinneringen. Hij ging rechtop zitten en zei met krachtige stem: 'Natuurlijk herinner ik mij die periode. De Nederlandse tijd was geen pretje, maar je wist tenminste waar je aan toe was. De Japanse tijd was vele malen erger. Ik weet nog goed, op een dag kregen mijn vriend en ik een oproep om ons te melden voor de arbeidsdienst. We vertrouwden de zaak niet. We hebben er samen de hele nacht over gepraat, of we zouden gaan of niet. Uiteindelijk besloot ik niet te gaan. Mijn vriend wel. We woonden toen in Madioen (stadje in Midden-Java). Ik ben midden in de nacht vertrokken en heb via allerlei sluiproutes, om razzia's te vermijden, uiteindelijk Soerabaja bereikt. Daar heb ik mij voor de rest van de oorlog verborgen kunnen houden. Van mijn vriend heb ik nooit meer iets gehoord.'

Het bleek voor de jonge mensen in de coupé voor het eerst in hun leven dat ze dit soort oorlogsverhalen hoorden. Met instemming van de oude Javaan bond ik hen op het hart om zich wat meer te verdiepen in hun eigen geschiedenis door ouderen te vragen naar hun ervaringen.

Behalve onderduiken pleegden ook Indonesiërs verzet. Veel zijn het er niet geweest.

Naar schatting niet meer dan een paar honderd. Het waren over het algemeen linkse mensen met een sterk anti-fascistische ideologie, zoals de latere, sociaal-democratische premier Soetan Sjahrir. Vast staat dat zij bij ontdekking minstens zo hard werden gestraft als Nederlandse verzetsmensen. Er moeten er tientallen zijn gemarteld en geëxecuteerd.

Wat meer weten we over de Indonesiërs die in Nederland in het verzet zaten. Dat waren over het algemeen linkse studenten, die lid waren van de Indonesische vereniging Perhimpunan Indonesia. Ook waren er Indonesische zeelieden bij die op Nederlandse schepen voeren en bij de Duitse inval juist in Nederland verbleven. Naar schatting hebben een kleine honderd Indonesiërs actief aan het verzet in Nederland deelgenomen. Hun motivatie was in eerste instantie niet ingegeven door grote liefde voor Nederland en zijn koloniaal beleid, maar zij streden tegen het Duitse fascisme. Verscheidene Indonesiërs hebben hun verzet met de dood moeten bekopen. Uit het tijdschrift *De Rechten van het Verzet*, een uitgave van de Stichting Dienstverlening Verzetsdeelnemers, citeer ik het volgende korte verslag:

'In juni 1941 deed de nazi-Sicherheitsdienst een inval in verschillende woningen van Indonesische studenten in Leiden. Zij zochten naar vier leidende leden van de Indonesische verzetsgroep Perhimpunan Indonesia. Twee van hen, R.M. Sidartawan en P. Lubis, werden gearresteerd. De anderen wisten te ontsnappen.

Op de vroege ochtend van 18 januari 1943 deed de SD opnieuw een inval in een woning van Indonesiërs in Den Haag. Zij arresteerden twee studenten en twee arbeiders: R.M. Moen Soendaroe, R.M. Djajeng Pratomo, Kajat en Hamid. Zij werden van het ene concentratiekamp naar het andere gesleept: Schoorl, Amersfoort, Vught, Neuengamme, Buchenwald, Oranienburg-Sachsenhausen en Dachau. Twee van hen zijn bezweken aan de martelingen en ontberingen in deze kampen: Sidartawan in Dachau en Moen Soendaroe in Neuengamme.

Op 13 januari 1945 vervoerde de jonge Indonesische student R.M. Irawan Soejono in Leiden op de fiets een juist gerepareerd stencilapparaat voor het drukken van illegale bladen. Hij stootte op een contingent SS-ers dat bezig was met een razzia. Irawan probeerde te vluchten, maar werd zonder pardon doodgeschoten.' Er is vele jaren later in de Amsterdamse wijk Osdorp een straat naar hem vernoemd: de Irawan Soejonostraat.

Toen de berichten over de slechte behandeling van de Romoesja's doordrongen tot de Javaanse bevolking nam de vrijwillige aanmelding snel af en gingen de Japanners ertoe over mensen willekeurig op te pakken. Of zij oefenden grote druk uit op plaatselijke Indonesische bestuurders en dorpschoudeurs 'economische soldaten', zoals de propaganda ze begon te noemen, te leveren. Ook de Indonesische leiders, met Soekarno voorop, hebben ijverig meegedaan bij de werving van Romoesja's. Omdat de Japanners meteen na de capitulatie in augustus 1945 praktisch alle gegevens over de inzet van Romoesja's hebben vernietigd, is het nog niet op 10.000 mensen

nauwkeurig na te gaan hoeveel er zijn omgekomen. De meeste historici die zich met dit onderwerp hebben beziggehouden - dat waren er overigens maar enkelen - houden het op 200.000 tot 250.000.

Na de oorlog werd er onder leiding van dr. H.J. Friedericy, een Indonesië-expert die uit Nederland was gekomen, in Singapore het Nederlands Bureau voor Documentatie en Repatriëring van Indonesiërs (Nebudori) opgericht. Friedericy werd in zijn werk bijgestaan door 125 Nederlandse ex-krijgsgevangenen. Tot ver in 1947 zijn door het Nebudori met 77 schepen meer dan 50.000 Romoesja's teruggebracht naar Indonesië. Ze mochten kiezen of ze naar door Nederlandse (of Britse) troepen gecontroleerd gebied wilden, of naar delen van Java die onder beheer stonden van de in augustus '45 uitgeroepen onafhankelijke Republiek Indonesia. Was dat laatste het geval - het betrof maar een klein aantal mensen - dan werden ze overgedragen aan vertegenwoordigers van het Indonesische Rode Kruis. Desondanks zijn vele Romoesja's, al of niet vrijwillig achtergebleven in de gebieden waar ze te werk gesteld waren. Er is één geval bekend van een Romoesja die pas in 1959 thuis kwam. Aiko Kurasawa eindigde haar hoofdstuk over de Romoesja's als volgt: 'Kort samengevat, het Romoesjaprobleem liet zeer diepe psychologische wonden achter. In het in Djakarta gevestigde Museum voor Militaire Geschiedenis is het enige wat herinnert aan de Japanse bezetting een afbeelding van Romoesja's. Het is heel opvallend dat van de vele belangrijke kwesties die zich tijdens de Japanse bezetting hebben voorgedaan het Romoesja-vraagstuk als het meest symbolische wordt aangemerkt om die periode te duiden. Het probleem van de Romoesja's is nog steeds de meest schandelijke herinnering aan de Japanse aanwezigheid. Het mag niet worden vergeten, niet door Indonesiërs, maar zeker ook niet door Japanners.'

Soekarno is zowel tijdens als na de oorlog verschillende malen aangesproken op zijn rol als propagandist voor de arbeidsinzet van Romoesja's. Zijn antwoord, zoals hij dat in 1964 nog eens herhaalde, was: 'Als ik duizenden moet opofferen om miljoenen te redden, dan zal ik dat doen. Als leider van dit land kan ik mij de luxe van gevoeligheid niet veroorloven.' Dr. L. de Jong zegt daarover: 'Bij dit verweer willen wij vooreerst slechts opmerken dat de Romoesja-inzet niet duizenden maar honderdduizenden te gronde heeft doen gaan.'

Er dienden ook tienduizenden Indonesiërs als hulpsoldaten (heiho's) in het Japanse leger. Er bestonden speciale regimenten van goed en hard getrainde Indonesische militairen (Peta). Zij hadden het in verhouding heel wat beter dan de Romoesja's.

De Japanners beschouwden Java - en in mindere mate Sumatra - als de belangrijkste rijstschuur van het hele gebied in Zuidoost Azië dat zij bezet hielden. In een poging om naast het voeden van de Japanse strijdkrachten de rijstooft ook zo goed mogelijk te verdelen over de gehele Indonesische bevolking, dwongen de Japanners de rijstbouwers een steeds groter deel van de produktie af te staan tegen zeer lage prijzen. De organisatie van de rijstdistributie, die in de praktijk grotendeels aan de

plaatselijke Indonesische bestuursambtenaren werd overgelaten, werd een organisatorische mislukking. De elite dacht in eerste instantie aan zichzelf en bovendien vloede veel rijst weg via de zwarte handel. Tot overmaat van ramp mislukte in 1944 ook nog eens de rijsttoogst. Dit was niet alleen te wijten aan de weersomstandigheden, ook de sociale chaos op het Javaanse platteland droeg daar flink aan bij. Het gevolg op Java wekelijks tienduizenden mensen van de honger omkwamen.

De statisticus E. de Vries schreef in 1946 op grond van gevonden statistieken uit de jaren 1939, '43 en '44 onder de titel Geboorte en Sterfte onder de Japanse Bezetting een artikel in het Economisch Weekblad voor Nederlandss-Indië.

Tijdens de bezetting werd door Indonesische statistici na een vergelijking tussen geboortecijfer en sterftcijfer het geboorteoverschot voor de afzonderlijke residenties van Java en Madoera berekend. Daarbij werd, vooral toen in 1943 het geboorteoverschot duidelijk begon terug te lopen, soms raar geknoeid. De Vries noemde daar een voorbeeld van voor de residentie Batavia: In begin 1943 was hier het geboorteoverschot nog enigszins normaal: een kleine daling van de gebruikelijke, vooroorlogse 12 promille naar 10,5 promille. Daarna kwamen enkele maanden met onwaarschijnlijk hoge geboortecijfers. Het steeg verrassend snel van 27 promille naar ruim 35 en het sterftcijfer van 17 naar 23, maar het geboorteoverschot bleef daarmee op 12 promille. Eind '43 zakte dit hoge geboortecijfer plotseling weer naar 24 promille. De Vries concludeerde: 'Dit is aanleiding om de hoge statistische cijfers van eind '43 te beschouwen als windowdressing [bewust mooier voorgesteld dan het was]. Dit op zichzelf begrijpelijke verschijnsel veroorlooft ons deze cijfers zeker niet als verwrongen ongunstig te beschouwen, eerder het tegendeel. Men wist dat ze moesten worden opgemaakt voor een bezetter die van geen ongunstige statistiek wilde horen!' In mei 1945 -latere cijfers zijn er niet - was het sterftcijfer in de residentie Batavia al gestegen tot 13 promille. 'Het moet', aldus De Vries, 'daarna nog erger geworden zijn.'

Begin 1946 kwam het in het Maleis verschijnende tijdschrift Mak'moer (welvaart) met volledige cijfers in duizendtallen voor alle negentien residenties op Java (inclusief het eiland Madoera) over de jaren 1943 en 1944. Uit die cijfers valt af te lezen dat in 1943 120.000 mensen meer stierven dan er geboren werden. Voor 1944 was dat aantal al opgelopen tot 813.000. Om te komen tot een sterftcijfer voor 1945 extrapoleerde De Vries de cijfers van de residentie Batavia voor heel Java. Hij kwam tot de conclusie dat in 1945 nog eens circa anderhalfmiljoen Javanen door honger en ziekten moeten zijn omgekomen. Voor 1943, '44 en '45 waren dat er dus ongeveer 2,450.000.

De Vries trok daaruit de volgende conclusie: 'Men moet vrezen dat deze ongunstige ontwikkeling in 1946 nog nawerkt en dat het totaal der directe en indirecte oorlogsverliezen op Java en Madoera tussen de drie en vier miljoen zielen bestaat'. De

bevolking van Java werd in de jaren '40 geschat op vijftig miljoen zielen.

Naast Aiko Kurasawa heeft nog een Japanse onderzoeker zich bezig gehouden met de gevolgen voor de bevolking van het bezette Java. Dat was Shigeru Sato, wiens boek *War, Nationalism and Peasants* in 1994 verscheen. Op de grondigheid van het onderzoek van beide Japanse historici valt weinig aan te merken. Wat opvalt is dat Kurasawa en Sato geen enkele poging hebben gedaan het aantal door hongersnood gestorven Javanen te schatten. Zij doen dat wel voor het aantal Romoesja's dat is omgekomen. Uit de door hen geraadpleegde bronnen blijkt dat zij bekend zijn met de ook door E. de Vries geraadpleegde statistieken. Sato noemt alleen wat geboorte- en sterftcijfers in 1943 en '44; Kurasawa drukte in haar proefschrift het door De Vries uit Mak'moer overgenomen staatje met geboorte- en sterftcijfers voor Java en en Madoera af, maar bleek niet te weten waar die cijfers vandaan waren gekomen. In een voetnoot opperde zij dat dit staatje 'vermoedelijk door het Nederlandse Koloniale Gezag in 1950 [Indonesië was toen al geheel onafhankelijk, bovendien stammten ze uit 1945] is samengesteld op grond van wat overgeschoten Japanse archieven.' Kurasawa voegt daar in diezelfde voetnoot nog aan toe: 'Zij [de statistieken] zijn erg ongelijk, in sommige residenties zijn ze extreem hoog en in andere zeer bescheiden. Zij zien er zeer 'onnatuurlijk' uit. De auteur [Kurasawa dus] is zeer sceptisch ten aanzien van hun betrouwbaarheid.' Daar komt nog bij dat de optelsom die De Vries op basis van het staatje heeft gemaakt en waaruit bleek dat op Java en Madoera in 1944 meer dan 800.000 mensen van de honger zijn omgekomen, bij Kurasawa geheel ontbrak. De Vries stelde in één geval ook eigenaardig verschil vast, maar gaf daar een verklaring voor: de Japanse bezetter dulde geen ongunstige statistieken. Hoe kritisch Sato en Kurasawa ook hebben geoordeeld over het falen van het Japanse voedselbeleid, het heeft er alle schijn van dat zij moeite hadden de Japanse bezettingsautoriteiten ten volle verantwoordelijk te stellen voor de dood van drie tot vier miljoen Javanen en Madoerezen. Sato legde een groot deel van de schuld bij de Indonesische dorpselite en de zwarte handel, Kurasawa trachtte zonder veel overtuiging de betrouwbaarheid van de beschikbare statistieken te ondergraven. Verschillende Nederlandse commentatoren hebben in de loop der jaren van hun verbazing blijk gegeven dat Nederland, dat sterk verarmd uit de Tweede Wereldoorlog kwam, in staat was om vanaf 1946 honderdduizenden militairen naar de andere kant van de wereld te sturen. Zelden of nooit heb ik uit diezelfde hoek ook maar enige verbazing - laat staan bewondering - kunnen optekenen over het feit dat op Java honderdduizenden mensen na een periode van ernstige hongersnood in staat bleken een vrijheidsoorlog te voeren. Over het grote aantal doden die vielen tijdens de Japanse bezetting hoor ik Indonesische historici trouwens maar heel zelden iets zeggen. En als ik er toch naar vraag luidt het argument vaak: ach, wij beschouwen dit als een prérevolutionair offer voor de in 1945 begonnen gewapende vrijheidstrijd.

Het Japanse harde regime heeft op een aantal plekken geleid tot vrij bloedige opstanden, ondermeer in Tasikmalaja (West-Java). Die acties waren gericht tegen de Japanners, maar ook tegen plaatselijke bestuurders, die belast waren met de inname van de rijst en soms ook met het ronselen van Romoesja's.

Na de oorlog zijn er verschillende afrekeningen geweest gericht tegen plaatstelijke bestuurders die het eigen volk te veel hadden afgeknepen. Tot een grootscheepse bijltjesdag is het echter nooit gekomen. Ondanks de propaganda van de Japanners beseften in 1945 veel mensen dat Japan aan de verliezende hand was. Iedereen snakte naar het einde van de oorlog. Maar één ding was duidelijk: nooit meer onderdrukking. Niet door Japan, maar ook niet door Nederland.

Toen op 8 maart 1942 in Indonesië het Nederlands-Indische leger had gecapituleerd, bevonden zich buiten de archipel niet alleen uitgeweken Nederlanders, maar ook grote groepen Indonesiërs. Ongeveer drieduizend van hen voeren op Nederlandse schepen. Bijna allemaal van de Koninklijke Paketvaart Maatschappij (KPM). Een deel, ongeveer tweeduizend, bevond zich in Australië. Een wat kleiner deel was terechtgekomen in wat toen nog Brits-Indië heette, India en Pakistan. Met beide groepen kwamen moeilijkheden.

De Indonesiërs in Brits-Indië weigerden uit te varen, omdat ze het te gevaarlijk vonden. Kort achtereen waren in de golf van Bengalen drie KPM-schepen door Japanse onderzeeërs tot zinken gebracht. De circa zevenhonderd weigeraars werden op verzoek van Nederland door de Britse autoriteiten geïnterneerd. Na enige tijd verklaarden vierhonderd weer aan het werk te willen gaan. Daar kwamen in de loop van de oorlog nog eens honderd bij. Aan het eind van de oorlog zaten er nog ruim 200 vast in Brits-Indië. Zo ver bekend zijn zij nooit, in ieder geval niet door Nederlandse instanties, naar Indonesië teruggebracht.

Begin 1942 brak onder het Indonesische KPM-personeel in Australië een staking uit, omdat hun eisen voor loonsverhoging niet werden ingewilligd. Die eisen waren gegrond, want van het kleine loontje dat zij verdienden was in Indië misschien nog wel rond te komen, maar in het veel duurdere Australië niet. De KPM-directie in Australië ging niet op de eisen van de stakers in en ontsloeg er zevenhonderd. Dat had tot gevolg dat zij in Australië automatisch de status kregen van illegale vreemdeling. Zij konden niet naar het bezette Nederlands-Indië worden teruggestuurd, dus moesten zij voorlopig worden opgesloten. Zij werden vervangen door Australiërs, Chinezen en Brits-Indiërs. De Chinezen en Australiërs kregen het loon dat de ontslagen Indonesiërs hadden geëist.

Het ontslag van de Indonesische zeelui en hun noodgedwongen internering werd door de linkse partijen en vakbonden in Australië gebrandmerkt als een 'koloniale daad' van Nederland.

In het midden van 1943 zou de Australische reactie nog feller worden toen bekend

werd dat Nederland in het geheim ruim vijfhonderd Indonesische politieke gevangenen en gezinsleden - enkele tientallen bleven achter - van het ballingsoord Boven Digoel op Nieuw-Guinea overbracht naar Australië. Onder hen bevonden zich mensen - niet zelden geharde communisten - die soms al ruim vijftien jaar gevangen vastzaten, omdat ze in de jaren twintig zouden hebben deelgenomen aan een communistischgeïnspireerde opstand op Sumatra.

Een groot aantal heeft nooit een proces gehad. Sommige hadden hun gezin bij zich. In Australië moesten deze mensen op weg naar hun nieuwe gevangenkamp een stuk met de trein reizen. Eén van hen wist een briefje uit de trein te werpen, waarop stond wie zij waren. De spoorwegman die het briefje vond gaf de boodschap door aan het bestuur van zijn (linkse) vakbond. De publiciteit die toen uitbrak was ook niet bepaald gunstig voor Nederland.

Over het motief van de Nederlandse regering in ballingschap om de verbannen van Boven-Digoel naar Australië over te brengen bestaat geen duidelijkheid. Angst dat Japan hen zou bevrijden kon er in 1943 niet meer zijn. De Japanse opmars tot het noordelijk deel van Nieuw-Guinea was toen al gestuit. Bovendien zullen de Japanners weinig aan deze geharde communisten hebben gehad. Ch. van der Plas, de op Van Mook na hoogste koloniale ambtenaar in Australië, was persoonlijk naar Boven-Digoel gereisd om de gevangenen toe te spreken. Hij wekte de indruk dat hij ze kwam redden en sprak ze aan met 'landgenoten'. Met de Australische regering was Van der Plas echter overeengekomen dat de 'Digoelisten' als 'krijgsgevangenen' zouden moeten worden beschouwd. Zij kwamen terecht in een gevangenkamp in de buurt van Sydney.

In de loop van de oorlog, toen Duitsland de Sovjetunie was binnengevallen, heeft een aantal Digoelisten zich bereid verklaard het Nederlandse-Indische bestuur in ballingschap metterdaad te steunen in zijn pogingen Japan te verslaan. Zij werden ingezet bij verschillende diensten, uitgezonderd militaire.

Intussen speelde zich in de Verenigde Staten een klein drama af rond de Indonesiër Pangeran (prins) Ario Soejono, wiens zoon Irawan zich in Nederland bij het verzet had aangesloten en in '45 door de Duitsers werd doodgeschoten, had in de Indische bestuursdienst snel carrière gemaakt. In 1939 was hij als econoom korte tijd werkzaam geweest op het departement van Koloniën in Den Haag. Een jaar later werd hij als een van de weinige Indonesiërs lid van de Raad van Nederlands-Indië, een belangrijk adviesorgaan. Toen Van Mook begin 1942 met een aantal departementshoofden en andere 'prominenten' vanuit Java naar Australië uitweek, om daar een Indische regering in ballingschap op te zetten, verbleef Soejono in de Verenigde Staten.

In Amerikaanse regeringskringen heerste de opvatting dat onmiddellijk na afloop van de oorlog Engeland, Frankrijk en Nederland hun koloniën in Azië dienden op te geven. Die gedachte kwam mede voort uit de traditionele anti-koloniale instelling

van de Verenigde Staten.

Nederland, beter gezegd de Nederlandse regering in ballingschap in Londen, beseftte dat de Amerikanen de enigen waren die Indië konden bevrijden. Washington moest dus zo veel mogelijk tegemoet worden gekomen. Een goede zet zou zijn, zo redeneerden de meer progressieve leden van de Nederlandse regering, onder wie Van Mook, wanneer Soejono als eerste Indonesiër lid zou worden van het oorlogskabinet van Gerbrandy. Soejono werd benoemd tot minister zonder portefeuille. Bij zijn beëdiging als minister sprak Gerbrandy mooie woorden, maar informeel liet hij bij meer dan één gelegenheid blijken een islamiet niet als gelijkwaardig te beschouwen. Tegen twee van zijn ministers, onder wie Van Mook, heeft hij zich laten ontvallen dat 'alle Muzelmannen niet meer dan brandhout voor de hel' waren.

Verder ontstond het denkbeeld om koningin Wilhelmina een radiorede te laten houden, waarin zij de Indonesiërs toezeggingen zou doen voor een grotere zelfstandigheid na afloop van de oorlog. De rede zou op 7 december, een jaar na de aanval op Pearl Harbor, worden uitgezonden. Binnen het kabinet werd moeizaam gediscussieerd over de juiste tekst. De meeste ministers waren voorstander van een zelfstandig Indonesië, samen met Suriname en de Nederlandse Antillen binnen het Koninkrijk der Nederlanden, maar er kon voorlopig geen sprake zijn van het recht op zelfbeschikking, en al helemaal niet van onafhankelijkheid los voor Nederland.

Minister Soejono verzette zich daar hevig tegen. Hij stond op het standpunt dat de nationalistische gevoelens van zijn volk alleen bevredigd zouden kunnen worden als er een belofte kwam dat de Indonesiërs het recht zou worden gegeven volledig onafhankelijk te worden. Daarbij wees hij zijn sociaal-democratische collega's binnen het kabinet erop, dat op het SDAP-congres in 1930 een resolutie was aangenomen waarin de partij het recht op zelfbeschikking voor Indonesië had erkend.

Soejono sprak de profetische woorden dat Nederland na de oorlog in Indië vermoedelijk niets zou bereiken als men niet juist het zelfbeschikkingsrecht zou erkennen. 'De Indonesirs', zei Soejono, 'zijn als geheel niet anti-Nederlands, alleen ze zijn pro-Indonesisch. Het argument als zou het Indonesische volk staatkundig nog maar een kind zijn, zal naar mijn mening als een rode lap op een stier werken.'

Zijn argumenten overtuigden de SDAP-collega's niet en de andere ministers nog minder. Zij bleven van mening dat een mogelijke zelfstandigheid van Indonesië binnen (Nederlands) Rijksverband voorlopig ver genoeg ging.

De belangrijkste passage uit de radiorede van Wilhelmina luidde:

'De laatste jaren hebben getoond, dat in beide volken de wil en het vermogen tot harmonisch en vrijwillig samengaan aanwezig zijn. Een op die grondslag gevestigde rijkseenheid stuurt aan op de verwezenlijking van het doel waarvoor de Verenigde Naties strijden, zoals dit onder meer in het Atlantic Charter is belichaamd en waarmee wij aanstonds konden instemmen, omdat het de grondslagen bevat van

onze eigen opvatting van recht en vrijheid, waarvoor wij in de loop van de geschiedenis goed en bloed geofferd hebben.

Ik stel mij voor, zonder vooruit te lopen op de adviezen der rijksconferentie, dat zij zich richten zullen op Rijksverband, waarin Nederland, Indonesië, Suriname en Curacao tezamen deel zullen hebben, terwijl zij ieder op zichzelf de eigen, inwendige aangelegenheden in zelfstandigheid en steunend op eigen kracht, doch met de wil elkander bij te staan, zullen behartigen.

Ik meen, dat zulk een zelfstandigheid en samenwerking van het Rijk en zijn delen de kracht kunnen geven om hun verantwoordelijkheid naar binnen en naar buiten ten volle te dragen. Daarbij zal voor verschil van behandeling op grond van ras of landaard geen plaats zijn, doch zullen slechts persoonlijke bekwaamheden der burgers en de behoeften van de verschillende bevolkingsgroepen de doorslag geven voor het beleid der regering.'

Toen de tekst uiteindelijk was vastgesteld zonder dat daar een passage in voorkwam over zelfbeschikkingsrecht, werd Soejono volgens getuigen doodsbleek en deed hij er verder het zwijgen toe. Drie maanden later stierf Soejono, 56 jaar oud, aan een hartaanval.

In Indonesië heeft bijna niemand de radiorede van Wilhelmina gehoord. Alle radio's waren op last van de bezetter 'gecastreerd', zodat het onmogelijk was naar buitenlandse zenders te luisteren. In de Verenigde Staten, waarvoor de speech in feite bedoeld was en waar hij ook schriftelijk uitgebreid werd verspreid, was de reactie in de pers redelijk positief te noemen. De roep om ontvoogding van de koloniën in Azië nam echter niet af. Daarbij beriep Amerika zich op de belofte aan de onder Amerikaans bestuur staande Filippijnen dat zij in 1946 onafhankelijk zouden zijn.

De nationalisten onder de Indonesiërs in Australië, die zich steeds vaker lieten horen, waren net zo teleurgesteld als Soejono was geweest. Er was één punt in Wilhelmina's rede dat zij als positief zagen: er zou geen verschil in behandeling meer zijn op grond van ras en landaard. Degenen die in Australië werkzaam waren voor Nederlandse bedrijven en instanties gingen er van uit dat met onmiddellijke ingang iedere vorm van discriminatie tussen Nederlanders en Indonesiërs was opgeheven. De over het algemeen nog met een koloniale houding behepte Nederlanders bleken daar maar moeilijk aan te kunnen wennen. Zo is er een geval bekend van een feestje in een Nederlandse club in Australië waar geheel belangeloos een Indonesisch bandje optrad. Na afloop wilden deze musici aan de bar een pilsje drinken. Op grond van hun ras werden zij weggestuurd. Een aantal Digoelisten richtte in Australië in het diepste geheim een ondergrondse Indonesische communistische partij op. Toen dat bij de Nederlandse autoriteiten toch bekend werd, deed men daar niets tegen, om niet opnieuw linkse organisaties tegen zich in het harnas te jagen.

De autoriteiten maakten tegelijkertijd de indruk weinig idee te hebben wat zich

intussen in Indonesië en speciaal op Java afspeelde onder de inheemse bevolking. Opgevangen radiouitzendingen wezen weliswaar op een nauwe samenwerking tussen nationalistische leiders als Soekarno en Hatta en de Japanse militaire leiding, maar men ging er in Australië van uit dat die mensen daartoe waren gedwongen. Ze zouden na de oorlog het Nederlandse bestuur wel weer accepteren. Met de aantekening dat dan natuurlijk zo snel mogelijk moest worden gesproken over de door de koningin aangekondigde zelfstandigheid. Inmiddels was in 1944-'45 door Amerikaanse en Australische troepen Nederlands Nieuw-Guinea bevrijd en waren daar tijdens de oorlog in Australië opgeleide bestuursambtenaren aan het werk gegaan. De Zuidoostelijke stad Merauke is overigens nooit in Japanse handen gekomen. Het was het enige stukje Nederlands-Indië waar de Nederlandse vlag altijd is blijven wapperen.

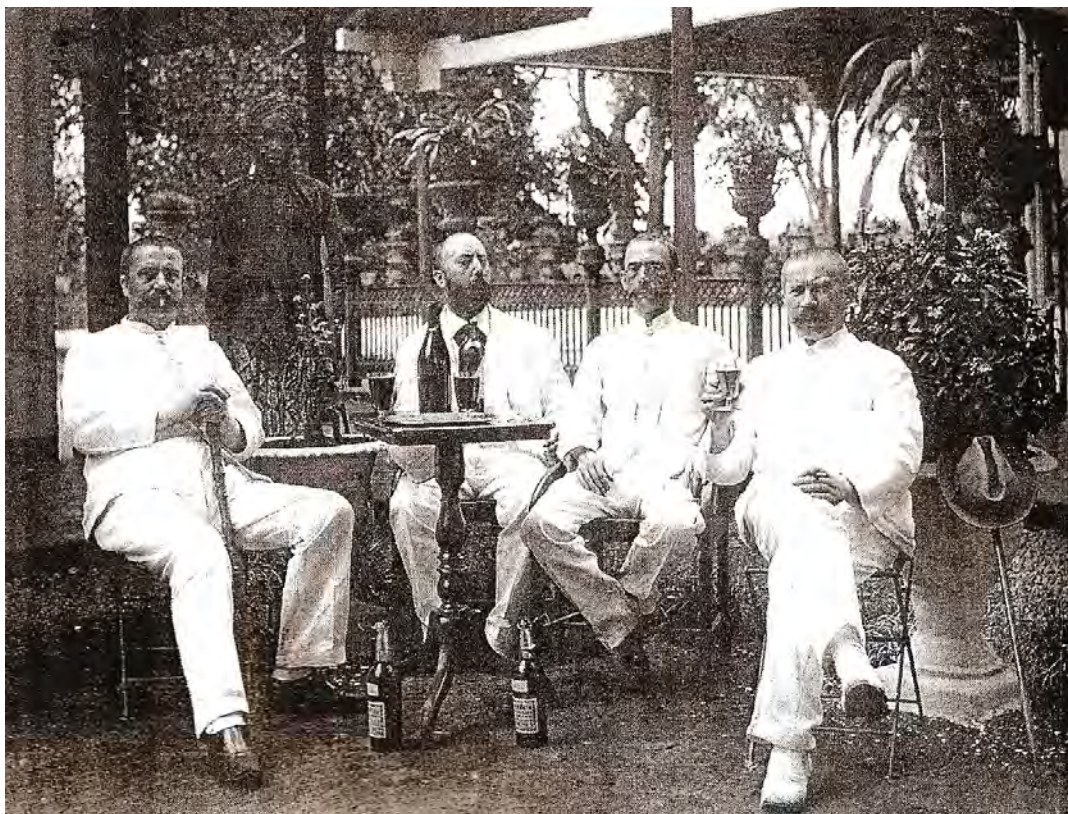
Wegens de snelle opmars van de Amerikanen in de richting van de Filippijnen bevonden zich op Nieuw-Guinea uitgestrekte gebieden en eilanden waar zich nog groepjes achtergebleven, geïsoleerd geraakte Japanse militairen bevonden. Zij waren afgesneden van hun eigen hoofdmacht en konden dus niet bevoorrad worden. Noodgedwongen trokken deze in het nauw gedreven Japanners erop uit om voedsel te bemachtigen. Daarbij doodden of terroriseerden zij de plaatselijke Papoeabevolking. Speciale Papoeabataljons en patrouilles werden er, in de meeste gevallen met succes, op uitgestuurd om deze Japanners gevangen te nemen of te doden. Vele van deze Papoea's, die grote persoonlijke risico's namen, hebben daar na de oorlog veel te weinig waardering voor gekregen. Pas zo'n veertig jaar na de oorlog heeft de Naardense politiecommissaris J. Smits, die als Nica-ambtenaar op Nieuw-Guinea had gezeten, zich na een bezoek aan het gebied in 1985 krachtig beijverd om deze mensen en/of hun nabestaanden de financiële en immateriële waardering te geven die hen toekwam. Dat is gedeeltelijk gelukt.

Begin 1945 besloot generaal MacArthur, die het bevel voerde over alle geallieerde troepen in het gebied, zijn plannen om op Java te landen op te geven. Wel achtte hij het van belang om gebieden waar olie gewonnen werd op Oost-Borneo te veroveren en daar de oliewinning zo snel mogelijk te hervatten. Zo'n 50.000 Australiërs, aan wie een kleine eenheid van Nederlandse troepen was toegevoegd, voerde een invasie uit op het olierijke eiland Tarakan en begin juli was Balikpapan aan de beurt. Aan iedere actie deden slechts 160 Nederlandse militairen mee. Zij werden beschouwd als een 'symbolische' eenheid.

Bij de actie op Tarakan waren ook Surinamers en Antillianen vrijwilligers betrokken. Bij de twee acties bij Balikpapan en Tarakan sneuvelden totaal zes Nederlandse en Surinaamse militairen, onderwie de commandant van een Surinaamse eenheid, kapitein C. de Gooyer, de oudere broer van de acteur Rijk de Gooyer.

Na de capitulatie van Japan in augustus 1945 kwamen de meeste Surinaamse vrijwilligers op Java terecht en werden geconfronteerd met de vrijheidsstrijd van de

Indonesiërs. Een aantal kwam in gewetensnood. 'Enkelen van ons', aldus de Surinaamse ex-Indië-strijder Anton Semmoh meer dan veertig jaar later, 'hebben toen geprobeerd de Indonesiërs te helpen. Eén van ons is zelf bij een poging over te lopen doodgeschoten.' Ook generaal Spoor zag het probleem. In een brief aan Van Mook schreef hij over de houding van de Surinaamse militair: 'Zeker bestaat het gevaar, dat de toewijding en animo om zijn leven te wagen aanzienlijk zal dalen.' Om verdere moeilijkheden met deze Surinamers te voorkomen werden zij geconsigneerd in een kampement bij Batavia in afwachting van repatriëring naar de West.

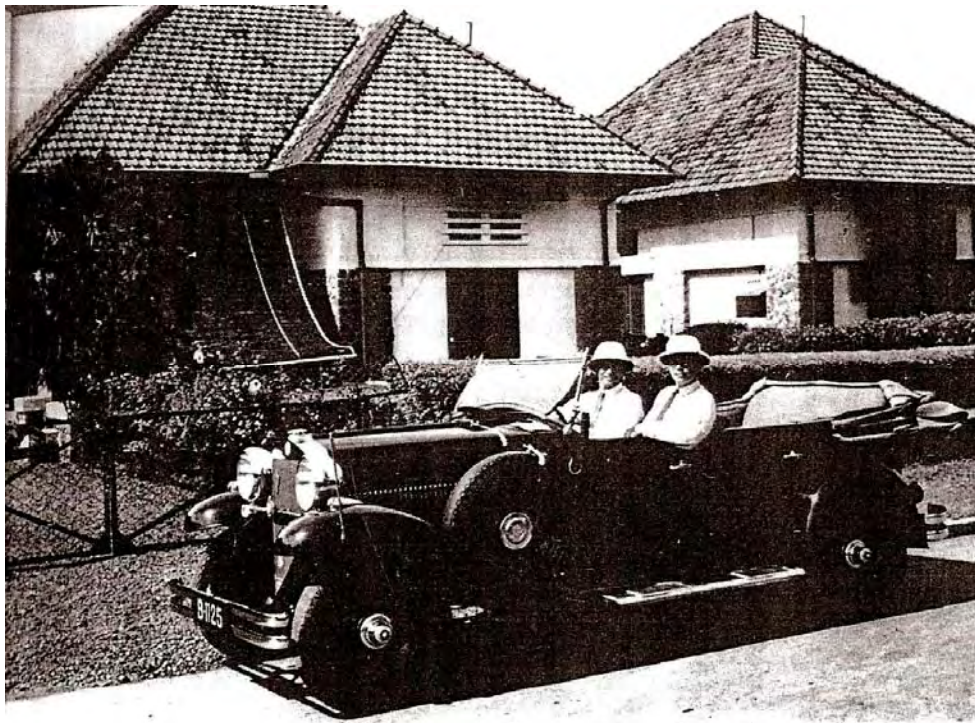
Mijn grootvader Evert Jan (Eduard) Schumacher (tweede van rechts) met vrienden in Nederlands-Indië. Ca. 1905. (collectie Peter Schumacher)

Moeder en kinderen Schumacher. Van links naar rechts: Joos, Peter, Flip, moeder met op schoot Eva. Batavia 1936. (collectie Peter Schumacher)

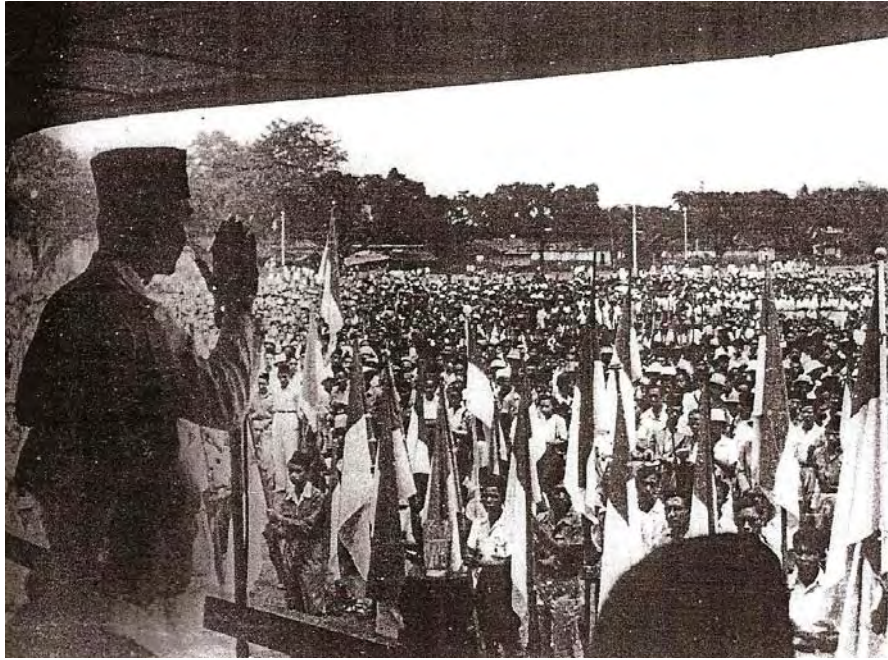
Mijn grootvader Eugénus Sieburgh in het uniform van kapitein van het KNIL tijdens verlof in Nederland. Jaren twintig. (collectie Peter Schumacher)

Mijn vader (rechts) met vriend op weg naar kantoor in Batavia.
1937. (collectie Peter Schumacher)

KNIL-miliciens met gasmaskers tijdens de oorlog tegen Japan.
Februari 1942. (collectie Peter Schumacher)

Hoofdstuk III

Op welke manier ik hoorde dat Japan de oorlog had verloren staat me helaas niet meer voor de geest. Het belangrijkste was dat in het kamp het eten veel beter werd. We hoefden niet meer te werken en we mochten voor het eerst vrij schrijven. Ik schreef een brief aan mijn moeder in Batavia en vertelde haar dat het goed met me ging. Ik had haar broer, oom Jim, kort tevoren in het mannenkamp ontmoet. Al die maanden had ik niet geweten dat hij daar zat. Ik ontmoette hem toen hij met dysenterie in het ziekenhuis lag. Ik herkende hem amper. Hij had een lange zwarte baard laten groeien. Ik kon hem vertellen dat ik verschillende briefkaarten had gekregen van mijn moeder en dat zij en mijn zusjes dus nog leefden. Hij had ook redelijk goede berichten gekregen van zijn vrouw, tante Fietje en zijn dochter Trina.

Ik schreef mijn moeder, deels ter geruststelling, dat ik dik was. Dat was ook zo, maar die uiterlijke schijn werd voornamelijk veroorzaakt door hongerodeem.

Mijn moeder moet die kaart al eind augustus hebben gekregen, want op 1 september schreef ze terug: 'Wat was ik blij met je briefkaart en om te horen dat je dik bent en bij oom Jim. Oma is in april gestorven. Wij zijn niet zóó erg dik, ik kan Joosje's kleren aan! Van Pappa heb ik geregeld bericht gehad. Wat heerlijk dat het nu eindelijk vrede is en we elkaar misschien al heel gauw zullen zien, we hebben haast geen geduld meer. Schrijf je nog eens gauw? Hartelijke groeten aan oom Jim en heel veel liefs en zoentjes van Eefje, Joosje en Mammie.'

Ik had geen idee waar mijn vader zat. Tot op een dag Paultje van de Put, met wie ik eerder in Tjihapit in een jongenshuis had gezeten, mij een briefje kwam brengen met de mededeling: ik heb je vader ontmoet. Paul was teruggegaan naar Tjihapit, vermoedelijk om zijn vader te zoeken en liep wat rond in een huis waar de Japanners, toen het kamp in mei '45 geheel was ontruimd, alle in het kamp gevonden boeken hadden opgeslagen. Het toeval wilde dat dit het verdiepingshuis was waar wij in 1943-'44 hadden gewoond. Mijn vader, die in juli '45 met een grote groep krijgsgevangen officieren vanuit een ander kamp naar Tjihapit was overgebracht, had als fanatieke boekenwurm dat huis snel ontdekt. Toen hij Paultje daar ontmoette vroeg hij hem of hij misschien een jongen kende, die Peter Schumacher heette. Ja, toevallig wel.

Mijn vader scheurde de omslag van een Penguin pocket en schreef het briefje dat hij aan Paul meegaf. Ik weet nog hoe het begon: 'Lieve Peter, wat fijn dat het nu vrede is...'. Hij vroeg mij zo snel mogelijk naar hem toe te komen en gaf zijn adres.

Intussen speelde zich in het jongenskamp een akelig incident af. Wij vonden dat nu het vrede was, wij onbepert naar het aangrenzende mannenkamp moesten kunnen gaan. Dus wij klommen gewoon over de afscheiding. Daar was de Nederlandse leiding van het jongenskamp buitengewoon ontstemd over. Alle jongens die aan die

'uitbraak' hadden meegedaan moesten zich melden. Wij verwachtten niet meer dan een standje en een uitleg waarom de kampleiding vast bleef houden aan die beperkende bezoekersregeling aan het mannenkamp. Er gebeurde iets heel anders. Wij werden door de Nederlandse kampleiding onderworpen aan Japanse methoden: we moesten als straf uren lang in de brandende zon staan!

Ds. J. van der Linden had een goede vriend onder de mannen die toezicht en steun verleende aan de jongens in het kamp. Zijn vriend leeft niet meer en zelf weet hij zich het incident waarbij wij in de zon moesten staan niet te herinneren. Hij heeft er wel een verklaring voor. Een excuus wil hij het niet noemen:

'Op 25 augustus maakte het Nederlandse kamphoofd, Van Karnebeek, bekend dat de oorlog voorbij was. De Nederlandse vlag werd gehesen. Omdat bekend was dat de Japanners bevel hadden gekregen van het voorlopige Britse bestuur in afwachting van voldoende Britse troepen de veiligheid van de gevangenen te verzekeren, werd in overleg met de Japanse kampleiding en met instemming van alle gevangenen besloten voorlopig alle door de Japanners ingestelde disciplinaire maatregelen te handhaven. Dat beleid werd grotendeels ingegeven door de onveilige situatie die buiten het kamp heerste door het harde optreden van jonge, Indonesische revolutionairen tegen Nederlanders. Voorlopig mocht niemand zonder toestemming van de kampleiding het kamp verlaten. Dat dit beleid niet voor niets werd ingesteld mag blijken uit het feit dat alle mannen, het moeten er enkele tientallen zijn geweest, die toch zijn 'gebollost', dus het kamp illegaal verlieten, vermoedelijk op zoek naar vrouw en familie, allemaal zijn vermoord. Ik veronderstel dat de handhaving van de maatregel wat betreft de bezoekersregeling voor de jongens aan het mannenkamp in dat disciplinaire beleid paste. Dat ging blijkbaar zo ver dat ook de Japanse straffen voor schending van die regels werden gehandhaafd.'

Korte tijd na de harde strafmaatregel tegen ons hoorde ik dat er net een groepje jongens onder leiding van gewapende mannen was vertrokken naar Tjihapit. Ik sprintte naar de poort van het kamp. Ik kon daar nog net het groepje achterhalen. Ik was op weg naar mijn vader!

Teleurstelling, hij was niet thuis. Huisgenoten meldden dat hij even buiten het kamp op een plein zat te praten met mijn opa en zijn familie. Hij was blijkbaar al gewaarschuwd dat ik er was, want juist bij de poort van het kamp kwam ik hem tegen. Ondanks de kale koppen en de vermagering herkenden we elkaar na drie-en-een-half jaar meteen. 'Wat heerlijk dat je er bent, jongen', riep hij en wij omhelsden elkaar. Druk pratend gingen we terug naar het veldje, want opa wilde mij natuurlijk ook graag zien. En ik hem. Ook daar werd ik met open armen verwelkomd. Wat was ik gelukkig!

Mijn vader lag met nog drie mannen op een klein kamertje. Trots stelde hij me aan zijn vrienden voor. Iedereen vond het goed dat ik ook nog in dat vertrekje kwam slapen. In dat huis woonde ook een oude Rus met een grote grijze knevel, Saltikoff.

Het was een aardige, vrolijke man. Hij sprak met een sterk Russisch accent en noemde me altijd Petteertje. Op een dag trof ik hem in tranen aan. Hij had net gehoord dat zijn zoon, die bij de Britse luchtmacht diende tijdens de oorlog boven Het Kanaal was neergehaald en gesneuveld. Saltikoff was ontroostbaar. Jaren later heb ik hem in Nederland nog wel eens gezien. Hij gaf toen Russische les aan dienstplichtigen, die bij de militaire Inlichtingendienst in Harderwijk dienden.

Een paar weken voor mijn komst had mijn vader een kaart gekregen van mijn moeder en zusjes vanuit het kamp Tjideng in Batavia met hun adres. Dat was nog een zogeheten Jappen-kaart waarin weinig stond te lezen hoe het precies met hen ging. Uit de kaart die mijn vader op 7 september naar hen verzond blijkt dat hij zich enigszins ongerust maakte: 'Hoe maken jullie het toch? Ik hoorde niets meer van jullie sinds je laatste Jappen-kaart met adres in Tjidengkamp. Hebben jullie nog geen contact met buiten?' En verder: 'Het eten is zooveel geworden, dat ik het niet op kan. Peter ziet er best uit en met vitaminepillen verdwijnt zijn Pellagra zienderogen. Ik ben zo blij dat Peter nu bij mij woont. Hij is weggelopen uit het XVe bat.-jongenskamp toen hij hoorde dat ik hier zat, samen met een heleboel andere jongens en is nu maar door het kamp geannexeerd.'

Toen ik bij mijn vader introk had ik niet meer dan een korte broek aan. Schoenen had ik al heel lang niet meer. Ergens in het kamp van mijn vader was een berg Japanse legerschoenen. Ik heb daar het kleinste paar dat ik vinden kon uitgegraven, maar dat was nog drie maten te groot. Het moet een potsierlijk gezicht geweest zijn. In 1985 schreef ik op verzoek van de redactie van De Groene Amsterdammer een verslagje over mijn 'bevrijding' in Bandoeng.

Mijn vader en ik begonnen plannen te maken om per trein naar Batavia te komen om mijn moeder en zusje te zien. Dat viel niet mee, want zoveel treinen reden er nog niet. Bovendien vielen jonge Indonesische revolutionairen - meer bekend als Pemoeda's (moeda=jong) - die treinen regelmatig aan en doodden de Europese passagiers. Op 21 september lukte het ons twee plaatsen op een trein te bemachtigen. Ik weet nog dat een vrouw, die geen plaats had, hemel en aarde bewoog om ook op de trein te kunnen komen. Mijn vader heeft haar toen tijdelijk tot zijn echtgenote gemaakt, zodat ze mee kon. De treinreis liep gelukkig zonder incidenten. Direct vanaf het station gingen we naar kamp Tjideng.

Mijn vader was niet aan staat geweest onze komst aan te kondigen. We kwamen dus onverwacht binnenstappen. Het was een prachtig weerzien! Mijn moeder was zwaar vermagerd en had zweren op haar benen. Ze woog nog maar vier-en-dertig kilo.

Het bleek niet mogelijk om mijn moeder en de zusjes met ons mee terug te nemen naar Bandoeng. Na drie dagen gingen we weer met ons tweeën terug naar Bandoeng, waar mijn vader werk had gevonden bij de Militaire Transportdienst (MTD).

In afwachting van de komst van de rest van het gezin gingen wij in het kamp op zoek naar een leeg huis, waar we met zijn vijven konden wonen. Veel huizen stonden leeg,

maar waren totaal uitgewoond geraakt. De eigenaar was dikwijls onbekend. Het deed er op dat moment ook niet toe. Aan huur betalen dacht niemand. Veel mensen kalkten gewoon hun naam op het huis in de trant van 'bewoond Schumacher', anders werd het gekraakt.

Terwijl mijn vader buiten het kamp bij de MTD werkte zwierf ik door Tjihapit op zoek naar meubels voor het huis dat mijn vader intussen gevonden had. Die meubels stonden in verlaten huizen en soms gewoon op straat. Veel van die meubels waren kapot. Als ik een mooi exemplaar had gevonden, probeerde ik het ergens te verstoppen in afwachting van het moment dat mijn vader een auto had versierd om het ding op te halen. Zo scharrelden we het meubilair bij elkaar voor onze eerste naoorlogse woning.

Eind oktober konden we mijn moeder en zusjes van de trein afhalen en betrokken wij het gevonden huis. Een paar weken later verhuisden we weer naar een ander iets groter pand aan de rand van het kamp.

Het was van groot belang dat we binnen het kamp bleven, want daar genoten wij bescherming tegen de steeds drastischer optredende jonge revolutionairen, de Pemoeda's. Ook Indonesirs, die ervan verdacht werden met de Hollanders samen te werken, of de revolutie onvoldoende te steunen, werden vaak aangevallen en afgemaakt. Het was een chaotische en afschuwelijke tijd met iedere dag verhalen over mensen die zich onbeschermd buiten het kamp hadden gewaagd, vaak op zoek naar familie of bezittingen en door Pemoeda's waren getjintjand (in stukjes gehakt).

Eerst werd het kamp beschermd door Japanse militairen in opdracht van het Britse militaire tussenbestuur, dat nog te weinig eigen troepen had kunnen aanvoeren. De Britten, die veel troepen hadden in dat deel van Azië waar zij hun eigen koloniën hadden (India, Ceylon, Malakka en Singapore), kregen opdracht ook in Indonesië tijdelijk het gezag over te nemen. Nederland had liever gezien dat de Amerikanen dat deden. De Britten, met eigen koloniën in Zuidoost-Azië, werden als concurrenten gezien.

Wat niemand had voorzien, was dat twee dagen na de Japanse overgave in Djakarta daar de onafhankelijke Republiek Indonesia zou worden uitgeroepen. Om precies te zijn op 17 augustus. De gewelddadige en revolutionaire situatie die daar op volgde, de zogeheten Bersiap-periode, zou de taak van de Britse troepen nog veel moeilijker maken en voedsel geven aan nog meer Nederlands wantrouwen.

De voorgeschiedenis: in september 1944 had Japan de Indonesische leiders al beloofd dat het land - de Japanners spraken curieus genoeg niet van Indonesië, maar van 'Oost-Indië', en hadden Nieuw-Guinea uitgezonderd! - in de toekomst onafhankelijk mocht worden. Op 1 maart 1945 werd het Voorlopig Comité van Onderzoek ter Voorbereiding van Onafhankelijkheid in het leven gegroepen. Dit orgaan bestond uit 60 mensen, onder wie Soekarno en Hatta, Japanners, Chinezen en enkele Indo-

Europeanen. Een andere belangrijke Indonesische leider, Soetan Sjahrir, had zich in overleg met Hatta en Soekarno onttrokken aan samenwerking met de Japanners. Dit had twee redenen: de sociaal-democraat Sjahrir was overtuigd anti-facist en er moest toch één leider zijn die na de oorlog schone handen had.

Vier maanden later werd het comité vervangen door een commissie die de onafhankelijkheid metterdaad moest voorbereiden. Op 7 augustus begonnen de onderhandelingen voor de gezagsoverdracht door het Japanse militaire bewind. Een week later, op 14 augustus, vertrokken Soekarno en Hatta naar de Vietnamese bergstad Dalat, waar het Japanse opperbevel voor Zuidoost-Azië zich bevond, om verdere details voor die overdracht te regelen. Een dag later op de weg terug waren naar Indonesië vernamen Soekarno en Hatta dat Japan zich had overgegeven.

In Djakarta eisten jonge revolutionairen dat de twee leiders onmiddellijk de onafhankelijkheid zouden uitroepen en dreigden zelfs met een opstand. De uitroeping van de Republiek Indonesia werd afgedwongen door jonge revolutionairen. Eén van de mensen die daarbij betrokken was heette Singgih (veel Indonesiërs hebben maar één naam). Hij vertelde me het verhaal in 1980, 35 jaar na dato. Hij was toen 60 jaar.

Volgens Singgih twijfelde Hatta met het argument: 'Jullie willen graag onafhankelijkheid, maar kunnen we eigenlijk wel op eigen benen staan. We hebben helemaal geen ervaring.' Ook Soekarno talmde.

Die twijfels kwamen vooral voort uit het feit dat Soekarno en Hatta de al eerder toegezegde onafhankelijkheid niet uit handen van Japan wensten te ontvangen. Zeker niet nu Japan verslagen was. Singgih, die in het Japanse hulpleger (Peta) officier en instructeur was, vertelde mij het volgende verhaal:

'De jongeren in Djakarta riepen mijn hulp in en vroegen me om 's avonds - dat was op 15 augustus - naar het adres Menteng Raya 31 te komen om gezamenlijk verder te praten over hoe de druk op de leiders kon worden opgevoerd. Die avond kreeg ik van hen een volledig mandaat om alles te doen ten einde zo snel mogelijk de onafhankelijke Republiek Indonesia te laten proclameren. Ik maakte een plan. Ik liet enkele goedbewapende pantserwagens neerzetten bij de Tjipinang-gevangenis aan de rand van Djakarta. Met enkele Soekarela's [Peta-strijders] reed ik diezelfde nacht van de 15de op de 16de met twee personenauto's naar het huis waar Soekarno verbleef. Hij was nog op. Ik maande hem met zijn vrouw Fatmawati en zoontje Guntur met ons mee te komen. Hij vroeg waar we naar toe gingen. Ik zei dat ik dat niet kon zeggen en dat ik slechts een opdracht uitvoerde. Ik zei Soekarno dat Hatta ook mee zou gaan, maar dat wisten we toen nog niet. Terwijl ik Soekarno door enkele Soekarela's liet bewaken, gingen we naar het huis van Hatta. Nadat ik hem had verteld dat Soekarno ook mee zou komen stemde Hatta toe ook met ons mee te komen. We reden naar Tjipinang en vervolgens, onder begeleiding van de daar gestationeerde pantserwagens, naar het plaatsje Rengasdengklok [zo'n kleine 100 km ten zuiden van Djakarta], waar een vriend en vertrouweling van mij PETA-commandant was.

Daar werden Hatta en Soekarno achter een tafel gezet. Ik zette er een man bij met een karabijn en richtte vervolgens het woord tot Soekarno. 'Als u blijft weigeren de republiek te proclameren', zei ik, 'wordt u dood geschoten. Het kan zijn, dat als u het wel doet, u misschien ook risico's loopt, maar dan sterft u als held. Soekarno had weinig keus en stemde toe. Ik bedankte hem voor zijn bereidwilligheid en vertelde hem dat ik zijn besluit aan het volk zou laten meedelen. Wat ik Soekarno niet vertelde, was dat ik de mensen zou oproepen zich massaal voor zijn huis te verzamelen om iedere kans weg te nemen dat er misschien opnieuw twijfel bij hem zou opkomen.'

Singgih keerde terug naar Djakarta om de betoging voor Soekarno's huis te organiseren. Inmiddels had de plaatselijke Japanse commandant van Djakarta, admiraal Tadashi Maeda, er lucht van gekregen dat Soekarno en Hatta waren ontvoerd naar Rengasdengklok. Ook merkte hij dat de spanning in Djakarta opliep. Hij gaf een Indonesische inlichtingenofficier bij het Japanse leger opdracht de twee leiders terug te halen naar Djakarta, maar wist nog niets van de manifestatie die voor Soekarno's huis in de maak was.

Singgih vervolgde zijn verhaal: 'Die afgezant van admiraal Maeda werd door de bewakers van Soekarno en Hatta niet vertrouwd. Na wat heen en weer gepraat, zo hoorde ik later, en een waarschuwing aan Maeda's vertrouweling dat hij zou worden gedood als hij Hatta en Soekarno zou laten ontsnappen, vertrok men. Op de ochtend van de 17de was het gezelschap uit Rengasdengklok terug in Djakarta. Soekarno en zijn gezin gingen terug naar hun huis. Daar kwam al snel een uitnodiging van Maeda om naar zijn kantoor te komen om de proclamatie voor te bereiden. Ik was intussen met spoed naar Bandoeng ontboden, wist niet precies waarvoor, maar ik ging. Het was een val van de Japanners. Ik werd gevangen genomen en vreesde voor mijn leven. Met behulp van een Indonesische bewaker wist ik te ontsnappen en onder te duiken. Pas enkele dagen later hoorde ik dat Soekarno tijdens een plechtige bijeenkomst, waarbij maar enkele personen aanwezig waren, op Pegangsaan Timur de republiek had uitgeroepen.'

De tekst van die proclamatie luidde:

'Wij, het volk van Indonesië, verklaren hierbij Indonesië onafhankelijk. Kwesties betreffende de overdracht van de macht en andere zaken zullen op zo kort mogelijke termijn en op een ordelijke wijze geschieden.

In naam van het Indonesische volk.

Soekarno-Hatta, 17 augustus 2605.'

Of het allemaal precies zo is gegaan als Singgih hierboven vertelde, met hemzelf in een glansrol, daar sta ik niet voor in. Volgens andere versies, die overigens niet veel van elkaar afwijken, was het veel eerder een zekere Soekarni, die een hoofdrol speelde. Van meer belang was dat het gezag van de leiders, dat tijdens de bezetting

ook al was ondergraven wegens hun steun aan de Japanse knevelarijen, opnieuw een flinke knauw had gekregen.

De gebeurtenissen in Batavia in de maanden die volgden op de proclamatie geven een mooi beeld van de manier waarop het Nederlands-Indische gouvernement op een sluipend manier en met behulp van de Britten weer aan de macht kwam. Het onderstaande relaas ontleen ik voor een belangrijk deel aan de Australische historicus Robert Cribb.

Direct na de proclamatie van de Republiek daalde er een zekere rust over Djakarta. Geleidelijkaan namen de Indonesirs de meeste openbare gebouwen over van de Japanners en hesen er hun eigen rood-witte vlag. Jongeren manifesteerden zich met het aanbrengen van vrijheidsleuzen op gebouwen, trams en monumenten, ondermeer dat van generaal Van Heutz. De ambtelijke diensten in de stad werden tijdens de Japanse bezetting al gerund door Indonesiërs onder toezicht van een Japanse directeur. De overname van het stadsbestuur door deze redelijk ervaren ambtenaren was daarom een eenvoudige zaak, ook al sputterden de Japanners tegen. Zij wilden de in aantocht zijnde Britten niet de indruk geven dat ze zich aan de nieuwe Indonesische gezaghebbers hadden overgegeven, in plaats van aan de echte overwinnaars, in casu de geallieerden.

Het wachten was dus op de Britse troepen en wat de Nederlanders zouden doen die geleidelijk uit de internerings- en krijgsgevangenkampen kwamen. Ook moest met enige spanning worden afgewacht of de tijdens de oorlog naar Australië uitgeweken Indische topbestuurders onder leiding van dr. H.J. van Mook een poging zouden doen de oude koloniale orde te herstellen, al dan niet met steun van de Britten.

De euforie van de bevolking bereikte zijn hoogtepunt op 19 september, toen naar schatting 200.000 mensen op het Koningsplein - door de Indonesirs inmiddels omgedoopt in Vrijheidsplein (Lapangan Merdeka) - een massabetoging hielden. Enkele dagen later had Djakarta een goed functionerend stadsbestuur en een officieel door president Soekarno benoemde burgemeester, Soewirjo, die tijdens de Japanse bezetting loco-burgemeester van de hoofdstad was geweest.

Half september, dus een maand na de officiële capitulatie van Japan, verschenen de eerste geallieerde oorlogsschepen, waaronder ook één Nederlands, in de haven van Djakarta, Tandjong Priok. Op een van die schepen bevond zich de tweede man van de Nederlands-Indische regering in ballingschap, Ch. O. van der Plas. Op aandrang van de Britten stapte hij niet onmiddellijk van boord, maar wachtte de zaak af.

De oorspronkelijke bedoeling was, zoals afgesproken op de conferentie van Potsdam in juli, dat de Britten, namens de geallieerden in Djakarta de officiële overgave in ontvangst zouden nemen van de Japanse strijdkrachten in heel Nederlands Indië. Vervolgens zouden zij militaire ondersteuning verlenen aan de Nederlands-Indische autoriteiten bij het weer op zich nemen van het bestuur over de kolonie.

Toen de situatie geheel anders was dan in juli in Potsdam voorzien, lieten de Britten

de Nederlanders snel weten niet van plan te zijn namens hen een koloniale oorlog te voeren. Zij zouden zich beperken tot puur humanitaire zaken. Toen de leiding van de jonge republiek dit vernam, legden zij de ontschepping van de eerste Britse en Brits-Indische troepen niets in de weg. Sterker nog, Soekarno riep de mensen op zo veel mogelijk met de Britten samen te werken. Dat was goed voor het internationale prestige van de Republiek.

Van der Plas, voor de oorlog gouverneur van Oost-Java en met zijn lange zwarte baard een opmerkelijke figuur, kwam ook aan wal. Om de Indonesiërs niet te provoceren betrok deze koloniale bestuurder, op dringend verzoek van het Britse commando, niet onmiddellijk een kantoor in Djakarta, maar vestigde zich op een kamer in Hotel des Indes. Toch werd snel duidelijk dat Nederlandse topambtenaren, die geleidelijk aan uit de kampen of uit Australië in Batavia terugkeerden, niet van plan waren zich door de Britten beperkingen te laten opleggen. Zij begonnen met steun van eigen gewapende mensen gebouwen op te eisen, waar het Indonesische stadsbestuur zich had gevestigd. Het verzet daartegen van de Indonesiërs was aanvankelijk gering, omdat ook zij niet onmiddellijk een militaire confrontatie wilden aangaan. Dit weer tot opluchting van de Britten. Zij stemden er zelfs in toe dat Van Mook, toen deze op 5 oktober (sommige bronnen noemen 7 oktober) in Djakarta terugkeerde, zich in het Paleis aan het Koningsplein, dat leeg was blijven staan, vestigde.

Over deze mogelijkheid verkeerde Van Mook bij zijn aankomst op het vliegveld van Batavia nog in het onzekere. Dit blijkt uit de correspondentie die ik in 1984 heb gevoerd met generaal Sir Philip Christison, destijds de Britse commandant in Indonesië. Op mijn vraag welke herinneringen de generaal nog had aan Van Mook schreef hij:

'Tijdens de autorit van het vliegveld naar de stad toonde Van Mook zijn afschuw over de rood-witte vlaggen en over de met grote letters gekalkte leus MERDEKA op trams en muren. Wat hij nog het ergste vond was de overal zichtbare leus DEATH TO VAN MOOK. Onze eerste ontmoeting was zeer koel. Hij kon niet begrijpen waarom ik niet bereid was de rebellie de kop in te drukken. Ik vertelde hem in het kort wat mijn instructies waren, die ik had meegekregen van het Gezamenlijk Geallieerde Commando in de persoon van admiraal Mountbatten : 1. de overgave en de ontwapening regelen van de Japanse troepen; 2. de bevrijding uit de kampen van alle krijgsgevangenen en burger geïnterneerden en 3. het herstellen van rust en orde. Het was zijn taak, zo stelde ik, en van zijn regering in Den Haag iets te doen aan de politieke toekomst.

De lunch was ook heel kil: Hij at heel weinig en keek recht voor zich uit. Wij spraken niet. Plotseling zei hij: "hoe wordt er hier voor mij gezorgd? Hetgeen ik tot nog toe heb gezien boezemt mij angst is. Ik zal U om een gewapende wacht moeten vragen". Ik antwoordde: "Ik erken Nederland als de soevereine macht en om dit aan de mensen

te tonen heb ik mij beziggehouden met de residentie van de Gouverneur-Generaal. Ik heb het paleis laten schoonmaken, zodat U er kunt wonen. Ik heb er voor gezorgd dat er een bewaking komt van KNIL-militairen en nog een Britse wachtpost, die zich discreet op de achtergrond houdt voor het geval er ernstige moeilijkheden zouden komen". Op dat moment veranderde zijn hele houding. We werden goede vrienden, die in grote harmonie hebben samengewerkt tot het moment dat ik in februari 1946 vertrok. Ik kreeg veel respect voor dr. Van Mook, als diplomaat en als staatsman. Het was een vooruitziend man met een praktische, liberale opvatting over de wijze waarop Nederlands Oost-Indië zich uiteindelijk zou moeten ontwikkelen naar een grotere mate van zelfbestuur. Helaas begreep de regering in Den Haag noch de situatie, noch wat jaren van Japanse indoctrinatie had aangericht bij de jongeren in het land.'

De verschillende Indonesische strijdgroepen in de stad hielden zich voorlopig in, op dringend verzoek van hun hoogste leiders. De provocaties kwamen van de andere kant. Het waren ongeregelde en gewapende Ambonese en Indo-Europese groepjes, die jacht maakten op Pemoeda's en er niet voor terugdeinsden gevangenen te vermoorden, of gruwelijk te verwonden. Overal in de stad namen de gevechten toe. De Britse troepen hielden zich zo veel mogelijk op de achtergrond, maar telden desondanks tientallen gesneuvelden. Zowel van officiële Nederlandse, als van Indonesische kant trachtte men een bloedige veldslag, zoals die zich inmiddels in de steden Soerabaja en Semarang had afgespeeld tussen Indonesische revolutionairen Britse troepen, te voorkomen. Van beide kanten had men te weinig invloed op de veelal zelfstandig opererende strijdgroepen.

Op 19 november, ruim zes weken na de komst van Van Mook, gaf premier Soetan Shahrir zijn mensen opdracht Djakarta te verlaten. Hoewel zij het niet met zo veel woorden zei, was het duidelijk dat de Indonesische regering zich vanaf dat moment niet meer verantwoordelijk achtte voor de daden van doorvechtende Pemoeda's. De gevechten gingen door. Er heerste grote onveiligheid in de stad. Aan Britse kant vielen dagelijks doden.

Vooraf dat laatste was voor de Britten aanleiding om in Djakarta een algemene schoonmaakactie, bekend geworden onder de naam Operation Pounce, te beginnen. Deze actie was voornamelijk gericht tegen de Pemoeda's en 'andere terroristen.' Zij werden massaal gearresteerd. Ook verwijderden de Britten al het Indonesisch leidinggevend personeel uit openbare gebouwen en diensten. De hoogste leiders, zoals Soekarno, Sjahrir en Hatta, werden ongemoeid gelaten. Ambonese en Nederlandse gewapende groepen, gesterkt door het Britse optreden, zetten hun eigen schoonmaakacties voort. Een moordaanslag door Ambonezen op premier Sjahrir kon maar net worden voorkomen. Omdat van Indonesische kant gevreesd werd dat de Britten wellicht nog verder zouden gaan en ook de hoogste leiders zouden arresteren, verlieten deze leiders - alleen Sjahrir en zijn directe medewerkers bleven achter in

verband met de onderhandelingen met Van Mook - begin januari onaangekondigd de stad. Zij zouden voortaan vanuit Djogjakarta (Midden Java) de Republikeinse zaak bepleiten.

Al begin september 1945 begonnen in Batavia de eerste Nederlandse kranten te verschijnen. De eerste was een tijdelijk 'dagblad' en werd gratis verspreid in de interneringskampen, die uit veiligheidsoverwegingen grotendeels gesloten bleven. Dit Nieuws voor de Kampen bevatte hoofdzakelijk berichten over de verwarde situatie in Indië, elders in Azië en in Nederland. In Nieuws voor de Kampen no. 11, 17 september het volgende bericht:

'Radio Singapore is hedenmiddag in de Nederlandse uitzending begonnen met het geven van namen van de 4.000 Nederlandse krijgsgevangenen in Singapore. Dit zal voortaan elke middag geschieden om 4.15 Javatijd op de 25 meterband. De namen worden voorgelezen door res.- luit. H. Veersema (journalist uit Medan).'

In no. 31 van Nieuws voor de Kampen, zondag 7 oktober onder de kop Situatie op Java stond te lezen:

Uit alle berichten van Radio, uit particuliere bronnen en uit de Inheemsche pers blijkt dat de geallieerde troepen de situatie in Batavia wel in de hand hebben, maar dat buiten Batavia de nationalistten de lakens uitdeelen. Soekarno heeft in een brief aan Luit.-Generaal Christison verklaard Java thans te beschouwen als bezet gebied door de Geallieerden en dat hij aan zijn Indonesische ambtenaren had opgedragen de bezettingsautoriteiten behulpzaam te zijn bij de handhaving van rust en orde.

Inmiddels meldt het dagblad Merdeka dat generaal Christison (volgens Radio San Fransisco) verklaard zou hebben, dat hij niet voor rust en orde kan instaan, wanneer hier de Nederlandsche vlag wappert. Over de gehele breedte van de courant staat met vette letters de strijdkreet in het Engelsch: "We'll fight against the come-back of the Dutch!".

Ongeveer in dezelfde tijd ging een voor Indië geheel nieuw dagblad verschijnen, De Nieuwsgier. De eerste maanden alleen op stencil. Abonnees waren welkom, maar ze hoefden voorlopig geen geld te betalen. Ze kregen de krant, zo staat te lezen bovenaan de titelpagina, 'in ruil voor stencil-materiaal, papier en andere kantoorbehoeften; event. ook geld (naar draagkracht) of zelfs rook-, drink- en eetwaren.'

De Nieuwsgier, die werd geleid door de bekende Indische journalist 'Paatje' Ritman, kon vanaf eind 1945 gewoon in druk verschijnen. De krant ontwikkelde zich tot het meest liberale dagblad van het naoorlogse Indonesië tot het in 1956, net als alle andere Nederlandstalige kranten, werd verboden in verband met de verslechterende betrekkingen tussen Nederland en Indonesië.

Op 23 oktober 1945 was de eerste gedrukte Nederlandse krant verschenen, Het Dagblad, een uitgave van de Nederlandsche Dagbladpers. Het Dagblad, wij hadden hem later thuis in Batavia, was een typische regeringskrant zonder veel eigen kritisch

vermogen.

Bandoeng, oktober 1945. Ons gezin was weer herenigd. We woonden in het voormalige Japanse interneringskamp Tjihapit, dat ons bescherming bood tegen aanvallen van Indonesische revolutionairen. Die bescherming werd nu overgenomen door Britse eenheden. Die bestonden voornamelijk uit Goerkha's uit Nepal, Brits-Indiërs en Schotten. Het waren vooral de marcherende Schotten met hun doedelzakmuziek, die het meeste indruk op mij maakten. Ik had zoiets nog nooit gezien. Naast Britse troepen voelden ook groepen ongeregelde Amboneze jongeren zich geroepen ons kamp te verdedigen. Als zij Pemoeda's in handen hadden gekregen, werden ze keurig overgedragen aan het Britse militaire hoofdkwartier. Toen de Ambonezen merkten dat de Britten die mensen weer lieten gaan, omdat niet te bewijzen was dat ze hadden vermoord, gingen de Ambonezen eigen rechter spelen.

Op een middag, ik zwierf veel alleen of met vriendjes door het kamp, zagen we op een pleintje een groep mensen schreeuwend ergens omheen staan. Ambonezen hadden een stel Pemoeda's opgepakt en ze hard in elkaar geslagen. Ze werden levend begraven. Het is misschien moeilijk voorstelbaar, maar wij vonden het geweldig. We hadden al zo veel vreselijke verhalen gehoord over Europeanen en Indo's, onder wie mensen die we gekend hadden, die door de Pemoeda's waren afgeslacht. Ook hadden we ons opgewonden over de 'slappe' Engelsen die nauwelijks optraden. Wij vonden het fantastisch dat deze Ambonezen nu korte metten maakten met die 'moordenaars'.

In een briefje aan mijn moeder, toen nog met mijn zusjes in het Tjidengkamp in Batavia, had ik op 18 oktober geschreven over de toestand in Bandoeng, die ik overigens vanuit het geïsoleerde kamp nauwelijks kon beoordelen: 'Het is hier heel rustig in de stad. De Jappen hebben goed gevochten. Nu hebben de inlanders niets meer te vertellen. Iedere inlander die een wapen heeft wordt neergeschoten.'

In een brief van een week later rapporteerde ik: 'Het is hier net de omgekeerde wereld, de Jappen babaten [gras snijden] en sjouwen, en een meneer uit ons kamp die commandeert als ze het niet goed doen. Zo af en toe komt er een Goerkha kijken met een geweer. Het is een genoegen om naar te kijken.'

Vlak bij het huis aan de rand van het Tjihapitkamp dat we begin november met mijn uit Batavia gearriveerde moeder en zussen hadden betrokken, bevond zich een mitrailleurpost van de Goerkha's. Op iedere verdachte Indonesiër openden zij het vuur. In principe waren alle Indonesiërs verdacht. Toen we een keer bij die Goerkha's in de mitrailleurstelling zaten zagen we op zo'n honderd meter buiten het kamp een Indonesische jongen lopen met een groot Japans samuraizwaard. Meteen begon de punt 50 mitrailleur te ratelen. Dat vonden we heel opwindend. Ik geloof niet dat dat jongetje geraakt werd. Hij dook meteen weg.

De Goerkha's, met hun prachtige 'kukri's' (kromme messen), rookten Engelse sigaretten. De speciale lucht van die Graven A's, Navy Cuts en Raleighs wekt bij mij na

bijna vijftig jaar soms nog beelden op van veel geweld, moord en angst, en maar zeer gedeeltelijk van bevrijding.

De toestand in Bandoeng werd steeds meer gespannen. Omdat de Britten nog te weinig troepen hadden om de héle stad onder controle te brengen, stonden zij voorlopig toe dat het Zuidelijk deel van de stad - de spoorlijn vormde de grens - in handen van Indonesische revolutionairen bleef. De Europeanen die daar nog zaten waren hun leven niet zeker en werden regelmatig aangevallen en vermoord.

Wij verbleven in het noordelijk deel en voelden ons in het kamp redelijk veilig. Er kwamen steeds meer gezinnen en provisorisch werd het onderwijs hervat. Ook mijn moeder, lerares Engels, ging weer les geven.

Mijn vader begon een radioluisterdienst. In een kamertje in ons huis had hij vijf radio's verzameld en hij had enkele marconisten opgetrommeld. Zij namen de in morsesenen verzonden codeberichten van de Indonesiërs op, die mijn vader als cryptoloog ontcijferde en doorgaf aan, ik vermoed, het Britse militaire hoofdkwartier in de stad. Via de radio vingen wij regelmatig felle toespraken op die de Indonesiërs opwekten ons kamp aan te vallen en alle mensen te vermoorden. Een oproep die ik me nu nog herinner en me toen erg beangstigde was: 'In de Ananaslaan hangen Nederlandse vlaggen. Die gaan we daar weghalen.' De Ananaslaan liep achter ons huis.

Even buiten het kamp stond een school. Aan de andere kant van die school was een kampong en daarlangs liep een vrij brede verkeersader, de Grote Postweg. Op een dag werd de kampong vanuit de lucht bestookt door Britse Mustang-jagers. Wij vonden dat een machtig gezicht. De bevolking vluchtte in paniek de Grote Postweg op en werd daar nog eens door de Mustangs beschoten. Na deze luchtaanval ben ik met een aantal jongens de kampong ingegaan, ondanks het strenge verbod van mijn ouders. Het was ook bloedlink. De meeste jongens drongen de verlaten huisjes binnen om alles wat ze dragen konden, waaronder kippen, mee terug het kamp in te nemen. Mijn buit bestond uit een armzalige bezem. Ik heb het mijn moeder nooit verteld. Die zou met terugwerkende kracht alsnog duizend doden zijn gestorven. Ze zou ook boos op me zijn geweest dat ik gestolen had en dan nog wel van mensen die gevlucht waren, ook al was het dan op dat moment 'de vijand'.

Mijn vader werd aangesteld als cryptoloog bij de Nefis in Djakarta. De Netherlands Forces Intelligence Service, de inlichtingendienst van het KNIL, was tijdens de oorlog in Australië opgericht door kolonel Spoor. De man die in 1946 als generaal legercommandant zou worden in Indonesië.

In verband met die benoeming bij de Nefis van mijn vader moest ons gezin verhuizen naar Batavia. Het wachten was op vervoer door de lucht, want het treinvervoer was tijdelijk gestaakt, omdat er, ondanks de gewapende begeleiding, nog te vaak treinen door de Pemoeda's werden overvallen. Op 27 maart 1946 vertrokken we, opeengepakt in een B-25 bommenwerper. We hadden nog net, op 25 maart, de dramatische

verovering van Zuid-Bandoeng door de Britse troepen meegemaakt. De ontruiming van dat deel van de stad was door de Britten aangekondigd. De Indonesische 'extremisten', zoals ze in Nederlandse kringen werden aangeduid, wisten dat verzet weinig zin had. Daarvoor waren ze te slecht bewapend. Maar wat ze wel deden was aan de vooravond van de Britse aanval zoveel mogelijk grote gebouwen in brand steken. De hemel boven Bandoeng zag die avond en nacht vuurrood. Een indrukwekkend en angstig gezicht. De Republiek heeft in 1947 nog een postzegel uitgegeven waarop brandend Bandoeng staat afgebeeld.

Bij de Britse troepen in Bandoeng diende ook de Indiase kapitein Nirmal Sen Gupta. Als overtuigd anti-fascist had hij zich begin 1945 aangemeld als vrijwilliger bij de Britse strijdkrachten om bij te dragen aan de strijd tegen Japan. In Bandoeng kreeg hij de rol van verbindingsofficier met de Indonesische revolutionairen. In 1984 gaf hij in zijn woonplaats Calcutta een interview aan de Nederlandse journalisten Theo Wilton van Reede en Arjan Onderdenwijngaard. Met hun toestemming citeer ik uit dat vraaggesprek. Over zijn ervaringen in Bandoeng eind 1945 begin 1946 vertelde hij ondermeer dat de Britten probeerden te onderhandelen met het tijdelijke Indonesische bestuur in Bandoeng-Zuid in een poging overeenstemming te bereiken over de beveiliging voor hun eigen mensen rond de weg van Bandoeng naar het vliegveld Andir. Daar vielen de Pemoeda's regelmatig konvooien aan. De Britten hadden de gouverneur van Zuid-Bandoeng, een zekere Datoek Jamin, gevraagd naar Batavia te komen voor een gesprek hierover. Het toeval wilde dat Gupta met hetzelfde vliegtuig terugvloog naar Bandoeng. Hij raakte met hem in gesprek.

'Ik verbleef in het Britse legerkamp in Bandoeng. Ik had gemerkt dat in de stad nog Japanse troepen vrij rondreden. De Japanners hadden kampen in beide delen van de stad. Ik vroeg een van de Japanse officieren of hij me mee wilde nemen als hij naar het Zuidelijk deel van de stad ging, want ik wilde Jamin graag spreken. Die Jap vond dat goed. Bij de grens aan de andere kant van de spoorbaan werd ik vriendelijk begroet door de mensen die daar op wacht stonden. Toen ze mij zagen riepen zij spontaan: "India-Indonesia sama-sama" [India en Indonesië zijn vrienden]. Ze lieten me vlot doorrijden. Ik merkte dat de chauffeur van onze auto de weg niet wist en rondjes reed. Op een gegeven moment werden we aangehouden door twee gewapende Indonesische soldaten. Ze vroegen me wat ik hier deed en of ik een pas had. Die had ik niet en ons werd bevolen mee te komen naar hun hoofdkwartier. Dat weigerde ik met het argument dat ik wel wist wat daar zou gebeuren. Ze werden kwaad en sloegen op de auto. Ik bleef weigeren en maakte blijkbaar nogal wat indruk met mijn halsstarrigheid.

De soldaat die ons had aangehouden deed de helm af en tot mijn stomme verbazing viel daar een prachtige bos lange haren onder vandaan. Het bleek een jonge vrouw te zijn. Uiteindelijk zijn we met haar en nog een soldaat het huis van Jamin gereden. Ik vroeg de vrouw, ze bleek Nelly te heten, hoe het kwam dat ze zo goed Engels sprak?

"Ik studeerde medicijnen in Djakarta", zei ze.

"Maar wat doe je dan hier in deze functie", vroeg ik.

"Dat komt door jullie", beet ze me toe, "onze medische school in Djakarta is bezet door Indiase troepen."

Daar kon ik niets tegen inbrengen. Ik voelde me beschaamd.

Het eerste wat ik tegen Jamin zei was dat het in India een heel positieve indruk zou maken als bekend werd dat er aan Indonesische kant ook vrouwelijke soldaten meevochten. Overigens viel het gesprek met Jamin nogal tegen. Hij ontvouwde allerlei plannen die toch niet te verwezenlijken waren. Toen ik buiten kwam was Nelly weg. Er ging een andere vrouwelijke soldaat mee.

Terug op het Britse hoofdkwartier in Bandoeng vertelde ik de Britse inlichtingenofficier van mijn bezoek aan Zuid-Bandoeng. Ik vroeg hem of hij eens met me mee wilde komen voor contact met Jamin. Daar voelde hij wel wat voor. De man heeft toen met Jamin over allerlei zaken gesproken, hoe de situatie genormaliseerd kon worden e.d. Kort daarna ontmoette ik hem weer in de officiersmess. Hij schoot mij meteen aan en riep verontwaardigd: "Alles is voor niets geweest. De generaal heeft besloten om die plek waar we zijn geweest te bombarderen. Ik kan mijn gezicht bij de Indonesiërs nu niet meer laten zien."

De volgende ochtend begon het offensief tegen Zuid-Bandoeng. Er kwam onmiddellijk een telefoontje van Jamin. Ik kreeg hem aan de lijn. Hij zei: "Was dit misschien de reden dat jullie hier zijn geweest? Om te spioneren zeker en dan bommen te gooien!"

"Beste Jamin", zei ik, "ik hoor er niet bij. Dit is helemaal een plaatselijke kwestie. Laat me naar je toe komen. Ik zal het je uitleggen."

De inlichtingenofficier en ik gingen naar onze brigade-generaal om hem te vertellen dat we van plan waren om nu meteen naar Jamin te gaan.

"Dat lijkt mij", zei de generaal, "buitengewoon gevaarlijk. Jullie weten wat er in Soerabaja is gebeurd" [daar was kort tevoren een Britse generaal door Pemoeda's vermoord].

De inlichtingenofficier reageerde: "Wat denkt u dat de Indonesiërs denken van ons Britten na dit offensief op het Zuiden?"

De generaal, het was een op en top Brits officier, bleek gevoelig voor dit argument en zei: "Jullie kunnen gaan, maar op eigen risico."

Samen gingen we erheen en ontmoetten Jamin. Hij zei: "We zullen jullie laten zien wat je hebt aangericht." We gingen eerst naar een kampong. Alles kapot, 200 doden. Een Amerikaanse journalist was met ons meegekomen. Hij heeft erover geschreven. De andere Amerikaanse journalisten in Bandoeng toonden geen belangstelling; zij hielden zich liever bezig met het kopen van Indonesische snuisterijen. Maar dit was een ander type. Hij was ontsteld over wat hij zag.

Wij brachten rapport uit aan de generaal. Een Britse majoor die daar aanwezig was

reageerde heel Brits. Met de typische arrogantie van een imperialist zei hij: "O, zijn jullie daar geweest. Onze geloofwaardigheid is nu tenminste veilig gesteld". Maar de levens konden niet meer worden gered. Nadien zijn er toch weer gesprekken gevoerd met Pemoeda's over verschillende regelingen en afspraken in Bandoeng. Ik keerde terug naar Djakarta.'

De revolutionaire situatie in Bandoeng was nog gematigd en overzichtelijk vergeleken met wat er zich tijdens de Bersiap-periode in Soerabaja afspeelden. De Pemoeda's beheersten grote delen van Soerabaja en vielen (Indo-)Europeanen, Chinezen en soms zelfs Indonesiërs aan, als die nog samenwerkten met Nederlanders of ervan verdacht werden hen te helpen. Ook hadden zij in de plaatselijke gevangenis rond 150 Europeanen opgesloten. Onder hen bevond zich onder meer de latere burgemeester van Amsterdam de inmiddels overleden mr I. Samkalden, die kort tevoren uit het Japanse interneringskamp was gekomen. Hij heeft er nooit over willen praten.

Britse troepen moesten trachten de orde te herstellen. Een oproep van nationale leiders, zoals Soekarno, om hun eigen mensen tot de orde te roepen bleek tevergeefs. Deze leiders hadden, en niet alleen in Soerabaja, te weinig greep meer op de jonge, fanatieke Pemoeda's.

De Britten probeerden een bestand te sluiten, dan konden in ieder geval de Europeanen uit Soerabaja worden geëvacueerd naar veiliger oorden. Tijdens zo'n gesprek tussen Britse officieren en leiders van de Pemoeda's kwam de plaatselijke commandant van de Britse troepen, brigade-generaal A.W.S. Mallaby, om. Hij zat buiten in een jeep toen er een handgranaat ontplofte. Voor de Britten stond het vast dat Indonesische revolutionairen hier de hand in hadden gehad, maar er zijn ook andere versies. De Indonesiërs sluiten niet uit dat hij door een verdwaalde kogel van een Britse militair was geraakt.

Hoe dan ook, de Britten waren het zat en stelden de Indonesiërs een ultimatum. Alle wapens moesten voor een bepaalde datum worden ingeleverd. De Pemoeda's negeerden dat ultimatum. De Britten gingen tot de aanval over. En vielen vele duizenden doden onder de vrijheidsstrijders. Voor het zover was, wist de Nederlandse officier Jack Boer met behulp van enkele Goerkha's in een verrassingsaanval alle gevangenen te bevrijden. Men had aanwijzingen dat op het moment dat de Britten tot actie zouden overgaan deze gevangenen door hun Indonesische bewakers zouden worden vermoord. Alle gevangenen bleven bij de bevrijdingsactie ongedeerd. De meeste bewakers werden gedood en één Goerkha sneuvelde.

Ook rond de interneringskampen in Ambarawa (Midden-Java) en in de nabijgelegen kustplaats Semarang is hard gevochten. Er vielen honderden doden, onder wie enkele tientallen ex-geïnterneerden. Aanvankelijk hielden de Japanners zich afzijdig, maar toen jonge revolutionairen het wapendepôt van de Japanners in Semarang aanvielen, sloegen zij hard terug en hielpen ze met de evacuatie van de gevangenen. De meeste

van hen waren aan het eind van hun krachten, na drie jaar te zijn uitgehongerd in de kampen.

Soehendro, een Indonesiër afkomstig uit Soerakarta (in de wandeling Solo genoemd), was toen twintig jaar. Hij herinnert zich die evacuatie bij Ambarawa nog wel, maar zijn visie op de gebeurtenissen wijkt af van de Nederlandse. 'Het is een misverstand dat wij die kampen met vrouwen en kinderen hebben willen aanvallen. Britse troepen zouden die mensen via de rede van Semarang [de stad had geen echte haven] evacueren. Daar wilden wij van Indonesische kant onze medewerking wel aan verlenen, maar die Britse troepen begonnen op ons te schieten en toen schoten wij natuurlijk terug. Zo is die moeilijke situatie daar ontstaan. Als zij, de Engelsen dus, in rustig overleg met ons een evacuatieplan hadden opgesteld en gelijk met die evacuees waren vertrokken, was er niets gebeurd.'

Soehendro had zich meteen na de uitroeping van de Republiek aangesloten bij de revolutionaire strijdgroepen. 'Ik was voor de oorlog al erg nationalistisch. Dat kwam zo. Mijn vader verdiepte zich in de recente wereldgeschiedenis en kreeg grote bewondering voor staten als Duitsland en Japan. Deze landen, zo redeneerde hij, waren op eigen kracht groot geworden. Dat streven naar en bereiken van macht sprak hem zeer aan. Ik begon er zelf ook over te lezen. Vooral over Japan. Ik ben ook Japans gaan leren.'

'Een andere factor', ging Soehendro verder, 'was de Nederlandse school waar ik op zat. In mijn klas zat een meerderheid aan Indonesiërs. Wij ergerden ons verschrikkelijk aan de lessen Indische geschiedenis. Dat was een aaneenrijging van verhalen hoe keer op keer grote stukken van Nederlands-Indië door het KNIL werden gepacificeerd en de "inlanders" werden onderworpen. Discussie over deze zaken was met onze leraren niet mogelijk. Het kon je zelfs op verwijdering van de school komen te staan. Wij zochten binnen die "Indische geschiedenis" naar voorbeelden waar onze voorouders de koloniale macht had kunnen weerstaan. In de bekende Java-oorlogen in de 19de eeuw bij voorbeeld. Overigens, die bewondering voor Japan, vooral voor zijn heldhaftige geschiedenis, heb ik tijdens de bezetting behouden. Het harde optreden van Japan, ook tegen de Indonesische bevolking, zag ik als een randgebeuren in een veel groter historisch verband.'

Bij de capitulatie van Japan was de eerste prioriteit van de revolutionairen om zo veel mogelijk wapens te krijgen van, of te veroveren op de Japanners om hen vervolgens te verdrijven. 'Het klinkt misschien vreemd', betoogde Soehendro, 'maar toen, in augustus 1945, gingen wij er in het begin helemaal vanuit dat de Nederlanders nooit meer terug zouden komen. Toen kwamen al snel de Engelsen, voornamelijk mensen uit Brits-Indië. Daar waren mensen bij die duidelijk met ons sympathiseerden, maar we hebben ook veel strijd met hen geleverd. Ik weet nog dat toen de Engelse troepen eind 1946 waren vertrokken, dat er Indiase militairen achterbleven. Toen ik mij later aansloot bij het scholieren- en studentenleger (Tentara Peladjar) hadden wij twee van

deze mensen als wapeninstructeur.'

'In het kielzog van de Britten kwamen ook Nederlandse KNIL-militairen mee. Die schrokken er niet voor terug om een ware terreur onder de Indonesische bevolking uit te oefenen. Toen ik weer later commandant werd van een eenheid van de Tentara Peladjar heb ik in de strijd tegen de Nederlanders, die steeds meer troepen uit Holland stuurden, veel van mijn mensen verloren. Ik was radeloos. Toen ben ik gaan mediteren in een rivier. Van 12 uur 's nachts soms tot vier, vijf uur in de ochtend. Nachten achter elkaar. Toen heb ik het vermogen gekregen, ik beschouwde dat als een geschenk, om mijn kundalini op te wekken. Kundalini dat is nogal vrij vertaald het slangenvuur. Ieder mens heeft dat. Het slangenvuur is een energiecentrum waarvan het beginpunt gekronkeld ligt in twee en een halve cirkel tussen je anus en je geslachtsdeel. Dat energiecentrum wek je op en dat gaat naar boven via je andere energiecentra, of zoals wij het noemen je chakra's; dus via het navelchakra, 't miltchakra, hartchakra, keelchakra, voorhoofdchakra en dan via de fontanelchakra je lichaam uit. Als die eruit komt dan heb je om je lichaam heen een een soort kegel. En die kegel is verzinnebeeld als een stoepa op de Boroboedoer. Dat blijkt een beschermende invloed uit te oefenen op de omgeving.

Vanaf het moment dat ik dat vermogen toegewezen kreeg kon ik mijn manschappen beschermen. Zij zijn nooit meer geraakt. Tot aan het einde van de gevechten. Dat betekende dus dat je een gevecht heel gemakkelijk aan kon. We gingen dwars tegen het vuur van de tegenstander in. Je bleek omgeven door, zegt men, een antimaterie. En een kogel bestaat uit materie. Dus wat deed die kogel in die antimaterie? Die werd water. Zo voelde je het aan als er een kogel op je werd afgevuurd. Het gevoel of je gewoon een spatje water kreeg, of een regenbuitje.'

In later jaren heeft Soehendro nog wel eens geprobeerd het slangenvuur op te wekken. Dat lukte hem niet. Eerst was hij daar teleurgesteld over, maar nu begrijpt hij het: 'Ik kreeg het niet omdat het deze keer niet echt nodig was.'

In Batavia hadden de Britten op hun consulaat een uitgebreide diplomatieke staf, die behalve aan Londen, ook rapporteerde aan admiraal Louis Mountbatten, de hoogste commandant van het South East Asia Command (SEAC), waaronder Indonesië viel. Deze diplomaten drongen er bij Van Mook zeer op aan met belangrijke vertegenwoordigers van de Indonesische regering te onderhandelen. Minimaal over een wapenstilstand. De Britten hadden tijdens de chaotische en gewelddadige Bersiap-tijd al genoeg mannen verloren in een poging de toestand enigszins beheersbaar te maken. En dat in een oorlog die de hunne niet was.

Het liefst hadden de Britten dat Van Mook direct met president Soekarno zou praten. Den Haag had hem streng verboden om met 'deze collaborateur' te spreken. Hij deed dat één keer toch en werd bijna ontslagen.

Wel was het Van Mook toegestaan om met premier Soetan Sjahrir te onderhandelen.

Sjahrir stond in Nederland bekend als een 'nette' sociaal-democraat die bovendien tijdens de Japanse bezetting niet had samengewerkt met de Japanners. Hij was voor Den Haag een aanvaardbare gesprekspartner. Als er maar niet over volledige onafhankelijkheid zou worden gesproken, dan was alles goed.

Uit geheime diplomatieke telegrammen uit Batavia naar Londen, die ik vele jaren later in de Britse Staatsarchieven heb teruggevonden, blijkt dat de Britse diplomaten aanvankelijk geen hoge pet op hadden van Van Mook. Binnen enkele weken echter zagen zij in dat hij met kop en schouders uitstak boven alle andere Nederlanders in Batavia.

Premier Soetan Sjahrir was op een andere wijze net zo gehandicapt als Van Mook. Werd de laatste niet begrepen door 'Den Haag', Sjahrir werd voortdurend geconfronteerd met de gewelddaden van jonge revolutionairen, over wie zijn regering nauwelijks controle had. Desondanks besloot de Nederlandse regering eind 1946 dat er een Indonesische delegatie naar Nederland mocht komen om te praten. De conferentie op het kasteel De Hoge Veluwe werd een mislukking. Van Nederlandse kant was de eis gesteld dat een zeer gedeeltelijke erkenning van de Republiek nog wel bespreekbaar was, maar dat in het bestuur van die republiek Soekarno nimmer een functie zou mogen vervullen. Dat was voor de Indonesische delegatie, die Soekarno beschouwde als zijn belangrijkste leider, volstrekt onaanvaardbaar. Van Mook was ook diep teleurgesteld over de onverzoenlijke opstelling van Nederland en verliet de conferentie voortijdig.

Intussen was de repatriëring van duizenden mensen, die tijdens de oorlog door de Japanners naar werkkampen waren gebracht in verschillende delen van Azië, in volle gang. Er zijn gevallen bekend van Nederlandse krijgsgevangenen in Thailand, die via het Internationale Rode Kruis tot hun grote opluchting hadden gehoord dat hun gezin op Java de oorlog had overleefd en bij terugkomst vernamen dat hun gezin inmiddels door de Pemoeda's was vermoord. Uit pure wraak hebben zij zich meermalen vergrepen aan gevangen genomen Indonesiërs.

De fysieke en mentale conditie van veel van deze ex-krijgsgevangenen liet na meer dan drie jaar dwangarbeid en uithongering veel te wensen over. De Nederlandse legerleiding, onverwacht geconfronteerd met een nieuwe oorlog, nu tegen opstandige Indonesiërs, streefde ernaar om zo snel mogelijk weer een strijdbaar KNIL paraat te hebben. De overgangperiode waarbij de Britten het gezag zouden handhaven moest zo kort mogelijk duren. Met andere woorden, er moesten zo weinig mogelijk ex-krijgsgevangenen worden afgekeurd. Naar mogelijke mentale klappen die men had opgelopen werd pas gekeken als iemand zwaar depressief of 'malende' uit het kamp was gekomen. Lichamelijk moesten de opgelopen gebreken wel heel ernstig zijn wilde afkeuring volgen. Bovendien werden alle ex-krijgsgevangenen die waren goedgekeurd een snellere hereniging beloofd met gezin en familie op Java of elders in Indië. Wie zich liet afkeuren werd in feite gestraft met langer wachten.

Van demobilisatie van de tienduizenden jonge Indische Nederlanders die eind 1941 onder de wapenen waren geroepen kon geen sprake zijn. Het overgrote deel van deze KNIL-miliciëns heeft tot laat in de jaren '40 dienst gedaan. Sommige acht tot negen jaar. Toen die zo rond hun 26ste jaar weer terugkeerden in de burgermaatschappij kenden ze geen vak en was hun toekomst onzeker. Zij hadden de keuze om in een onafhankelijk Indonesië een toekomst op te bouwen, of naar het hun volstrekt onbekende Nederland te vertrekken om daar een nieuw leven te beginnen. Hun situatie was nog moeilijker dan die van de tienduizenden Nederlandse dienstplichtigen, die eind jaren '40 na soms meer dan drie jaar dienen in Indië naar Nederland terugkeerden.

Terug naar 1945. De Nederlandse beschuldigingen aan het adres van de Engelsen werden steeds drastischer. Eén van de beschuldigingen die regelmatig viel, ook bij ons thuis, was dat zij Nederlandse militairen tot de orde trachtten te roepen die in Britse ogen te hard wilden optreden tegen de Indonesische 'extremisten'. Een dergelijke harde aanpak, aldus de Engelse commandanten, zou de Pemoeda's slechts provoceren tot nog grotere moordpartijen. De Nederlanders, die in bevrijde gebieden weer een bestuursstructuur moesten opbouwen, waren officieel ook militairen en actief betrokken bij de bestrijding van de 'extremisten'. De conflicten tussen hen en de Engelsen konden zeer hoog oplopen. Zo vertelde de al eerder genoemde Smits, die in Australië tot tijdelijk bestuursambtenaar was opgeleid, dat hij na de capitulatie in augustus '45 van Nieuw-Guinea naar Padang, op Sumatra, was overgeplaatst.

'Ik maakte me daar ontzettend kwaad over de slappe houding van de plaatselijke Britse commandant tegenover de Indonesische gewapende bendes. Ik speelde serieus met de gedachte om een coup tegen die man te plegen. De plannen lekten echter uit en ik ben, om erger te voorkomen, snel naar Batavia gehaald en vervolgens met de eerste de beste boot naar Nederland gestuurd.'

Vanuit Nederland werden ook per schip snelopgeleide ambtenaren naar Indonesië gezonden. Dat dit niet altijd de meest progressieve lieden waren mag blijken uit een brief van een van hen die op zo'n schip meevoer. Delen van zijn brief werden afgedrukt in het blad Semangat Baroe van het Verbond van Indonesische Burgers in Nederland.

'Dit is een samengeraapt zootje. De transportcommandant is een kapitein van de BPM (oliemaatschappij). Dan is er nog een kapitein, ook BPM. Luitenants: 2 indologen, 2 Indische juristen en een stel scheepvaartkerels, die voor het rubberfonds uitgaan. Verder nog allerlei andere figuren. Wat ze allemaal kunnen en gaan doen, weet ik niet en vraag ik ook maar niet. Belangrijker is de kwestie van mentaliteit. En die kan ik voor het merendeel maar met één woord schilderen; koloniaal. Met name de BPM-heren zijn warme voorstanders van de blanke superioriteit met den aankleve van dien. Je staat gewoon te rillen, als je hoort wat een kolder er wordt uitgekraamd. Over

Soekarno mag met het Javaanse personeel niet gepraat worden. Onderling praat men wel over hem, en er is maar één vergelijkingsobject: Mussert!

Mijn algemene indruk van het [aangeworven] personeel is dat het, uitzonderingen daargelaten, n i e t deugt voor zijn taak. Het is alles 'herstel van de koloniale maatschappij' wat de klok slaat. Zulks voorzover de personen in kwestie ooit blijk geven van over hun bedoelingen te hebben nagedacht. Er zijn er ook die gaan om een baan, sec! Als men deze kerels zo op Indonesië loslaat, dan wordt het een chaos. Chaos waarvoor ik Soekarno niet langer aansprakelijk zou durven stellen.

Waar ligt de fout ? Voor een groot deel bij de aanwerving, niet alleen door het protectiesysteem, maar vooral doordat men 'Indische ervaring' eist. Dat betekent nl. meestal: koloniale mentaliteit. Het ware beter, dat men een bepaalde visie op het Indonesische probleem eiste bij het personeel. Ze worden tòch politiek getest, dus waarom daar niet over gepraat?'

Terwijl bij wijze van eerste noodopvang Nederlandse vrouwen en kinderen uit interneringskampen op Java en elders tijdelijk naar Australië werden overgebracht om daar wat op te knappen, stonden in Australië duizenden Indonesiërs te trappelen van ongeduld om naar hun land terug te keren en deel te nemen aan de revolutie. Daar zaten de Nederlandse autoriteiten in Batavia niet echt op te wachten, maar ze konden er evenmin wat tegen doen.

In Australië bevonden zich eind 1945 verschillende kampen met Indonesiërs, die als ongewenste vreemdeling waren geïnterneerd, maar tijdens de oorlog niet konden worden teruggestuurd naar hun land. Onder hen waren zeelieden van de KPM, die waren ontslagen na een loonconflict, Indonesische KNIL-militairen die duidelijk te kennen hadden gegeven niet langer te willen dienen onder Nederlandse vlag en ex-politieke gevangenen, die afkomstig waren uit het verbanningsoord Boven Digoel op Nieuw-Guinea. Het grootste deel van de ex-Digoelisten, onder wie veel communisten, had tegen het einde van de oorlog hun diensten aangeboden aan de Nederlandse autoriteiten in Australië in de strijd tegen Japan. Zij waren bij verschillende diensten geplaatst. Een aantal van hen kreeg daar inzicht in de herstel-van-gezag-plannen voor na de oorlog. Alle Indonesiërs ondervonden openlijk steun van progressieve groepen en vakbonden in Australië. De havenarbeidersvakbond stond onder communistische invloed. Met succes wisten Indonesiërs deze vakbond ertoe te brengen een boycot in te stellen van Nederlandse schepen met bestemming Indonesië. De Nederlandse filmer Joris Ivens, die door de Nederlandse Informatiedienst was gevraagd een film te maken over het herstel van vrede en orde door de Nederlanders in Indonesië, bedankte voor de eer en maakte een film over die scheepvaartboycot onder de naam Indonesia Calling. De Nederlandse autoriteiten waren razend en namen Ivens zijn Nederlandse paspoort af. Die boycot is pas in 1949 opgeheven.

De Australische autoriteiten toonden wel begrip voor de wens van veel Indonesiërs

om naar hun land terug te keren. Het in 1975 in Australië verschenen boek *Black Armada* geeft daar een gedetailleerd verslag van.

Canberra zat in een dilemma. Australië was, althans tijdens de Tweede Wereldoorlog, een officiële bondgenoot van Nederland. Om te grote politieke conflicten met Den Haag te voorkomen spraken de Australiërs liever over deportatie naar hun eigen land, zoals de immigratiewetten voorschreven, dan over repatriëring. Uiteindelijk gingen de Nederlanders akkoord met het voornemen de Indonesiërs naar gebied te laten brengen dat onder controle stond van de Republiek. Maar als tegenprestatie eisten zij dat een lading militaire vrachtwagens, die in Australië vastzat wegens de boycot, zou worden meegezonden.

Op zaterdag 13 oktober 1945 verliet onder verantwoordelijkheid van de minister voor Immigratiezaken het Britse schip *Esperance Bay* de haven van Sydney met bestemming Indonesië. Het had ruim veertienhonderd Indonesiërs aan boord. De minister had beloofd dat de mensen in Republikeins gebied ontscheept zouden worden om dreigende internering door de Nederlanders te voorkomen. Vóór het schip de haven verliet had het nog een rondje gemaakt langs alle Nederlandse schepen - die niet mochten afmeren vanwege de boycot - om stakende Indonesische zeelieden op te pikken. Volgens getuigen was het een feestelijke en demonstratieve gebeurtenis, waarbij de passagiers op het dek van de *Esperance Bay* voortdurend leuzen schreeuwden: 'Merdeka! Weg met de Nederlanders!'

Niet alleen de Nederlandse autoriteiten waren verre van gelukkig met de 'deportatie' van Indonesische revolutionairen naar eigen gebied, ook het Britse militaire commando was van mening dat de terugkeer van deze mensen de onrust en het geweld in Indonesië alleen maar zou verergeren. Men sprak van 'een schip vol moeilijkheden'. Admiraal Mountbatten nam contact op met premier Atlee in Londen. Op zijn beurt oefende Atlee weer grote druk uit op de Australische regering om de *Esperance Bay* niet verder te laten varen dan tot één van de Kleine Soenda Eilanden. De regering in Canberra ging door de knieën en de *Esperance Bay* meerde af in de haven van Koepang (West Timor), waar Australische troepen tijdelijk het gezag handhaafden. Besloten werd om daar de veertig felste nationalistenvan boord te halen en ze daar voorlopig vast te houden. Toen de eerste negentien van boord waren gehaald kwam de rest van de passagiers in actie. Zij stuurden protesttelegrammen naar Australische vakbonden. Het resultaat was dat alleen de negentien die al van boord waren op Koepang moesten blijven, waar zij werden vastgehouden onder Australische jurisdictie. Zij zouden op die manier niet in handen komen van Nederland. De *Esperance Bay* voer verder naar de haven van Tandjong Priok. Alle passagiers werden onder Britse supervisie overgebracht naar Republikeins gebied.

Hetzelfde gebeurde nog eens met het schip *Manoora* begin 1946 met rond achthonderd terugkerende Indonesiërs aan boord. De negentien in Koepang achtergebleven Indonesiërs hebben pas na een jaar Republikeins gebied kunnen bereiken.

Terugkijkend op de Bersiap-periode (september 1945 tot ca. april 1946) kun je je afvragen of deze gewelddadige en anarchistische periode, die volgens conservatieve schattingen minimaal 10.000 mensen het leven heeft gekost, had kunnen worden voorkomen. En zo ja, hoe? Waarop onmiddellijk de vraag volgt: als het wel had kunnen worden voorkomen, wat zijn dan de redenen dat dit niet gebeurd is?

Een vergelijking met andere gekoloniseerde gebieden in Azië dringt zich op. In de Filippijnen bij voorbeeld hadden de Amerikanen al ver voor de oorlog de toezegging gedaan dat het land in 1946 onafhankelijk zou worden. Het gevolg daarvan is onder meer geweest dat de Philippino's tijdens de Japanse bezetting niet hebben samengewerkt met de Japanners. In Indonesië, waar nog geen onafhankelijkheid gloorde, probeerden de nationale leiders door middel van collaboratie met de bezetter zich voor te bereiden op een door Japan toegezegde zelfstandige staat.

Met andere woorden, als Nederland het Indonesische volk vóór de oorlog had beloofd dat het terstond na de oorlog onafhankelijk kon worden, dan was een soortgelijke situatie als op de Filippijnen mogelijk geweest. Dan had naar mijn mening een bloedige volksopstand, zoals de Bersiap, vermoedelijk niet plaats gevonden.

In plaats van een dergelijke toezegging wilde Nederland - en dat was pas gedurende de oorlog! - niet verder gaan dan de belofte dat na de oorlog een Rijksconferentie zou worden gehouden. Dat zou dan kunnen leiden tot één Rijk, waarin Suriname, de Nederlandse Antillen en Indonesië, met als hoogste gezag de koningin van Nederland, ieder met de nodige beperkingen hun eigen zaakjes mochten regelen.

Wat maakte Nederland zo terughoudend? Daar zijn een aantal factoren voor aan te wijzen. Het opgeven van de Indische economische belangen, zo vreesde men, zou Nederland terugwerpen tot een kleine, onbelangrijke Europese staat van het kaliber Denemarken. Alles wat Nederland aan infrastructuur, cultures en industrie had opgebouwd zou verloren gaan. Nederland en het Nederlands-Indische gouvernement waren ervan overtuigd dat er nog onvoldoende Indonesisch bestuurskader was om dit enorme land goed te leiden. Cynisch genoeg was dat nog waar ook. Tijdens eeuwen van koloniaal bestuur was er veel te weinig ervaren Indonesisch kader opgeleid.

De Indonesische opstanden in de jaren '20 op Sumatra en elders werden voornamelijk geïnspireerd door communisten, die een sovjet-staat als in Rusland voor ogen hadden. De leiders van die opstand werden, al dan niet na een rechtszaak, verbannen naar Boven Digoel. Alle nationalist, zeker de wat fellere, werden vanaf dat moment zeer gewantrouwd en uitgebreid geschadwd door de Indische Politieke Inlichtendienst (PID). Dat had tot gevolg dat ook de meest redelijke verlangens van de Indonesiërs om eens te gaan praten over de mogelijkheden van een toekomstige zelfstandigheid, werden verworpen of op de lange baan werden geschoven. Men kon in Den Haag, verblind door anti-communisme, geen goed onderscheid maken tussen redelijke verlangens en gewelddadige opstand. De expansieve Russische beer dreigde overal.

Toen het 'machtige' Nederlands-Indische gezag, dat door middel van de Politieke Inlichtingendienst en het KNIL de Indische maatschappij met onderdrukkend beleid 'rustig' had weten te houden, in 1941-'42 onder het Japanse offensief ineen schrompelde en vernederd werd, was het niet helemaal te verwonderen dat Japan als 'bevrijder' werd ingehaald. Die Japans-Indonesische 'vriendschap' heeft niet kunnen voorkomen dat Japan een vele malen repressiever beleid voerde dan Nederland. Maar het deed toch, vooral de jonge Indonesiër, niet terugverlangen naar 'de goede, oude Nederlandse tijd'. Integendeel, zij wilden voor eens en altijd hun eigen zaakjes regelen en vrij zijn. Of zij daar nu klaar voor waren of niet.

Het in augustus 1945 ontstane machtsvacuüm in Indonesië, als gevolg van de onverwachte capitulatie van Japan vanwege de atoombommen op Hiroshima en Nagasaki, verschafte de Indonesiërs een prachtige mogelijkheid te rebelleren. Bovendien beschikten zij over wapens die zij van de verslagen Japanners kregen of op hen buitmaakten.

Het was die Bersiap-periode, die voor Nederland aanleiding is geweest - of, misschien beter gezegd, als voorwendsel werd gebruikt - om massaal troepen naar Indonesië te sturen. Eerst moest de orde worden hersteld vóór er over een vorm van onafhankelijkheid kon worden gesproken.

In die revolutionaire situatie van moord en doodslag had Nederland misschien geen andere keuze. Maar die chaotische en gewelddadige omstandigheden van najaar 1945 waren wel door het conservatieve Nederlandse koloniale beleid veroorzaakt.

Hoofdstuk IV

In Batavia kwamen wij te wonen in een huis aan de Tosariweg. Het was een hoekhuis met één verdieping. Wij deelden die woning met een collega van mijn vader en zijn gezin. Naast dat huis bevond zich een schoolgebouw, de Nassauschool. Daar was mijn vaders kantoor, de Cryptologische Dienst van de Nefis. Het enige wat ik wist was dat hij daar met nog een stel cryptologen codeberichten zat te ontcijferen en dat hij daar goed in was. Maar of het alleen maar ging om gecodeerde berichten die de Republikeinen verstuurden en ontvingen, of dat ook het Britse diplomatieke telegramverkeer werd afgeluisterd en gedecodeerd, bleef voor ons kinderen onbekend.

Als ik wel eens iets hoorde, dan kwam dat van mijn moeder. Ik denk dat hij haar vrij veel vertelde. Ik leid dat af uit iets wat zich vele jaren later in Nederland afspeelde. De voormalige militair Joop Hueting, die in Indonesië had gevochten tegen de Republiek, had in 1969 in De Volkskrant en voor VARA's Achter het Nieuws

televisie onthullingen gedaan over excessen door Nederlandse militairen in Indonesië. Hij was daar persoonlijke getuige van geweest en had daar af en toe ook zelf aan meegedaan.

Ik was zeer benieuwd wat mijn moeder van deze verhalen zou reageren. Haar reactie verraste me. Ze zei: 'Ik weet dat het nog veel erger is geweest.'

Dat kon ze alleen maar weten van mijn vader, die het, denk ik, van binnenuit de Nefis hoorde. Ik weet inmiddels uit onderzoek dat de verhoorgroepen binnen die dienst niet de gewoonte hadden erg zachtzinnig met gevangengenomen Indonesiërs om te gaan.

Zelf had ik destijds - in 1946 was ik dertien - geen goed overzicht van de situatie. Het enige wat ik wist was dat we in oorlog waren met moorddadige opstandelingen, die een eigen republiek hadden uitgeroepen en waarvan de leiders, van wie een zekere Soekarno de belangrijkste was, niet te vertrouwen waren. Het feit dat Soekarno had samengewerkt met 'de gehate Jap' werd voortdurend aangehaald als bewijs van zijn slechtheid. Met dat soort lieden, Sjahrir inclusief, die weliswaar 'goed' was geweest in de oorlog, moest eigenlijk niet worden gepraat, ze moesten worden opgepakt, was de opinie bij ons thuis. Dat de hoogste gezaghebber in Indië - Indonesië konden we maar moeilijk over onze lippen krijgen - Van Mook, met die mensen onderhandelde, zou nergens toe kunnen leiden. Behalve tot het 'weggeven' van Indië aan een stel rebellen. Bij ons thuis was Van Mook dan ook verre van populair. Een vriend en NEFIS-collega van mijn vader, KNIL-majoor ir. J.G.J. Spanjaard, schreef onder wisselende pseudoniemen (Alva, Jantje, Herman Gortig, Janus, Pietje) tal van hekelverzen over de toestand. Behalve de Republikeinse voormannen en de 'extremisten' moesten vooral Van Mook en de 'heren in Den Haag' het ontgelden. De verzen werden op stencil gezet en verspreid. Dit vers - ik kende het nagenoeg uit mijn hoofd - vond ik het mooist:

TERWIJL....

Terwijl er steeds nog schoten vallen,
 en Holland's bloed nog sawahs kleurt,
Terwijl er naast zoveel ellende,
 nog steeds meer viezigheid gebeurt,
Rijdt hier ter stede frank en vrolijk,
 bewaakt door vrijwel een compie,
Een onderwijzer uit de dessa
 Soedirman* van de T.R.I.

Terwijl in kampen, diep in Java,
 nog duizenden gevangen zijn,

Terwijl daar velen van bezweken,
of vrienden zijn van maag're Hein,
Zit hier ter stede een commissie,
die eet en drinkt en reist en praat,
En als de zaak niet vlot wil lukken,
van voor af aan beginnen gaat.

Terwijl het land hier wordt verkwanseld,
geofferd wordt aan ijdelheid,
Terwijl een werker zonder woning,
behalve dorst nog honger lijdt,
Bestaan in Holland ook nog mensen
met grutterswaren in hun hoofd,
Die ons voor moordenaars verslijten,
en die helaas men nog gelooft.

Zolang dit alles voort kan duren,
Zolang een ieder dit nog slikt,
Zolang is Nederland een klein landje,
tot lage ondergang beschikt.

Maar, waar Van Heutz* voor heeft gevochten,
waar Berenschot* een doodsmak deed,
waar Karel Doorman* voor crepeerde,
waar Tjarda* zwaar en moedig leed,

DAT LAND kan niet in enk'le maanden
Door demagogen uit één kliek
Verspeeld - vergokt - versmeten worden
Terwille van een Republiek!

Alva
Batavia, November 1946

Rond ons huis bedelden altijd groepen broodmagere Indonesiërs. Zij hadden te nauernood de hongersnood tijdens de Japanse bezetting overleefd. We gaven hun zo veel mogelijk te eten. Ze liepen in lompen. Als we hun wel eens een broek of ander kledingstuk cadeau deden, trokken ze die kleren nooit aan. Ze werden onmiddellijk verkocht om voedsel te kopen. De al eerder geciteerde Indonesische guerrillaleider Soehendro wist zich te herinneren dat in Midden-Java, waar hij opereerde, ook grote

groepen uitgehongerde mensen rondtrokken op zoek naar voedsel. 'Wij hebben erg weinig voor ze kunnen doen. We hadden zelf nauwelijks te eten', memoreerde hij.

Bij ons thuis kreeg Soekarno en zijn Republiek de schuld van die broodmagere bedelaars in de stad. Wij maakten ons veel meer zorgen om het leven van de duizenden Europeanen, voornamelijk Indo-Europeanen, die hun lot niet zeker waren in gebieden die onder gezag stonden van Indonesische revolutionairen.

Het ging in 1945-'47 om naar schatting 50.000 tot 60.000 personen, die vanaf oktober 1945 in voortdurende angst leefden te worden vermoord door fanatieke nationalistische strijders. Daarnaast hadden ordinaire criminelen, die misbruik maakten van de chaotische situatie, het op hun leven en goederen gemunt.

De leiders van de Republiek zagen in dat deze moordpartijen onder Europeanen schadelijk waren voor hun internationale reputatie. Zij besloten deze in Republikeins gebied verblijvende mensen, van wie een deel - geschat wordt ruim 4.000 - ook al in een Japans interneringskamp had gezeten, voorlopig te internen in 'beschermingskampen'. Vrouwen en kinderen werden, net als in de Japanse tijd, gescheiden van weerbare mannen en jongens ouder dan 16 jaar. Het officiële Republikeinse standpunt was dat iedereen die dat wenste kon vertrekken naar gebieden onder Britse of Nederlandse controle. Dit vertrek mocht, uit veiligheidsoverwegingen, echter niet zelfstandig gebeuren.

Om een en ander in goede banen te leiden richtten de Republikeinen de POPDA op. Die afkorting stond voor Organisatie voor de Repatriering van Japanners en APWI's. APWI was weer een afkorting van Allied Prisoners of War and Internees (geallieerde krijgsgevangenen en geïnterneerden). De repatriëring van Japanse militairen verliep redelijk probleemloos. De repatriëring van de (Indo-)Europeanen lag heel wat problematischer.

De massale interneringen wekten bij het Nederlands-Indische bestuur in Batavia veel afkeer. De algemene opvatting was dat deze (Indo-)Europeanen werden 'gegijzeld' in 'extremistenkampen'. Mary van Delden, die in verband met een proefschrift uitgebreid onderzoek deed naar de POPDA en het vastzetten van Nederlanders, komt tot de conclusie dat er bijna driehonderd van deze interneringscentra moeten zijn geweest. Deze varieerden in grootte van een groepje van enkele personen in een huis tot soms enkele duizenden. Het kamp in Malang, de wijk Bergenbuurt, was verreweg het grootste.

De indruk die Van Delden heeft gekregen uit verhalen van mensen die in die kampen hebben gezeten is dat de behandeling redelijk was. Er werden zelden of nooit mensen mishandeld en er was geen verplichte arbeidsdienst. Hoewel de Indonesische bevolking zelf nog veel te lijden had van de naweeën van het Japanse beleid, waarbij miljoenen de hongerdood waren gestorven en honderdduizenden anderen nog steeds bijna niets te eten konden krijgen, zorgden de bewakers er voor dat de geïnterneerden behoorlijk voedsel kregen. Wel moesten in deze kampen vaak schaarse

bezittingen worden verkocht om aan extra eten te komen. De grootste zorg in de kampen was de onzekerheid over het lot van de mannen en zonen. Daarnaast zaaiden voortdurende geruchten over het tijdstip van evacuatie veel onrust.

De kampen werden op ongeregelde tijden bezocht door vertegenwoordigers van het Internationale Rode Kruis. Ook de Republikeinse leiders als Soekarno en Hatta stelden zich regelmatig op de hoogte van de situatie in de kampen. Een ander groep die speciale belangstelling toonde voor de geïnterneerden bestond uit mede Indo-Europeanen, die openlijk gekozen hadden vóór de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd. Zij trachtten door overreding de gevangenen over te halen ook de kant van de Republiek te kiezen.

Frida van Eeckhout, toen 22 jaar, zat in zo'n Republikeins kamp samen met een broertje, een zusje en haar moeder, die in het kamp ziek was geworden. In oktober 1945 waren zij in Soerabaja door Indonesiërs uit hun huis gehaald. Haar vader was door de Indonesiërs in een ander kamp opgesloten. Frida hield een dagboek bij. Op 7 juli 1946, na een dag vol moeilijkheden, schreef Frida:

'Hè, hè, op dit ogenblik liggen we weer te lachen en gek te doen. Op ons matje, terwijl onze barang [bagage] alweer ingepakt is. De reden? Gisteren zijn er ongeveer 300 personen getransporteerd. Eergisterenavond (middernacht) kregen we bericht dat er 80 mensen opgeroepen waren. Toen ging het aan een stuk door. En vanavond zouden wij op ziekentransport gaan. Dat wordt werkelijk tijd, want het valt niet mee steeds weer te moeten bedelen om geld of suiker of zo.

Op een avond, nu kort geleden, ging ik bij schemering buiten staan. De bergen waren nog duidelijk te zien. 't Uitzicht was zo mooi dat je even alle zorgen kon vergeten! Je werd er stil van en dacht aan de vrijheid, die nog zo ver af lijkt. Toen opeens kwamen de moeilijkheden van nu weer boven en nog eens zo pijnlijk werd je eraan herinnerd hoe vreselijk armoedig en vies alles om ons heen was! Wat een schrille tegenstelling met de geweldige natuur! Nog steeds wachten we op transport, maar ik denk dat we vandaag niet meer zullen gaan.'

Uit gesprekken die Van Delden heeft gevoerd met toenmalige leden van de POPDA is gebleken dat het denkbeeld om deze Indo-Europeanen - in ieder geval de weerbare mannen - vast te houden in een poging ze te ruilen voor gevangenen genomen vrijheidsstrijders kort is overwogen en vervolgens door de leiders van de Republiek is afgewezen. Niettemin hebben zich incidenteel wel gevallen van gevangenenruil voorgedaan.

Voor de Republiek was het in die dagen veel belangrijker om internationaal prestige en erkenning te oogsten. Zij wist dat een hoofdtaak van de Britten de evacuatie betrof van niet alleen de verslagen Japanners, maar ook van krijgsgevangenen en door de Japanners geïnterneerde burgers. Dat konden de Britten eind 1945 alleen doen door een regeling te treffen met het Indonesische veiligheidsleger, de TRI. Na weken van onderhandelen kwam zo'n regeling begin 1946 tot stand. Deze werd, tot

ergernis van Nederland, aan Republikeinse kant gezien als een zekere erkenning voor de autoriteit van de TRI. Djogja, het civiel- en militaire centrum van de Republiek, kreeg het voor elkaar, dat ook de leiders van de Laskars (los georganiseerde strijdgroepen) akkoord gingen en beloofden de transporten met Europese evacuees ongemoeid te laten. De Laskars bleven echter moeite houden met de repatriering van weerbare mannen, die, zo vreesden zij, konden worden ingezet tegen de Republiek.

De Britten hadden de Indonesiërs verzekerd dat dit niet zou gebeuren. Maar zij bleken niet bij machte deze belofte gestand te doen. Verscheidene vrijgekomen mannen werden op gezag van het Nederlandse bestuur bij aankomst in Brits/Nederlands gebied toch onmiddellijk gerekruteerd voor het leger.

Op 20 januari 1946, toen de organisatie voor de repatriëring eigenlijk nog in een voorbereidend stadium verkeerde, vertrok de eerste trein naar Djakarta met 156 APWI's. Omdat dit transport goed moest verlopen zond de TRI haar eigen chef-staf, generaal Oerip Soemohardjo, mee als treincommandant. Dat bleek geen overbodige luxe, want halverwege werd de trein verscheidene keren opgewacht en tot stoppen gedwongen door opgewonden menigten gewapend met aangescherpte bamboe pieken en messen, die de trein wilden aanvallen en leeghalen. Soemohardjo wist zijn landgenoten ervan te overtuigen dat het transport in orde was en hij slaagde er steeds weer in de menigte met zachte hand terug te dringen. Verder gaf hij de evacués opdracht de ramen van de trein te blinderen. Na drie dagen arriveerde de trein ten slotte veilig in Djakarta.

Vanaf 25 april volgden nu regelmatig treintransporten naar Djakarta en Soerabaja. Al snel kwam men erachter dat bij vervoer per trein het veel te lang zou duren om alle mensen binnen een redelijke tijd te evacueren. Vanaf mei '46 werden vanuit Solo ook Britse vliegtuigen ingezet. Eind juli zetten de Republikeinen de transporten tijdelijk stop naar aanleiding van verschillende incidenten, waarvan het ernstigste veroorzaakt werd door de Nederlands Marine. In de Straat van Madoera - de zeeëngte tussen het eiland Madoera en Java - had een Nederlandse oorlogsschip een 'verdacht' schip tot zinken gebracht. Aan boord bevond zich een delegatie van het voorlopig Republikeinse bestuur op Madoera, die onderweg was naar Djogjakarta. Tientallen Indonesiërs verdronken. Eind september kwamen de transporten toch weer op gang.

Op 12 juli 1946 vertrok Frida van Eeckhout per trein naar Madioen en vervolgens per vrachtauto naar Solo. Daar stonden vliegtuigen van de Britse RAF klaar voor verder transport naar Semarang, een 'Nederlandse' stad aan de noordkust van Java. In haar dagboek schreef zij:

'Vlak voor Madioen passeerde ons een trein vol fanatieke soldaten, die, omdat beide treinen stapvoets elkaar voorbij moesten, met hun bajonetten ons te lijf wilden. Er gebeurde gelukkig niets. De houding van de bevolking van de kampongs waar we door reden verschilde van dorp tot dorp. De ene desa joelde ons uit en een ander

keek ons meewarig na.(...) Onderweg hebben we restanten eten en veel van onze barang [spullen] naar buiten gegooid naar de bevolking, die uitgehongerd langs de kant om eten bedelde.

Het eten dat werd uitgereikt is goed en veel. De Indonesiërs zijn uiterst beleefd en voorkomend. 't Is hun visitekaartje voor de buitenwereld. In de avond zijn we met nog enkele andere meisjes naar een tent gegaan waar jonge kerels van 16/18 verbleven. Zij worden achter gehouden en mogen nog niet naar vrij gebied. Maar in hun tent hadden ze van alles gekregen, tot zelfs een pick-up met platen. We hebben er een gezellige avond gehad.'

Dezelfde dag nog vlogen zij door naar Semarang:

'Het toestel landde, de deur werd opengegooid en we hoorden een echte Hollandse stem van een officier: "Dames en kinderen, welkom in vrij gebied! Er waait hier maar één vlag, dat is die: (en hij wees in de verte) rood wit blauw!!!" Al juichend, maar toch met tranen over de wangen stapten we uit. In jeeps ging het naar een soort kantine waar we onthaald werden op wit brood met kaas, ham, jam enz. We kregen koffie en melk en chocolademelk, al naar wens. Vrouwelijke militairen gingen daarmee rond. Mam werd misselijk en heeft alles weer uitgespuwd. We merkten dat de Hollandse soldaten ons meewarig aanstaarden. We moeten er ook vreselijk uitgezien hebben met die zwartgeblakerde jurken (van het koken), lange slordige haren, broodmagere lijven en ongeschoeide voeten! Toen we van huis werden weggehaald (acht maanden eerder) hadden we in de haast maar één jurk uit de kast gerist, zo'n haast hadden de Indonesiërs met ons in onze wijk in Soerabaja. We hadden al die maanden dus geen werkelijke verschoning gehad.'

Op 27 juli vertrok Frida met haar zieke moeder met het Nederlandse schip Plancius voor een reis van één dag naar Batavia. Daar kreeg ze de bevestiging van een al langer bestaand vermoeden dat haar vader en haar broer in oktober '45 tijdens de Bersiap waren vermoord.

Op 19 juni 1946 vergaderde in Den Haag de Raad voor de Oorlogsvoering onder voorzitterschap van premier Schermerhorn. De vergadering werd bijgewoond door nog vier andere ministers, een aantal hoge militairen en door prins Bernhard, in zijn functie van inspecteur-generaal van de Nederlandse Strijdkrachten. De heren wisselden uitgebreid van gedachten over het tijdstip dat eerste Nederlandse divisie naar Indonesië kon vertrekken. Admiraal C.E.L. Helfrich, bevelhebber der zeestrijdkrachten, toonde zich een voorstander van militair optreden tegen de Republikeinse leiders zodra Nederland voldoende troepen zou hebben in Indonesië. Hij achtte de kans redelijk groot dat als gevolg van deze militaire actie 'een groot gedeelte van de Inheemse bevolking ons bijvalt'.

Prins Bernhard vroeg of alle geïnterneerden die zich in Republikeins gebied bevonden inmiddels waren afgevoerd. Zoals hierboven geschetst was op initiatief van de Republikeinse leiders in nauwe samenwerking met het Britse leger de

evacuatie van enige tienduizenden door de Republiek in beschermingskampen geplaatste Indo-Europeanen net een beetje op gang gekomen.

Uit de notulen van de vergadering van de Raad valt niet duidelijk af te leiden of de prins refereerde aan door de Japanse bezetter geïnterneerde Nederlanders, of dat iedereen op die vergadering op de hoogte was van het feit dat het hier om door Indonesiërs geïnterneerde Nederlanders ging. Het antwoord van Helfrich op Bernhards vraag is er niet minder verbijsterend om:

'Zij zijn nog niet allen uit het Republikeinse gebied verwijderd. Maar ik vrees dat wanneer de Nationalisten [bedoeld wordt de Republikeinse leiders] blijven traineren met de afvoer der geïnterneerden en wij tot militaire actie overgaan, wij daarbij het risico moeten aanvaarden, dat deze geïnterneerden er aan zullen gaan.'

Minstens zo verbluffend als het gemak waarop admiraal Helfrich de levens van zo'n 40.000 landgenoten in de waagschaal wilde stellen was het feit dat niemand van de aanwezigen **) op Helfrichs opmerking reageerde. De notulen maken daar in ieder geval geen gewag van. Er waren gelukkig andere Nederlandse gezagsdragers die niet zo lichtzinnig met de levens van Nederlanders wensten om te gaan. De eerste grote aanval op de Republiek kwam pas ruim een jaar later in juli 1947, drie weken nadat het laatste transport met geïnterneerden veilig in 'Nederlands' gebied was aangekomen.

In Djogjakarta bevond zich in 1945-'46 ook een groep van - volgens eigen zeggen - ruim 5.000 Indo-Europeanen die nadrukkelijk niet geëvacueerd wilde worden. Zij stonden openlijk en van harte achter de Republiek en hadden het Indonesische staatsburgerschap aangenomen. Een aantal van hen bevond zich - omdat er onvoldoende woningen waren in twee beschermingskampen. Deze supporters van de Republiek hadden zich in Djogja verzameld in de organisatie Indonesia Merdeka.

In 1945, na de bevrijding, bevond zich ook in Nederland een groep Indo-Europeanen die openlijk steun betuigden aan de net uitgeroepen Republiek Indonesia. De groep noemde zich het Indo-Comité 'Vrij Indonesië'. Het werkte nauw samen met het Verbond van Indonesische Burgers, dat het blad Semangat Baroe (de nieuwe geest) uitgaf. In een artikel in dat blad stond onder de titel Aan de Indo-Europeanen in Nederland ondermeer het zinnetje te lezen: 'Als de Indo in deze vrijheidsstrijd van het Indonesische volk zich schaart aan de zijde van de Nederlandse reactie, dan zal hij zich een vijand tonen van Indonesië en als zodanig door het volk behandeld worden.'

De Indo-organisatie in Djogja, Indonesia Merdeka dus, kwam eind 1946 uit met een eigen Nederlandstalig blad, De Pionier. Het was het enige in die taal verschijnende publikatie in Republikeins gebied. Dat blaadje, niet meer dan één aan twee kanten bedrukt velletje, dat drie maal per week verscheen, werd door hen ook verspreid in de Republikeinse kampen. Men hoopte op deze manier geïnterneerde Indo's ertoe

over te halen een verklaring te tekenen, dat zij Indonesisch staatsburger wilden worden. Als zij dat deden werden ze vrijgelaten. Hoeveel mensen dat hebben gedaan weet ik niet precies, maar vermoedelijk niet veel meer dan enkele honderden. En dan vaak nog, veronderstelt onderzoekster Van Delden, om opportunistische redenen (meer vrijheid) dan uit overtuiging.

Eind 1946, toen de eerst Pionier verscheen, was de evacuatie van Indo-Europeanen al in volle gang. Een anonieme columnist van De Pionier - Pietje Puck noemde hij zichzelf - schreef dat de Popda behulpzaam was bij de repatriëring. En verder:

'Nu is dat [die hulp] van de kant van de Republiek natuurlijk een magnifiek gebaar. Een ieder die zich hier niet senang voelt kan gaan. Men houdt hier niemand tegen. En daar gaan ze. Jammer genoeg hele stromen. Mensen, die uit overdreven verhalen vanuit Djakarta denken dat zij naar luilekkerland gaan, waar men de mond slechts behoeft open te houden om de gebraden ganzen naar binnen te zien vliegen. Goedgelovigen, die aan berichten van Djakarta-enthousiastelingen geloof hebben gehecht en in enthousiaste stemming de evacuatietreinen beklimmen, daarbij hun hebben en houden achterlaten, onverschillig voor welken prijs...als ze maar naar het land van de rijstebrijbergen kunnen komen.'

Over 'de pioniers' zelf schreef de heer Puck nog:

'En de baanbrekers, zij die in de Republiek achterblijven en werken en al hun krachten geven om door hun voorbeeld de weg te banen waarlangs zovele gedesillusioneerden terug zullen keren, die pioniers zien de heengaanden vertrekken, met weemoed in het hart, omdat zij niet in staat zijn geweest hen te behouden. Zij weten, dat wanneer de grenzen voor een ieder open staan het zooveel moeilijker zal zijn om tegen de enorme concurrentie die dan zal ontstaan op te roeien.'

Zoals we eerder uit het dagboekfragment van ex-kampbewoonster Frida hebben kunnen lezen verwachtten de evacuees geen luilekkerland en gebraden ganzen. Ze waren voornamelijk blij weer 'thuis' te zijn. Voor velen hunner had de oorlog soms bijna twee jaar langer geduurd dan voor de meeste anderen. En dan moesten voor deze Indo-Europeanen de moeilijke jaren van aanpassing in Nederland, waar de meeste uiteindelijk terecht kwamen, nog komen.

De Indo-groep die vrijwillig achterbleef in Republikeins gebied - de 'pioniers' dus - kreeg na enige tijd onderling onenigheid. De gevolgen waren dramatisch. Tegenover de vereniging Indonesia Merdeka, die het als Indo-Europese groepering wenselijk achtte voorlopig een eigen Indo-groepsidentiteit te bewaren, stond een andere groep, die voorstander was van directe en volledige assimilatie van alle Indo's in de Indonesische samenleving. De laatste groep stond onder leiding van een pas in januari 1947 in Djogja aangekomen man: Ernst F.E. Douwes Dekker. Deze kleinzoon van een broer van de schrijver Eduard Douwes Dekker (Multatuli) had zich als zoon van een Javaanse moeder al ver voor de oorlog gemanifesteerd als een fervent voorstander van een onafhankelijk Indonesië. De door hem in 1912 - toen al!

- opgerichte Indische Partij werd door het Nederlands-Indische Gouvernement in 1913 buiten de wet gesteld en Douwes Dekker werd het land uitgezet. Begin jaren '20 mocht hij terugkomen, mits hij zich onthield van politieke activiteiten. Toch probeerde hij zijn denkbeelden ingang te doen vinden. Dat deed DD, zoals hij door vrienden werd genoemd, door een vormingsschool op te zetten in Bandoeng. De Indische Politieke Inlichtingendienst (PID) hield Douwes Dekker scherp in de gaten en verhoorde hem regelmatig. DD was dus 'politiek besmet' verklaard. Dat was ook de reden dat Eddy du Perron, die grote bewondering had voor DD, er van afzag om op diens verzoek les te komen geven aan zijn school. Soekarno deed dat wel.

In 1939 werd Douwes Dekker als staatsgevaarlijk element andermaal gedeporteerd. Dit keer naar Suriname. In 1947 kwam hij vrij en reisde onder een schuilnaam via Nederland zo snel mogelijk terug naar Djakarta. Om niet meteen weer in handen van inlichtingendiensten te vallen reisde hij onder een valse naam. Vanuit Djakarta vertrok DD linea recta naar Djogja. Daar werd hij zeer hartelijk ontvangen door zijn oude vriend Soekarno, die Douwes Dekker onmiddellijk tot Minister van Staat in zijn kabinet benoemde.

Douwes Dekker was nog maar goed een maand in Djogja toen daar door de Indo-vereniging Indonesia Merdeka een congres werd gehouden. DD voerde er het woord en hield een krachtig pleidooi om als Indo-Europeaan totaal te assimileren, een Indonesische naam aan te nemen, zich Indonesisch te kleden en Indonesisch te denken. Een opvatting die hij ook voor de oorlog al predikte. Het ideologisch conflict tussen de aanhangers van Indonesia Merdeka en die van Douwes Dekker, die inmiddels zelf de Indonesische naam Danoedirdja Setiaboeddhi had aangenomen, verscherpte snel.

Het conflict tussen de Indische aanhangers van de Republiek bereikte zijn dieptepunt in augustus 1947, kort na het begin van de Eerste Politionele Actie. DD beschuldigde zijn ideologische tegenstanders van collaboratie met de Nederlanders. Hij wist bij de Indonesische autoriteiten de arrestatie van het gehele bestuur van Indonesia Merdeka te bewerkstelligen. Dat was gelijk het einde van deze organisatie. Veel pro-Republikeinse Indo's besloten na deze 'coup' van Douwes Dekker alsnog af te reizen naar gebieden die onder gezag stonden van Nederlandse troepen. Een van hen A. de Roock, die zelfs als enige Indo-Europeaan zitting heeft gehad in het Uitvoerend Comité van het Voorlopig Indonesisch Parlement, schreef tien jaar later een boek over deze kwestie, dat in Indonesië verscheen onder de titel De Nationalistische Beweging onder Indo-Europeanen, onder zijn nieuwe Indonesische naam Agus Daruch. Het was voorzien van een voorwoord door oud-premier Soetan Sjahrir. Het merkwaardige nu is dat nergens in dat boek gewag wordt gemaakt van het feit dat De Roock - die Daruch in het conflict met DD beurtelings prees en bekritiseerde - en de auteur één en dezelfde persoon zijn. Toen het boek in 1957 verscheen kocht de Indonesische regering in één keer de gehele oplage op. Het kwam vermoedelijk

politiek op een verkeerd moment, midden in een felle anti-Nederlandse campagne. In Nederland bevindt zich door deze verkapte censuurmaatregel slechts een enkel exemplaar en een handvol fotocopies van het boek, dat naar mijn mening nog het meeste weg heeft van een merkwaardig soort stalinistische zelfkritiek. Daruch/De Roock is eind jaren tachtig nog in Indonesië gesignaleerd.

Douwes Dekker werd in 1950 uitgeroepen tot Held van de Revolutie. Datzelfde jaar stierf hij, zeventig jaar oud, en slechts enkele maanden nadat Indonesië uit handen van Nederland de door hem altijd zo beijverde onafhankelijkheid had ontvangen. Hij kreeg een staatsbegrafenis.

Eindelijk, na ruim vier jaar ging ik weer naar een normale school. Nou ja, normaal. Het was een zogeheten herstelschool (in Nederland heette dat overbruggingsschool). Dat wil zeggen dat de leeftijd van de leerlingen in de klas zeer uiteen liep, afhankelijk van de hoeveelheid onderwijs die men nog tijdens de oorlog had kunnen krijgen. Mijn twee jaar jongere zusje, die van mijn moeder in het kamp nog onregelmatig les had gehad, zat in dezelfde klas. Bovendien kon zij een stuk makkelijker leren dan ik.

We werden met z'n allen klaargestoomd voor het voortgezet onderwijs. Dat wil zeggen Mulo of HBS. De juf bepaalde of je geschikt was. Mijn zusje had haar 'diploma' al snel te pakken. Uiteindelijk kreeg ik het ook, maar achteraf gezien ten onrechte. Met zeer hard werken heb ik uiteindelijk via vier verschillende HBSen (twee in Indonesië en twee in Nederland) de derde klas gehaald. Daarin ben ik twee jaar achter elkaar blijven zitten.

Daar op die herstelschool in Djakarta had ik het moeilijk met leren, maar de frustraties die dat met zich bracht compenseerde ik door veel met vrienden naar de bioscoop te gaan. Onze grote voorkeur ging uit naar oorlogs- en cowboyfilms. In die tijd sloeg ik geen film over met Errol Flynn ('Back to Bataan'), Gary Cooper (door ons uitgesproken als 'kerrie koeper') en John Wayne ('Flying Tigers', prachtig!). Onze grootste held, af en toe te zien op het nieuwsjournaal, was de Amerikaanse bokser Joe 'The Brown Bomber' Louis. Wij spraken zijn naam op z'n Indisch uit: djòeloewie. Met mijn zusje Eef ging ik ook wel eens mee naar wat wij show-films noemden, met sterren als Esther Williams, Dinah Shore, Betty Grable en het schaatssterretje Sonja Henie.

Op de padvinderij, waar ik overigens één van de weinige blonde Europese jongens was, amuseerde ik me ook heel goed. Kamperen was nogal een probleem, omdat het buiten de stad nog erg gevaarlijk was. Daarom gingen we naar het eiland Edam in de baai van Batavia. Onze hopman had de oorlog in Europa meegemaakt. Hij vertelde er veel over, maar we konden ons bij al die kou- en sneeuwverhalen niet meer voorstellen dan de over het spiegelgladde ijs zwierende Sonja Henie. Dat ging al wat beter toen er een oorlogsfilm over het Ardennen-offensief in de bioscopen verscheen.

De wacht bij het kantoor van mijn vader naast ons huis bestond de ene maand uit soldaten van het KNIL en de andere maand uit jongens uit Nederland. Onder de laatsten bevond zich de eerste ras-Amsterdammer die ik ontmoette. Hij heette Jan van de Berg. Hij maakte voortdurend grappen, maar van zijn vlotte en snelle Amsterdams kon ik vaak maar de helft volgen. Dat was nog heilig vergeleken met de Limburgers, die ik echt helemaal niet verstond. Ik had me nooit eerder gerealiseerd dat er in Holland zo veel verschillende accenten en dialecten werden gesproken. Van de KNIL-wacht, meestal Ambonese of andere inheemse troepen, herinner ik me nog dat ze voor ons heel mooie figuurtjes maakten van lange grassprietten.

Buiten het betrekkelijk rustige Batavia werd nog steeds veel strijd geleverd. Dat beviel vooral de Britten niet, die dagelijks mensen verloren. Bovendien bleef het Nederlands bestuur de Britten voortdurend verwijten maken.

De ervaren Britse diplomaat en politiek adviseur van Admiraal Mountbatten in Batavia, M.E. Dening, seinde op 29 oktober 1945 naar het Britse ministerie van Buitenlandse Zaken, met een doorslag aan Mountbatten:

'Ik heb dr. Van Mook al eerder beschreven als een man die onder grote druk staat, hoewel hij de laatste tijd wat rustiger is. Hij komt hier met klachten die in de meeste gevallen zijn gebaseerd op vage rapporten. Het is zeer duidelijk dat hij ervan overtuigd is dat de Britten overal de schuld van zijn.(...) Ik zie er de zin niet van in om Nederlandse klachten die via diplomatieke kanalen bij ons in Londen binnenkomen te beantwoorden, omdat het slechts veel getelegrafeer met zich brengt. Deze beschuldigingen dienen meer gezien te worden als symptoom van de Nederlandse gevoelens, dan als een betrouwbare serie feiten. We kunnen eenvoudig stellen dat zolang wij hier onze positie versterken, de dreiging voor de interneringskampen afneemt. Langzaam maar zeker komen we in een situatie waar we in de belangrijkste gebieden de dienst uitmaken.'

Dat Van Mook ook wel waardering kon opbrengen voor de Britse militairen als daar aanleiding voor was, blijkt uit een brief die hij schreef aan generaal Christison na aanleiding van het krachtige Britse ingrijpen in Soerabaja:

'Zo juist las ik het rapport over de gebeurtenissen in Soerabaja door brigadier Pugh. Van hetgeen ik lees in dit rapport, plus de verhalen die ik heb gehoord van ooggetuigen raak ik diep onder de indruk van de buitengewoon beheerste wijze waarop Uw officieren en troepen de bezetting hebben uitgevoerd. Ik geef U de verzekering dat hun offers, die uiteindelijk geresulteerd hebben in de redding van duizenden van mijn landgenoten, nimmer vergeten zullen worden en ons eeuwig met dankbaarheid zullen vervullen. Ik zou U willen vragen deze gevoelens aan de brigadier te willen overbrengen.'

De diplomaat Dening, die bijna dagelijks verslagen stuurde naar Londen, had één ding goed gezien, Van Mook stond onder hoge druk. Ook hij mikte op een wapenbestand met de Indonesiërs. Van Mook wist dat op het moment dat de Britten

eind november zouden vertrekken Nederland hooguit 90.000 militairen in Indonesië zou hebben. Was dat wel voldoende om een mogelijk offensief van Indonesische kant te weerstaan? Er kwam een bestand langs een demarcatielijn - eigenlijk meer een strook van 10 km breed - tussen gebieden die onder controle stonden van de Indonesische nationalist en gebieden waar de Britten en de Nederlanders de dienst uitmaakten. Die demarcatielijn had Van Mook vastgesteld en werd daarom ook wel de Van Mook-lijn genoemd.

Al spoedig bleek het een zeer wankel bestand te zijn, waar de Pemoeda's, maar ook de meeste eenheden van het geregelde Indonesische leger zich nauwelijks aan hielden. Als gevolg daarvan nam ook de andere kant het bestand met een korreltje zout. De hoop en de inspanningen waren nu geheel gericht op het bereiken van een voorlopige overeenkomst met de Republiek. Dit zou hopelijk meer garanties bieden voor een staakt-het-vuren.

Van Indonesische kant stond men daar niet negatief tegenover, maar er werden door Sjahrir wel enige harde eisen gesteld. De belangrijkste was stopzetting van de komst van meer Nederlandse troepen. Van Mook wees deze eis onmiddellijk van de hand. Niettemin vertrouwde 'Den Haag' Van Mook niet. Besloten werd hem te 'helpen' door middel van een speciale commissie uit Nederland. Dat was de Commissie-Generaal, bestaande uit politieke figuren uit verschillende partijen onder voorzitterschap van prof. dr. ir. W. Schermerhorn (PvdA). Toen bleek dat dit een soort van controle-commissie zou worden, protesteerde Van Mook hevig en ging Den Haag akkoord met zijn voorstel dat hij ook lid werd van de Commissie-Generaal.

Op 10 november 1946 kwamen de Nederlandse en de Indonesische delegaties bijeen. Daarbij was voor het eerst ook 'de collaborateur' Soekarno. Men ontmoette elkaar in Linggardjati, een klein bergstadje boven de Noord-Javaanse stad Cheribon. Waarom in de Nederlandse literatuur over deze periode altijd over Linggardjati zonder r wordt geschreven heb ik nooit goed kunnen doorgronden.

In Nederland zag een parlementaire meerderheid wel in dat aan een zekere vorm van zelfstandigheid voor Indonesië niet meer te ontkomen viel, maar dan alléén in een soort van gemenebestvorm, zoals de Britten dat hadden. De befaamde rijkseenheid, waarover tijdens de oorlog in het kabinet Gerbrandy al uitgebreid was gesproken, bleef in Den Haag de ideale vorm. De Indonesirs voelden daar niets voor.

Toen kwam Van Mook met een vrij unieke constructie: een unie tussen beide onafhankelijke landen met de Nederlandse koningin als staatshoofd. Dat was voor Sjahrir wel acceptabel. Ook was de Nederlandse delegatie, de Commissie-Generaal dus, bereid de soevereiniteit van de Republiek over Java en Sumatra 'de facto' (als een vaststaand feit) te erkennen. Het land zou vóór 1949 onafhankelijk worden.

In de tussentijd moest er nog van alles in detail geregeld worden, waaronder de bescherming van Nederlandse financiële en handelsbelangen, de rechten van

etnische minderheden, pensioenrechten en nog veel meer.

Ook werd in Linggardjati afgesproken dat een onafhankelijk Indonesië, dus binnen een Nederlands-Indonesische Unie, een federatie van staten zou worden. Te verdelen in drie deelstaten met eigen regeringen en beperkte bevoegdheden. Die deelstaten zouden worden: Java en Sumatra, Groot Borneo en als derde Oost Indonesië, met Celebes als belangrijkste eiland en inclusief Nieuw-Guinea.

Die federale opzet was een denkbeeld van Van Mook. De gedachte erachter was dat er zoveel verschillende bevolkingsgroepen in Indonesië waren, die ieder hun eigen manier van besturen hadden. In de praktijk - en dat was waarschijnlijk ook de bedoeling, ook al werd dat nooit met zo veel woorden gezegd - was het een verdeel-en-heerspolitiek, en een poging om de 'lastige' Republiek in Djogja te isoleren.

Nu de ontwerpovereenkomst van Linggardjati op papier stond, moest deze nog door het Nederlandse parlement en zijn evenknie aan Indonesische kant - het noodparlement, meer bekend onder de Indonesische afkorting KNIP - worden goedgekeurd. Dat bleek geen sinecure. In Den Haag was het vooral de KVP, die een rooms-rode-coalitie vormde met de PvdA, die allerlei bezwaren had. De KVP, geleid door C.P.M. Romme, wilde stevig vasthouden aan het beginsel dat een onafhankelijk Indonesië binnen het Koninkrijk bleef onder de Nederlandse vorst. Dus geen unie, want, zo redeneerde hij, een dergelijke constructie zou 'de kiem kunnen leggen voor een latere ontbinding van het koninkrijk'.

Ook moest volgens Romme het verdrag worden uitgebreid met nog enkele extra voorwaarden: Indonesië zou de Nederlandse staatsschuld overnemen en het Nederlands bedrijfsleven in Indonesië moest waarborgen krijgen voor de voortzetting van zijn activiteiten. Tenslotte eiste Romme een aparte status voor Nieuw-Guinea. Een groot deel van PvdA-fractie ging deze extra 'aankleding' te ver, maar legde zich, om de coalitie te redden, toch bij de 'zware' Linggardjati-overeenkomst neer. Wel werd later, zonder dat de Kamer daarover werd geraadpleegd, bepaald dat Nederland de 'kale' Linggardjati-overeenkomst zou tekenen, waaraan de extra voorwaarden, die de Kamer had vastgesteld, los zouden worden bijgevoegd.

In Nederland bleef het politieke debat niet beperkt tot de Tweede Kamer. Daarbuiten waren allerlei actiegroepen bezig zich fel te keren tegen de overeenkomst die in Linggardjati was bereikt. Uit een opiniepeiling bleek dat, nog voordat Linggardjati door de Kamer was 'verzwaard', 38 % van de mensen vóór ondertekening was, 36 % tegen en 26 % geen mening had. Het was vooral P.S. Gerbrandy, de AR-politicus die tijdens de oorlog premier was in Londen, die vond dat Linggardjati ongrondwettelijk was. Hij werd voorzitter van het breed samengestelde Nationaal Comité Handhaving Rijkseenheid. Gerbrandy heeft zelfs serieus overwogen een staatsgreep te plegen, maar zag bijtijds in dat hij daar veel te weinig steun voor kon krijgen.

Ter linkerzijde waren het de Communistische Partij Nederland (CPN) en de aan deze partij gelieerde Eenheidsvakcentrale (EVC) die zich fel keerden tegen de uitzending

van Nederlandse dienstplichtigen naar Indonesië. Al vanaf ver voor de oorlog ijverde de CPN voor een volledig onafhankelijk Indonesië onder de leuze 'Indië los van Holland NU!' De communisten waren overigens niet de enigen die protesteerden tegen het feit dat de regering zich beriep op een door de Londense noodregering uitgevaardigde wet - dus zonder parlementaire goedkeuring - ,die het mogelijk maakte dienstplichtigen naar Indië te sturen.

Ondanks deze protesten trof men voorbereidingen om het eerste schip met dienstplichtigen van de 7 December Divisie (zo genoemd naar de toespraak van koningin Wilhelmina in 1942 over de toekomst van Indië) op 24 september 1946 met het motorschip Boissevain te laten vertrekken. De mannen kregen eerst een week inschepingsverlof en moesten zich op maandag 17 september melden. Rond 40 % kwam niet opdagen. Een dag later ontbraken er nog steeds 30 %. De commandant van de Koninklijke Landmacht, generaal H.J. Kruls, hield een toespraak waarin hij waarschuwde dat iedereen die nu nog wegbleef voor de krijgsraad moest verschijnen. Op zaterdag 22 september hadden in Amsterdam grote demonstraties plaats tegen de troepenverzoeken. Het Parool schreef op maandag 23 september in een bericht op de voorpagina:

'Bij het verspreiden van personen, die Zaterdagavond op de Haarlemmerdijk te Amsterdam wilden demonstreren tegen de uitzending van troepen naar Indonesië is een 41-jarige burger dusdanig door een kogel getroffen, dat hij in het Wilhelmina Gasthuis overleed. Vermoedelijk werd het bewuste schot gelost door een lid van de militaire politie. In de Kalverstraat werd een man in zijn hiel geschoten. Dertig borden en spandoeken werden in beslag genomen. In de loop van de vorige week werden in de hoofdstad vlugschriften verspreid om Zaterdagavond te demonstreren. Op verschillende punten in de binnenstad verzamelden zich die avond dan ook demonstranten, doch de Amsterdamse politie en de militaire politie grepen in, voordat ze ergens een stoet konden vormen. Niet overal ging dit even rustig. Er vielen enige schoten met bovengemelde gevolgen.'

Op de dag van het vertrek van de Boissevain, maandag 24 september 1946, braken er na een oproep van de CPN en EVC in Amsterdam en elders grote stakingen uit. In Amsterdam reed de tram niet meer, maar ook in andere openbare bedrijven werd gestaakt. Er werd ook gestaakt in een aantal andere steden zoals Rotterdam, Zaandam (onder meer bij Albert Heijn en Verkade) en Velsen. Het waren bovendien niet uitsluitend communisten die staakten, ook georganiseerde katholieke arbeiders deden aan de acties mee.

Het Parool besteedde er die 24ste september nagenoeg zijn hele voorpagina aan. De krant beschreef relletjes op het Rokin en op de Munt waar stakers nog rijdende trams dwongen tot stoppen en de ruiten ingooiden. Het artikel eindigde met de volgende beschrijving:

'Nadat enkele in de kiem gesmoorde vechtpartijtjes hadden plaatsgehad, arresteerde

een rechercheur op het Rokin tegenover het Spui een soldaat, die onder gejoel en gesis naar het bureau Singel werd gebracht. Toen het opdringen van het publiek sterker werd, maakte de politie van de gummistok gebruik en kwamen de blanke sabels voor de dag.'

Onder de kop De Tijd is Rijk schreef hoofdredacteur G.J. van Heuven Goedhart op diezelfde pagina een hoofdartikel waarin onder meer de volgende passage voorkwam:

'Door tienduizenden wordt gestaakt als protest tegen het zenden van troepen naar Indonesië. Dat is een verschijnsel van de allergrootste betekenis. Het bewijst - en daarover verheugen wij ons van harte - dat ons volk in zeer brede lagen niets hebben moet van gewelddadigheid en waar volkomen vaststaat, dat de stakers van vandaag op 10 mei 1940 bereid waren de Deutsche horden met geweld te weerstaan, bewijst het ook dat hun afkeer van geweld een heel duidelijke richting heeft: géén geweld ten einde een vrijheidslievend vreedzaam volk terug te brengen onder Nederlandse macht. Dit verschijnsel markeert een vooruitgang in democratische beschaving. De dagen dat Nederland geestdriftig werd over Atjeh-oorlogen en Lombok-expedities zijn voorbij.' De hoofdredacteur was iets te optimistisch.

Al die acties en stakingen konden niet voorkomen dat de Boissevain uitvoer, maar nog steeds ontbrak 15 %. Op een volgend schip met troepen voor Indonesië, korte tijd later, kwam 22 % niet opdagen. Tot dergelijke grote protestacties is het later echter niet meer gekomen, hoewel het protest, zeker in CPN-kringen, aanhield. Het aantal militairen dat op grond van gewetensbezwaren vrijstelling vroeg was aanzienlijk hoger dan vóór de oorlog. Over de hele periode 1945-'49 waren dat er ruim negentienhonderd. Achthonderd werden erkend; driehonderd, die niet erkend werden, maar bleven weigeren, verschenen voor de krijgsraad. De veroordeelden kwamen tot hun grote verontwaardiging nog wel eens terecht in gevangenissen waar ook NSB-ers zaten. Overigens kwam NSB-ers, noch hun meerderjarige zoons, in aanmerking voor uitzending als dienstplichtig militair naar Indië, omdat zij als 'staatsgevaarlijk' werden gezien.

Het staat zo goed als vast dat minstens enkele tientallen ex-SS-ers als militair naar Indië zijn gestuurd als alternatieve straf. Over deze kwestie is altijd de grootste geheimzinnigheid betracht. Het was de toenmalige sergeant van het KNIL van de Inlichtingendienst (Nefis), Harry Hammelburg, een oude vriend van mijn ouders, die bij toeval een groep van die ex-SS-ers ontdekte. Hij vertelde me het volgende:

'Het moet rond de Eerste Politionele Actie geweest zijn, dus juli/augustus 1947. Ik was als inlichtingenman van het KNIL gedetacheerd bij de Grenadiers en Jagers in Tjibadak (West-Java). Het was een onderdeel van de 7 December Divisie. Op een ochtend zag ik een groep militairen gymnastiekoefeningen doen. Er viel mij iets gek op: onder hun oksel hadden ze allemaal een lelijk litteken. Ik vroeg aan één van die mannen wat dat was. Hij vertelde mij dat op die plek ooit hun bloedgroep was

getatouëerd. Op mijn vraag waarom hij en zijn maats zo'n belangrijk gegeven hadden laten wegsnijden ging hij niet in. Een onderofficier die bij die groep hoorde gaf bij navraag een duidelijker antwoord: "Weet je dat niet?", zei hij verbaasd, "Dat zijn voormalige leden van de Waffen-SS. Daar was het verplicht je bloedgroep onder je oksel te laten tatouëren. Ze zijn bij ons ingedeeld, maar er zitten er nog meer bij andere onderdelen. Ze doen hier dienst in plaats van hun straf uit te zitten", zei de man zonder enige terughoudendheid'.

Sergeant Hammelburg, wiens joodse familieleden tijdens de oorlog in Europa allemaal waren vergast en die zelf in de oorlog te nauwernood het vege lijf had weten te redden aan de beruchte Burma-spoorweg, kon het verhaal nauwelijks geloven. Bij de hoogste baas van de eenheid waar Hammelburg de ex-SS-ers had ontdekt, overste Taets van Amerongen, wekte hij grote woede op toen hij om opheldering vroeg. Daar had hij niets mee te maken. Weg wezen! Maar Hammelburg liet het er niet bij zitten. Hij gelastte de marechaussee een onderzoek in te stellen en kreeg een bevestiging dat het hier inderdaad om voormalige leden van de Waffen-SS ging.

Enkele weken later moest ik op de Generale Staf zijn in Batavia. Daar ontmoette ik kolonel Thomson, de rechterhand van generaal Spoor. Ook die bevestigde het verhaal, maar liet daar onmiddellijk op volgen: "We kunnen hier niets aan doen. Dit is opdracht van Den Haag". Hetzelfde antwoord dat de marechaussee me had gegeven', aldus Hammelburg.

De journalist Chris van Esterik heeft in 1984 nog een poging gedaan in de officiële rijksarchieven iets te vinden over deze zaak. Hij vond enkele rapporten die erop wezen dat het uitzenden van 'goed getrainde' SS-ers naar Indië een zeer ernstig overweging is geweest. Een sluitend bewijs dat deze veroordeelde Waffen SS-ers metterdaad zijn uitgezonden heeft Van Esterik niet kunnen vinden. Wel ontdekte hij dat op plekken in het archief waar mogelijkerwijs concrete bewijzen konden worden aangetroffen documenten ontbraken.

Sergeant Hammelburg werd eind 1949 overgeplaatst naar Nieuw-Guinea. Daar ontdekte hij tot zijn verbazing de aanwezigheid van een groot aantal Nederlandse politieke delinquenten. Zij werkten op verschillende plekken, ook bijvoorbeeld op het vliegveld van Hollandia. Het betrof ex-NSB-ers en andere Nederlanders die zich tijdens de Duitse bezetting landverraderlijk hadden gedragen en daarvoor waren veroordeeld. Hoe kwamen die mensen daar?

Al in het najaar van 1945 werd in Nederland krachtig gepleit om NSB-ers in te zetten om zoals dat heette de oerwouden van Nieuwe Guinea en Suriname open te leggen. G.L. Tichelman en jhr mr. dr. W.H. Alting van Geusau, beiden voormalig ambtenaar bij het Nederlands-Indisch gouvernement, schreven een enthousiaste brochure onder de titel NSB-deportatie naar Oost en West. De auteurs vonden dat er voor 'deze landverraders' geen plaats meer was in Nederland. Zo mochten nooit meer

naar Nederland terugkeren.

'Ons land is ziek, zwaar ziek', schreven zij. 'Wij moeten het zoo spoedig mogelijk weer gezond trachten te maken en te zuiveren. En daartoe hebben wij thans geen zachten heelmeesters, maar een chirurg noodig: er valt een levensreddende operatie te verrichten op het lichaam van Nederland.'

Laten wij Nederlanders met het oog op de hevige buitenlandse belangstelling in die woeste wouden, waar geen particulier kapitaal zich ooit voor heeft geïnteresseerd en zich ook binnen afzienbaren tijd niet interesseren zal, een grootsch monument, een tweede de Lesseps waardig, doen verrijzen, als een overtuigend en levend bewijs ten overvloede van onze internationaal stevig gevestigde reputatie, dat wij koloniseeren kunnen als geen tweede volk op aarde.'

Het tweetal liet vervolgens zijn vaderlandse gevoelens ongeremd de vrije loop:

'Evenals de inpoldering van de Zuiderzee destijds de geheele wereld met bewondering vervulde voor die nietige Hollandsche kleischeppers, zal ook het welslagen van deze geweldige zuiverings-kolonisatie door de gansche aarde weerklinken en ons internationaal prestige als volk, niet van slechts 9 miljoen Nederlanders in een geografisch nauwelijks te ontwaren vlek tusschen Dollard en Schelde, maar mede van 70 miljoen Indonesische burgers, die zich in één groot nationaal verband voelen opgenomen en een eilandenrijk bewonen van waarlijk feëerieke schoonheid en ter grootte als wij zelfs in onze gouden eeuw nimmer hebben gekend. Zoo zal de vloek van de NSB een zegen voor ons land worden!'

De ex-NSB-ers gingen wel, maar het liep iets anders dan Tichelman en Alting van Geusau voor ogen hadden. In maart 1947 droeg de regering de Stichting Toezicht Politieke Delinquenten op een onderzoek in te stellen naar het aantal gegadigden die op vrijwillige basis hun straftijd in Nieuw-Guinea wilden doorbrengen. Op de suggestie om ook de binnenlanden van Suriname door politieke delinquenten te laten ontginnen ging de regering niet in.

Al twee maanden later, eind mei 1947, vertrokken de eerste 130 politieke delinquenten naar Nieuw-Guinea 'ten einde daar werkzaam te zijn bij de opruiming van militaire magazijnen'. Het ging hier om de enorme Amerikaanse dumps van achtergelaten vliegtuigwrakken en ander militair materieel. Er hadden zich 240 mensen aangemeld. De groep bestond zowel uit geschoolde als ongeschoolde mannen. De eerste categorie ontving 200 gulden per maand, de ongeschoolde arbeidskrachten 150 gulden.

De tweede groep, bestaande uit 99 jongeren die, zo meldde de dagbladen, waren geselecteerd uit een groot aantal gegadigden, vertrok op 11 maart 1948. Het dagblad Trouw meldde nog: 'Buiten de driemijlszone van het Rijk in Europa worden deze mensen aan boord van het schip voorwaardelijk in vrijheid gesteld onder beding, dat zij het vrijwillig gesloten contract nauwgezet zullen nakomen.'

Van de totaal 229 naar Nieuw-Guinea uitgezonden politieke delinquenten keerden er

in oktober 1949, na hun straf te hebben uitgezeten, 84 terug naar Nederland.

In juli 1946 hield het NIPO nog een onderzoek naar de (on)wenselijkheid van de troepenuitzendingen naar Indonesië. Rond 50 % van de mannen en 36 % van de vrouwen was vóór uitzending en 41 % van de mannen en 44 % van de vrouwen was tegen. De rest - één op de vijf vrouwen - had geen mening.

Hoe werden de Nederlandse militairen voorbereid op hun verblijf in de tropen? Aan boord van de troepentransportschepen werden voordrachten gehouden over voedsel en hygiëne, er werden filmpjes vertoond over Japanse gevechtsmethoden en men kon men Maleis leren. Daarnaast gaf de Dienst Welfare voorlichtingsboekjes uit, zoals De Eerste Stap in Indië. Welkom in Batavia. Het boekje suggereert dat Jan Soldaat na zijn demobilisatie met zijn verloofde in een mooi huis in Djakarta kan gaan wonen en maakt hem al vast vertrouwd met het verschijnsel bedienden.

'Je hebt natuurlijk al massa's Indonesiërs gezien. Gauw genoeg zul je door hebben, dat het over het algemeen buitengewoon hartelijke en vriendelijke mensen zijn, en dat vooral het huispersoneel buitengewoon aan je gaat hechten. Sommige van de bataljons, die hier al langer zijn, hebben baboe's (die wasschen en het huis schoon houden), die al maanden lang bij dezelfde compagnie in dienst zijn en heel West-Java met hun 'toeans' doorgetrokken zijn. Wees gewoon en vriendelijk tegen deze mensen. Ze zien hoog tegen je op en verwachten dat je in de eerste plaats eerlijk en rechtvaardig bent.'

Welke wijze adviezen de Britse soldaten meekregen weet ik niet. Korporaal Denis Hurl, die in april 1946 een administratieve functie vervulde in dienst van RAF op het Bataviase vliegveld Kemajoran, kan zich daar niets meer van herinneren. Maar één ding wist hij nog heel goed:

'We kregen ons soldij uitbetaald in guldens, maar al gauw bleek dat de Indonesische winkeliers geen Nederlands geld accepteerde [niet mochten accepteren van de Pemoeda's?]. Ze namen alleen Japans bezettingsgeld aan. Wij meldden dat aan onze meerderen. Die vonden daar snel een oplossing voor. Britse troepen hadden eerder enige Japanse gelddrukkerijen buit gemaakt. Ze lieten de persen weer draaien, waardoor wij toch weer in Indonesische winkels konden kopen. Wat voor invloed dit op de plaatstelijke economie heeft gehad weet ik echt niet.'

Over zijn 'mission' merkte Hurl op: 'In die tijd gingen onze gevoelens niet erg diep. Dat had ook te maken met onze leeftijd. Ik was toen 18 jaar. De Tweede Wereldoorlog was net voorbij. De meeste jongens die ik sprak verlangde terug naar een normaal vreedzaam bestaan. Ik denk dat we simpelweg de kant kozen van de Nederlanders als mede-Europeanen en geallieerden. Honderd jaar van Brits bestuur over India, Burma en Malakka had ons geleerd dat inlanders niet in opstand dienden te komen tegen hun blanke meesters.'

Aan Indonesische kant bleek al gauw dat de communisten en andere radicalen Linggardjati juist niet ver genoeg vonden gaan. Zij wilden geen unie met Nederland, maar volledige onafhankelijkheid. De Republikeinse politieke leiders was er veel aan gelegen de overeenkomst te laten aanvaarden om niet voor het internationale forum de schuld te krijgen van een mislukking. Bij de uiteindelijke stemming in de KNIP bleven twee belangrijke fracties, die van de Islamitische Masjoemi en de Partai Nasional Indonesia (PNI) weg, waardoor er maar twee stemmen tegen waren en 284 voor. Die 'meerderheid' was alleen mogelijk geworden, doordat Soekarno de KNIP had uitgebreid van 200 naar 514 leden. Op 25 maart 1947 ondertekenden Van Mook en Sjahrir de 'kale' overeenkomst.

Belangrijker was dat de militaire leiders van de Republiek vrij openlijk - en de politieke leiders wat minder impliciet - Linggardjati voornamelijk beschouwden als een welkome adempauze in de strijd. Dit alles was van Republikeinse kant behalve in woorden, bij voorbeeld in hun eigen media, ook merkbaar aan het toenemen van het aantal schendingen aan de demarcatielijn waar langs op 15 februari een bestand was afgekondigd. Schendingen die weer reacties van Nederlandse militairen uitlokten.

In de loop van 1947 nam de dreiging van een Nederlands militair offensief in de richting van Djogja gestaag toe. Het aantal Nederlandse militairen voor een dergelijke militaire actie tegen de Republiek was inmiddels groot genoeg. Generaal Spoor wilde wel. De 'lastige' Engelsen waren inmiddels vertrokken. Voor hen was nu ook eindelijk de Tweede Wereldoorlog voorbij. Toen op 30 november 1946 de laatste Britse militair schep ging lieten zij 622 gesneuvelden, vanie 550 Brits-Indiërs, in Indonesië achter. Verder 1.442 gewonden van wie 1.295 Brits-Indiërs en 327 vermisten, onder wie 300 Brits-Indiërs.

De Britse krijgshistoricus S.W. Kirby, aan wie ik deze cijfers ontleen, merkte in een voetnoot op dat onder de 300 Brits-Indische vermisten een heel groot deel als overlopers moet worden beschouwd, want onder hen, aldus Kirby, 'waren het vooral Islamieten die voortdurend door de Indonesische propaganda werden bewerkt'. Kirby gaf over dezelfde periode dat de Britten in Indonesië waren ook verliescijfers van de Nederlandse militairen 'inclusief Ambonezen en andere plaatselijke strijdgroepen': 187 doden, 564 gewonden en 22 vermisten. Hoeveel Indonesische revolutionairen sneuvelden of gewond raakten in de strijd is niet bekend. Net zo min kon ooit precies worden vastgesteld hoeveel burgers in die periode zijn omgekomen. Het moeten er vele duizenden geweest zijn.

De Britten lieten een vrij grote diplomatieke staf achter op hun consulaat in Batavia, die zich krachtig inspande om een militair offensief te voorkomen. Ook de Indiase kapitein Gupta bleef in Indonesië. Dat hield verband met een aanbod dat de Republiek aan India had gedaan om 500.000 ton rijst te leveren, omdat er in enkele streken van India hongersnood was uitgebroken. De verarmde Republikeinse

gebieden konden die rijst zelf zeer goed gebruiken, maar zo'n noodhulpleverantie zou, zo vond men in Djogja, internationaal een goede indruk maken.

Hoewel India pas in augustus van dat jaar officieel onafhankelijk zou worden, had premier Pandit Nehru Gupta gevraagd in Indonesië te blijven om die rijsttransporten te regelen. Gupta deed nog meer. 'In april 1947', vertelde hij, 'werd er in New Delhi de Asian Relations Conference gehouden van alle nieuwe Aziatische staten. De Indiase regering vroeg mij of ik Sjahrir wilde overhalen om ook te komen. Ik had hem inmiddels heel goed leren kennen. Sjahrir weigerde en Nehru voerde de druk op. Ik moest een heel persoonlijke boodschap overbrengen dat zijn aanwezigheid zeer gewenst was. Uiteindelijk ging Sjahrir met tegenzin akkoord. Sjahrir handelde daarbij tegen het advies in van de Britse consul-generaal in Batavia. Deze vond dat zijn aanwezigheid hier dringend gewenst was om na Linggardjati verder te onderhandelen met Nederland, zeker nu er steeds meer sprake was van een mogelijk grote, Nederlandse militaire actie. Een vliegtuig uit India zou Sjahrir en zijn delegatie komen ophalen.' Hoewel Gupta dat eerst niet van plan was, ging hij toch mee.

In Calcutta moesten we overstappen. Ik belde daar even naar huis, om te zeggen dat ik in het land was, maar op de terugreis pas gelegenheid had om even thuis te komen. Toen ik terugkwam op de plek waar ik de Indonesische delegatie had achtergelaten waren Sjahrir, Soedarsono en de vier andere delegatieleden verdwenen. Ze bleken door de luchthavenpolitie te zijn gearresteerd, omdat zij geen paspoorten hadden! Ik riep onsteld: "Wat hebben jullie nu gedaan, dit is de premier van Indonesië. Ik sta voor deze mensen in. Zij zijn hier op speciale uitnodiging van Nehru". Ik gaf de dienstdoende politieman mijn naam en registratienummer. Te middernacht arriveerden we in New Delhi. Nehru was ter verwelkoming op het vliegveld aanwezig en gaf mij als eerste een hand. Hij had geen idee hoe Sjahrir eruit zag!

Terug in Indonesië bleef Gupta nauw contact houden met Sjahrir. Op eigen initiatief trad hij soms op als speciaal adviseur. Toen Gupta merkte dat de spanning tussen de strijdende partijen steeds verder opliep en op een gegeven moment staakte Sjahrir zelfs de besprekingen.

'Van de Australische correspondent Graham Jenkins en van een jonge functionaris die werkzaam was op het paleis van Van Mook hoorde ik dat de zaak zeer gevaarlijk aan het worden was. De Nederlandse regering zou Van Mook het groene licht hebben gegeven. Van Mook kon zelf het tijdstip bepalen tot militaire actie over te gaan. We moesten wat doen, vonden we. Maar wat?

Jenkins, een beetje aangeschoten, zei: "Jij bent een Indiër en jij doet niets, terwijl de Indonesiërs worden aangevallen." Ik zei: "Maar wat kan ik dan doen?" Jenkins: "Waarschuw India dat dit te gebeuren staat." Toen stelde ik een telegram op.

Intussen was er [in Batavia] een nieuwe consul-generaal. Een Brit van Zuid-afrikaanse afkomst. Mitchel heette hij. Een vreselijke man met een heel benepen kijk

op de zaak. Ik toonde hem het telegram dat ik wilde versturen. Daar stond in dat alles erop wees dat de Nederlanders tot de aanval zouden overgaan. Ik seinde ook: "Als jullie hier vandaan nog zo veel mogelijk rijst willen halen, neem dan nu stappen."

De consul weigerde het telegram te versturen, want het was de bedoeling dat het via zijn diplomatieke kanalen zou gaan. [India had toen zelf nog geen consulaat in Batavia]. Ik wees hem er nog op dat niet hij dat telegram zond, maar dat mijn naam er onder stond. We kwamen tot een compromis. Hij ging akkoord als ik de tekst van het telegram een beetje afzwakte in de trant van er gaan geruchten dat Nederland gaat aanvallen. Van dat ophalen van de rijst mocht blijven staan.

Omdat ik niet zeker was dat het telegram wel zou aankomen ben ik naar Singapore gegaan en heb ik vandaar een lange brief gestuurd aan de Indiase regering. Die is goed angekommen. Ik ben blij dat ik dat gedaan heb, want vele jaren later heb ik ontdekt dat mijn telegram was ontvangen door een Britse ambtenaar, die toen nog werkte op het Indiase ministerie van Buitenlandse Zaken in New Delhi. Zijn reactie was, Gupta maakt onnodig stennis. De man heeft het telegram vervolgens weggeborgen.'

Op voorstel van Graham Jenkins ging Gupta ook met de Indonesische delegatie praten. Sjahrir zat toen in Linggardjati. Daar reisde Gupta heen.

'Ik waarschuwde Sjahrir. Toen vroeg hij mij: "Denk je dat de Britten zo'n militaire actie zullen toestaan?" Ik reageerde: "Sjahrir, waar heb je het over, de Britten hebben jullie nooit gesteund." Sjahrir was er heilig van overtuigd dat de Engelsen op en top democratische lieden waren. Ik zei: "Je denkt maar wat je wilt, maar ik ken de Britten beter dan jij. Ze zullen absoluut niets voor je doen. Als de Nederlanders aanvallen heb je geen kans meer om eigen mensen uit te sturen, die kunnen vertellen wat er gaande is." "In dat geval", zei Sjahrir, "kun je beter met Soekarno praten."

Soekarno was heel ernstig. Dat kwam ook omdat iedereen daar dacht dat ik een Britse spion was, omdat ik bij de inlichtingendienst van het Britse leger had gezeten. Soekarno zei: 'broeder Gupta, niet als Britse veiligheidsofficier, maar als broeder Indiër, vraag ik, wat moet ik doen? Mijn antwoord was simpel: "Zend je beste mensen het land uit. Naar India of zo.'"

Naar aanleiding van Gupta's brief uit Singapore zond Nehru een hoge ambtenaar naar Djakarta om poolshoogte te nemen en om te kijken hoe de zaken er voor stonden met de rijsttransporten. De man kwam tot dezelfde conclusie als Gupta en bracht rapport uit aan Nehru. Deze zond de in India zeer bekende stuntpiloot Patnaik naar Indonesië om te kijken of er mogelijkheden waren Indonesiërs mee terug te nemen. Gupta wist toen niet of dat wel zou lukken, maar drie maanden later, toen hij definitief naar India was teruggekeerd, ontmoette hij een groep vertegenwoordigers van de Indonesische Republiek in Karatsji, die door Patnaik clandestien waren meegenomen.

Van Mook bevond zich in het late voorjaar van 1947 tussen verschillende vuren. Generaal Spoor drong aan op militaire actie tegen de Republiek. Hij ondervond hiervoor de steun van de rechtse christelijke partijen in Nederland. Alleen de PvdA spartelde nog tegen en de CPN was natuurlijk faliekant tegen.

Ook minister van Financiën P. Liefstinck achtte, om puur financieel-economische redenen, een grootscheepse militaire aanval tegen de Republiek gewenst. Volgens zijn redenering kon de militaire campagne in Indonesië nauwelijks meer betaald worden. De verovering van Republikeinse gebieden, waar veel Nederlandse rubber-, thee-, koffie- en tinondernemingen waren gelegen, zou bij de export van die producten geld opbrengen, waarmee de oorlog weer kon worden bekostigd. De Indische Nederlanders, die zich nog steeds grote zorgen maakten over de duizenden Indo-Europeanen die nog in Republikeins gebied vast zaten, drongen eveneens aan op spoedige actie.

Van Mook bleef zich lang verzetten tegen een dergelijke 'politieele actie'. Hij gaf er de voorkeur aan via onderhandelingen - als uitvloeisel van Linggardjati - tot een vergelijk met de Republiek te komen. Ook wist hij dat een dergelijk offensief voor Nederland internationaal slecht zou vallen.

Er waren momenten dat hij nergens meer een uitweg zag. Dat wist hij voor zijn directe omgeving goed te verbergen, maar hoe radeloos hij in zijn hart was wisten slecht heel enkelen. Eén van hen was een goede vriendin die in Nederland woonde. Met zijn echtgenote, die met zijn twee kinderen in een interneringskamp had gezeten, waarover Van Mook, hoewel hij daar niets aan kon doen, enorme schuldgevoelens koesterde, is het nooit meer goed gekomen. Hij is later gaan samenwonen met zijn secretaresse, bij wie hij ook een zoon had.

Op 18 mei 1947 schreef Van Mook aan die vriendin in Nederland:

'Je zult het misschien vreemd vinden - maar ik denk het eigenlijk niet - dat ik bij het lezen van je brief in snikken ben uitgebarsten, hetgeen voor mij een heel ongewone bezigheid is. Gelukkig was ik in mijn kamer en waren er geen andere mensen bij om deze menselijke zwakheid aan te gapen. Hoe weet je het zoo precies? Je moet heel scherpe ogen hebben, of liever een heel nauwluisterend hart. Want het is zoo, dat ik afschuwelijk eenzaam ben en in een dichten mist ronddwaal. En de handen, die mij als een kleine jongen over het hoofd zouden strijken, zijn onbereikbaar ver weg. Wees gerust, dit is geen liefdesverklaring, lieve vriendin; de afstand is een andere dan die van Batavia naar Twello. Maar ook al was het maar een paar passen, dan zou het nog onbereikbaar ver weg zijn.

Ik weet niet meer hoe ik het moet volhouden, Want het mag wel zijn, dat ik tot eenzaamheid gedoemd ben en mij daarbij moet neerleggen, maar dat is dan op den duur toch alleen maar te verdragen, wanneer je althans een stukje van dien weg voor je meent te zien. Je ziet, hoe weinig ik maar vraag. Maar zelfs dat weinige is er niet meer. Overal is de nevel potdicht, overal voel ik bordjes met "verboden toegang" of

"doodlopende weg". En als ik op mijn twee-en-vijftig jaren terugkijk, dan zie ik achter een hoop schijnsuccessen, die vroeger wel eens mijn hoofd op hol plachten te brengen - hoe lang is dat geleden - niets dan uiteindelijke mislukkingen, zoowel in mijn persoonlijk, als in mijn zogezegde staatsmanbestaan. En als ik er nu uit zou knijpen, zou ik niet eens het verhaal van mijn ervaringen, tot lering van anderen, achterlaten. Alleen een paar vrienden en vriendinnen, dien ik diep dankbaar ben en twee kinderen, waarvoor ik hoop, dat zij nooit zoo eenzaam zullen worden, maar dat zij hun geluk als gewone mensen onder gewone mensen zullen vinden en behouden.

Je hoeft niet bang te zijn, dat ik niet mijn best zal blijven doen, tot ik werkelijk helemaal niet meer kan. Maar ik heb zoo'n gevoel, dat ik mijn krachten verspil aan een onoplosbaar vraagstuk; mijn hersens breek op een puzzle die niet uitkomt. Holland kan het niet; misschien pas over twintig jaar. En Indonesië kan het ook niet; misschien, zo als wij het willen, nooit'.

Zes weken later, op 27 juni 1947, toen de nota's aan de Republiek een steeds ultimatiever karakter kregen, schreef Van Mook aan dezelfde vriendin:

'Ik ben zeker niet door de moeilijkheden met mezelf en anderen heen. Maar ik heb met veel pijn een soort evenwicht bereikt, waar ik voorlopig door de druk der omstandigheden in gehouden wordt. Er is veel gebeurd en veel veranderd. Hoewel nog altijd in Holland de partijpolitiek alles beheerscht, heeft hetzelfde ministerie, dat 28 april besloten had mij te ontslaan [Van Mook weigerde en het werd niet doorgezet], nu vrijwel alle beslissingen in mijn handen gelegd. Ik hoor je denken: zie je wel! Maar het is in werkelijkheid niet zo'n overwinning, omdat zij er pas toe zijn gekomen, nadat zij bijna twee jaar lang het spel hebben verspeeld en er misschien nare dingen moeten gebeuren, die voorkomen hadden kunnen worden.

De Republiek is de laatste maanden hard achteruit gehold. Gedeeltelijk, omdat onze hulp veel te laat komt; gedeeltelijk door de corruptie, die het gevolg is geweest van hun buitenlandse smokkelcontracten. Het lijkt me, dat Sjahrir zich het best heeft gehouden, maar dat zijn rol voorlopig is uitgespeeld. En zoo zit ik weer voor God weet hoe lang aan de rotzooi vast.'

Na een serie zelfverwijten als 'er zit natuurlijk ergens in mij een fout; misschien een ongedurigheid, die mij tenslotte van den weg afleidt; misschien een gebrek aan inzicht of aan beginsel (brrr!); misschien alleen een in de grond egoïstische natuur' eindigde Van Mook zijn brief:

'Ik zal het toch, brommend en scheldend - tegen enkele uitverkorenen - blijven doen. En proberen mijn hersens erbij te houden. En de mensen met een vriendelijk gezicht blijven aanmoedigen, tot ze erbij neervallen. Ze zijn inderdaad zoo kwaad en zoo gek nog niet. Maar ze laten zich alles wijsmaken en ze maken elkaar en zichzelf ook nog alles wijs. En zijn doodsbenuwd om met de biljetjes bloot te komen.

Ik hoop toch je gauw weer te zien. Wacht nu al een uur op het republikeinse laatste

woord. Zal het ervan moeten komen? Ook als het noodig en onvermijdelijk is, is het niet prettig de opdracht te moeten geven. Het zal, als het aan mij ligt, bij dezen eenen keer in mijn leven blijven.

Tot ziens, my dear, Huib.'

In de tijd dat Van Mook deze brieven schreef werkte mr. P.L. Wery als jong jurist op de Algemene Secretarie en op het Kabinet van Van Mook in Djakarta. In een brief aan mij uit augustus 1985 schreef Wery zeker in het begin een enorme bewondering te hebben gehad voor Van Mook. 'Ik heb hem op enkele van zijn gelukkigste momenten meegemaakt. Maar ook heb ik hem verfoeid om niet te zeggen vervloekt toen hij voorjaar 1947 zich liet meeslepen in de richting van geweld - en daarmee mede schuldig is aan een schandvlek op onze geschiedenis - en toen zijn op zichzelf niet zo gekke federale politiek een werkelijke omsingelingspolitiek met minderwaardige marionettenregeringen werd. Maar ondanks de verfoeiing en vervloeking is De Baas mij altijd sympathiek geweest, om zijn geweldige inzet, zijn echte idealisme, zijn onuitputtelijke werkkraft, zijn hele manier van optreden. Er was geen schriller tegenstelling denkbaar dan met de ridicuul-potsierlijke manier van doen van de pias Beel die hem opvolgde. Van Mook was niet een man van geweld. Dat straalde niet van hem uit. In tegendeel zou ik zeggen, er ging iets zachts en vriendelijks van hem uit.

Ik behoorde tot een kleine kring van enkele jonge totok-juristen, die de Duitse bezetting hadden meegemaakt en zich daarna intensief met het koloniale vraagstuk hadden bezig gehouden. Wij werden niet gehoord, vooral niet toen duidelijk werd dat wij ons tegen militair ingrijpen verzetten. Voor onze mening bestond geen interesse. Toch was het zo dat wij ons door onze "ondergeschikte" positie een véél intensiever persoonlijk contact hadden met de jonge Indonesische intelligentsia, vooral uit de Sjahrir-kring - ik noem hier Akky Djoehana, Takdir Alisjahbana en Ali Boediardjo - dan de eigenlijke adviseurs, zoals Koets [Van Mooks kabinetschef]. Je zou verwacht hebben dat men "boven" (d.i. de Baas c.s.) meer belangstelling voor onze bevindingen zou hebben gehad. De enige van Van Mooks adviseurs die daarvoor zo nu en dan wel belangstelling toonde, was Jhr.mr.Carel H.V. de Villeneuve, maar die had naar mijn indruk weinig invloed.'

Toen Van Mook die brieven schreef aan een vriendin en Wery op en neer werd geslingerd tussen bewondering en vervloeking van Van Mook, bevonden mijn vader, mijn moeder, mijn zussen en ik ons al enige maanden in Nederland. Mijn vader had een half jaar ziekteverlof gekregen en wij mochten mee. Wie gingen per vliegtuig. In Djakarta kregen wij warme kleren, die wij konden afhalen in een magazijn dat Ataka heette. Die naam kwam van een kleine plaats in Egypte, waar alle Nederlanders die per boot naar het moederland werden gerespatieerd - dat was de overgrote meerderheid - winterkleren kregen uitgereikt. Degenen die per vliegtuig gingen

kregen hun wintergoed al in Batavia. We deden in een Skymaster drie dagen over de vlucht naar Amsterdam. Tijdens een tussenstop in Cairo organiseerde de KLM nog een trip voor ons naar de piramides en de sfinxen. We werden voor de nacht ondergebracht in een zeer luxueus hotel. 's Avonds konden we vanaf een hoger gelegen balustrade in de hal van het hotel een schermtoernooi zien. De bolronde koning Farouk was daarbij aanwezig. We konden hem bij wijze van spreken op zijn fez spugen. Toen we de volgende ochtend om half vijf met onze armetierige kleren op weg gingen naar het vliegveld zagen we net Farouk in gezelschap van veel zeer geüniformeerde heren en met bont behangen dames het hotel uitschrijden.

Wij trokken in bij een tante van mijn vader in Laren (NH). Die zomer van 1947 was prachtig. Er kwam geen eind aan. Ik genoot van Nederland. Ik was verliefd op Agnes, maar ik durfde haar nauwelijks aan te raken. Ze was katholiek en ik trok, om haar te behagen en soms tot verbazing van mijn moeder die niets wist, op zondag, als zij naar de kerk ging, wel eens mijn mooie grijze pak aan en wachtte haar buiten op. Bij dat kostuum hoorde een plusfour-broek ook wel bekend als drollenvanger.

In het begin vond ik het zo ontzettend rustig in Nederland. Er werd nooit geschoten. Mijn vader volgde het nieuws uit Indonesië op de voet. Ik veel minder. Maar toen op 27 juli de aanval op Republikeins gebied werd geopend, ging er bij ons in Laren een hoeraatje op.

+ + +

* Soedirman was de belangrijkste aanvoerder en generaal van het Republikeinse leger TRI (later TNI).

* Van Heutz was generaal in het koloniale leger (KNIL), die aan het eind van de vorige en het begin van deze eeuw op hardhandige wijze grote gebieden zuiverde van 'opstandige inlanders'. Hij is vooral bekend geworden door de Atjehoorlog.

* Berenschot was een generaal bevelhebber van het KNIL, die begin 1942, enkele weken voor Nederlands Indië moest capituleren als gevolg van een nog steeds niet helemaal opgehelderd ongeluk (sabotage?) met een vliegtuig neerstortte en omkwam.

* Karel Doorman was de commandant van de Nederlandse schepen die in de Javazee de Japanse vloot aanvielen. Hij werd verslagen en sneuvelde in wat bekend is geworden als De Slag in de Javazee.

* Jhr. mr. A.W.L. Tjarda van Starckenborgh Stachouwer was de laatste Gouverneur-Generaal van Nederlands Indië. Toen de Japanners kwamen werd hij geïnterneerd. Na de oorlog nam hij ontslag en werd opgevolgd door luitenant Gouverneur-Generaal dr. H.J. van Mook. Een echte GG is er nooit meer gekomen.

** De aanwezigen op deze vergadering van de Raad voor Oorlogvoering waren naast de al genoemde premier W. Schermerhorn, admiraal Helfrich en prins Bernhard, de ministers J.H. van Roijen (Buit. zaken), J.M. de Booy (Marine), P. Lieftinck (Financiën), J.H.A. Logemann (Overzeese Gebiedsdelen). Daarnaast de militairen: chef Marinestaf schout bij nacht J.W. Termeijtelen, chef generale staf generaal H.J. Kruls en generaal-majoor ir. H.J.W. Verniers van der Loeff, hoofd afdeling Militaire Zaken bij het ministerie van Overzeese Gebiedsdelen.

Hoofdstuk V

Op 26 juli 1947 zat de Indiase kapitein Gupta in Batavia samen met twee Indonesische vrienden in de bioscoop. Eén van hen was Soedarpo, tegenwoordig uitgever en multi-miljonair, maar toen hoofd van het Republikeinse voorlichtingsbureau in Djakarta.

'Om een uur of tien verlieten we de bioscoop', aldus Gupta. 'Soedarpo keek rond en zei de situatie niet te vertrouwen. Overal jeeps en trucks met militairen. De Indonesische vice-premier Abdoelgani woonde in Djakarta, de rest van de Republikeinse regering zat in Djogja. Soedarpo besloot hem in te lichten. In mijn auto gingen we samen naar zijn woning. We bleven daar tot omstreeks middernacht. Abdoelgani bleek niet meer met Djogja te kunnen overleggen. De telefoonlijnen waren afgesloten. Ik heb Soedarpo naar huis gebracht. Onderweg naar huis, ik verbleef in Hotel des Indes, werd ik door Nederlandse militairen aangehouden. Mij werd aanbevolen om "zo vlug als mogelijk", ik weet me die Nederlandse woorden nog precies te herinneren, naar huis terug te keren. De volgende ochtend, de 27ste dus, ging ik meteen weer naar Soedarpo. Zijn vrouw, ik geloof dat ze Marnisa Warinatakoesoema heette, ze was van adel, zei dat Soedarpo gearresteerd was samen met nog een hele groep van belangrijke Republikeinen in de stad. Het was duidelijk, de militaire actie was begonnen.

India had scherp gereageerd op de Nederlandse militaire actie tegen de Republiek. Nederlandse vliegtuigen en schepen mochten Indiase havens en vliegvelden niet meer

aandoen. Hotel des Indes zat vol met gewapende Nederlandse militairen. Ik ging naar de bar en kwam in gesprek met een behoorlijk aangeschoten Nederlandse vlieger. Hij zei: "Jullie gaan ons tegenhouden, maar daar vinden we wel wat op." '

Een paar weken later keerde Gupta op dringend verzoek van zijn vader naar India terug. Hij arriveerde op de dag dat India officieel onafhankelijk werd. Zijn rol in Indonesië was uitgespeeld, maar hij heeft de op zijn aanraden naar India uitgeweken Republikeinen nog wel met raad en daad bijgestaan.

De actie was begonnen. Voor Nederland was dat de (Eerste) Politionele Actie, voor de Indonesiërs de (Eerste) Nederlandse Agressieoorlog. In de dagorder van legercommandant generaal Spoor stond onder meer te lezen: 'Gij rukt niet op om aan dit land de oorlog te brengen, maar om het de vrede te hergeven. Gij komt niet als veroveraar maar als bevrijder. Gij komt niet om te straffen, maar om te beschermen.'

Op Java en Sumatra was het voornaamste doel zo snel mogelijk de gebieden waar de meeste ondernemingen zich bevonden in handen te krijgen. Van Indonesische kant had men de actie al lang zien aankomen. Tevoren wisten zij dat de Nederlandse militaire overmacht te groot was om erg effectief weerstand te kunnen bieden. Het parool was 'verschroeide aarde' en terugtrekken in bebost terrein. De oprukkende Nederlanders troffen inderdaad geregeld in brand gestoken gebouwen aan en stuitten op weinig weerstand.

Soldaat Fred, die als dienstplichtige ergens in West-Java diende, schreef regelmatig brieven aan zijn tante in Amerika. Op 4 augustus 1947, de grote actie tegen de Republiek was toen een week aan de gang, deed hij per brief verslag van zijn ervaringen van de eerste dagen. Eerst was de situatie nog heerlijk ontspannen:

'We leidden een rustig leven, lieten ons door de grote vuurbol zwart roosteren en zwommen, soms zwembroekloos (!) in de diepe kali. Met de Inlandse jeugd kon ik geweldig overweg. Ze kwamen altijd naar me toe en ik werd, al zeg ik het zelf, in hun ogen populair. Ik heb schakers bij elkaar getrommeld en organiseerde een toernooi. Juist werd mijn laatste partij door mijn sterkste tegenstander beslist na een vreselijk zware strijd, of onze luitenant kwam naar ons toe en zei: "Jongens inpakken, het is ernst nu, we gaan naar voren!! Morgen voor 6 uur 's avonds, moet alles klaar staan". En de luit. verdween weer in de duisternis.

U kunt U voorstellen, Tante, dat iedereen overrompeld was met dat bericht. Met een zwaar, vreemd gevoel in de maag probeerden we te slapen, wat niet goed wilde lukken. Er werd gepakt van jewelste, en eindelijk, 's avonds om 6 uur, vertrokken we met geweer en aangespette uitrusting naar T. Daar aangekomen bleek T. het centrale punt te zijn geworden, want alles trok zich daar samen. Brenncarriers met veldartillerie en munitie rolden af en aan en belichtten met hun felle koplampen de wacht bij de sluitboom, de ingang van het kamp. Bij de cantine, waar het een abnormale drukte was, sprak ik nog een motorist, die tegen me zei: "We zullen jullie wel helpen, hoor, elke man van ons heeft 70 granaatjes!."

Onze overste was ook aanwezig, en na een krachtige toespraak werden aan ons de militaire plannen bekend gemaakt. En dezelfde avond vertrokken we, we moesten het krachtstation Kratjak veroveren! Na een moeilijk tocht bereikten we de kali, die de demarcatielijn vormde. Om 12 uur precies zou de demarcatielijn worden overschreden. Van de andere peletons zagen we niets, het was net, of ons peleton er alleen was. We staken de kali over en drongen diep het land in, maar géén T.R.I.[het Republikeinse veiligheidsleger]. Ver weg echter hoorden we geratel van brens en ook de zware, dreunende inslagen van de 3 inch-granaten in het Republikeinse achterland. Steeds verder zwoegden we en reeds hoorden we het gezoem van de electr. centrale. Lichtkogels werden afgeschoten om het terrein te verkennen. Het krachtstation bleek inmiddels slechts door vier man bezet, de rest was er al vandoor. Twee ervan werden overrompeld, en de andere twee werden doorzeefd met kogels.'

De opmars verliep zo vlot dat in Batavia, in het bijzonder bij generaal Spoor en zijn staf, de mening begon post te vatten, dat nu maar meteen moest worden doorgestoten naar Djogja. Spoor was in het begin een voorstander geweest van een beperkte militaire actie. Nu dacht hij er anders over. Spoor wist Van Mook, die weinig heil had gezien in een militaire had, voor zijn standpunt te winnen. Die opmars was noodzakelijk, om, zoals Van Mook op 26 juli aan Den Haag seinde 'aan de voortdurende agitatie uit Djogja een einde te maken.'

In politiek Den Haag lag de zaak gecompliceerder. De KVP was vóór een verdere opmars naar Djogja; coalitiepartner PvdA was intern verdeeld.

Eén lid had zijn dreigement om de kamerfractie te verlaten als tot grootschalige militaire acties zou worden overgegaan, en al helemaal als men ook nog zou oprukken naar Djogja, al uitgevoerd. Dat was de Indonesiër, maar toen nog Nederlands staatsburger, Nico Palar. Hij liep geëmotioneerd weg uit de eerste fractievergadering die na het inzetten van de militaire actie werd gehouden. Palar kondigde aan voortaan de Republiek te zullen steunen. Dat deed hij ook door namens de Republiek actief te zijn bij de debatten in de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties. Later werd hij Indonesië's delegatieleider. Voor de PvdA was een verdere opmars naar het centrum van de Republiek uitgesloten.

Alleen al als gevolg van deze militaire actie hadden zeventienduizend van de honderd-entwintigduizend PvdA-partijleden hun lidmaatschap opgezegd. Onder hen bevonden zich hoofdredacteur Van Heuven Goedhart van Het Parool, Vrij Nederland-redacteur Joop den Uyl en de historicus dr. L. de Jong. PvdA-fractievoorzitter Willem Drees zei in een verklaring dat de actie een beperkte reikwijdte had en er verder op was gericht de akkoorden van Linggardjati veilig te stellen. Overigens had de Republikeinse regering al verklaard zich niet meer aan die akkoorden gebonden te voelen.

Intussen had de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties op verzoek van India en Australië de kwestie op de agenda gezet. Op 2 augustus aanvaardde de raad een resolutie die Nederland en de Republiek opriep het vuren te staken. Als gevolg

daarvan beval premier Beel de legereenheden om na 4 augustus niet meer verder op te rukken.

Dat was voor Van Mook en Spoor geen reden om hun streven Djogja te veroveren op te geven. Zij dreigden, en niet eens in erg bedekte termen, met rebellie. Op 10 augustus seinde generaal Spoor aan zijn chef in Nederland, generaal H.J. Kruls: 'Hoe men de zaak ook wendt of keert, zolang Djogja en de groep-Soekarno niet is uitgeschakeld, zullen onze moeilijkheden eerder toe- dan afnemen.' En ook Van Mook bleef Den Haag bombarderen met telegrammen die grensden aan openlijke ongehoorzaamheid. 'Het voortduren van de toestand' [de door de Veiligheidsraad afgedwongen wapenstilstand] zal een ineensstorting veroorzaken die een ramp betekent voor het koninkrijk, welke veel groter zal zijn dan een tijdelijke internationale verstoordheid of mogelijke politieke wrijving in Nederland.'

Van Mook ging nog verder: 'Tenzij de Nederlandse regering binnen enkele dagen tot een beslissing komt, zal ik voor de keus komen te staan om hetzij mijn taak als verder onuitvoerbaar op te geven, hetzij de verantwoordelijkheid als een kapitein op zijn schip in nood te nemen voor maatregelen welke noodzakelijk zijn om het land te redden dat aan mijn zorgen is toevertrouwd.'

Met deze argumentatie werd zelfs PvdA-minister Jonkman van Overzeese Gebiedsdelen door Van Mook overtuigd. Drees gaf geen krimp: 'Als men nu naar Djogja oprukt zal de internationale reactie slechter zijn dan ooit. (...) Hoe moeilijk de toestand ook is, men moet in geen geval een beslissing nemen die ons land in de afgrond zal sleuren.'

Op 15 augustus werd er na een langdurig debat gestemd in het kabinet en staakten de stemmen. Vijf KVP-ministers waren vóór, plus een partijloze minister. Vijf PvdA-ministers - nu ook weer Jonkman - plus een andere partijloze minister waren tegen.

Op een op 15 en 16 augustus gehouden buitengewoon partijcongres van de PvdA werd een resolutie aangenomen dat er géén opmars naar Djogja kwam en de besluiten van de Veiligheidsraad moesten worden gerespecteerd. In Batavia troffen Van Mook en Spoor intussen voorbereidingen om de opmars naar Djogja hoe dan ook door te zetten. Dat zou gebeuren op de 20ste onder de code naam Cato, de naam van de Romeinse senator die beroemd is geworden met zijn steeds terugkerende uitspraak: 'En toch ben ik van mening dat Carthago verwoest moet worden'.

Op de 17de stelde premier Beel andermaal aan zijn kabinet voor Van Mook te machtigen onmiddellijk naar Djogja door te stoten. Andermaal staakten de stemmen. De reglementen schreven voor dat in een dergelijk geval het voorstel was aangenomen als de premier vóór had gestemd, tenzij de helft van de aanwezige ministers eisten dat de kwestie in de eerstvolgende vergadering weer in stemming zou worden gebracht. Dan zou de stem van de premier niet meer doorslaggevend zijn. Precies die situatie deed zich nu voor. Beel voorkwam een tweede stemming en begon te twijfelen. Hem was via signalen uit Londen en Washington duidelijk geworden dat de

Veiligheidsraad een voor Nederland zeer harde resolutie zou aannemen als Djogja zou worden ingenomen. Bovendien was de kans zeer groot dat een meerderheid van de Veiligheidsraad vervolgens zou instemmen met sancties tegen Nederland.

Er was intussen al een nieuwe datum, 28 augustus, vastgesteld voor het begin van operatie Cato. Van Mook bezweek langzaam onder de dreigementen van de Veiligheidsraad en gaf tenslotte zijn voornemen naar Djogja op te marcheren op. Slechts met grote moeite wist de landvoogd generaal Spoor ervan te overtuigen dat Cato niet door kon gaan. Hij waarschuwde de legercommandant nadrukkelijk geen dingen te doen die strijdig waren met de eed van trouw die hij als officier had gezworen. De militaire actie had aan Nederlandse zijde inmiddels 169 gesneuvelden gekost.

Het gevolg van die uiterste poging om Soekarno op de knieën te krijgen was dat de kwestie definitief geïnternationaliseerd was. Ten gunste van Indonesië. Er kwam, zo bepaalde de Veiligheidsraad, een Commissie van Goede Diensten bestaande uit drie mensen: één aan te wijzen door Nederland, één door Indonesië en de derde door hen beiden te benoemen.

Minister Jonkman van Overzeese Gebiedsdelen, die ooit even een voorstander was geweest van de opmars naar Djogja, bleek in een brief van 12 september aan premier Beel er nu definitief van overtuigd te zijn dat een mogelijke opmars naar Djogja, ja, zelfs de politionele actie an sich, een misrekening was geweest. Nederland had, zo meende hij, de propaganda van de Republiek en de internationale sympathie die Djogja bleek te ondervinden, onderschat. 'De verliezen', zo meende Jonkman, 'aan lijf en goed der Chinezen, der Indische Nederlanders, der medewerkende Indonesiërs en de verliezen aan zg. verschroeiide-aardepolitiek zijn ernstiger dan werd verwacht en zijn goeddeels (hoe misdadig ook) een gevolg onzer actie.'

Of dienstplichtig soldaat Fred beseftte wat zich allemaal aan riskante plannen had afgespeeld om de 'extremisten' - want dat waren ze daar in Djogja, zo vond hij - te verwoesten, is niet waarschijnlijk. Uit de brief die hij vanuit Soekaboemi aan zijn tante schreef bleek daar in ieder geval niets van. Wel bleek zonneklaar dat hij van Indonesië was gaan houden en zich er graag zou willen vestigen. In een brief vol uitroepetekens schreef Fred op 23 november 1947, refererend aan een mogelijk permanent verblijf in Indië :

'Ik heb zelf al heel wat beschietingen meegemaakt! Dat is geen lolletje , want in een wagen ben je weerloos. De kerels schieten met karabijnen en automatische wapens vanaf de tjotten (bergtoppen). De brenschutter schiet dan behoorlijk terug. Bij elke tocht gaat er een bren (machinegeweer) mee! Daar zijn ze als de dood voor!! Op een keer hebben we een nachtelijke aanval gedaan op een TRI-schuilplaats, die ik nooit zal vergeten! Dat was vreselijk!!! De kampong werd in brand gestoken, om ze naar buiten te laten komen. Op één na, die wist te ontkomen, werden ze neergeschoten! Nu beste Tante, ik draai er maar weer een eind aan! Met hartelijke groeten van Fred.'

Twee maanden na het schrijven van deze brief, op 22 januari 1948, sneuvelde soldaat Fred ergens in West-Java.

Minister Jonkman - van overgeschoten gebiedsdelen, zoals mijn vader altijd ironisch opmerkte - had gewag gemaakt van het onderschatte effect van de Republikeinse propaganda. Hoe de Indonesiërs dit wapen in de strijd moesten gebruiken hadden ze vier jaar lang geleerd van de Japanners. De Nederlandse voorlichtings- en inlichtingendiensten slaagden er naar het thuisfront goed in de politiek en de media te bespelen. Iedere poging om in Indonesië onafhankelijk van de voorlichtingsdiensten van overheid en leger eigen, objectieve berichtgeving te verzorgen, waarin al gauw te veel begrip doorklonk voor 'de andere kant', werd gedwarsboomd, of verdacht gemaakt. Ook werden alle foto's gecensureerd.

Het overgrote deel van de in Indonesië werkzame journalisten en fotografen onderwierp zich slaafs aan de militaire en overheids censuur en bezondigde zich zodoende simpelweg aan propaganda. Deze was erop gericht de Indonesische vrijheidsstrijders af te schilderen als 'terroristen', of 'extremisten'. Het optreden van de Nederlandse soldaten werd over het algemeen beschreven als een humanitaire campagne.

Wie wel gewetensvol probeerde af en toe vraagtekens te zetten bij het nut van zo veel Nederlands militair geweld, kon dat alleen gedrukt krijgen als hij - vrouwelijke verslaggevers uit Nederland waren er in die tijd in Indonesië niet - een hoofdredacteur had die hem steunde. Henk van Maurik, die schreef voor De Gelderlander, was zo'n journalist en had zo'n hoofdredacteur, Louis Frequin.

In april 1947, Van Maurik was toen net twee maanden actief in Indonesië, bekropen hem al de eerste twijfels en hij was niet bang die te verwoorden. Op 19 april schreef hij:

'Op een rood-wit schild (de kleuren van de Republiek) staat in het Maleis, dat Indonesië voor eeuwig gelukkig zal worden wanneer wij verdwenen zijn. Misschien. Misschien zitten we te dicht bij allerlei beroerde feiten om dit voorlopig te kunnen geloven. Mij vergaat het overal hetzelfde (...) Telkens wanneer je verwoestingen ziet van wat met westers vernuft en doorzettingsvermogen werd tot stand gebracht, moet je vechten tegen een zeer onherroepelijk toch elke keer opnieuw opdringend meerderwaardigheidsgevoel. Wij mogen daar niet aan toegeven. Ik weet het niet. Met wat voor vurige overtuigingen ben ik hier niet gekomen. Maar het is bitter moeilijk de feiten van de beginselen te scheiden.'

Er zouden van zijn hand nog veel meer kritische bespiegelingen volgen. Eind 1979 had ik een gesprek met Van Maurik, die toen in Engeland woonde. Terugkijkend herinnerde hij zich een belangrijk moment dat veel te maken had met zijn voortdurende belangstelling voor wat zich aan Republikeinse kant afspeelde. Het was in 1947 toen hij op Celebes in gesprek kwam met de Indonesische nationalist Josef Terok. Nog boordevol vooroordelen voegde hij Terok toe: 'Als jullie vrij worden, dan

moorden jullie elkaar uit'. Het antwoord van Terok was vlijmscherp: 'Dat durf jij te zeggen. Uit welk werelddeel kom je? Uit Europa. Hoeveel lijken liggen daar opgestapeld? Twintig miljoen of vijftig miljoen.'

'Ik heb die ontmoeting met Terok en de woorden die hij sprak' zei Van Maurik, 'als een belangrijk ogenblik van genezing ervaren. Er zijn later meer van deze ogenblikken geweest.'

Veel Nederlandse bleven, herinnerde Van Maurik zich, in Djakarta hangen om daar trouwhartig de bulletins van de legervoortlichtingsdienst over te schrijven. Daardoor, en omdat zij nooit enige moeite deden Indonesiërs naar hun mening te vragen, kwamen zij ook nimmer toe aan 'ogenblikken van genezing', waardoor Van Maurik werd gelouterd.

Op de vraag waarom hoofdredacteur Frequin, die bekend stond als een autoritaire, katholieke baas, hem, ondanks geregelde verzoeken van lezers om die 'linkse' Van Maurik terug te roepen, zijn gang te laten gaan, gaf Van Maurik dit antwoord: 'De Gelderlander wist heel goed en was heel trots de enige te zijn die daar een vent had zitten die er al zo lang zat; die overal recu was en in het hele land anoniem werd geciteerd. Dat provinciale minderwaardigheidscomplex werd overgecompenseerd door mij toch mijn gang te laten gaan. Het is heel waarschijnlijk dat ik bij een landelijke krant niet had kunnen schrijven wat ik nu voor De Gelderlander wel kon en mocht. Absurd eigenlijk.' In die jaren wist Van Maurik niet goed wat voor positief effect zijn artikelen hadden. Vast stond wel dat hij van de kant van de Indische overheid diep werd gewantrouwd. Zo heeft het toenmalige Hoofd van het departement van Economische Zaken in Batavia, J.E. van Hoogstraten, laten uitzoeken of Van Maurik misschien een communist was. Generaal Van Lange, chef-staf van het leger, zette Van Maurik constant de voet dwars. Hij werd soms gewoon weggestuurd. Er was ook waardering. Soms hoorde hij die pas vele jaren later. In 1965 ontmoette Van Maurik in Djakarta een Nederlandse priester die bij toeval Van Mauriks naam opving. Spontaan zei hij: 'Wat u indertijd voor mij betekend heeft dat is niet weinig. Ik was in die jaren priester-student. Als ik thuis kwam met de vakanties dan was mijn vader altijd aan het afgeven op de Indonesië-berichtgeving van De Gelderlander. Ik verslond uw stukken allemaal. En nu werk ik hier'.

Van Maurik schrok er ook niet voor terug om regelmatig te berichten over excessen van Nederlandse militairen. In 1947 was er de Bondowoso-affaire, waarbij 38 Indonesische krijgsgevangenen omkwamen. De zaak trok in de Indische en zeker in de Indonesische pers, veel belangstelling.

Wat was er gebeurd? Op 23 november 1947 moesten ruim honderd Indonesische krijgsgevangenen, die bij duizenden tijdens de Eerste Politie Actie in handen van oprukkende Nederlandse militairen waren gevallen, per trein worden vervoerd van Bondowoso naar Soerabaja (allebei in Oost-Java). Dat gebeurde in drie goederenwagens. Het transport, zoals alle voorgaande transporten, werd begeleid

door leden van de Mariniersbrigade. Bij aankomst in Soerabaja bleken zesenvestig gevangenen te zijn gestikt. De wagons waren zo grondig dichtgemaakt dat er nauwelijks lucht van buiten in kon komen. Veertien betrokken mariniers moesten wegens dood door schuld terecht staan voor de Krijgsraad bij de Zeemacht in Oost-Java. Op één na werden alle verdachten vrijgesproken. Alleen de transportcommandant kreeg een maand gevangenisstraf.

De advocaat-fiscaal tekende onmiddellijk beroep aan. Dat was mr. J.E.K. Bondam, een volle neef van mijn vader. In zijn requisitoir - dat was een jaar na het gebeurde - trok mijn oom Jan vergelijkingen met de transporten die hij zelf tijdens de Japanse bezetting had moeten ondergaan. Hij had ondermeer moeten werken aan de Sumatraspoorweg, een vorm van slavenarbeid waarbij honderden Nederlanders en duizenden Indonesische 'Romoesja's waren omgekomen.

Hij stelde vast dat de transporten over land die hijzelf had meegemaakt tijdens zijn krijgsgevangenschap 'heel wat beter geregeld waren dan dit transport'. Verder bekritiseerde hij het gebrek aan ruimte dat de gevangenen in de wagons hadden. Hem was uit eigen ervaring gebleken dat 'bij vervoer per schip onder de Jap een dergelijk oppervlak per krijgsgevangene onduelbaar klein was'.

Mr. Bondam trok in zijn requisitoir ook vergelijkingen met situaties die gebruikelijk waren in de Duitse Wehrmacht. Hij sprak ondermeer van 'Kadaverdisziplin' en van een mentaliteit van 'Befehl ist Befehl', omdat alle betrokkenen zich aan hun verantwoordelijkheid probeerden te onttrekken. Verdachten hadden, zo betoogde hij, immers slechts bevelen en instructies van hoger hand uitgevoerd. Het gebruik van deze nazi-begrippen was voor de verdediging aanleiding Bondam te beschuldigen van 'een zekere bewondering voor Duitsers'. In kringen van mariniers en elders wekte Bondams vergelijking met Duitse methoden veel verontwaardiging. In hoger beroep werden drie officieren en vijf minderen veroordeeld tot celstraffen van twee tot acht maanden.

Een veel grotere zaak, waar nu een halve eeuw later nog over wordt gesproken, is de zogeheten Zuid-Celebes Affaire, die zich in 1946 en 1947 afspeelde op het eiland Celebes. Daar leidde kapitein Raymond Westerling twee maanden lang een harde campagne om een situatie, die volkomen uit de hand was gelopen, weer enigszins onder controle te brengen. Het zijn vooral de methodes die Westerling gebruikten, waaronder de instelling van het standrecht, die deze kwestie en de man zelf tot een soort symbool hebben gemaakt van alles wat in die jaren mis is gegaan.

Westerling, geboren op 31 augustus 1919 in Turkije, was een zoon uit een Nederlands geslacht, dat zich in Turkije al tientallen jaren bezighield met de tapijtenhandel, maar altijd de Nederlandse nationaliteit had behouden. Zijn moeder was een Griekse. Tijdens de Tweede Wereldoorlog had hij gereageerd op een algemene oproep van de Nederlandse regering in ballingschap aan alle Nederlanders waar ook ter wereld om

zich in te zetten voor de bevrijding van Nederland en Nederlands-Indië. Hij kreeg een opleiding als commando en parachutist in Engeland en hielp mee met de bevrijding van Zuid-Nederland. Daar raakte Westerling gewond, maar hij herstelde voldoende om na de capitulatie van Duitsland in mei 1945 te worden ingezet bij de bevrijding van Indië.

In september 1945 werd hij per parachute neergelaten boven Sumatra. Hij moest samenwerken met de Engelsen, die daar, net als elders in Nederlands-Indië (op Oost-Indonesië na, waar Australiërs het tijdelijk gezagsvacuüm opvulden) tijdelijk het gezag handhaafden. Hij kwam in 1946 in conflict met de Engelsen. Van zijn onorthodoxe methoden bij de bestrijding van Indonesische bendes moesten de Britten niets hebben. Een voorbeeld: volgens zijn eigen verhalen presenteerde Westerling een Britse officier ooit het afgehakte hoofd van een al maanden vergeefs door de Engelsen gezochte bendeleider. Op dringend verzoek van de Britten werd Westerling uit Sumatra weggehaald. In Djakarta werd hem gevraagd een eenheid goedgepaste speciale troepen op te leiden. Dat werd het Depot Speciale Troepen (DST), ook wel de Groene Baretten genoemd.

Nog midden in die opleiding werd Westerling door legercommandant generaal Spoor gevraagd met alle middelen een einde te maken aan de volkomen uit de hand gelopen situatie in Zuid-Celebes.

In het kader van de Indonesische vrijheidsstrijd probeerden revolutionairen die uit Java waren gekomen, met steun van lokale guerrillastrijders, Zuid-Celebes te bevrijden van Nederlandse controle. De methodes van deze mensen om de bevolking voor zich te winnen waren hard en meedogenloos. Iedereen die niet direct meewerkte, of ervan werd verdacht met de Nederlanders samen te werken, werd, niet zelden op gruwelijke wijze, vermoord. Maar ook anderen, soms puur misdadige bendes, maakten van de chaos gebruik om ten koste van de bevolking - er woonden in Zuid-Celebes naar schatting twee tot drie miljoen mensen - macht te veroveren. Kortom, de bevolking werd voortdurend en door verschillende groepen zeer hardhandig geterroriseerd.

Daaraan moest, zo vonden plaatselijke Nederlandse bestuurders en commandanten, een einde komen. De gewone soldaten konden het niet meer, dus moest, meende de legerleiding, gezocht worden naar andere methoden. Allereerst werd voor het gebied de Staat van Oorlog afgekondigd. Vervolgens zond Westerling een aantal spionnen naar het gebied, die ook de plaatselijke talen en dialecten beheersten. Na hun rapporten te hebben gelezen stelde Westerling een strijdplan op, dat hij voorlegde aan de plaatselijk militaire commandant, kolonel H.J. de Vries. De misdadige elementen, die de bevolking zoveel angst inboezemden, moesten systematisch worden geliquideerd. Daartoe was de instelling van het standrecht een noodzaak, betoogde Westerling. Kol. De Vries ging mondeling akkoord.

Westerling was niet zeker of zijn methode wel voldoende effect zou sorteren. Met De

Vries sprak hij af dat als niet binnen een maand goede resultaten zouden worden geboekt, hij met zijn campagne van contra-terreur - zo wilde hij het zelf liever niet noemen - zou stoppen.

Westerling had toen niet meer dan 123 mensen in opleiding. Kampong voor kampong kamde hij uit. Hij trachtte met de hulp van de bevolking de misdadigers, die zich schuldig hadden gemaakt aan terreur, te ontdekken. Die werden vervolgens in het openbaar doodgeschoten. De bedoeling was om de bevolking zich onder Nederlands militair gezag weer veilig te laten voelen. De acties waren hard en Westerling handhaafde onder zijn troepen een krachtige discipline. Om jalousie de métier te voorkomen kregen soms ook andere militairen in het gebied toestemming om tijdelijk de 'methode-Westerling' toe te passen. Dat gebeurde dan zonder de strenge discipline die bij de Groene Baretten heerste; met het gevolg dat meer malen is voorgekomen dat er zonder enige doelgerichte methodiek lukraak werd vermoord.

De eerste resultaten van Westerlings actie waren onverwacht positief voor het Nederlandse gezag. De bevolking kreeg, concludeerde het gezag, weer vertrouwen in het Nederlandse bestuur. Vertrouwen, dat tot stand was gebracht ten koste van honderden, misschien wel duizenden dode Indonesiërs. Een onder-luitenant van het Depot Speciale Troepen (DST), die bij een van deze uit de hand gelopen acties aanwezig was is door Westerling uit de DST verwijderd.

Deze zware 'vijandelijke' verliezen begonnen in hogere kringen de aandacht te trekken en kritiek te wekken. Westerlings tegenargument was dat met orthodoxe militaire methoden, dat wil zeggen met een grote overmacht van mensen en materieel, er nog veel meer doden zouden zijn gevallen. Zeker aan Nederlandse kant.

Ook bij Van Mook kwam kritiek binnen op de drastische methodes van de Speciale Troepen. Deze kritiek was afkomstig van bestuurders van de in oprichting zijnde deelstaat Oost-Indonesië. Dat was de eerste deelstaat die behoorde bij een federale staatstructuur, waar vooral Van Mook grote waarde aan hechtte. Hij kon zich politiek niet permitteren de Oostindonesische leiders tegen zich in het harnas te jagen. Hun weerstand tegen het optreden van de Groene Baretten leidde ertoe dat na twee maanden Westerlings campagne onder dankzegging van Spoor werd afgeblazen.

De Speciale Troepen vertrokken naar Java. Daar werden zij regelmatig ingezet als de reguliere troepen bepaalde situaties niet aankonden. Eind 1948 nam Westerling ontslag uit de dienst en werd ambteloos burger in Indonesië. Maar we zullen later zien dat zijn rol in het Indonesische drama nog niet was uitgespeeld.

Het duurde tot de zomer van 1947 voor de kwestie Zuid-Celebes in de publiciteit kwam. Het weekblad Vrij Nederland schreef er als eerste een groot stuk over. Naar aanleiding daarvan kwamen er vragen over de zaak aan de betrokken minister. Die beloofde een onderzoek, waaraan meteen de vraag was verbonden of Westerling, dan wel andere Nederlandse militairen die aan de acties in Zuid-Celebes hadden deelgenomen, gerechtelijk zouden moeten worden vervolgd. De voorlopige conclusie

was dat een mogelijke vervolging van Westerling naar alle waarschijnlijkheid nooit tot een veroordeling zou leiden, omdat zijn superieuren zijn methoden hadden gesanctioneerd. Ook was de regering van mening dat als men Westerling vrijuit liet gaan, ook anderen die in Zuid-Celebes over de schreef zouden zijn gegaan niet voor de krijgsraad konden worden gedaagd. Niemand in de Zuid-Celebes affaire is ooit vervolgd.

Deze kwestie is veel later aan een diepgaand onderzoek onderworpen door de historicus Willem IJzereef. Hij schreef er een boek over, dat in 1984 uitkwam. Het meest opvallende van IJzereefs onderzoek is dat hij zich uitsluitend heeft gebaseerd op in de archieven gevonden stukken. IJzereef heeft Westerling, die toen nog leefde en voor iedereen toegankelijk in Amsterdam woonde, nooit naar zijn mening gevraagd. Ik heb dat nooit begrepen.

Ik heb Westerling in 1979 en daarna verschillende malen uitgebreid gesproken over zijn activiteiten in Indonesië en uiteraard ook over Zuid-Celebes. Nu ik die indertijd uitgetikte vraaggesprekken weer overlees valt me op dat hij steeds weer tot één thema terugkeerde: bestrijd de terrorist, maar respecteer de edele nationalist. Of Westerling daar toen precies zo over dacht als hij dertig jaar later beweerde, is moeilijk na te gaan. Er zijn geen betrouwbare interviews met hem bekend uit die tijd. Evenmin is ooit een objectief verslag over het optreden van het Korps Speciale Troepen in Indonesië geschreven. In ieder geval herinnert Westerling zich het aantal mensen dat door zijn troepen is gedood of terechtgesteld in Zuid-Celebes als stukken lager dan de officiele cijfers, waarvoor ik trouwens net zo min mijn hand in het vuur zou durven steken. Westerling heeft het over 'hooguit 500' slachtoffers, terwijl van officiële zijde men het over 'minimaal 2.000' door de Groene Baretten gedode Indonesiërs heeft.

Westerling in 1982: 'Nationale aspiraties, zoals veel Indonesiërs die hadden, hebben naar mijn mening absoluut niets te maken met moorden, plunderen van je eigen volk, verkrachten en opensnijden van buiken van zwangere vrouwen, zoals ik in Zuid-Celebes heb meegemaakt. Ik heb ook altijd geprobeerd het nodige respect op te brengen voor de nationale aspiraties van het Indonesische volk. Maar als ik geconfronteerd werd met mensen die gecamoufleerd onder hun nationale vlag niets anders deden dan moorden plegen, hun eigen volk terroriseren, dan kwamen deze mensen voor mij in een heel andere categorie terecht. Ik kon deze mensen gewoon niet als zuivere nationalist beschouwen.

Ik kan je verzekeren dat ik met dit standpunt, en dat had ik ook al in Zuid-Celebes, vaak in moeilijkheden ben geraakt. Ik was geen beroepsofficier. Vaak liep mijn gedachtengang op dit punt volkomen uiteen met die van beroepsofficieren. Ik kan je verschillende nationalist met naam en toenaam noemen die door mij met valse papieren uit onze eigen gevangenissen zijn bevrijd. Er moeten nog mensen zijn die dat hebben meegemaakt. Niemand kan tegen mij zeggen: Westerling heeft tegen het Indonesische nationalisme gestreden. Ik ben hard gaan optreden tegen criminele

elementen die juist vaak de nationale gedachte als een kwade zaak naar voren brachten door hun moorden en plunderpartijen. Die mensen schaadden mijns inziens juist de nationalistische zaak. Ik heb zelf op Zuid-Celebes één keer met mijn mensen een kampong in brand gestoken. Maar wél nadat ik drie keer gewaarschuwd had en alle mensen uit die kampong waren verdwenen. Vier dagen later hebben mijn Groene Baretten samen met de bevolking dat dorp weer opgebouwd. Er leven nog genoeg mensen die dat kunnen bevestigen.'

Westerling liet geen gelegenheid voorbijgaan om te vertellen dat hij altijd goed bevriend was gebleven met de legercommandant, generaal Simon Spoor. Hoewel hij ook wel kritiek op hem had. Hij vond hem te veel een politieke generaal.

De Amerikaanse regering en de Verenigde Naties spanden zich in om op Java en Sumatra een controleerbare wapenstlstand tot stand te brengen. Na de Eerste Politieele Actie was de achterdocht aan Republikeinse kant groot. Djogja wilde alleen op neutraal terrein met Nederland onderhandelen. De Amerikanen boden als conferentieoord het oorlogsschip Renville aan, dat in de Baai van Batavia voor anker zou gaan. Begin 1948 werden beide partijen het eens. Er zouden op Java en Sumatra duidelijk omschreven gebieden komen waar enerzijds Nederlandse troepen de scepter zwaaiden en andere gebieden waar de Republiek het voor het zeggen had. Namens de Verenigde Naties zou een Commissie van Goede Diensten controleren of beide partijen zich aan de overeenkomst hielden. Objectief bekeken had Renville politiek voordeel gebracht aan de Republiek, maar met de militaire paragraaf van de overeenkomst had de regering in Djogja veel meer moeite. De verplaatsing van twintigduizend leden van de TNI uit West-Java naar Midden-Java leidde tot een crisis binnen de Indoneische generale staf. Soekarno wist de problemen op te lossen door zijn islamitische vrienden te wijzen op het feit dat de profeet Mohammed indertijd van Mekka naar Medina was getrokken om daarna weer terug te keren naar Mekka.

Op Sumatra hoefden maar een paar honderd TNI-soldaten een deel van de Oostkust te ontruimen. Nu de Republikeinse gebieden beschermd waren door de Verenigde Naties, maakte Soekarno in juni '48 gebruik van de mogelijkheid om een tournee door Sumatraans Republikeins gebied te maken. Hij werd door volksmassa's overal met groot enthousiasme ontvangen. De Republikeinse kranten besteedden iedere dag grote artikelen met veel foto's aan Soekarno's triomftocht. De Nederlands-Indische pers schonk er aanmerkelijk minder aandacht aan.

In 1947 en 1948 gebruikte Spoor zijn inlichtingendienst Nefis om politieke propaganda te maken. Om zijn zin verder te kunnen doorzetten en de noodzakelijke steun te verwerven van de Verenigde Staten en Engeland bij een mogelijk nieuw militair offensief tegen de Republiek, kwam Spoor regelmatig met berichten, door de Nefis verzameld, waaruit moest blijken dat de Republiek steeds meer onder

communistiche invloed kwam. Ook in besloten bijeenkomsten met bezoekende kamerleden of ministers hamerde hij hard op het anti-communistische aambeeld.

In mei 1947 verscheen in Djakarta het eerste van een hele reeks rapporten, anoniem en in het Engels geschreven, die handelden over het communistisch gevaar in de Republiek. Deze rapporten bevatten zo veel details uit Republikeinse kranten en van in dat gebied gehouden politieke bijeenkomsten, dat de conclusie gerechtvaardigd lijkt dat alleen een organisatie als de Nefis deze gegevens heeft kunnen verstrekken. Er zijn sterke aanwijzingen dat het Nederlandse bedrijfsleven (waaronder Philips en Shell) deze anti-communistische campagne van harte financieel steunde. Westerling, van wie ik deze rapporten heb gekregen, zei me dat hij ze ooit had ontvangen van een oud-directeur van Shell. Dat Nederlanders de vertaling in het Engels voor hun rekening hebben genomen blijkt hier en daar uit de gebruikte typisch Nederlandse zinsconstructie. De 'introduction' luidde als volgt:

'Sinds bijna een jaar bestaat er een opvallende contradictie tussen de schaarse officiële publicaties die handelen over de politieke activiteiten van de Communistische Partij en het grote aantal berichten en geruchten die doordringen vanuit Republikeins gebied naar het deel dat bezet is door Nederland. Zij vermelden allemaal de intensieve communistische propaganda, die zelfs doordringt tot in de kleinste 'desa' (dorp). We hebben nu voldoende bijzonderheden tot onze beschikking om deze tegenstelling te verklaren en tevens de ernst te onderstrepen van de situatie op Java en Sumatra.

Dit overzicht is doelbewust zeer objectief gehouden, en toch heeft het de schijn dat plotseling een gordijn wordt opgetrokken. Dan blijkt dat de opgevoerde Republikeinse show er heel anders uitziet dan de officiële voorlichting - zowel van Republikeinse als Nederlandse zijde - doet verwachten. We zijn ons er zeer wel van bewust, dat dit een nogal drastische bewering is, maar we achten het niet denkbeeldig dat binnen niet al te lange tijd vanachter het scherm Linggadjati een Indonesische Sovjet Republiek zal verschijnen. Deze pijnlijk verrassing kan op zich worden beschouwd als een briljant succes van de communistische camouflagetaktiek, waarop Nederland te vergeefs is geweest, zowel hier als in het moederland.'

Ook in Nederland verscheen een boekje onder de titel Naar de Sovjet-republiek Indonesia. Het was geschreven door dr. W.K.H. Feuilletau de Bruyn en uitgegeven door het Nationaal Comité Handhaving Rijkseenheid, dat onder voorzitterschap stond van Gerbrandy.

Gezegd moet worden dat communisten van verschillende pluimage zich in Republikeins gebied inderdaad niet onbetuigd lieten. Maar was het in bovengenoemde rapporten gegeven beeld, als zou er ieder moment een Indonesische volksrepubliek kunnen worden uitgeroepen, reëel?

Volgens de al eerder geciteerde Indonesiër Soehendro, die diende in het scholierenleger Tentara Peladjar en actief was in Solo en omgeving, was in 1947 en 1948 de rode invloed in de Republiek en in het het Solose behoorlijk groot. De

communistische leider Amir Sjarifoedin, die overigens pas later zou toegeven communist te zijn, en de trotskistische voorman Tan Malaka waren er volgens Soehendro in geslaagd een groot aantal strijdgroepen, maar ook afdelingen van het officiële Republikeinse leger, de TNI, bepaalde secties van de politie en delen van het burgerlijke bestuur onder communistische invloed te brengen.

Drie strijdgroepen wisten zich aan die communistische invloed te onttrekken. Volgens Soehendro waren dat de moslimse groep Hizboellah, de felle pro-Soekarno-groep Barisan Banteng en zijn eigen groep studentenstrijders Tentara Peladjar.

'Er was in Solo nóg een groep actief', aldus Soehendro. 'Deze stond onder leiding van een beruchte figuur uit de onderwereld van Semarang. Zijn naam was Mardjoeki. Deze groep behoorde tot het Opstandenleger van de Republiek Indonesië, meer bekend onder zijn Indonesische afkorting BPRI. Dit Opstandenleger had onder leiding van de charismatische Soetomo - ook wel Boeng Tomo genoemd - in het najaar van 1945 in Soerabaja op heldhaftige wijze verzet geboden tegen de Britten. Je kon ze altijd herkennen aan hun lange haar, dat zij beloofd hadden te laten groeien tot Indonesië vrij was. Het BPRI-regiment dat onder aanvoering van Mardjoeki in Solo de scepter zwaaide bestond echter uit een stelletje ongedisciplineerde, langharige bandieten, die de bevolking bestal, afperste en intimideerde en die zich bovendien regelmatig vergreep aan vrouwen. Wij van de Tentara Peladjar (TP) ergerden ons bont en blauw aan de praktijken van Mardjoeki en zijn mannen en wij beraadden ons op maatregelen. Op grond van onze opgedane ervaring, ondermeer tegen Japanse elitegroepen en de Britse Goerkha's in Midden-Java in september 1945, durfden wij wel een strafexpeditie aan tegen deze lieden.'

'Vier voormannen van de TP, onder wie ikzelf, smeedden een plan. Er moest een commando-eenheid worden gevormd die met succes een verrassingsaanval op Mardjoeki's mannen zou uitvoeren. Die commandogroep heeft eerst maandenlang intensief geoefend. In de vroege ochtend van 27 maart 1948 sloegen wij toe en slaagden er volledig in dit verrotte BPRI-onderdeel te ontwapenen. We verloren bij deze actie één man. Als waardering voor onze met grote militaire precisie uitgevoerde actie benoemde president Soekarno mijn wapenbroeder Achmadi tot militair commandant van Solo en werd de TP een officieel onderdeel van het Nationale Leger TNI.'

De Amerikaanse historicus George McTurnan Kahin gaf in een boek dat hij schreef over de Indonesische revolutie een iets andere versie van het gebeuren. Volgens Kahin weigerden veel strijdgroepen, waaronder die van Mardjoeki, zich te laten ontwapenen in het kader van een order van de Republikeinse regering voor een beperkte demobilisatie van bepaalde legeronderdelen en van aantal strijdgroepen. 'Tegen deze weigering van een dienstbevel', aldus Kahin, 'wilde één van de elite-eenheden van het leger, de uiterst gedisciplineerde Tentara Peladjar, optreden. Samengesteld uit bijna uitsluitend jonge mannen die tot aan de Japanse bezetting de

middelbare school hadden bezocht, was de TP één van de meest effectieve legeronderdelen, waarop de regering in tijden van crisis altijd kon rekenen. Zij droegen witte gewaden over hun gewone kleren als teken van zuiverheid. Zij meldden zich als vrijwilliger aan om de BPRI te ontwapenen. Op 27 maart [1948], ondersteund door een plaatselijk detachement van de Rijkspolitie, vielen zij de kazernes van de dissidenten aan. Na twee dagen vechten vond de BPRI het wel genoeg en leverde zijn wapens in. Onder druk van de Tentara Peladjar besloten nog een aantal andere weigerachtige strijdgroepen in de stad [Solo) hetzelfde te doen.'

De inlichtingen die de Nefis, inmiddels omgedoopt tot CMI (Centrale Militaire Inlichtingendienst), bijna dagelijks naar Nederland stuurde, ondermeer over de groeiende communistische invloed in de Republiek, waren door de tendentieuze interpretatie nogal gekleurd. Ook werden wel bepaalde politici die generaal Spoor steunden in zijn streven om nu definitief af te rekenen met de leiders in Djogja nog afzonderlijk door de CMI voorzien van anti-communistisch materiaal. Die vertrouwelijke inlichtingen werden duidelijk voor politieke doeleinden gebruikt. Het kwam een enkele keer voor dat een kamerlid er brutaalweg uit citeerde als hij de minister interpelleerde. De CMI maakte het op een gegeven moment zo bont dat het hoofd van de Nefis, kol. J.M. Somer, uit zijn functie werd ontheven.

Het was een 'tegenvaller' voor Spoor dat in september 1948 in de stad Madioen, die onder Republikeins bewind stond, een communistische staatsgreep tegen de regering Soekarno werd neergeslagen.

Deze Madioen-affaire begon half september toen leden van het communistische Volksfront de stad Solo bezetten en bataljons van de Siliwangi Divisie verjoegen. De 'incidenten' in Solo waren in feite de aanleiding voor een veel serieuzere greep naar de macht in de stad Madioen, ook in Midden-Java. De Indonesische Communistische Partij (PKI), met toen als meest op de voorgrond tredende voorman Moeso, had de Indonesische leiders al voortdurend verweten te toegeeflijk te zijn geweest in hun onderhandelingen met de Nederlanders. Omdat bekend was dat veel officieren van de Siliwangi Divisie, vaak nog opgeleid aan Nederlandse Militaire Academie in Bandoeng, de gewoonte hadden Nederlands met elkaar te praten, spraken de communisten smalend over de Wilhelmina Divisie.

Moeso huldigde de opvatting dat alleen een directe (communistische) gewapende strijd van het gehele volk tegen de Nederlanders de uiteindelijke overwinning kon brengen. Net als de Russen hadden gedaan. Moeso had vele jaren in ballingschap in Moskou vertoefd en was in 1945 naar Indonesië teruggekeerd om deel te nemen aan de revolutionaire strijd voor de onafhankelijkheid.

De machtsgreep in Madioen op 17 september 1948 was uitgevoerd zonder dat de meeste leden van het politiebureau van de PKI te voren op de hoogte waren gesteld. Een klein etmaal later arriveerden Moeso, Sjarif'oedin en nog enkele PKI-topmannen in een dorpje in de buurt van Madioen om zich op de hoogte te stellen van hetgeen

precies was gebeurd. Zij bleken voor een fait accompli te zijn gesteld. De revolutionaire fase voor een machtsovername, zoals die al eerder was uitgedacht, was in feite begonnen. Later zou blijken, te vroeg begonnen, daardoor niet goed voorbereid en tot mislukken gedoemd.

Op 19 september, 's avonds om tien uur hield president Soekarno een toespraak voor Radio Djogjakarta waarin hij de bevolking opriep de communisten te verdrijven.

'Mijn broeders, mijn volk, rijst op. Opstandelingen die het geduld missen om bij algemene verkiezingen de beslissing van het gehele volk af te wachten, wensen uw regering omver te werpen en onze staat te vernietigen. Laten we onze krachten bundelen om deze opstandelingen uit te roeien.'

Het antwoord van Moeso liet niet lang op zich wachten. Sprekend voor Radio Madioen viel hij nog dezelfde avond Soekarno en Hatta fel aan, ondermeer door erop te wijzen hoe fout deze twee waren geweest in de oorlog. 'Onder de Japanse bezetting', aldus Moeso, 'werden zij quislings, slaven van Japan, handelaars in dwangarbeiders en hulpsoldaten. Meer dan twee miljoen Indonesische vrouwen werden weduwe doordat hun mannen dwangarbeiders werden. Nu gaan zij Indonesië en zijn volk voor altijd aan de Amerikaanse imperialisten verkopen. Kunnen zulke lieden zeggen dat zij het recht hebben om onze republiek te besturen? Het Indonesische volk werd door Soekarno gevraagd een keuze te maken tussen Soekarno en Moeso. Het antwoord van het volk moet zijn: Soekarno en Hatta, de slaven van de Japanners en Amerika. Verraders moeten sterven.'

Op het platteland sloegen de oproepen van Moesso niet erg aan, maar in de steden ontstond grote politieke opwinding. De zaak werd nog gecompliceerder toen de eveneens communistische groep van Tan Malaka zich met de zaak bemoeide. Tan Malaka werd gerekend tot de trotskisten, die een scherp ideologisch conflict hadden met de Moskou-communisten van de PKI. Tan Malaka en zijn aanhangers oefenden ook scherpe kritiek op de Republikeinse leiders.

In opdracht van Soekarno en Hatta heroverde de Siliwangi Divisie met steun van de Tentara Peladjar onder leiding van generaal Abdoel Garis Nasoetion Solo.

De Siliwangi Divisie, die oorspronkelijk gelegerd was in West-Java, bevond zich in Djogja als uitvloeisel van de Renville-overeenkomst. Generaal Nasoetion, die commandant was van de Siliwangi Divisie, had een plan om de teruggetrokken Indonesische strijdkrachten op te delen in kleine strijdgroepen om vervolgens een guerrilla-oorlog te voeren in door Nederlandse troepen bezet gehouden gebied, met name in West-Java. Op dringend verzoek van Soekarno en Hatta had hij wat betreft de Siliwangi Divisie daar nog even mee gewacht, omdat de Indonesische politieke leiders graag betrouwbare militaire eenheden achter de hand wilden houden in het geval van een mogelijke communistische opstand.

De strijd om Madioen begon. Binnen twee weken hadden eenheden van de Siliwangi Divisie met behulp van de Tentara Peladjar en de Brawidjaja-divisie uit Oost-Java de

opstandelingen uit de stad verdreven. De strijd tegen rondtrekkende communistische groepen die op de vlucht waren duurde tot eind november. Alle opstandelingenleiders waren toen of gesneuveld in de strijd, onderwie Moeso, of gevangen genomen, zoals Sjarif'oedin. Nog in december werden zij zonder vorm van proces geëxecuteerd. Deze burgeroorlog heeft naar schatting tienduizenden mensenlevens gekost; 35.000 communisten zaten gevangen.

Historici, onder wie de hierboven geciteerde Amerikaan Kahin, hebben zich uitgebreid beziggehouden met deze communistische machtsgreep en vooral met de redenen van zijn mislukking. De oproep van Moeso Soekarno en Hatta te doden was een strategische blunder van de eerste orde, want deze twee leiders vormde het belangrijkste symbool van de Republiek. Dat Moeso te ver was gegaan werd al snel ingezien door andere communistische leiders, die in toespraken er de nadruk op legden dat er helemaal geen sprake was van een communistische opstand, of een poging de regering omver te werpen, maar slechts van een poging een correctie aan te brengen op de richting van de revolutie. Al deze afzwakkingen en pogingen terug te krabbelen mochten echter niet baten. Het offensief tegen de opstandelingen werd tot het einde voortgezet.

Volgens de auteur van het in 1956 in Nederland verschenen boek *Om een Rode of Groene Merdeka*, Henri J.H. Alers, moet het Moeso's lange afwezigheid buiten het land zijn geweest die hem hadden vervreemd van de politieke gedachtenwereld van het Indonesische volk. Het boek van Alers, dat een uitstekende analyse geeft van de spanningen tussen moslims en communisten tijdens de Indonesische revolutie, heeft bij zijn verschijnen nauwelijks aandacht getrokken. Het is vermoedelijk slechts in een heel beperkte oplaag uitgebracht, want het is ook antiquarisch nauwelijks meer te krijgen.

De CPN in Nederland, die de Indonesische revolutie van harte had ondersteund, wilde na de verpletterende nederlaag van de communisten voorlopig niets meer met Indonesische leiders als Soekarno en Hatta te maken hebben. De partij vond ook dat de soevereiniteit van het land niet aan dit reactionaire regime moest worden overgedragen.

Midden in die Madioen-opstand arriveerde in Republikeins gebied de Nederlandse soldaat Jan 'Poncke' Princen. Hij had zijn eenheid in West-Java verlaten en was overgelopen naar de Indonesische vrijheidsstrijders. Op Midden-Java werd Princen niet onmiddellijk met open armen ontvangen. Hij werd gewantrouwd. Princen werd beurtelings door communisten en aan Soekarno getrouwe troepen gevangen gezet, maar overleefde de onderlinge strijd. Het strijdplan van generaal Nasoetion, die inmiddels benoemd was tot militair commandant van heel Java, hield in dat alle legeronderdelen in de Republiek, ook op Sumatra, zouden overgaan tot een guerrilla-oorlog tegen de Nederlanders. Een onderdeel van dat plan was dat de Siliwangi Divisie terug zou gaan naar West-Java. Dat is een lange en gevaarlijke mars van meer

dan 600 km dwars door Java geworden. Princen sloot zich bij die mars aan.

Princen was overigens niet de eerste Nederlandse militair die vond dat hij aan de verkeerde kant vocht. Vóór hem was ondermeer de communist Piet van Staveren overgelopen. De twee kenden elkaar van het schip met nog meer Nederlandse militairen die, na in Nederland te zijn gedeserteerd (zoals Princen), of tevergeefs dienst hadden geweigerd, naar Indië waren nagezonden. Piet had Poncke aan boord al toevertrouwd te willen overlopen. Toen Princen in september 1947 hoorde dat Van Staveren al aan de andere kant zat, besloot hij de eerste de beste gelegenheid aan te grijpen om ook te gaan.

Piet van Staveren wenste niet de wapens tegen zijn voormalige wapenbroeders op te nemen en beperkte zijn activiteiten door onder de Indonesische naam Pietjo praatjes te houden voor Radio Djogja. Op grond van zijn communistische overtuiging vond Van Staveren dat de Nederlandse militairen een verkeerde strijd voerden. 'Ik heb', aldus Van Staveren in een gesprek met mij in 1985, 'de Nederlandse soldaten nooit opgeroepen om ook over te lopen. Twee andere Nederlandse overlopers deden dat voor een ander Indonesisch radiostation wel. Dat ging mij te ver. Ik had overigens weinig waardering voor de motieven die deze 'collega's' aan Indonesische kant hadden gebracht. Zij waren gevlucht, omdat ze door de Militaire Politie [MP) werden gezocht wegens handel - ten eigen bate - in militair materieel.'

Achteraf is gebleken dat zesentwintig Nederlandse militairen naar Indonesische kant zijn overgelopen. Verschillenden van hen zijn door de MP gepakt, onder wie Van Staveren. Hij werd in Nederland tot zeven jaar gevangenisstraf veroordeeld.

Princen heeft in West-Java aan de strijd deel genomen, maar hij is, ondanks een prijs op zijn hoofd van 50.000 gulden, nooit gepakt. Zelf heeft hij verklaard nooit met opzet op Nederlanders te hebben geschoten, maar alleen uit te zijn geweest op wapens, die hij op semi-militaire ondernemingswachten veroverde. De nog steeds rondvertelde verhalen, dat hij in Nederlands uniform doelbewust Nederlandse militairen in hinderlagen lokte zijn nimmer overtuigend bewezen. Ook in de Nefis-archieven is daar niets van te vinden.

In 1987 interviewde ik de oud-commandant van Princen, kapitein Karel de Wijk. Dat gesprek voerde ik op verzoek van een Indonesische journaliste die bezig was materiaal te verzamelen voor een biografie over Princen. Omdat die biografie verschenen is zijn ook de herinneringen van De Wijk aan Princen nimmer in druk verschenen. De Wijk heeft na het gesprek met mij nooit meer de lust gevoeld een journalist te woord te staan. De Wijk in '87: 'Die jongen had echt mijn hart gestolen. Na een paar maanden in Indonesië raakte Princen - hij diende bij de geneeskundige troepen - in conflict met de militaire arts Hartman. Deze officier van gezondheid kwam mij melden dat Princen een slecht karakter had. Dat leidde ertoe dat Princen voor de krijgsraad moest verschijnen. Ik wist dat Princen de kans liep bij een veroordeling óók nog eens voor zijn desertie in Nederland te worden gestraft. Ik vond

dit onrechtvaardig en besloot Princen voor de krijgsraad te verdedigen. Ik kende zijn verleden, zijn opleiding en zijn opvoeding. Alle positieve kanten van Princen bracht ik naar voren. Princen werd veroordeeld tot één jaar gevangenisstraf veroordeeld, waarvan acht maanden voorwaardelijk en vier onvoorwaardelijk met een proeftijd van een jaar'.

Princen zat die vier maanden - van oktober 1947 tot januari 1948 - zijn straf uit eerst in de Tjipinang-gevangenis in Batavia en later in de militaire gevangenis van Tjimahi. Kapt. de Wijk zocht hem daar verschillende keren op. Nadat Princen zijn straf had uitgezeten dreigde er opnieuw een conflict met een arts. Deze man wenste niet met Princen te werken. De Wijk kreeg het verzoek Princen naar zijn eigen onderdeel in Poerwakarta te brengen.

'Dat deed ik met alle plezier, want ik vond het leuk met hem om te gaan en met hem te discussiëren. Soms wekte hij mij midden in de nacht om te praten over Socrates en Plato. Dat vond ik prima. Op een dag namen Princen en ik afscheid met de belofte elkaar de komende zondag weer te ontmoeten op een afgesproken plaats tussen Poerwakarta en Soekaboemi. Hij was er niet. Ik ging alleen verder naar Poerwakarta. Daar nam ik meteen contact op met Soekaboemi. Ik hoorde dat Princen was doorgereisd naar Djakarta, waar hij was gevraagd een vriend te ontmoeten. Van daar zou hij rechtstreeks terugkeren naar Poerwakarta. Na een hele dag wachten heb ik de Militaire Politie [MP] gewaarschuwd. Ik wist dat hij goede contacten onderhield met vier Indonesiërs in het culturele centrum Balai Poestaka in Batavia. Dat adres gaf ik door aan de MP. Er gebeurde absoluut niets. Pas na een maand vroeg de MP nog wat nadere informatie over de figuur Princen. Naar het opgegeven adres waren ze nog niet geweest. Ik was woedend. Ik ben toen zelf naar Balai Poesake gegaan. Daar hoorde ik dat Princen er inderdaad een paar dagen was geweest en toen weer was vertrokken. Mijn conclusie was duidelijk: als de MP alerter was geweest en direct naar Balai Poesaka was gegaan dan hadden ze hem zeker kunnen pakken. Ze hebben zijn vertrek dus aan zichzelf te danken. Eerlijk gezegd had ik van meet af aan al een sterk vermoeden dat Princen was overgelopen. Ik vond en vind nog steeds dat hij mijn vertrouwen heeft geschonden. Ik weet zeker dat zijn oude dienstvrienden hem graag op hun reunie zouden ontvangen. Dat geldt ook voor mezelf.'

De handel in militair materieel, waaronder wapens, dat via Chinese tussenhandelaren werd doorverkocht aan Indonesische guerrillastrijders, waar Piet van Staveren gewag van maakte, kwam regelmatig voor. Vooral bij het KNIL. De Indonesiërs konden die goederen betalen uit de opbrengsten van door hen naar het buitenland verkochte - volgens Van Mook gesmokkelde - opium. Vooral in en rond Bandoeng waren verschillende van deze 'gangs' en 'corruptelingen', zoals ze werden genoemd, actief. De Nefis en de MP zaten achter deze mensen aan en arresteerde af en toe eens iemand. Vooral de militaire werkplaatsen in Bandoeng hadden een slechte reputatie

als het ging om knoeien met voorraden die op mysterieuze wijze verdwenen.

De zaak kwam pas goed in de publiciteit toen op 28 februari 1948 in Lembang (even boven Bandoeng) de vaandrig R.C.L. Aernout onder verdachte omstandigheden werd vermoord. Aernout was als inspecteur verbonden aan de dienst Coördinatie Militair Vervoer. Hij woonde met vrouw en twee jonge kinderen in Bandoeng. Aernout was op verzoek van een kapitein, die werkzaam was als veiligheidsofficier op het vliegveld Andir, naar diens bungalow in Lembang gekomen voor een gesprek. Waarover dat gesprek ging is nooit duidelijk geworden. De kapitein is daar altijd vaag over gebleven. Wel is duidelijk dat Aernout een tas bij zich had met tal van bezwarende documenten.

De dagen voor hij werd doodgeschoten had hij tegen intimi laten doorschemeren over zeer bezwarende papieren te beschikken om een 'hoge Piet' te kunnen laten pakken. De tas, die Aernout altijd bij zich had, is nooit teruggevonden. En namens wie Aernout die bezwarende gegevens verzamelde is ook nooit duidelijk geworden, maar alles wijst in de richting van de Nefis. De kapitein heeft altijd ontkend iets met de moord op zijn gast te maken te hebben gehad. Volgens zijn lezing liepen hij en Aernout naar buiten toen ze hondengeblaf hoorden. Het was stikdonker. Toen klonk een schot en bleek Aernout door een kogel in de nek dodelijk te zijn getroffen.

Het militaire onderzoek liep vast, maar het politieonderzoek wees in de richting van Indonesische huurmoordenaars, die in opdracht van niet nader geïdentificeerde Nederlandse militairen de kapitein moesten liquideren. Zij lokten hem door hondengeblaf te imiteren naar buiten, maar toen zagen zij tot hun verbazing dat niet één, maar twee mannen naar buiten komen. Zij besloten toen beide mannen te doden, maar na het schot op Aernout ketste hun geweer en verdwenen zij schielijk. Het geweer is later in de directe omgeving van de bungalow in een boom teruggevonden met een kogel scheef in de patroonhouder.

Overigens gonsde het in die dagen van geruchten dat mensen die te veel wisten over dit soort zaken waar miljoenen aan verdiend kon worden door 'gangs' geïntimideerd, bedreigd en soms geliquideerd werden. Soms ook stierven mensen die zich er te veel mee bemoeiden, of dreigden met openbaarmaking plotseling aan een mysterieuze ziekte. Een voorbeeld was de hoofdredacteur van het Batavia'se Nieuwsblad, Frans Houbolt, die had aangekondigd met onthullingen te komen over grootscheepse malversaties.

In 1951 heeft deze zaak in Nederland nog geleid tot een onderzoek van een commissie onder leiding van mr. J. Zaaijer *). De conclusie was: 'Ons is niets gebleken van malversaties op grote schaal. Wat er wel aan knoeierijen was is hard aangepakt.' In hoeverre die conclusies juist waren heeft niemand ooit kunnen nagaan, want de bijlage met de letterlijke teksten van de 50 personen die de commissie-Zaaijer zei te hebben verhoord werden niet voor publicatie vrijgegeven. Op grond van de Archiefwet kan dat pas een halve eeuw later. Dus in het jaar 2001.

De journalist Paul van 't Veer, die veel over Indische zaken wist en als zeer betrouwbaar bekend stond, schreef na het uitkomen van het Rapport-Zaaijer in zijn krant Het Vrije Volk over het Rapport: 'De Commissie Zaaijer heeft een rapport opgesteld, dat in zijn eenzijdigheid, oppervlakkigheid, bevooroordeeldheid en onwetendheid alles wat ik ooit op dit gebied heb gelezen met stukken slaat.'

Op het moment van de moord op Aernout, 28 februari 1948, bevond ik mij aan boord van het motorschip Sibajak dat van Nederland op weg was naar Batavia. In hoeverre ik als 14-jarige jongen met 'verlof' in Nederland de gebeurtenissen in Indonesië volgde weet ik niet goed meer. Vermoedelijk raadpleegde ik de dagelijks bij ons binnenkomende Gooi- Eemlander slechts voor het lokale nieuws en de weersverwachting. Het enige wat mij echt bezighield was dat we spoedig weer terug zouden gaan naar Batavia. Niet dat ik Nederland vervelend vond, maar in Indië daar hoorde ik thuis en daar zouden wij nog jaren wonen, dat wist ik zeker. Jammer genoeg waren de 'extremisten' in Djogja nu niet aangepakt, maar dat was een kwestie van tijd.

Mijn vader ging al eerder terug, per vliegtuig. In februari 1948 volgden wij per boot. We sliepen in het ruim, net als de uitgestuurde militairen dat altijd moesten. Aan boord amuseerde ik mij zeer, met kattenkwaad, films en een beetje zoutwaterliefde.

Terug in Batavia kwamen wij te wonen in een officierswoning in Meester Cornelis (nu Jatinegara), een buitenwijk van de stad. Binnen een week was ik weer terug bij mijn vroegere padvindergroep. Mijn zusjes en ik gingen naar de Christelijke Middelbare School (CMS). Nieuwe vakken in vergelijking met vóór de oorlog waren Bahasa Indonesia en Indonesische geschiedenis, waarin de helden uit de Indonesische historie op de voorgrond kwamen in plaats van Nederlandse veroveringsoorlogen, die je altijd leerde en waaraan de latere guerrillastrijder Soehendro en zijn Indonesische medeleerlingen zich vóór de oorlog op school zo aan hadden geërgerd. Op school ging het met mij nog steeds moeizaam. Ik ging voorwaardelijk over naar de tweede klas en, tot mijn eigen verbazing, redde ik het en ging ik zelfs, met openlijke complimenten van de directeur, over naar de derde.

Mijn vader had een dienstjeep, waarmee we regelmatig naar de Jachtclub gingen in Tandjong Priok. Jachten lagen er niet, maar we konden er wel heerlijk zwemmen in de warme zee. Ik vroeg mijn vader soms om niet direct naar Priok te rijden maar via de Benedenstad. Ik zei er nooit bij waarom ik dat zo graag wilde. Dat was om te kunnen kijken naar de wassende en vooral badende Indonesische vrouwen in Molenvliet, een breed kanaal en tegelijk riool. Een stout vriendje van me vertelde dat hij regelmatig de dochter van de baboe pakte. Of het waar was weet ik niet, maar dat vond ik heel spannend. Zelf durfde ik dat absoluut niet; op z'n best (of slechtst) droomde ik er alleen maar van. Soms gluurde ik door een gat tussen de wc en de badkamer, als daar een jonge vrouw, die we met haar man onderdak verschaften, stond te baden. Ik voelde me over dit soort dingen behoorlijk schuldig, want één van

de grondregels van de padvinderij is immers: een padvinder is rein in gedachten, woord en daad.

In Djakarta waren destijds ook Indonesische padvindergroepen. Wij hadden geen contact met ze, laat staan dat we gezamenlijk kampeerden. Waarom eigenlijk niet? Ik denk dat de afstand en het wantrouwen nog te groot waren.

Nog zo'n geval. In mijn klas zat een Indonesische nationalist. Hij droeg een rood-wit speldje en was af en toe heel fel. Hij kwam van het eiland Soembawa. De meesten van ons gingen hem uit de weg. Er zaten leerlingen van alle mogelijke afkomst en achtergrond op die school. Het lerarencorps was op een enkele uitzondering na blank, maar onder de leerlingen vormden de blanken een minderheid. Veel Indo-Europeanen, ook veel Chinezen en enkele Indonesiërs, onder wie de latere minister van Buitenlandse Zaken Alex Alatas.

Het ontslag van Van Mook in oktober '48 werd bij ons thuis van harte toegejuicht. Al die onderhandelingen van hem met die extremisten in Djogja hadden toch niets opgeleverd. Het werd tijd nu voorgoed af te rekenen met Soekarno en zijn klik.

Het ontslag van Van Mook had direct te maken met de kabinetswijziging in Den Haag, die het gevolg was de uitslag van de verkiezingen. Naast de KVP en de PvdA zaten nu ook ministers van de VVD en de CHU in het kabinet. Hoewel de PvdA behoorlijk had verloren bij de verkiezingen werd W. Drees premier. Oud-premier Beel volgde Van Mook op, die door de nieuwe minister van Overzeese Gebiedsdelen, Sassen, in een acht-regelig briefje de wacht was aangezegd. Van Mook was er zeer verbitterd over, maar in zijn afscheidsspeech op 2 november klonk daar niets van door. Nog steeds geloofde Van Mook in de mogelijkheid om Indonesië in nauwe samenwerking met Nederland als federale staat op korte termijn naar onafhankelijkheid te voeren. Eén passage wijdt Van Mook aan 'een woord van afscheid tot mijn Republikeinse vrienden'.

'Diep betreur ik, dat de Republiek tot dusverre den uitweg niet kon vinden uit de omheining van prikkeldraad, die zij zelf om zich heen heeft gebouwd. Wanneer zij de kracht had bezeten om de onverantwoordelijken, de tuchteloozen en de avonturiers in haar midden meester te worden; wanneer zij zich niet voortdurend gedwongen had gevoeld haar eenheid te zoeken in negatief verzet tegen samenwerking en in het telkens weer opwekken van wilde hartstochten; dan waren niet alleen de Verenigde Staten van Indonesië reeds vrijwel werkelijkheid geweest, maar dan zouden begrip en waardering voor het Indonesische nationalisme in Nederland en in de wereld veel sneller en zuiverder zijn gegroeid. Maar hoe ook de ontwikkeling verder moge gaan, ik weet, dat in de Republiek evenals daarbuiten zeer velen zijn, die snakken naar het einde van dezen onvruchtbaren strijd en die bewust of onbewust hopen uit dezen roes te ontwaken in een herenigd, veilig en herstellend Indonesië, dat in vriendschap en samenwerking met Nederland zijn plaats in de wereld zal innemen'.

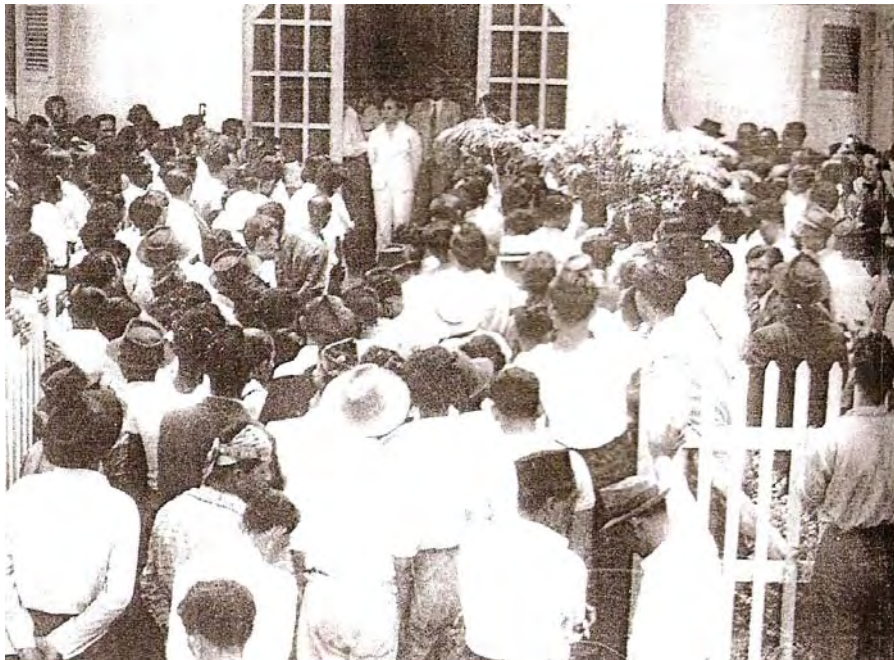
Nog geen drie weken na deze gloedvolle speech rukten Nederlandse troepen op naar Djogja en namen daar de Republikeinse leiders gevangen. Beel en Spoor hadden hun zin, maar ook nu weer hadden zij onvoldoende rekening gehouden met de reacties van de internationale gemeenschap.

+ + +

*) De andere leden van de commissie waren M.J.P.D. van Harinxma thoe Slooten en J. Gast. Secretaris was W. van IJzeren.

Het zuiden van Bandoeng in brand gestoken door Indonesische
vrijheidsstrijders als een reactie op een Brits offensief dat ten
doel had Bandoeng in zijn geheel onder controle te krijgen. Maart
1949. (collectie Ben van Kaam)

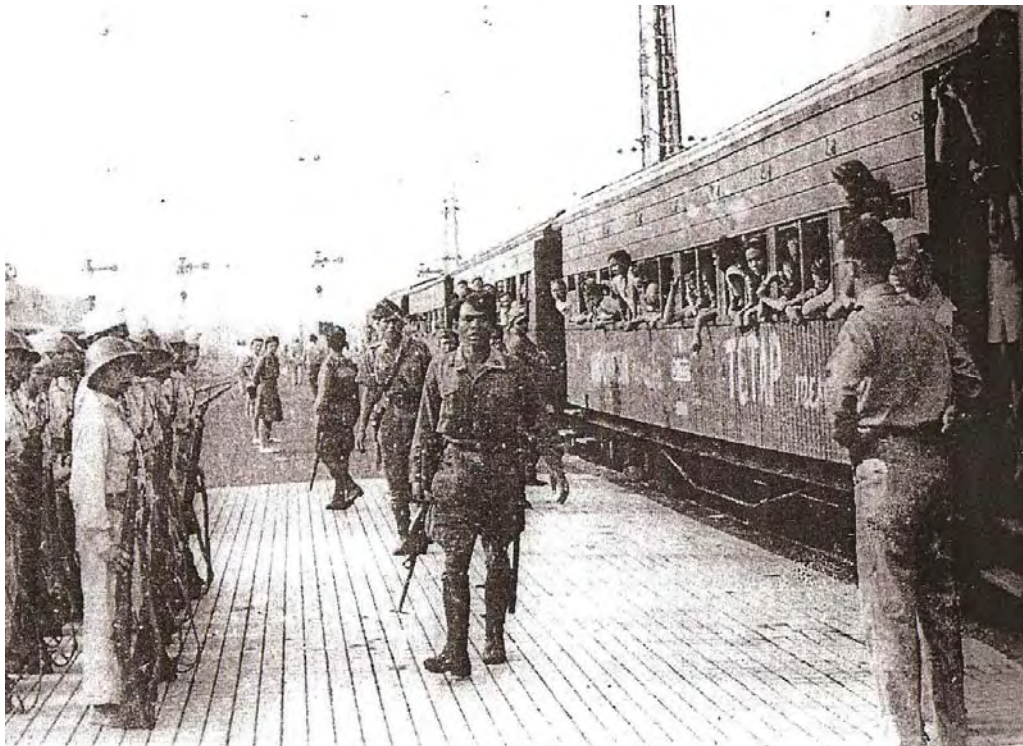

Uit Australië teruggekeerde Indonesische nationalistenvorden in
Djogjakarta ontvangen door premier Soetan Sjahrir. Eind 1945,

begin 1946. (collectie Ben van Kaam)

Evacuatie van door de Republiek geïnterneerden Indo-Europeanen per vliegtuigen van de Britse Luchtmacht (RAF) van Solo naar Semarang. 1946. (collectie Ben van Kaam)

Aankomst van Indo-Europese evacuées uit Republikeins gebied op

het station Manggarai in Batavia. 1946. (collectie Ben van Kaam)

Hoofdstuk VI

Toen ik de ochtend van de 19de december 1948 naar school fietste heerste er een soort vitale spanning in de stad. Veel militair verkeer en overal gewapende militairen. De lang verwachte aanval op Djogja was begonnen! Ik verheugde mij erop op school de actie te vieren. Ik wist dat de meeste jongens het prachtig zouden vinden. We konden die dag over bijna over niets anders meer praten en we waren weinig bij de les. De enige die er heel somber bij zat was onze republikeinse klasgenoot uit Soembawa. We hadden nog minder dan normaal oog voor hem. Hij, noch wij waagden ons aan een discussie. Thuis luisterden wij die dagen gespannen naar iedere nieuwsuitzending om de opmars van 'onze jongens' op de voet te volgen. Het bleek een groot succes. Het was afgelopen met Soekarno en de rest daar in Djogja. Geweldig!

De Tweede Politie Actie, of zoals de Indonesiërs hem noemen, de Tweede Aggressieoorlog, had tot doel de Republiek te vernietigen. Daarna kon in alle rust met redelijke mensen, zo redeneerde de regering in Den Haag, de federale staat Indonesië worden gebouwd. Op z'n best kon de Republiek, als deelstaat Midden-Java, van die Verenigde Staten van Indonesië deel gaan uitmaken, maar liever niet.

De militaire aanval op Djogja werd op zondag 19 december 1948 ingezet door het neerlaten van parachutisten. Hun eerste opdracht was om de Indonesische leiders te arresteren. De politieke leiders, Soekarno, Hatta en anderen, hadden besloten om zich daar niet tegen te verzetten. De militaire leiders, zoals de generaals Soedirman en Nasoetion, verdwenen de bergen in om de strijd voort te zetten. Soedirman was toen al erg ziek, hij leed aan tbc, en moest in een draagstoel worden weggebracht. Generaal Nasoetion kon beginnen aan de guerrilla-oorlog die hij had voorbereid.

De datum van 19 december was gekozen om een snelle interventie van de Veiligheidsraad van de VN, die op de 18de met kerstreces zou gaan, te bemoeilijken. Dat plannetje mislukte. Op woensdag 22 december kwam de Veiligheidsraad bijeen in Parijs, waar het in die tijd wel vaker vergaderde. De stemming was geladen. Het enige lid dat nog enig begrip voor de Nederlandse militaire aanval op Djogja kon opbrengen was België. Op vrijdag 24 december had Nederland al een resolutie aan zijn broek waarin werd aanbevolen dat er onmiddellijk een wapenstilstand kwam en dat de Indonesische leiders in vrijheid zouden worden gesteld. Soekarno, Hatta en de anderen zaten niet meer in Djogja, maar waren overgebracht naar verbanningsoorden op Sumatra.

Nederland diende op de VN-aanbevelingen te antwoorden, maar deed dat niet. Beel, die Van Mook begin november had opgevolgd als Hoge Vertegenwoordiger van de Kroon - de titel Luitenant Gouverneur-Generaal was opgeheven -, verkondigde het

standpunt dat de Republiek niet meer bestond, dus dat de Verenigde Naties, noch de Commissie voor Goede Diensten nog iets met de kwestie te maken hadden. Het gevolg van deze starre houding was dat weer twee dagen later de Veiligheidsraad twee scherpe resoluties aannam, waarin een onmiddellijke wapenstilstand werd geëist en vrijlating van de Republikeinse leiders. Een dag later verklaarde de Nederlandse vertegenwoordiger bij de Verenigde Naties, J.H. van Roijen, dat Nederland de campagne op Java op 31 december zou beëindigen en die op Sumatra enkele dagen later.

In Nederland, zo bleek na een paar dagen, stond een meerderheid van het publiek achter de actie. Ruim 62 % van de ondervraagden keurde de actie goed en bijna 20 % was ertegen. Onder de mensen die een half jaar eerder PvdA hadden gestemd was zelfs 65 % voorstander van de actie. Bij de KVP-ers lag dat maar ietsje hoger: 70 %. Die betrekkelijk hoge percentages zouden kunnen worden toegeschreven aan twee factoren: de eenzijdige voorlichting in de pers, waarbij het Republikeinse bewind in Djogja constant werd afgeschilderd als agressieve dwarsliggers, waarmee niet te onderhandelen viel. De tweede factor was dat men in Nederland 'onze jongens' in Indië niet wilde afvallen.

Om de wereld te tonen dat Nederland nu haast wilde maken met de instelling van een federale interimregering in Indonesië, bracht premier W. Drees begin januari 1949 een bezoek aan Indonesië. Hij nam zich voor met 'redelijke' Indonesische leiders, zo mogelijk ook met Republikeinse, te spreken en alles in het werk te stellen opdat er vóór 15 februari 1949 zo'n federale interimregering zou zijn. Dan zouden in het najaar verkiezingen gehouden kunnen worden en in de loop van 1950 de soevereiniteit worden overgedragen.

Hoewel Drees veel verder wilde gaan in zijn gesprekken met Indonesische voormannen dan zijn katholieke coalitiepartner Romme wenste - vooral Hatta moest hij van de KVP-voorman mijden als de pest -, bleef hij stuiten op de halstarrigheid van de nu geïnterneerde Republikeinse leiders. Hatta weigerde naar Batavia te komen zolang hij en de anderen niet waren vrijgelaten. Sjahrir, die ook vast zat, kwam wel, maar die vervulde toen al geen politieke rol van betekenis meer in het Republikeinse leiderschap. Daar had Drees dus niet zo veel aan.

Een andere vervelende complicatie was dat de regeringen van de zo door Nederland gekoesterde deelstaten Oost-Indonesië en Pasoendan (West-Java) uit solidariteit met de Republiek op 19 december waren afgetreden. Zij wilden slechts praten over de vorming van een interimregering na overleg met de regering van de Republiek. Drees' missie was mislukt en Nederland had in plaats van internationale goodwill te oogsten eerder gezichtsverlies geleden. De Hoge Vertegenwoordiger Beel noemde in een telegram aan zijn partijgenoot Romme de situatie 'uiterst precair'.

Buiten de Verenigde Naties om hadden op initiatief van India vijf landen besloten geen Nederlandse vliegtuigen meer te laten landen, of Nederlandse schepen in hun

havens toe te laten. Naast India zelf waren dat Pakistan, Irak, Saoedi-Arabië en Birma. Washington, dat na het neerslaan van de opstand in Madioen geen gevaar meer zag voor een communistisch regime in Indonesië, kondigde ook maatregelen aan: Nederland mocht geen Amerikaanse wapens bestemd voor de strijd in Indonesië meer kopen, en het voor het Indische gouvernement bestemde deel van de Marshall-hulp, groot 80 miljoen dollar, werd opgeschort. De Amerikaanse regering liet tegelijkertijd doorschemeren dat het opschorten van de Marshall-hulp voor Nederland ook tot de sanctiemaatregelen zou kunnen gaan behoren. Het Marshall-plan, genoemd naar een Amerikaanse generaal die een belangrijke rol had gespeeld bij de bevrijding van Europa, betrof een grootscheeps financieel hulpprogramma, dat tot doel had het zwaar door de oorlog getroffen Europa economisch weer op de been te helpen.

In de Veiligheidsraad werden de resoluties tegen Nederland intussen steeds scherper. Een op 28 januari aangenomen resolutie ging zo ver dat Indonesië praktisch gesproken onder voogdij van de Verenigde Naties kwam te staan.

Nederland kon geen kant meer uit. De Tweede Politionele Actie, die een eind had moeten maken aan de Republiek, was uitgelopen op een volledige politieke mislukking, maar ook militair was het geen daverend succes.

De actie zelf had in verhouding maar geringe verliezen aan Nederlandse zijde veroorzaakt. Het Nederlandse leger bleek echter niet in staat om in de net veroverde gebieden 'rust en orde' te brengen. Tegen de guerrilla-taktiek van generaal Nasoetion waren de Nederlandse troepen nauwelijks opgewassen. Bovendien begon zich het Amerikaanse wapenembargo te doen gevoelen.

Omdat het reguliere Nederlandse leger zijn handen vol had aan de Indonesische 'sluipmoordenaars', kwam het nauwelijks toe aan het beschermen van ondernemingen en andere Nederlandse economische belangen. De plantage-ondernemers verzorgden hun eigen bewaking door Chinezen, Indo-Europeanen en soms ook Indonesiërs in dienst te nemen en te bewapenen.

Sommige ondernemers hadden kleine legertjes in dienst, die niet onder het militaire gezag vielen. Zij werden in de wandeling aangeduid met Hamot (Hare majesteits ongeregelde troepen) en hadden zo hun eigen ongecontroleerde methoden.

Kapitein Westerling had in november 1948 ontslag genomen uit de militaire dienst. Volgens de officiële lezing zou hij door generaal Spoor zijn ontslagen vanwege het harde optreden van de Speciale Troepen waar hij het commando over voerde. Westerling gaf een heel andere lezing. Toen het duidelijk werd dat er een tweede grote militaire actie zou komen om de Republiek mores te leren, zou Westerling aan Spoor hebben gevraagd: 'Generaal, kunt u mij de garantie geven dat we nu niet weer dat offensief vroegtijdig moeten staken?' Toen Spoor hem dat niet kon beloven, nam Westerling ontslag uit de dienst en ging in West-Java in zaken. Hij runde ondermeer een transportonderneming, waarmee hij produkten van ondernemingen afvoerde naar de stad en de havens.

De contacten tussen Spoor en Westerling als burger waren en bleven goed. De ex-kapitein was begin 1949 een geregelde en welkome gast op Spoors hoofdkwartier in Batavia. Het moet begin februari geweest zijn, zo herinnerde Westerling zich in 1979, dat de legercommandant Westerling vroeg of hij in staat was om in Singapore wapens te kopen. Het ging voornamelijk om geweren, stenguns en munitie. Daar was 200.000 Straits Dollars (de munteenheid van Malakka) voor beschikbaar. Westerling zei dat hij dat met zijn goede contacten wel voor elkaar kon krijgen. De belangrijkste politieke adviseur van Spoor, overste J.P.H.E. van Lier, moest ervoor zorgen dat het geld voor de wapens werd overgemaakt op een rekening die Westerling nog zou aangeven.

In 1979 leefde Van Lier nog. Om gezondheidsredenen had hij een huis betrokken aan de Franse Rivièra. Van Lier bevestigde Westerlings bewering, maar hij kwam met een iets andere versie: 'Westerling kwam - na zijn gesprek met Spoor - bij me met de mededeling dat hij geld nodig had om wapens te kopen voor Chinese bewakingstroepen die ondernemingen, plantages dus, waar Westerling zaken mee deed, beschermden. Spoor vond het goed dat hij die wapens kocht bij een Engelse dump in Singapore. Ik heb toen contact opgenomen met Van Hoogstraten, directeur Economische Zaken. Die ging over de deviezen. Die heeft ervoor gezorgd dat Westerling dat geld kreeg. In mijn herinnering ging het niet om 200.000 maar om 20.000 Straits Dollars. Overigens zijn die wapens nooit op Java aangekomen. Vermoedelijk nooit verder gekomen dan Sumatra. Daar is vreselijk mee gesjoemeld. Dat staat voor mij vast.'

Mr. J.E. van Hoogstraten was in '79 ook nog in leven, 81 jaar oud. Hij woonde in Den Haag. Kon hij zich het verzoek van Van Lier nog herinneren? 'Jazeker. Ik heb Spoor toen gebeld en hem gevraagd of die deviezen voor die wapens echt noodzakelijk waren. Spoor antwoordde bevestigend. Hij had die wapens nodig voor het leger. Hij had het met Beel besproken en die was akkoord. Om welk bedrag het ging weet ik echt niet meer.'

Volgens Westerling is de hele wapentransactie nooit doorgedaan. Hij moest zo snel mogelijk het van Spoor gekregen geld terugstorten. Daardoor heeft hij volgens eigen zeggen nog een aardige financiële strop geleden.

Dat er een tekort aan wapens was kon ritmeester R.L. Smulders, destijds persoonlijk adjudant van generaal Spoor, bevestigen. Hij herinnerde zich dat het tekort aan wapens op bijna iedere stafbespreking aan de orde kwam. 'Ik kan mij het idee', aldus Smulders, 'om voor deze niet strikt militaire bewakingsdoeleinden tweedehands wapens te kopen, heel goed voorstellen. Ik meen dat daar ook over gesproken is.' Op Sumatra maakten de Nederlandse militairen hier en daar in werkplaatsen zelf wapens. Dat vond Spoor prachtig.

Het wapentekort had niet alleen te maken met het zojuist ingestelde wapenembargo, maar ook met het verloop van de strijd. Indonesische guerillagroepjes slaagden er

steeds frequenter in wapens te veroveren zowel op Nederlandse troepen, maar nog gemakkelijker op de ondernemingswachten. Op West-Java werd één van die guerrilla-eenheden, die het speciaal had gemunt op die ondernemingswachten, geleid door de Nederlander Poncke Princen.

Onder de duizenden Indonesiërs die gevangen waren gezet op verdenking van steun aan de Republiek bevond zich ook de 14-jarige Sardjito. Hij was toen maar een jaartje jonger dan ikzelf. Maar ik leefde in een totaal andere wereld. De wereld van Sardjito kende ik niet. Ik had geen flauw idee wat er werkelijk gebeurde. Als ze me toen hadden verteld dat Nederlandse militairen zelfs jongetjes van 14 jaar gevangen zetten en veroordeelden had ik dat niet geloofd. Linkse propaganda!

Sardjito was in Djogja door Nederlandse militairen opgepakt en zat nu, veroordeeld tot zeven jaar wegens sabotage in de jeugdgevangenis Tanah-Tinggi in Tangerang, in de buurt van Batavia. Vanwege het islamitische nieuwjaar (Lebaran) schreef hij een briefje aan meester Doellah, van wie hij in Djogja tekenles had gekregen. Hij schreef: 'Gelukkige Lebaran meneer en mevrouw Doellah. Ik heb zeven jaar gekregen. Ik ben nu 14 jaar. Ik zal 21 jaar zijn als ik vrij kom. Ik denk dat ik dan nog sterk genoeg ben om de strijd voort te zetten. Uw leerling, Sardjito.'

Voor Doellah was het strijdbare briefje van de jonge Sardjito een extra stimulans om met het groepje leerlingen, waar Sardjito ook deel van had uitgemaakt, door te gaan met een uniek en riskant project: in het geheim schetsen en tekeningen maken van de oorlog in het bezette Djogja. Doellah's toptalent was tevens de jongste van het groepje: de 11-jarige Mohammad Toha. Meestal opereerde Toha in gezelschap van zijn moeder en deed hij zich voor als sigarettenverkoper. In het kistje dat hij om zijn nek droeg zaten ook stukjes papier en tekenmateriaal, die hij, net als andere jongens, van meester Doellah hadden meegekregen. Zodra een tekening klaar was - soms moest hij thuis nog worden uitgewerkt - werd deze naar meester Doellah gebracht en zocht zijn vrouw er een veilige plaats voor. Bij een huiszoeking door Nederlandse troepen van Doellah's huis zijn de tekeningen, dat waren er inmiddels vier-en-tachtig, nooit gevonden.

De tekeningen van deze jongens, kleine schilderijtjes vaak, zijn in 1983 in prachtige kleurendruk en in twee talen (ook Engels) uitgegeven in een boek. Ik kocht het in 1990 in Djakarta. Die gekleurde miniatuurtjes, hoe eenvoudig soms ook, geven een beter beeld van de manier waarop deze jongens, en vermoedelijk nog veel meer bewoners van Djogja, de Nederlandse bezetting beleefden, dan welke prachtige oorlogsfoto's ook. Sardjito is blijven schilderen. Moh. Toha ging rechten studeren en werd later bedrijfsjurist van een grote firma in Djakarta. In 1992 was hij even in Nederland toen zijn tekeningen en die van andere jongens uit die tijd werden tentoongesteld in het Delfts Legermuseum.

Ik ervoer die Tweede Politie Actie als een definitieve afrekening met 'rotzakken'

als Soekarno en Hatta en al die andere moordenaars. Generaal Spoor en Westerling waren mijn helden. Die wisten hoe je die extremisten moest aanpakken. Dat gedoe met die deelstaten begreep ik niet zo goed. Dat waren geloof ik goede Indonesiërs, maar helemaal te vertrouwen waren ze toch ook niet. Op school werd er altijd een grapje gemaakt over de naam van de premier van de staat Oost-Indonesië. Die heette Soekawati. Wij noemde hem altijd 'soeka mati', dat zo veel betekent als: (ik) wil graag dood.

Weliswaar was de Tweede Politie Actie onder druk van de Verenigde Naties afgebroken, maar de guerrillastrijd, vooral op West-Java, waar generaal Nasoetion de strijd leidde, ging in alle hevigheid door. Soldaat Jan L., dienend bij de 7 December Divisie in de buurt van Soekaboemi, schreef daar in een brief van 3 maart 1949 het volgende over aan zijn vriend Jaap in Bandoeng:

'In deze afgelopen week heeft ons Bataljon weer een zware klap gekregen, nl. zes doden. Een patrouille van vijf man met drie van het KNIL, stootte ten noorden van Soekaboemi op een groep van de Siliwangi Divisie groot 150 man. Ze hebben net zo lang gevochten tot alle munitie op was, waarbij er al twee sneuvelden. De anderen werden toen gevangen genomen en naakt uitgekled, waarna zij zo zijn meegevoerd. Elke kampong moesten ze steeds doorlopen almaar roepend "Merdeka", waarna zij tenlaatste toch zijn afgemaakt. Dit laatste is dan door de I.D. [Inlichtingendienst] uitgezocht. Ze waren anders behoorlijk gewapend. Met zijn achten hadden ze twee Brens, een mortier, stens en geweren die ze nu natuurlijk ook hebben buitgemaakt. Als dat daar zo doorgaat zal er vandaag of morgen wel weer het een of ander gedaan worden.

Vorige keer is de kampong Baros van waaruit geregeld beschietingen op Rode Kruis wagens plaats hadden, helemaal afgezet. Alle vrouwen en kinderen moesten eruit en toen hebben ze alle mannen die zo'n beetje den pelopperleeftijd hadden doodgeschoten, bij elkaar zo'n honderdtwintig man. Het is rond Soekaboemi wel heel erg, ze komen zelfs af en toe in de stad. De bevolking zelf is er ook volkomen vijandig. Er is daar ook geen enkele inlichting van te krijgen.'

Soldaat Jan L. kwam op 13 september 1950 in Soekaboemi als gevolg van een aanslag om het leven.

De moordpartij in de kampong Baros op 29 januari heeft plaatsgevonden. Op 3 februari diende het plaatselijk bestuur een klacht in bij de regering van de deelstaat Pasoendan in Bandoeng en bij de Hoge Vertegenwoordiger van de Kroon in Djakarta. Er zouden in twee niet nader genoemde kampongs samen 116 burgers zijn doodgeschoten, onder wie oudere boeren en minderjarigen. In maart volgde een onderzoek door de Officier van Justitie te Buitenzorg, dat op 20 mei resulteerde in een rapport waaruit blijkt dat 'enkele dagen na het in een hinderlaag vallen van de Nederlandse Rode Kruis-truck in de omgeving een zuiveringsactie werd gehouden. Die actie had tot doel het vernietigen van rondzwervende benden, over het bestaan waarvan men

aanwijzingen had ontvangen. Daarbij werd op personen, die geen gevolg gaven aan de herhaalde oproep om halt te houden, geschoten. Bij het in brand steken van woningen werden verder ontploffingen geconstateerd hetgeen zou wijzen op de aanwezigheid van in de woningen verborgen munitie.'

In dit rapport was ook de visie van de Troepencommandant van West-Java opgenomen. Deze stelde vast 'dat bij deze actie velen als slachtoffer zijn gevallen aan een gebrek aan begrip over en weer tussen de plaatselijk militaire macht en de bevolking van de bovengenoemde kampongs, zonder dat aan één van beide zijden fouten aanwijsbaar zijn'.

Spoor liet weten dat deze versie van het gebeuren hem 'niet geheel heeft kunnen bevredigen'. Hij vroeg om nadere toelichting. Desondanks concludeerde Spoor dat de zaak nu verder kon blijven rusten, omdat gebleken was dat zij 'de noodzakelijke aandacht' had gekregen.

Ik kon het me nog steeds niet voorstellen dat de Indonesiërs de baas zouden worden, maar in april 1949 leek het toch op die kant uit te gaan. Er waren onderhandelingen gaande tussen Nederland, in de persoon van onze ambassadeur bij de Verenigde Naties J.H. van Roijen en de diplomaat Mohammed Roem, die de Indonesische kant vertegenwoordigde. Voor we het in de gaten hadden werd opeens bekend dat Soekarno en Hatta terug mochten naar Djogja en Nederland zich weer terug moest trekken. Dat werd bij ons thuis als een grote schok ervaren, als verraad. Was die hele prachtige tweede actie, waar we zo om hadden gejuicht, dus voor niets geweest!? En nu gaven we Indië weg en dan nog wel aan die schoft van een Soekarno. Dit hoefden we niet te pikken, het KNIL moest in opstand komen tegen deze verraderlijk overeenkomst. Zo dachten ook veel van mijn vrienden erover.

Hoe reageerde Spoor op deze 'nederlaag'? De generaal had een eigen man in de Nederlandse delegatie. Dat was kol. A.A.J.J. Thomson. Hij moest er van Spoor scherp op toezien dat de invloed van de Republiek van Soekarno tot een minimum beperkt bleef als men het eens zou worden over de totstandkoming van een onafhankelijke federale staat. Van Roijen trok zich echter nergens wat van aan, niet van Beel en al helemaal niet van Thomson.

Van Roijen was nog nooit in Indonesië geweest. Hij dacht zelf ook dat de Republiek van Soekarno en Hatta eigenlijk niet meer dan een rebellenclub was. Maar toen hij een paar dagen in Indonesië was in een poging het volkomen vastgelopen conflict tot een bevredigende oplossing te brengen, kwam hij al snel onder de indruk van de kracht van de Republiek en haar massale aanhang. Hij respecteerde Mohammed Roem in hoge mate en die waardering was wederzijds. Op 7 mei werden de delegaties het eens: de Republiek werd in ere hersteld, in die zin dat het één van de deelstaten werd van de Verenigde Staten van Indonesië. Verder zou er in het najaar in Den Haag een Ronde Tafel Conferentie (RTC) worden gehouden, waar over een aantal

voornamelijk financieel-economisch zaken zou worden gesproken, maar ook over overgangsregelingen voor Indische ambtenaren, de positie van de minderheden, waaronder dus die van de Indische Nederlanders en het terugtrekken van het leger. Vóór 1 januari 1950 zou de soevereiniteit over Indonesië worden overgedragen, maar de eerste prioriteit was om te komen tot een algemene, goed te controleren staking van de gewapende vijandelijkheden.

De Verenigde Naties waren tevredengesteld en de Republikeinse leiders beschouwden het resultaat als een overwinning. De Indonesische militaire leiders vertrouwden het niet. Generaal Soedirman liet Soekarno weten dat hij wilde doorvechten tot de soevereiniteit metterdaad was overgedragen. Hatta wist hem ervan te overtuigen dat niet te doen. De generaal legde zich erbij neer, maar kwam later toch weer terug op zijn beslissing. Nu moest Soekarno dreigen als president te zullen aftreden als Soedirman wilde doorvechten. Dat hielp.

Ook bij de Nederlandse militaire top viel de Van Roijen-Roem-overeenkomst heel slecht. Generaal Spoor was volkomen ontgoocheld. Hij kon zich niet voorstellen dat zijn kolonel Thomson deze vernederende overeenkomst had toegelaten. Volgens Spoors politieke adviseur Van Lier zei de legercommandant het indertijd zo: 'Ik ben door Van Roijen op de hak genomen door het gebrek aan inzicht van Thomson.' Maar zo eenvoudig lag het niet. Het was Washington, dat Den Haag door middel van dreigende economische sancties en scherpe resoluties in de Veiligheidsraad had gedwongen tot overeenstemming te komen. Niet met door Nederland zelf in het zadel geholpen federale regeringen, maar met de echte leiders van de Republiek.

Spoor stond op het standpunt, gesteund door Hoge Vertegenwoordiger Beel, dat Nederland zich niets moest aantrekken van de wereldopinie en zijn eigen weg moest volgen bij het proces naar onafhankelijkheid van Indonesië. In Spoors opvatting was nu alles verloren en had Den Haag hem en 'zijn jongens' nog ernstiger in de steek gelaten dan bij de gedwongen beëindiging van de eerste actie in 1947. Beel had naar aanleiding van de overeenkomst die Van Roijen en Roem hadden bereikt en waar de Nederlandse regering mee akkoord was gegaan, al zijn ontslag genomen. Spoor overwoog hetzelfde te doen. Wat hem tegenhield waren rapporten uit het veld dat het broeide onder zijn troepen, dat er hier en daar opstand dreigde. De legercommandant stond onder grote druk om te voorkomen dat zijn manschappen zouden rebelleren. Een ontwikkeling die verregaande gevolgen zou kunnen hebben.

Spoors persoonlijke adjudant, ritmeester R.L. Smulders, herinnerde zich in 1979, toen ik hem over deze periode interviewde, dat Spoor zich volkomen in de steek gelaten voelde. Smulders: 'Enkele hoge officieren, die zagen dat het afgelopen was, begonnen te denken aan hun toekomst in Nederland en hebben Spoor in de steek gelaten juist op dit cruciale moment. Ik noem dat verraad. Spoor en ik spraken die dagen veel met elkaar. Hij luchtte dan heel emotioneel zijn hart. Met zijn vrouw, die hem het naast was, kon hij niet spreken, want die was toen net voor een korte vakantie naar

Nederland vertrokken.'

Spoor schreef haar op 10 mei: 'Ik wil je besparen de ellende van de laatste dagen met de voorlopige conferentie [Spoor refereerde hier aan de Van Roijen-Roem-overeenkomst van drie dagen eerder], de algemene capitulatie van de Nederlandse delegatie, de gevechten die ik in mijn eentje heb moeten voeren. Ik wil je bekennen, dat ik er kapot van ben geweest en er nog niet bovenuit ben gegroeid. Het gevecht met jezelf de boel er bij neer te smijten en aan de andere kant de mogelijkheid, de chaos af te dammen, mijn soldaten eruit te halen, niet te deserteren van hen, die niet weg kunnen. Het hele gedoe is walgelijk, een ander woord kan ik er niet voor vinden. Het niet doorgeven aan de Nederlandse regering van het door mij opgestelde advies, het misbruik maken te eigen bate van de door mij aangevoerde motieven en deze door "omkering" als winstpunten te gebruiken voor de aanvaarding van het tractaatje, de intens misselijke toespraken en persinterviews. Het politieke gekonkel. Wat een maatschappij en wat een leven.' Deze brief gaf mevr. Spoor in 1953 vrij voor een boek over haar man: Spoor onze Generaal door Ton Schilling.

Volgens Smulders zocht Spoor geregeld steun bij de apostolisch vicaris van Batavia, monseigneur P.J. Willekens, hoewel Spoor niet katholiek was. Op een dag kwam hij terug van zo'n bezoek en zei, zo herinnerde zijn adjudant zich: 'Ik blijf aan, ik leg me er bij neer.' Omdat er onrust heerste onder de troepen begon Spoor een korte tournee langs een aantal onderdelen op Java en Sumatra. Het had effect.

Kort na zijn terugkomst ging Spoor uit eten met zijn adjudant in de bekende Jachtclub in Priok. Dat lijkt nauwelijks de moeite van het vermelden waard, ware het niet dat de generaal vijf dagen later dood was. De verslagenheid was enorm groot, maar onmiddellijk begonnen speculaties over de oorzaak van zijn dood in het altijd hectische geruchtencircuit van Batavia. Spoor zou zijn vergiftigd. Maar door wie?

Ik vroeg ruim dertig jaar later aan Spoors disgenoot Smulders wat hij er nog van wist. 'We waren denk ik de enige gasten. Wat we gegeten hebben weet ik niet precies, wel dat we er een wijntje bij dronken. Allebei zijn we daarna heel erg ziek geworden. Het leek het meest op een soort tyfus. Pas later heb ik gehoord dat ik ongeveer vier dagen in een soort coma heb gelegen. Ze hadden me eigenlijk al opgegeven. Ik herinner me niets meer van die dagen.'

Politiek adviseur Van Lier moest twee dagen na dat etentje nog even op het hoofdkwartier van Spoor zijn en trof daar zijn baas. Spoor voelde zich helemaal niet goed. Hij klaagde over hevige hoofdpijn. De volgende dag werd de legercommandant geveld. Hij was dood. Sommigen hielden het op een hartaanval, anderen hadden het over embolie. De precieze doodsoorzaak zou nooit bekend worden, want vreemd genoeg is er nooit sectie gepleegd op Spoors lichaam. Helemaal verwonderd over Spoors plotselinge dood was zijn omgeving niet, want Spoor had psychisch zeer veel te verwerken gehad. Smulders: 'Hij sliep nog maar weinig en had soms, zo vertelde hij me, nachtmerries over wat hij altijd aanduidde met "die schoften in Den Haag".'

In eerste instantie sloot Smulders iedere mogelijkheid van vergiftiging uit. Wie kon deze populaire generaal nu naar het leven staan? Nationalistische Indonesiërs hadden er weinig belang bij, omdat de zaak als gevolg van de Van Roijen-Roemovereenkomst toch al gewonnen was.

Bij ons tweede gesprek kwam Smulders terug op zijn met stelligheid gedane bewering dat Spoor nooit had kunnen worden vergiftigd. Hij zei te hebben nagedacht over een toch betrekkelijk grote aantal mensen dat rond de mysterieuze moord op vaandrig Aernout plotseling waren overleden, en hij begon te twijfelen. 'Nee. Ik sluit het niet uit dat er een poging is gedaan om ons te vergiftigen. Ik ben er toen net doorgekomen, maar Spoor, wiens gezondheid door de psychische druk en hard werken ernstig was ondergraven, zou eraan kunnen zijn bezwaken' '

Westerling heb ik het in 1979 ook nog kunnen vragen. Voor hem stond het vast dat Spoor was vermoord. Toen Westerling in opdracht van Spoor de zaak-Aernout onderzocht, zou hijzelf alleen door goed op te letten zijn ontsnapt aan een mogelijk aanslag op zijn leven toen twee onbekende mannen hem op een avond onverwacht kwamen bezoeken. Andere betrokkenen, onder wie Spoors echtgenote en zijn lijfartsen, hebben nooit iets willen horen over vergiftiging. Spoor werd als legercommandant opgevolgd door generaal D.C. Buurman van Vreeden.

In de maanden voorafgaand aan zijn plotselinge dood maakte Spoor zich grote zorgen over het toenemende aantal excessen gepleegd door zijn eigen militairen. Regelmatig liet hij legerorders en waarschuwingen uitgaan, zoals deze op 24 maart 1949:

'Ondanks de door mij herhaaldelijk in woord en geschrift gegeven waarschuwingen en zeer pertinent gestelde opdrachten, dat elke militair van het Leger in Indonesië zich onder alle omstandigheden heeft te gedragen als een goed soldaat betaamt in zijn behandeling van gevangenen en in zijn optreden tegen verzetslieden, in zijn omgang met de bevolking en ten opzichte van de eigendommen van anderen, bereiken mij toch nog telkenmale vermeende klachten over door militairen gepleegde misdragingen.'

Nadat Spoor relativerend had opmerkt dat veel klachten slechts op 'geruchten' berustten en vaak met politieke bedoelingen wereldkundig waren gemaakt, spelde hij toch nog een keer de erecode uit, 'welke de soldaat siert':

'Behandel uw gevangenen streng, doch menselijk en rechtvaardig. Bezorg de bevolking geen overlast, waar dit kan worden vermeden. Ontzie andermans eigendommen te allen tijde, tenzij de gevechtsactie te dien aanzien onvermijdelijke maatregelen vereist. Speel nimmer eigen rechter, dat is niet uw zaak, noch uw bevoegdheid.'

Op 10 april leek Spoors geduld uitgeput en zond hij aan alle troepencommandanten op Java en Sumatra het volgende telegram:

'Ondanks mijn herhaalde aanschrijvingen en waarschuwingen bereiken mij nog steeds klachten over ernstige misdragingen van militairen bij operationele acties. (...) Dit moet

nu uit zijn en het zal - herhaal zal - uit zijn. Wanneer ondercommandanten en manschappen niet kunnen begrijpen dat wreedheden en verkrachtingen, diefstal en plundering een militair onwaardig zijn en in stede van bevrijding en bescherming wrok en haat bij de bevolking doen ontstaan, dan zal ik dit met disciplinaire middelen erin moeten stampen.' Vervolgens kondigde Spoor zeer strenge maatregelen aan tegen alle militairen die wandaden pleegden. In dit telegram vroeg Spoor ook een maandelijkse opgave van ernstige misdragingen en de genomen maatregelen daartegen.

Aan de oprechtheid van deze flinke en doortastende houding van de legercommandant valt te twijfelen gezien de wrange afloop van de moord op 116 Indonesische burgers bij Soekaboemi door Nederlandse militairen. Het 'incident' waar soldaat Jan L. hier boven gewag van maakte.

De belangrijkste oorzaak van het toenemende aantal gevallen van geweld tegen Indonesiërs had te maken met de veranderende aard van de oorlog. In het veld wist men vaak niets anders tegenover de guerrilla-tactiek van de vijand te stellen dan wat werd genoemd contra-terreur. Kampongs werden 'gestraft' met afbranden, gevangenen werden gefolterd om inlichtingen te krijgen, of ze werden 'op de vlucht' doodgeschoten. Lang niet al deze gevallen werden gemeld. Rapporten werden opzettelijk vervalst of verdraaid. Wat wel bekend was, werd in 1970 door de regering gepubliceerd in de Excessennota. Dit gebeurde naar aanleiding van de uitlating van J. Hueting in de pers, die betoogde dat zich tijdens de strijd met de Republiek veel meer excessen (oorlogsmisdrijven dus) hadden voorgedaan dan over het algemeen werd aangenomen.

De opsomming in de Excessennota was, daar zijn alle deskundigen het over eens, slechts een fractie van wat zich in werkelijkheid aan ontsporingen van geweld heeft voorgedaan.

Wat werd exces beschouwd? Een tipje van de sluier werd opgelicht door een brief afkomstig van mr. J. Albarda, auditeur-militair Koninklijke Landmacht (KL) te Medan (Sumatra). Die brief was gericht aan Albarda's chef te Djakarta. Het betrof een aanvulling op de maandelijkse opgave van excesszaken van Sumatra aan de centrale krijgsraad te Batavia, waarmee Spoor eerder dat jaar een begin had gemaakt. Het opmaken van maandelijkse excessrapporten hield verband met het toenemende aantal vragen van parlementsleden over oorlogsmisdaden onder Nederlandse militairen in Indonesië. De minister had als tegemoetkoming aan de vragenstellers ook toegezegd een commissie van drie juristen naar Indonesië te sturen voor nader onderzoek. Die vertrokken in het najaar van 1949.

Albarda had zijn eerste rapport al verzonden. Deze vervolgbrief was gedateerd 8 december 1949. Enige relevante passages:

'Onder exces-zaken begrijp ik alle gevallen, waarin Nederlandse militairen bij de uitoefening van hun oorlogstaak de regels van het oorlogsrecht of de normen der humaniteit schenden. Hieronder valt dus niet vermogensdelicten, tegen inheemsen

gepleegd (diefstal, verduistering, oplichting), en evenmin gewelddadig optreden tegen inheemsen niet in verband met de oorlogstaak (mishandeling, bedreiging, huisvredebreuk, verkrachting). Wat betreft het misdrijf van plundering zou men kunnen twijfelen. Het aantal plunderzaken is echter zo groot, dat ik opgave om redenen van doelmatigheid achterwege heb gelaten. Bovendien twijfelt niemand - voor zover mij bekend - aan de diligentie ten deze van de Krijgsraad te velde.'

Toch bevredigde het mr. Albarda niet dat men in Batavia over dit soort excessen blijkbaar niets wilde horen. Vermoedelijk om de uit Nederland gestuurde commissie van drie niet wijzer te maken dan wenselijk werd geacht. Mr. Albarda vervolgde zijn brief als volgt:

'Omdat de hierboven opgesomde zaken, welke dus niet zouden vallen onder de eigenlijke excessen, niettemin illustratief zijn voor het standpunt van de krijgsraad ten aanzien van misdrijvingen tegenover inheemse burgers, heb ik enige sprekende voorbeelden toch opgenomen in mijn opgave.' Mr. Albarda noemde in zijn brief vervolgens een aantal gevallen met naam en toenaam, maar ik zal hier, om herkenbaarheid te voorkomen, me beperken tot initialen.

'Van E: betreft een sergeant, die als belangstellend toeschouwer een handje meehielp, toen een aantal Chinezen een Indonesiër (terrorist uit de bersiap-periode?) dood sloegen;

V/L: een gevangene werd op de bekende wijze door K.N.I.L. militairen van de I.V.G. [Inlichtingen en Verhoorgroep] "verhoord", waarbij deze twee K.L.-ers, die niets met de I.V.G. hadden uit te staan, uit tijdverdrijf meededen; de man ging dood;

Pajacombo-zaak [bedoeld wordt: Pajakoemboeh]: Volgens geruchten zou een groot aantal Indonesiërs (over de 100?) door militairen van 4 R.S. [4de Regiment Stoottroepen] op één dag zijn afgemaakt. Indien het gebied, waar een en ander zou hebben plaats gevonden, niet reeds was ontruimd, zou deze zaak zeker in aanmerking komen voor nader onderzoek. Het is mij bekend, dat er op grote schaal in deze zaak is geknoeid. De hoofdgetuige (een Indiër) is door twee officieren van 4 R.S. "apart genomen" en wil niets meer zeggen. De M.P. [Militaire Politie] kreeg opdracht een waterdicht proces-verbaal te maken en alleen die getuigen te horen, die konden verklaren er niets van te weten. De Verwijzingsofficier te Padang beklagde zich tegenover mij, dat de M.P. deze opdracht zo letterlijk had uitgevoerd, dat de opzet van het proces-verbaal veel te doorzichtig was geworden! Het resultaat was uiteraard *sépôt gb* [geen bewijs]... Hoewel ik geloof, dat de geruchten deze zaak buiten proporties hebben opgeblazen, lijkt mij het geheel nogal bedenkelijk. In ieder geval niets voor een commissie, die maar een paar weken in Indonesië blijft...'

De Excessennota, noch de auteurs van het boek *Ontsporing van Geweld*, J. van Doorn en W. Hendrix, maken vreemd genoeg melding van deze Pajakoemboeh-zaak.

Een zelden gestelde vraag is: hoe zat het met mogelijke excessen aan Indonesische kant? Had het Indonesische leger (TNI) krijgsraden te velde? Generaal Nasoetion

schreef daar een hoofdstukje over in zijn boek Grondbeginselen van de Guerrillaoorlog. In de eerste jaren werd militair recht waar mogelijk gesproken door civiele rechtbanken, of sprak de plaatselijke commandant recht. Dat functioneerde volgens Nasoetion verre van bevredigend: 'De Eerste Nederlandse Agressie bewees dat de regels die we toen hadden ingesteld absoluut niet konden worden toegepast. Zo ontstond er een vacuüm, waarbij de mensen het recht in eigen hand namen, waarbij hun eigen belang prevaleerde. Talrijk waren de onregelmatigheden en rechtelijke dwalingen die voorkwamen. Veel lagere commandanten handelden op eigen gezag zonder enige controle van boven. Het werd moeilijk om verschil te maken tussen moord en een executie op grond van een ter dood veroordeling, tussen ontvoering en arrestatie en tussen een roofoverval en inbeslagname.(...) De Madioen-affaire bewees andermaal, dat duizenden mensen [volgens sommige bronnen waren dat er 35.000] die waren aangehouden niet behoorlijk konden worden berecht, omdat er nog steeds geen militair-juridische richtlijnen waren.' Pas in mei 1949 kwam er een noodreglement voor de militaire rechtspraak tot stand bestaande uit drieëndertig artikelen.

Ik vroeg aan mijn vriend Soehendro, die commandant is geweest bij het Studentenleger, hoe er in zijn eenheid recht werd gesproken. 'We hadden inderdaad geen rechtbanken. Maar ik probeerde zo eerlijk mogelijk toch recht te spreken en tot een vonnis te komen. Ik heb in die tijd één keer iemand ter dood veroordeeld en laten executeren wegens spionage voor de Nederlanders.

Excessen gepleegd door onze strijders jegens de bevolking werden zo ver mij bekend zelden of nooit bestraft. Dat hoorde bij de bevrijdingsoorlog. Zeker in de guerrilla werd met mensen die onze strijd niet steunden korte metten gemaakt.'

Hoe groot het aantal Indonesische slachtoffers is geweest dat door eigen vrijheidsstrijders is gedood, is heel moeilijk te zeggen. Ik heb schattingen gehoord die varieerden tussen 100.000 en één miljoen. We zullen het nooit weten.

Wel staat vast dat de Indonesische vrijheidsstrijd geleidelijk aan, zeker van 1948 af, hier en daar het karakter begon te krijgen van een burgeroorlog. Eerst het bloedige neerslaan van de communistische opstand. Daarna is in 1949, vooral in West-Java, door Indonesische guerrillastrijders, die vierkant achter de Republikeinse leiders stonden, massaal jacht gemaakt op aanhangers van de deelstaat Pasoendan. De oprichting van deelstaten werd door de Republikeinse leiders gezien als een poging van de Nederlanders om een soort contra-revolutie te organiseren en om zo de motor van de revolutie, die zich in Midden-Java (Djogja) bevond, te isoleren en te vernietigen.

Volgens ex-kapitein Westerling, die na zijn ontslag uit de militaire dienst op verzoek van de deelstaatregering Pasoendan een eigen legertje oprichtte, bijgenaamd het Leger van de Rechtvaardige Vorst (in het Indonesisch afgekort tot Apra), moeten er in 1949 in die broederstrijd minstens een miljoen Indonesiërs zijn omgekomen. Hij zei die schatting te baseren op 'informatie die ik van alle kanten binnen kreeg'.

Westerling nam het de Nederlandse regering kwalijk wel overal deelstaten te stichten, maar ze niet de middelen te verschaffen zichzelf te verdedigen. Dat vond hij misdadig. Daarom ging hij in op het verzoek van Pasoendan een eigen legertje op te zetten. Omdat uitgerekend Westerling, de man die in Zuid-Celebes volgens de Republikeinse propaganda '40.000 mensen had vermoord', daarmee belast was, werd de Republikeinse haat tegen de Federalisten van Pasoendan alleen maar feller.

Die onderlinge strijd nam na het van kracht worden van een algemene wapenstilstand tussen Nederlandse en Indonesische troepen op 9 augustus 1949 eerder toe dan af. In 1950 noemde president Soekarno de vele slachtoffers die door mede-Indonesiërs onder de bevolking waren gevallen 'zwarte bladzijden in de strijd voor onze onafhankelijkheid'.

De Indonesische kwestie was in april 1949 via de doorbraak, die Van Roijen in zijn besprekingen met Roem had geforceerd, in beginsel opgelost. Die overeenkomst was tot stand gekomen onder grote internationale druk van onder meer de Verenigde Staten en de Verenigde Naties. Nu, zo vond de regering in Den Haag, was het ijd dat Nederland na de gewraakte Tweede Politie Actie zijn geschonden blazen zou zuiveren. Vooral in Amerika. In juni 1949 besloot Den Haag vijftien vooraanstaande Amerikaanse journalisten uit te nodigen een paar weken in Indonesië rond te reizen om met eigen ogen te zien hoe Nederland Indonesië naar de onafhankelijkheid leidde. Ze konden gaan en staan waar ze wilden. Hun vliegtuig stortte op de terugreis neer in India. Alle passagiers waren dood. Twee leden van de persdelegatie reisden via een andere route naar huis.

Eén van hen was William R. Mathews van The Arizona Daily Star. Hij publiceerde als eerbetoon aan de verongelukte collega's alle artikelen en radiopraatjes die intussen waren verschenen en uitgezonden. Veel wat dieper gravende analyses zouden nog volgen. Sommigen hadden nog helemaal niets geschreven.

De kranteverslagen verzameld door Mathews in Indonesia Report reflecteerden een begripvolle houding voor het Nederlandse beleid. Ook was er bij velen kritiek op de Amerikaanse regering. Zij vonden dat Washington te grote druk had uitgeoefend op Nederland om Indonesië onafhankelijkheid te geven, terwijl het daar nog nauwelijks aan toe was. Verschillende journalisten wezen erop dat de rapporten van Amerikaanse en Australische waarnemers van de Verenigde Naties te velde door hun chefs in Batavia werden verdraaid in het nadeel van Nederland en het voordeel van Indonesië en dan pas werden doorgestuurd naar New York en Washington.

Een andere kwestie die in alle verslagen een dominerende rol speelde was het 'communistisch gevaar'. In een land, dat nog zo moeilijk op eigen benen kon staan, vreesden de Amerikaanse journalisten, kon Moskou makkelijk infiltreren. Ze wezen in dit verband ook op de communistische guerrillastrijd in China, Malakka en de Filippijnen. Dat de Republikeinse regering in 1948 nog met succes een

communistiche opstand had neergeslagen maakte weinig indruk op de Amerikanen. Lt.-generaal D.C. Buurman van Vreeden, de opvolger van Spoor, gooide nog even flink wat olie op het vuur door op een persconferentie de beschuldigende vinger uit te steken naar 'op grote schaal opererende communistische benden'. Deze benden stichtten chaos, betoogde hij, en saboteerden een vreedzame oplossing van het conflict. De generaal schatte het aantal communistische bendeleden op minstens 10.000. Zij zouden het volgens hem vooral gemunt hebben op de eigen bevolking.

The New York Times citeerde Buurman van Vreede: 'Er zijn bij voorbeeld bemoedigende symptomen van groeiende zorg en aversie in Moslim-kringen ten aanzien van deze communistische dreiging.' De waarheid was anders. De communistische dreiging was, in ieder geval voorlopig, de kop in gedrukt. Een veel grotere zorg veroorzaakten de strijdgroepen van de Daroel Islam, een fundamentalistische islamitische beweging, die door middel van terreur tegen de bevolking gewapenderhand van Indonesië een islamitische staat wilde maken.

Eerder had het officiële Nederlandse Voorlichtingsbureau in New York een boekje laten verschijnen met voor Nederland gunstige artikelen uit de Amerikaanse pers onder de titel: Holland Was Right. Op de eerste pagina geen Amerikaan, maar de Britse ex-oorlogsheld en ex-premier Winston Churchill met een citaat uit een speech die hij in Londen had gehouden op 3 februari 1949: 'Vandaag volgt Nederland een doelbewust streven om ware vooruitgang te verzekeren en Indonesië te redden uit de handen van een doppelkoppig monster: anarchie en communisme'. De toenmalige Britse Labour-regering was heel wat kritischer ten aanzien van het Nederlandse Indonesië-beleid.

Aan een uitgebreide opsomming van zorgvuldig uitgekozen artikelen uit de overigens voornamelijk provinciale conservatieve Amerikaanse pers, ging nog bij wijze van voorwoord een zelfgemaakte 'dialog' vooraf tussen een denkbeeldige John en Jack:

John: Ik heb me laten vertellen dat Indonesië belangrijk is voor de Verenigde Staten vanwege zijn militaire positie en vanwege zijn produkten.

Jack: Dat is zeker waar.

John: Wordt Indonesië binnenkort vrij?

Jack: Ja. Dat is een kwestie van maanden.

John: Zonder voorwaarden?

Jack: Nee, geen enkele.

John: Maar waarom zijn de Nederlanders de laatste tijd in de pers en de radio dan zo aangevallen?

Jack: Veel mensen kennen de juiste feiten niet, of zijn niet in staat achter de slogans te kijken. Besef ook dat alle communisten tegen de Nederlanders zijn en dat de Nederlanders een goede reputatie hebben.

John: Zijn er veel Amerikaanse journalisten die denken dat de Nederlanders met een goede zaak bezig zijn?

Jack: Zeer veel.

John: Ik zou wel eens willen lezen wat ze te zeggen hebben.

Jack: Goed - Hier heb je een aantal voorbeelden - Kijk wie ze geschreven heeft - Lees wat ze te zeggen hebben - vergelijk het met alles wat je eerder gehoord en gelezen hebt - vel dan een oordeel.

Na de wapenstilstand, de terugtrekking van de Nederlandse troepen uit Republikeins gebied en de glorieuze terugkeer van de Republikeinse leiders in Djogjakarta, trokken al vrij veel jonge Indonesiërs hun uniform uit en keerden terug naar de schoolbanken. Zo meldden zich met ingang van het nieuwe schooljaar een groot aantal Indonesische leerlingen aan op de Nederlandstalige HBS in Semarang. Mijn tante was er lerares.

De Indonesische leerlingen die al op school zaten werden door de nieuwkomers als 'verraders' beschouwd, omdat zij niet aan de revolutionaire strijd hadden deelgenomen. 'Die nieuwe leerlingen', vertelde mijn tante, 'liepen vaak nog gewapend rond en intimideerden soms ook leraren. Op een gegeven moment liep de zaak zo uit de hand - het leek wel op een oorlogssituatie - dat de directeur besloot de politie te bellen. De man kreeg een pistool tegen zijn hoofd en besloot de telefoon maar neer te leggen. Ook hebben zij, met succes, gewapenderhand voldoende geëist voor examens. Dat gedoe heeft me nooit angst ingeboezemd. Ik had in Nederland tijdens de oorlog al zo veel meegemaakt. In Semarang was het voor mij een veel groter probleem, dat veel van deze leerlingen nauwelijks Nederlands spraken. Dus soms werkte ik gewoon met een tolk. Dat ging best. Na de soevereiniteitsoverdracht kwam er een Indonesische directeur. Het was een heel vriendelijke man. Ik had geen enkele moeite om onder hem te werken.'

Na 9 augustus, de dag van de wapenstilstand, werd toegestaan dat overal de rood-witte vlag werd uitgestoken. Ook mocht de vierde verjaardag van de uitroeping van de Republiek op 17 augustus 1949 zonder enige belemmering worden gevierd. Ik was daar nog niet helemaal op voorbereid. Vlakbij de plaats waar wij toen woonden in Meester Cornelis was een kleine, wat morsige bioscoop, waar voornamelijk cowboyfilms werden gedraaid. Mijn vriendjes en ik kwamen er regelmatig. Op die 17de augustus wilden we ook naar de bioscoop, maar vonden een volle zaal met uitgelaten Indonesiërs, toespraken en rood-witte vlaggen. We werden nauwelijks opgemerkt, maar ik schrok en realiseerde me voor het eerst dat het voor ons in Indonesië nu echt voorgoed voorbij was. Er heerste bij mij nog wel een beetje de naïeve hoop dat de Ronde Tafel Conferentie misschien zou mislukken en de overdracht van de macht zou worden uitgesteld.

Die afsluitende conferentie, kortweg de RTC genoemd, begon op 23 augustus in Den Haag. Van Indonesische kant waren er twee delegaties, die van de Republiek onder leiding van vice-president Hatta en die van de deelstaten, geleid door Sultan Hamid II van Pontianak (West-Borneo). De Nederlandse delegatie stond onder voorzitterschap van Van Roijen. Op economisch gebied was men het vrij snel eens. Het Nederlands bedrijfsleven kon zijn zaken in een onafhankelijk Indonesië gewoon voortzetten.

Op financieel gebied hadden de Indonesische delegaties een heel wat groter brok te slikken: zij namen een overheidsschuld van zes miljard gulden over. Dat was exclusief de twee miljard gulden, die het Nederlandse militaire optreden had gekost. Premier Drees vond dat Indonesië daar ook voor maar voor moest opdraaien. De Indonesiërs weigerden echter pertinent een oorlog te betalen die tegen henzelf was gericht. Wel nam Indonesië de verplichting over om de achterstallige soldij van KNIL-personeel over de jaren dat het in Japanse krijgsgevangenschap had gezeten - later bekend geworden onder de naam back-pay -, te betalen

De RTC was al bijna twee maanden aan de gang - vóór 1 november wilde men de conferentie beëindigen - toen men het nog over twee belangrijke zaken eens moest worden: de positie van de minderheden en de status van Nieuw-Guinea. Er was sprake van twee soorten minderheden: de regionale, zoals de Ambonezen, Timorezen en de Menadonezen en de etnische minderheden, zoals de Indo-Europeanen, de Chinezen en de Arabieren.

Wat betreft de wensen van regionale minderheden werd vastgesteld dat zij, indien zij dat nadrukkelijk wensten, een aparte status konden krijgen binnen de Verenigde Staten van Indonesië. Daartoe moest dan eerst een volksstemming worden gehouden. Het initiatief voor zo'n aparte status mocht die regio niet zelf nemen, maar moest uitgaan van de Indonesische regering, of van de Verenigde Naties, die toezicht hield op zo'n volksstemming. Dit ging de vertegenwoordigers van die gebieden op de RTC niet ver genoeg. Zij bleven, tevergeefs overigens, pleiten voor de mogelijkheid van een aparte status, die gelijk zou zijn aan die van Suriname of de Antillen binnen het Koninkrijk der Nederlanden. Dit kon Indonesië niet accepteren, want dat zou neerkomen op afscheiding.

De delegatie van de Nederlandse minderheid in Indonesië op de conferentie, voor het grootste deel Indo-Europeanen, had niet meer dan een adviserende rol. In die zin dat ze gehoord moest worden. Zes van de zeven leden van deze delegatie, onder wie twee vertegenwoordigers van het Indo-Europees Verbond (IEV), pleitten ervoor dat Indische Nederlanders, voor wie dit psychologisch nog niet mogelijk was, voorlopig geen Indonesisch staatsburger hoefden te worden. In deze delegatie zat één vertegenwoordiger, de in Batavia werkzame douane-ambtenaar Paul J. Snel, die onvoorwaardelijk achter de Republiek stond en niets wilde horen over een aparte positie van Nederlanders. Ze moesten gewoon volledig gelijkberechtigde Indonesiërs worden, vond hij.

Omdat Snel zo'n bijzondere plaats innam op de RTC besloot het dagblad Het Parool een portretje van hem te schrijven. 'U kunt in één der suites van Hotel des Indes een slanke, donkere jongeman aantreffen, de heer P.J. Snel, die U kan vertellen, dat hij in het jaar 1936 op de schoolbanken zat van de eerste Christelijke HBS aan de Populierstraat in Den Haag. Zijn secretaris had hem gewaarschuwd, dat wij er waren en daar kwam hij - een immigratieofficier in uniform met de epauletten met de kroon en de leeuwen. Deze 32-jarige ambtenaar in Nederlands-Indische dienst, wiens portret wij hier even wilden tekenen, werd in Bandoeng geboren, maar kwam op zijn 15de jaar al naar Nederland. Hij begon in 1937 in Rotterdam zijn economiestudie, die door de oorlog - hij zou in juni 1940 zijn candidaatsexamen doen - werd afgebroken'.

Vervolgens liet Het Parool Snel zelf aan het woord. Over de door hem opgerichte Indisch Nederlandse Partij (INP) zei hij: 'Wij stellen ons op op basis van het bestaan van een nieuwe nationale Indonesische staat. Als gevolg daarvan willen wij ons onmiddellijk, dus op hetzelfde ogenblik, tot Indonesisch burger verklaren. Wij doen dit zonder enige reserve, zonder overgangstermijn, of garantie van Nederlandse zijde. En wij doen dit, omdat wij menen niet minder rechten op dit burgerschap te hebben dan de Indonesiërs'.

Snel bekende zonder moeite dat zijn INP niet meer dan honderd leden had. Kennelijk pas het begin, want Paul Snel wordt zes jaar later gekozen in het Indonesische parlement.

Snel was in 1949 al een fervent tegenstander van het achterhouden van Nieuw-Guinea bij de overdracht. Hij zat daarmee op dezelfde lijn als de twee Indonesische delegaties. Nederland wilde om een aantal redenen dat Nieuw-Guinea in ieder geval voorlopig onder Nederlands gezag bleef. De reden die op de RTC naar voren werd gebracht was dat de bewoners van dat gebied, de Papoea's, in hun ontwikkeling nog zo ver achter lagen bij de rest van de bevolking van de Indonesische Archipel. Achter de schermen speelde mee dat Nieuw-Guinea kon dienen als een soort nieuw te ontginnen land voor de tienduizenden Indische Nederlanders, die Indonesië zouden willen verlaten en die men liever niet in het toch al door overbevolking en woningnood geteisterde Nederland had. Verder dreigde de Christelijk Historische Unie, met negen zetels in de Tweede Kamer, massaal tegen de souvereiniteit te stemmen als Nieuwe-Guinea ook werd overgedragen. Het dreigement was ernstig, omdat het toch al moeilijk genoeg zou worden om zowel in de Eerste als in Tweede Kamer een noodzakelijke tweederde meerderheid te krijgen.

Uiteindelijk, het was de nacht van 30 op 31 oktober, stemden alle delegaties in met het voorstel van de bij de conferentie aanwezige VN-delegatie om over de toekomstige status van Nieuw-Guinea later, maar binnen een jaar, te beslissen. In de haast om over alle punten vóór 1 november overeenstemming te bereiken vergat men af te spreken welke procedure zou worden gevolgd voor het geval Nederland en Indonesië het over deze kwestie niet binnen een jaar eens zouden kunnen worden.

Kleine omissie met grote gevolgen.

De Staten-Generaal moest nu stemmen over het wetsontwerp waarin de overeengekomen RTC-resultaten waren opgenomen. In de Tweede Kamer, die toen nog uit honderd leden bestond, werd met 71 stemmen vóór de vereiste tweederde meerderheid nog vrij gemakkelijk gehaald, dankzij vier van de negen CHU-leden die vóór stemden, omdat Nieuw-Guinea niet mede werd overgedragen. In de Eerste Kamer (toen nog 50 leden) ging het maar net goed: 34 stemmen vóór, 15 tegen en één lid afwezig.

In Indonesië keurde het voorlopige Indonesische parlement de RTC-overeenkomst goed met 226 stemmen vóór, 62 tegen en 31 onthoudingen. Opvallend was dat ongeveer honderd leden waren weggebleven. Er kwam een zakenkabinet, waar elf van de vijftien ministers tot het Republikeinse kamp behoorden. Dat betekende een dreigend vooruitzicht voor het voortbestaan van de deelstaten.

Vergelijken we de RTC-accorden met die van Lingardjati twee jaar eerder, dan blijkt dat de Republiek heel wat meer water in de wijn had moeten doen. Hun leiders gingen nu akkoord met het achterhouden van Nieuw-Guinea, met onafhankelijkheid binnen een Nederlands-Indonesische Unie en met de overname van een staatsschuld van zes miljard gulden, die een enorme molensteen betekende om de nek van de door de strijd ernstig verarmde Republiek. Ook kon het Nederlandse bedrijfsleven zijn activiteiten ongehinderd voortzetten en aanvaardden de Indonesiërs de federale vorm van de nieuwe staat: de Verenigde Staten van Indonesië, in het Indonesisch, Republik Indonesia Serikat (RIS).

De Republikeinse leiders waren met al die voorwaarden akkoord gegaan, omdat zij verdere gewapende strijd voor een gunstiger overeenkomst nutteloos achtten nu de zo zwaar bevochten onafhankelijkheid voor de deur stond. Van Nederlandse zijde vormden de RTC-accorden een minimumpakket om in de Staten Generaal de benodigde tweederde meerderheid te kunnen behalen.

Welke garanties en mogelijke sancties waren in de RTC-overeenkomst ingebouwd, opdat beide partijen zich aan de accorden zouden houden? Ze waren er niet. Binnen een jaar waren de deelstaten opgerold; binnen zes jaar was de Unie opgezegd en voelde Soekarno zich niet meer gebonden aan de RTC-accorden. Binnen acht jaar was het Nederlandse bedrijfsleven genationaliseerd en hadden de meeste (Indo-)Europeanen, die geopteerd hadden voor het Indonesische staatsburgerschap, teleurgesteld als 'spijtoptanten' het land verlaten. Negentien jaar na de soevereiniteitsoverdracht behoorde Nieuw-Guinea tot de Indonesische Republiek.

Het conflict rond Nieuw-Guinea was de belangrijkste oorzaak voor de steeds verder verslechterende betrekkingen tussen beide landen. Met als dieptepunt de volledige verbreking van alle diplomatieke betrekkingen.

Die dramatische ontwikkelingen heeft ons gezin niet meer in Indonesië beleefd. Aan

alle mensen die voor de Centrale Militaire Inlichtingendienst hadden gewerkt werd dringend aangeraden om vóór de soevereiniteitsoverdracht, die gepland was op 27 december, het land te verlaten. Deze inlichtingendienst, in het bijzonder de afdeling die veel Indonesische gevangenen verhoren had afgenomen, had een slechte reputatie. Men verwachtte mogelijk represailles tegen deze mensen, zodra de Indonesiërs metterdaad het bestuur hadden overgenomen.

Mijn vader, die als cryptoloog bij de dienst nimmer een Indonesiër een haar had gekrenkt, leek het niettemin heel verstandig zich aan dit advies te houden. Op 26 december, één dag voor de soevereiniteitsoverdracht, vertrok ons gezin per vliegtuig naar Nederland. Op die zelfde dag verliet het Nederlandse motorschip Tjisadane Batavia - de laatste dag dat die stad zo zou heten - met enige honderden veroordeelde Japanse oorlogsmisdadigers aan boord. In verband met de overdracht van de soevereiniteit aan Indonesië had de Nederlandse overheid in overleg met de Amerikaanse bezettingsautoriteiten in Japan besloten dat zij de rest van hun straf in eigen land zouden moeten uitzitten.

We wisten dat in Nederland niet gemakkelijk zou worden. Voor mij niet, maar voor veel Indo-Europeanen, voor wie Nederland vaak een vreemd en soms vijandig land was, nog minder. Bovendien werden die zogeheten gerepatrieerden - van repatriëring was voor de meeste mensen geen sprake, want de meesten waren nooit eerder in 'patria' geweest - gesterkt in hun mening dat Soekarno een onbetrouwbare man was.

Hoofdstuk VII

We kwamen midden in de winter in Nederland aan. De kou beviel me absoluut niet. Een poging achter een stoel te leren schaatsen werd een drama. Ik kwam tot aan mijn botten verkleumd huilend thuis. Thuis was een pension in de Barentszstraat in Den Haag.

Na de kerstvakantie moesten we weer naar school. We gingen naar de HBS Beeklaan, waar ik tot mijn vreugde veel jongens en meisjes uit Indië aantrof. Wij trokken bijna vanzelfsprekend met elkaar op. Je voelde je verwant, of je hoorde 't aan het accent of het gebruik van Indische woorden. Dat wil niet zeggen dat we de autochtone 'Hollandse' schoolgenoten vijandig gezind waren. Net zo min als dat

omgekeerd het geval was, maar 'die Hollanders' moesten wel van onze Indische meisjes afblijven, anders werd het knokken. Overigens dachten 'die Hollanders' er net zo over wat betreft hun meisjes. Er is in die jaren veel geknokt, vooral in Den Haag. Natuurlijk waren die vechtpartijen in oorsprong raciaal bepaald, maar ik geloof dat niemand er 'gevaarlijke rassenrellen' in zag. Sterker nog, de betrokkenen kijken er dikwijls met enige nostalgie op terug.

De Hollandse wereld, was een vreemde, koude wereld, waar de meesten van ons zich niet erg thuis voelden. Geen van de Indische jongens droeg op school bij hockey of voetbal ketsschoenen, zoals wij in Indië gympjes plachtten te noemen, of kicks (voetbalschoenen). We liepen altijd op blote voeten, ook als het koud was. Een enkeling, zoals mijn vriend en straatgenoot Rudy Clarenbach, had een Hollands vriendinnetje. Die hoorde dan ook bij 'ons'.

Op de HBS volgden mijn Indische vrienden en ik de gebeurtenissen in Indonesië op de voet. Ik was nog maar drie weken op school toen het grote nieuws kwam dat Westerling een staatsgreep had gepleegd in Bandung. We vonden het geweldig. Westerling was ook in Indië al onze held. In onze naïveteit speculeerden wij als wilden dat de Indonesische onafhankelijkheid nu van de baan was en dat wij wel weer spoedig terug zouden kunnen gaan. Binnen een dag bleek de staatsgreep mislukt. Westerling wist, tot onze grote opluchting, uit handen te blijven van Soekarno en Indonesië ongeschonden te verlaten. Hij zat dan wel gevangen in Singapore, maar de Engelsen zouden hem nooit uitleveren aan Jakarta, daar waren wij van overtuigd.

De staatsgreep van Westerling, ook als die gelukt was, heeft nooit de bedoeling gehad om het Nederlandse gezag in Indonesië te herstellen. Wat hij wel voor ogen had was voorkomen dat Soekarno de federale staten, waaruit de Verenigde Staten van Indonesië was samengesteld, zou ontmantelen.

Westerling was er in 1949 al persoonlijk getuige van geweest hoe het Nationale Indonesische Leger (TNI) in West-Java de deelstaat Pasundan fel bestreed. Westerling vocht op verzoek van de regering van Pasundan met zijn eigen legertje, de APRA, om Pasundan te redden uit de centralistische handen van Soekarno en consorten. Hoewel Sundanezen geografisch gezien ook Javanen zijn, hebben zij een eigen taal en cultuur. Die onderlinge strijd heeft in 1949 tienduizenden, misschien wel honderdduizenden slachtoffers geëist. Om aan die burgeroorlog een einde te maken wilde Westerling via een goed voorbereide militaire actie, die tegelijkertijd in Bandung en Jakarta zou plaats vinden, een nieuwe Indonesische regering aan het bewind helpen, die garant stond voor handhaving van de federale structuur. Sultan Hamid II van Pontianak (op Borneo) zou in die nieuwe regering een belangrijke plaats innemen. De rol van de sultan was niet onmiddellijk bij de Indonesische autoriteiten bekend. Later toen men zijn betrokkenheid bij Westerlings mislukte coup wel bewezen achtte werd Hamid gearresteerd en tot tien jaar gevangenisstraf

veroordeeld.

In de periode dat Westerling ondergedoken zat hebben verschillende journalisten hem nog uitgebreid kunnen spreken. Ook de eerder genoemde correspondent van De Gelderlander, Henk van Maurik, was in de gelegenheid Westerling urenlang te interviewen. In een brief die hij me schreef na ons interview in 1979 meldde Van Maurik verbaasd te zijn geweest over `de politieke wartaal van een man, die een zo uitermate schrandere verschrikking tegenover de Republikeinse verschrikkingen van drie jaar eerder op Celebes had gezet.'

Wat betreft Westerlings optreden op Celebes maakte Van Maurik ook nog een kritische opmerking over diens dikwijls verkondigde standpunt, dat hij altijd strikt onderscheid maakte tussen Indonesische nationalist en misdadigers. 'Westerling zegt: "Het was in Zuid-Celebes geen tegenterreur". Om dat te kunnen volhouden moet terreur veel nader gepreciseerd worden dan als schrikbewind, een gezagsuitoefening waarbij vrees de doorslag geeft, onverschillig de doelstellingen en zelfs onverschillig de "degelijkheid" waarmee Westerling zich op inlichtingen baseerde. Zijn onderscheid tussen misdadigers en nationalist was in Zuid-Celebes niet houdbaar, of maar voor de helft.'

Westerling wist Indonesië met behulp van Nederlandse militairen te verlaten. Hij werd met een Nederlandse Catalina-vliegboot vanaf de baai van Jakarta overgebracht naar een plek voor de kust van Malakka. Daar vandaan moest hij het zelf maar zien te redden. Hij kreeg een rubberboot mee om de kust te bereiken. Maar volgens zijn eigen verslag was die rubberboot lek. Er was, zo vertelde hij me jaren later, opzet in het spel geweest om hem te laten verzuipen. 'Gelukkig', aldus Westerling, 'werd ik bijtijds opgemerkt door een vissersboot, die me op de kust heeft afgezet. Aan die man heb ik mijn leven te danken.' Kort daarna werd Westerling gearresteerd en opgesloten in de bekende Changi gevangenis in Singapore.

Waarom nam Nederland het risico de betrekkingen met Indonesië te beschadigen door Westerling het land uit te smokkelen? Het voornaamste motief was dat tijdens een mogelijk proces tegen Westerling in Indonesië allerlei zaken naar boven zouden komen waaruit kon blijken dat zijn optreden in Zuid-Celebes volledig werd gesanctioneerd door zijn meerderen. Natuurlijk bestond nog het 'gevaar' dat de Britten in Singapore (dat toen nog niet onafhankelijk was) zouden instemmen met het Indonesische verzoek tot uitlevering. Dat gebeurde niet. De Engelsen wilden Westerling overbrengen naar Engeland en vervolgens het land uitzetten naar Nederland. Op de vliegreis van Singapore naar Londen in augustus 1950 wist Westerling tijdens de tussenlanding in Cairo te ontsnappen. Hij reisde later door naar Brussel en arriveerde in 1952 in Nederland. Hij werd gearresteerd, maar na korte tijd weer vrijgelaten. De overheid durfde ook in Nederland geen proces tegen hem te beginnen.

In maart 1950 had een vertegenwoordiger van het Nederlandse Hoge Commissariaat (te vergelijken met een ambassade) in Jakarta een bezoek aan Yogyakarta gebracht. In dit bolwerk van de revolutie verbleven nog talloze Republikeinse voormannen. Alleen de echte topfiguren zaten nu in Jakarta in de centrale regering van de RIS. Het Hoge Commissariaat vond het van belang de stemming in Yogya te peilen na de affaire Westerling. In een geheim rapport schreef hij:

'Al wordt in de publiciteit momenteel aan het geval Westerling weinig aandacht besteed, toch blijkt deze affaire nog steeds de gemoederen in Djocja bezig te houden. Zij heeft verder een zeer ernstige terugslag gehad op de verhouding tot de Nederlanders. Door allen, zonder enige uitzondering, is mij verklaard, dat in de na de RTC groeiende toenadering tot Nederland, sinds het gebeurde in Bandung een kentering is gekomen en in haar tegendeel omgeslagen.'

De afgezant van het Hoge Commissariaat wisselde met zijn Republikeinse gesprekspartners ook van gedachten over de totstandkoming van de akkoorden van de RTC-overeenkomst:

'Het zou m.i. onjuist zijn het oog te sluiten voor het feit, dat velen de RTC-overeenkomst niet als een op basis van vrijwilligheid gemaakte afspraak zien, maar als de fixatie van een laatste rest koloniale verhouding, welk restant door omstandigheden moest worden geaccepteerd. Volgens Dewantoro (president van de Hoge Raad van Advies) hadden Nederland en Indonesië eerst helemaal los van elkaar moeten worden gemaakt, om daarna op nieuwe grondslagen en in nieuwe verhoudingen tot elkaar te komen.'

De actie van Westerling leidde ertoe dat Soekarno in versneld tempo de deelstaten ging opheffen om zijn innige wens van een Indonesische eenheidsstaat zo spoedig mogelijk te verwezenlijken. Hij en de andere Indonesische leiders hadden de door Van Mook uitgedachte federale structuur aanvaard als onderdeel van de Akkoorden van de RTC, maar van de Overeenkomst van Linggarjati af was duidelijk dat de Republiek, Yogya dus, daartegen was. Dat gold trouwens ook voor het hele idee van de Nederlands-Indonesische Unie.

De laatste grote deelstaat die moest worden opgeheven was Oost-Indonesië, waarvan Makassar de hoofdplaats was en waar de Molukken deel van uitmaakten. Tijdens de RTC was, ondermeer op aandringen van Ambonezen, gepleit voor een zelfstandige positie van bepaalde gebieden als een meerderheid van de bevolking dat wenste. Het had uiteindelijk een nogal vage en gecompliceerde tekst opgeleverd die één ding duidelijk maakte: van afscheiding kon nooit sprake zijn. Dat probeerde een aantal Molukse leiders wel voor elkaar te krijgen: op 25 april werd op Ambon de onafhankelijke Republiek der Zuid-Molukken (Republik Maluku Selatan - RMS) uitgeroepen. Het lag voor de hand dat de regering in Jakarta dit niet kon accepteren. In augustus en september 1950 maakten Javaanse troepen na een felle strijd een einde aan de RMS. Een kleine groep, onder leiding van mr. dr. Chris Soumokil, wist

zich nog tot eind van de jaren vijftig als guerrilla-eenheid op het eiland Ceram te handhaven. Toen werd ook Soumokil gevangen genomen en later in Jakarta geëxecuteerd.

De gebeurtenissen op Ambon trokken in Nederland grote aandacht. De RMS kreeg politieke steun vooral uit de hoek van de Anti-Revolutionaire Partij (ARP) en de VVD, partijen die grote bezwaren hadden gehad tegen de soevereiniteitsoverdracht. Ook het Comité Handhaving Rijkseenheid stond pal achter de RMS. Onder de meeste mensen die uit Indonesië naar Nederland waren gerepatriëerd was eveneens veel sympathie voor de RMS.

Wij, dat wil zeggen mijn Indische vrienden en ik, stonden vierkant achter de RMS. We bezochten bijeenkomsten of namen deel aan openbare manifestaties om onze solidariteit met de Ambonezen te tonen en we droegen allemaal een Ambon-speldje in de kleuren van de RMS-vlag: rood, wit, blauw, groen. Er werd een steungroep opgericht onder de veelzeggende naam Door de Eeuwen Trouw. De in meerderheid protestante KNIL-Ambonezen hadden hun populariteit te danken aan hun 'eeuwige trouw' aan het koloniaal bestuur. Ze stonden bekend als fervente aanhangers van het Nederlands koningshuis en behoorden tot de meest fanatieke vechters van het KNIL. Zij dienden als beroepssoldaten, vaak van vader op zoon, in speciale bataljons en hadden zich tijdens de strijd tegen de Republiek felle en soms meedogenloze soldaten getoond. Een opvallend hoog percentage Ambonezen diende bij het Korps Speciale Troepen, waar tot eind 1948 kapitein Westerling de commandant van was geweest.

Door de Eeuwen Trouw zamelde geld in voor de RMS. Ze verkocht RMS-speldjes en theelepeltjes met de woorden Ambon in Nood. In de lectuur die de stichting verspreidde kwam tot uiting wat voor geweldige en trouwe soldaten zij altijd waren geweest. Dus moest de RMS nu worden gesteund.

Er was een kleine maar vrij felle groep in Nederland die niets moest hebben van de RMS en nog minder van de steun die zij ondervond in conservatieve kringen. Deze groep van linkse-socialisten, waaruit later de PSP zou ontstaan, gaf een blad uit: De Vlam. Dit 'socialistisch weekblad voor vrijheid en cultuur' sprak openlijk over 'Ambonese muiters' en over 'een soldatenklik'. Ook bracht De Vlam de kwestie Nieuw-Guinea - dat het consequent bij zijn Indonesische naam Irian noemde - en de RMS-affaire met elkaar in verband. In het nummer van 21 oktober 1950 schreef De Vlam als slotsom van een paginagroot artikel onder de kop Ambon en Irian, toetssteen voor het vertrouwen:

'Irian en Ambon beide zijn een toetssteen voor de eerlijkheid en de oprechtheid, waarmee men de koloniale verhouding definitief wil liquideren. Zolang Nederland het niet kan opbrengen zonder rancune te staan tegenover de loop van de historie, zolang Nederland slechts moeilijkheden voor de Republiek weet op te stapelen, kan het vertrouwen niet groeien.

Hier ligt het. Niet alleen wij, de historie zal oordelen over het besef en het formaat van hen, die in deze tijd voor het Nederlandse volk tot leiding zijn geroepen'

Op de achterpagina van hetzelfde nummer van De Vlam stond een fel gestelde oproep om geld te storten ten behoeve van een actie gericht tegen de mensen die de RMS steunden. De tekst begon zo:

'U Wordt Misleid !

Volk van Nederland

De stichting "Door de Eeuwen Trouw", een groep Nederlanders, waarvan de meesten zich nog kortgeleden verzetten tegen elk rechtmatig Indonesisch vrijheidsstreven, personen, die enkele jaren geleden nog juichten bij het bericht dat Nederlandse kanonnen in Indonesië met schieten waren begonnen, personen, die onlangs nog scholden op de Veiligheidsraad en voorstelden zijn besluiten te negeren toen Nederland tot de orde werd geroepen, wagen het thans te spreken over het recht op vrijheid van een bepaalde groep Indonesiërs, werpen zich op als voorstanders van vreedzaam overleg en roepen Uw hulp in om "de stem van Ambon" in de Veiligheidsraad te laten horen.

Geloof de vossen niet die thans de passie preken.

Geloof de vredesengelen niet die gister zelf nog schoten!'

Onder de 56 ondertekenaars van de oproep bevonden zich ondermeer de schrijver Jef Last, de arts H. Musaph, hoofdredacteur H.M.van Randwijk van Vrij Nederland, de toen nog niet zo beroemde schrijver Gerard Cornelis van het Reve, prof. dr J. Romein en zijn vrouw A. Romein-Verschoor en prof. dr. W.F. Wertheim.

De uitroeping van de RMS viel midden in de moeizame periode dat in Indonesië het KNIL moest worden ontbonden. Het ging om 65.000 man, onder wie 20.000 Europeanen en Indo-Europeanen. De rest, 45.000 man, waren Indonesiërs, onder wie een groot aantal Javanen, Menadonezen, Timorezen en Ambonezen. Overeengekomen was dat op 26 juli 1950 het KNIL officieel zou worden opgeheven. Gehoopt werd dat voor die tijd het overgrote deel van de KNIL-mensen hun keuze had bepaald. De Europeanen konden kiezen tussen demobilisatie in Nederland of Indonesië, overstappen naar het Indonesische leger, of naar de Koninklijke Landmacht. Het overgrote deel koos voor het laatste. Van de inheemse troepen die in het KNIL hadden gediend ging een ruime meerderheid over naar het nationale Indonesische leger (TNI). Ruim 40 % trok het uniform uit en zocht een baan in de burgersamenleving. Er bleef nog een groep van ongeveer 3.500 Ambonezen over, die de eis hadden gesteld op de Molukken te willen demobiliseren. Dat stonden de Indonesische autoriteiten niet toe, omdat daar gevochten werd tussen RMS-aan-

hangers en de TNI. Daar bevonden zich al 1.200 Ambonese KNIL-militairen, die aan de strijd deelnamen.

Onder grote druk besloot de Nederlandse regering eind 1950 dat deze mensen met hun gezinnen, samen ongeveer 12.500 personen, tijdelijk naar Nederland konden komen. Zij werden, omdat het KNIL in juli 1950 officieel was opgeheven, als een soort noodmaatregel tijdelijk opgenomen in de Koninklijke Landmacht. Dat kon eigenlijk niet, omdat zij bij de soevereiniteitsoverdracht automatisch Indonesisch staatsburger waren geworden. Deze anti-Indonesische groep, die bang was voor represailles van Indonesische kant als zij op Java zouden blijven, vormde minder dan de helft van de totaal 8.000 Ambonese militairen die in het KNIL hadden gediend. De meesten waren of in Indonesië gedemobiliseerd of overgegaan naar de TNI. Daar kregen zij hogere rangen, die zij in het KNIL nooit zouden hebben kunnen bereiken. Sommigen zijn in de loop der jaren opgeklommen tot officier en een enkele tot generaal. Er zijn zelfs Ambonese militairen geweest, die als RMS-soldaat tegen de TNI hadden gevochten en later, na een periode van 'heropvoeding', zijn opgenomen in diezelfde TNI.

Een Nederlandse officier die bij de Groene Baretten van Westerling had gediend is begin 1950 op Indonesisch verzoek overgegaan naar de TNI om daar een serieus begin te maken met de opleiding van Indonesische Speciale Troepen. Kaptein Visser werd nu Majoor Idjon Djambi. Visser nam nog een stel ex-KNIL Groene Baretten mee. Westerling heeft me verteld dat deze mensen en degenen die zij hadden opgeleid regelmatig bij hem in Nederland op bezoek kwamen als een soort eerbetoon aan de grondlegger van de Groene Baretten.

Majoor Djambi was in die tijd - begin jaren '50 - ook verantwoordelijk voor bepaalde aspecten van de veiligheid. Hij moest attent zijn op Nederlanders die zich in de ogen van de Indonesische regering te koloniaal bleven gedragen. Eén van zijn onderschikten, die zich ook met de screening van Nederlanders bezig hield en mensen voordroeg om te worden uitgewezen, was TNI luitenant J. Poncke Princen. Vijfenvertig jaar later wist Princen mij nog precies te vertellen dat er toen 167 Hollanders werden uitgewezen. Onder de mensen die Princens bloed wel kunnen drinken behoren dus niet alleen ex-militairen, maar ook deze op zijn voorspraak uitgewezen Nederlanders.

Tot hun grote verontwaardiging werden de Ambonezen die naar Nederland kwamen bij aankomst tegen hun zin gedemobiliseerd. Als ze dan echt niet terug konden naar Indonesië (en het liefst nog naar de RMS), was het dan niet mogelijk dat zij definitief zouden worden opgenomen in de Koninklijke Landmacht? Het werd geweigerd. Vele en lange processen tegen de Staat om die demobilisatie ongedaan te maken en hen in hun militaire status te herstellen hebben niet mogen baten.

Vanaf eind 1949, maar het begon al eerder, keerden Nederlandse militairen massaal terug naar Nederland. Sommigen hadden meer dan drie jaar in Indonesië gediend.

Om hen bij te staan bij hun herintegratie in de samenleving was er in iedere provincie een demobilisatieraad ingesteld. De provincie Friesland bijvoorbeeld verstreekte een voorlichtingsboekje. Op het omslag staat een teruggekeerde militair afgebeeld zittend in een gemakkelijke stoel, kopje thee in de hand en moeder, in klederdracht, staat lachend klaar met de theepot om hem nog eens bij te schenken. Het boekje geeft een overzicht van de manier waarop tot 1 juli 1949 1133 Friese dienstplichtigen uit Indonesië in de maatschappij zijn teruggekeerd. Ruim 40 % kon zo weer aan het werk en de overige bijna 60 % werd door de Sociale Dienst verder geholpen. Allen waren in het bezit gesteld van een militaire voorrangkaart. Op 1 juli '49 stonden nog maar 53 van de 1133 afgezwaaiden als werkzoekenden ingeschreven. Ondanks de tot dan toe gunstige resultaten schrijft de voorzitter van de Provinciale Demobilisatie Raad in Friesland:

'Onze ervaringen met de reeds gedemobiliseerde militairen die vóór U in Friesland terugkeerden, hebben ons geleerd dat gij hierbij niet gediend zijt met het ophangen van een fraai schilderij omtrent alle voordelen van Uw terugkeer in het burgerleven, doch dat gij meer hebt aan openhartige taal en zakelijke gegevens. Na lezing van hetgeen hierna volgt zult gij zien, dat de situatie voor U straks niet in elk opzicht rooskleurig is. Wij beseffen echter, dat de meesten van U flinke kerels zijn, die wel een stootje kunnen velen.'

Nergens in dit boekje blijkt dat rekening werd gehouden met de mogelijkheid dat de terugkerenden last zouden kunnen krijgen van psychische problemen. Dergelijke stoornissen deden zich wel voor onder de troepen die in Indonesië verbleven, vooral onder de 'debielen, semi-debielen en infantielen', zoals officier van gezondheid 1e klas F. van 't Hooft schreef in het juni-nummer (1949) van het Nederlands Militair Geneeskundig Tijdschrift. 'Deze dommen en debielen missen het vermogen om de gewijzigde omstandigheden geheel te begrijpen. Zij kunnen alles niet begrijpen, worden radeloos, en glijden in een depressie weg.' De artikelen van W. Kramer, hoofd psychiatrische dienst van de 7 december Divisie, in hetzelfde tijdschrift getuigden van meer respect voor de geestelijke nood waarin militaire konden komen.

Cijfers over het aantal Nederlandse militairen die indertijd in psychische nood zijn gekomen, hoeveel er na behandeling er weer voldoende herstelden om terug te worden gestuurd naar de troep en hoeveel er als psychisch ongeschikt (S 5) zijn afgekeurd en naar Nederland werden teruggestuurd, zijn slechts globaal bekend. F. Doeleman, die de medische geschiedenis van een infanterie-bataljon onderzocht, houdt het op totaal circa 3 %. Ter vergelijking: het percentage voor geslachtsziekten in dat bataljon was ongeveer het dubbele.

De Amerikanen waren op het gebied van de militaire psychiatrie al veel verder. Volgens dr. H. Binnenveld, verbonden aan de Faculteit Maatschappijgeschiedenis van de Rotterdamse Erasmus Universiteit, stuurden de Amerikanen tijdens de

Tweede Wereldoorlog 500.000 militairen die de spanningen aan het front niet aan konden terug naar huis. De MGD heeft volgens Binnenveld tijdens de acties in Indonesië niets geleerd van de ervaringen van Amerikaanse legerpsychiaters. De heersende opvatting was dat alles bij thuiskomst in Nederland weer snel in orde zou komen. Na nog een korte nabehandeling in een militaire psychiatrische inrichting in Ermelo diende men een verklaring te tekenen dat men genezen was. De oorlogspsychiatrie hield zich kort na de oorlog voornamelijk bezig met mensen die 'aangeslagen' uit Duitse gevangenschap waren teruggekeerd. Het begrip 'late gevolgen', waarbij de tijdens een oorlog opgelopen psychische verwondingen zich pas na jaren openbaren, was nog een onbekend verschijnsel. Bij terugkomst in Nederland werd van de militairen verwacht: handen uit de mouwen en aan het werk. Dat herintegratie niet meeviel na een aantal wilde jaren in Indonesië blijkt uit de volgende anonieme hartekreet:

Brief van een gedemobiliseerde aan de makkers ginds

Nou... ik ben thuis... maar 't is géén kip met peren!
't Is fricadel met spruitjes en met peen!
Ze zitten thuis al net zo hard te griepen
Als jullie ginds... ze klagen steen en been!

Ik stond versteld hoe n a u w het is geworden
In onze straat... en in de hele stad....
En nergens groen.... en nergens vrije ruimte...
En alles kankert...iedereen heeft wat.

Het is te nauw, te duf en te bekrompen....
Te klein behuisd... 't is net een fröbelschool....
Ik zuig weer stof, ik moet weer voeten vegen...
Het stinkt naar boenwas en naar rooie kool...

Ja, als je aankomt, voel je je het heertje:
De hele ka staat vol hiep-hiep-hoera...
Maar als je hier een keer hebt rondgespankerd
Dan krijg je heimwee naar B A T A V I A !

't Is niks voor ons: gesteven raamgordijntjes...
Benauwde kamers... en dat stom gedoe
Van zo'n verjaardag en zo'n thee-visite,
Van goede morgen en 'nacht pa, nacht moe'!

Ik heb geen zin meer om weer thuis te zitten,
ik ben dit land, die mik-mak hier ontwend....
Zo'n bed met p é l u w ... en die klamme lakens...
Geef mij m'n spreij, geef mij m'n ouwe tent!

En laat de zon maar op m'n kanus schijnen,
Geef mij maar rijst met sambal en saté!
Nou, hou je haaks!...en, Jongens, laat je raden:
Blijf waar je bent als jongens-over-zee !

In augustus 1950 verhuisde ons gezin naar Amsterdam. Mijn vader had een baan als cryptoloog gekregen bij de Marine Inlichtingendienst (MID). We kwamen weer terecht in een pension. Het duurde niet al te lang. Nog hetzelfde jaar kregen we een bovenwoning. Dat was ongebruikelijk snel.

Ik was in Den Haag in de derde klas van de HBS blijven zitten. In Amsterdam probeerde ik het weer op de Vierde Vijf-jarige HBS, kortweg de Vierde Vijf genoemd. Ik trof op die school en in mijn klas verschillende Indische jongens aan. Een van hen kende ik nog van de Christelijke Middelbare School in Jakarta. We vormden al gauw een apart groepje.

Op een dag kwam mijn vriend Richard vertellen dat een nicht van hem, die een bovenwoning had gekregen, beledigd was door een Hollandse buurman. Hij had haar toegevoegd niet gediend te zijn van 'die rotlucht van apeneten van jou'. Ze moest oprotten. Die buurman moest worden 'gebeukt'. Diezelfde avond zouden Richard, zijn broer en nog een Indische jongen uit onze klas, Rudy, hem bij het huis opwachten en hem goed te grazen nemen. Ik vroeg of ik mee mocht doen. Aan mijn vechtervermogen als totok werd getwijfeld al werd het niet met zo veel woorden gezegd. Het was meer mijn bril die mij kwetsbaar maakte, zo bleek uit Richards woorden: 'En met jou bril hoe dese? Jij staat maar op de uitkijk, wij beuken die fen wel, pè.'

Tegen mijn moeder zei ik dat ik die avond bij een klasgenoot te eten was gevraagd en daar ook huiswerk zou maken. Richard en zijn broer zouden in huis boven aan de trap op de buurman wachten en Rudy en ik moesten ons buiten verdekt opstellen. Met een lamp zouden wij waarschuwen als de man er aan kwam. Mochten zij in huis de zaak niet aankunnen dan konden wij van buiten nog bijspringen. Vanaf zeven uur, het was al donker, stonden we klaar. Iedere keer als er een man de straat in kwam lopen seinden wij naar boven, maar het was steeds loos alarm. We kregen het koud en stelden voor dat wij nu binnen zouden gaan zitten en Richard en zijn broer buiten op de uitkijk. Toen om 11 uur zich nog steeds geen buurman had gemeld zijn we maar weer weggegaan.

We zijn in die tijd ook met zijn vieren naar het Concertgebouw geweest. Daar werd een bijeenkomst gehouden waarop de advocaat van onze grote held Westerling, mr. John Thiessen, zou spreken. Westerling zat toen nog ergens in het buitenland. De zaal was zeer goed gevuld met voornamelijk Indische mensen. Op een gegeven moment stelde Thiessen aan de kaak dat Westerling er door de Indonesische propaganda van werd beschuldigd in Zuid-Celebes 40.000 mensen te hebben omgebracht. Spontaan riep mijn Indische vriend naast mij: 'Jammer niet meer!' Veel geklap en instemmend gejoel in de zaal.

Een attente journalist van ik meen Het Parool had ter illustratie van de stemming onder de aanwezigen 'jammer niet meer' in zijn verslag vermeld. Dat vonden wij prachtig. Nog mooier vond ik het dat de PvdA-voorman Koos Vorrink in zijn wekelijks radiopraatje 'Door een rode bril' uitgebreid in ging op de Westerling-bijeenkomst en verontwaardigd stilstond bij die verderfelijke opmerking, die volgens hem illustratief was voor het gehalte van het publiek.

Er werden in Nederland vrijwilligers geworven voor de strijd in Korea. In de groep van Indische jongens waarmee ik optrok was daar veel enthousiasme voor. Ik liet mij meeslepen en kondigde thuis aan dat ik ook wel als vrijwilliger naar Korea wilde. Mijn ouders wilden er niets van weten. Hoe ik het in m'n hoofd haalde. School was het belangrijkste. Bovendien was ik nog geen achttien jaar, dus kon ik sowieso niet gaan. Uiteindelijk ging er van onze groep niemand naar Korea. Maar het simpele feit dat we graag wilden gaan, had alles te maken met de omstandigheid dat we het helemaal niet naar ons zin hadden in Nederland. Vooral omdat we de oorlog, het schieten misten. Een toestand die we bijna tien jaar van ons leven onafgebroken hadden ondervonden vanaf de Japanse invasie begin 1942, daarna de bezetting, vervolgens de gewelddadige Bersiap-tijd en daarna de militaire acties tegen de Republiek.

Op de Vierde Vijf bleef ik weer zitten met twee voldoende op mijn rapport. Ik had het nog wel een keer mogen overdoen, maar ik had de moed niet meer. Mijn ouders lieten me testen bij een instituut voor beroepsoriëntatie. Ik was het meest geschikt voor een technische opleiding. Ik moest maar naar de Electro-technische School (ETS). Daar was er maar één van, gevestigd in een deel van het Zeemanshuis aan de Nieuwe Vaart in Amsterdam.

Gelukkig trof ik ook daar weer een paar jongens uit Indië (het woord Indonesië kon ik nog steeds heel moeilijk over mijn lippen krijgen), onder wie Rudy, een van mijn klasgenoten van de Vierde Vijf. Verder nog enige totok-jongens, die net als ik tijdens de oorlog in een Japans kamp hadden gezeten. Zij waren op school mijn naaste vrienden.

Hoe Indisch we nog waren bleek toen een stel jongens op school hun overgebleven boterhammen voerden aan de meeuwen. Wij, jongens uit Indië reageerden heel anders: wij raapten stenen om te proberen die beesten uit de lucht te gooien. In Indië

hadden we dagelijks met een katepul om onze nek gelopen en schoten op alles wat bewoog. In Nederland niet. Een opgewonden leraar stormde de school uit en wees ons terecht. We begrepen er niets van.

Ik kon goed meekomen, maar de electro-techniek interesseerde me geen barst. Ik voelde me veel meer aangetrokken tot moderne kunst en jazzmuziek. Ik werd lid van de avantgardistische kunstsociëteit Le Canard, die gevestigd was op een zolder in de Spuistraat. Ik ging daar alleen heen en genoot van beschouwingen over Musique Concrète, het voorlezen van eigen gedichten door Remco Campert onder begeleiding van bebopmuziek en van de curieuze animatiefilmpjes van de Canadees Norman MacLaren.

Die hang naar het bijzondere, het exclusieve, kwam voort uit het advies van een heel sympathieke leraar - ik meen geschiedenis - die ik op de Vierde Vijf had gehad. Wordt nooit massamens, betoogde hij, probeer uniek te zijn, een eigen persoonlijkheid te ontwikkelen. De goede man heeft vermoedelijk nooit beseft hoe ontvankelijk ik toen was voor zijn woorden. Ik moet hebben gedacht: als ik dan niet terug kan naar het land waar ik uit ben verjaagd en ik moet in dit vreemde land blijven, dan zal ik me moeten zien te handhaven, zonder me volledig bij deze vreemde en soms vijandige burgerlijke maatschappij te hoeven aanpassen.

Ik werd in die tijd gekweld door dromen. Steeds was ik terug in Indië. En steeds weer bleken die mooie dromen bedrog; dan werd ik diep teleurgesteld wakker. Op het laatst was het zo traumatisch, dat ik tijdens zo'n droom al dacht: nu is het echt waar en dan volgde een nog grotere deceptie.

Ik volgde de ontwikkelingen in Indonesië voornamelijk via De Telegraaf en het Algemeen Handelsblad. De reactionaire Telegraaf stond vierkant achter de RMS en de behoudende (Indische) krachten in Nederland. De dappere strijd van de Ambonezen (de aanduiding Molukkers kwam later pas in zwang) tegen de troepen van de TNI volgde ik op de voet. Ik was actief voor Door de Eeuwen Trouw en spelde De Stem van Ambon, waarmee ik colporteurde of huis aan huis bezorgde. De poging van 'soldaat van Oranje' Erik Hazelhoff Roelfsema om met een vliegtuigje te landen op Ambon vond ik fantastisch. Thuis en met Indische vrienden op school sprak ik er veel over.

Dat de verhouding tussen Nederland en het door mij gehate regime van Soekarno er niet beter op werd verheugde mij zeer. Toen ik 1956 voor het eerst mocht stemmen - de kiesgerechtigdeleeftijd was toen nog 23 jaar - stemde ik op een kleine, reactionaire partij: de Nationale Unie, een overblijfsel van de een jaar tevoren opgeheven Katholieke Nationale Partij (KNP) van Welter. Deze oud-bewindsman van Indische afkomst was bij veel mensen uit Indië een geziene figuur, die opkwam voor de Indische belangen. Ik had altijd op hem willen stemmen, maar juist nu stopte hij ermee. Het Haagse KNP-gemeenteraadslid ir. R.C.A.F.J. van Lissa Nessel richtte

de Nationale Unie op, gestoeld op de zelfde beginselen, maar op een bredere, christelijke grondslag. Van Lissa kwam ook uit Indië. De NU behaalde met 29.000 stemmen - net iets meer dan de helft van de kiesdeler - geen zetel in de Tweede kamer en ging vervolgens ter ziele. Ik stemde vier jaar later PSP.

Natuurlijk stond ik in die jaren vierkant achter het Nederlandse Nieuw-Guineabeleid. Onder geen enkele voorwaarde mocht Nieuw-Guinea aan Indonesië worden overgedragen. Minister van Buitenlandse Zaken Luns had mijn warme steun.

Het vasthouden aan Nieuw-Guinea, dat werd ondersteund door een meerderheid van het parlement, inclusief de PvdA, wekte in toenemende mate de agressie op van Soekarno. En zijn felle houding was weer koren op de molen van de behoudende politieke krachten in Nederland. De rechtse pers, zoals De Telegraaf en Elsevier, lieten weinig heel van Soekarno. Zij werden bevestigd in hun mening dat Soekarno nooit te vertrouwen was geweest. In Indonesië werd Soekarno krachtig ondersteund door de nationalistische partijen en de linkse pers. Er ontstond een steeds sterkere anti-Nederlandse stemming, waarbij Soekarno, onafhankelijk van de Indonesische regering, niet zelden optrad als 'volksmenner'. Zijn mening was dat Indonesië nog niet echt gedekoloniseerd was zolang de invloed van Nederland dermate groot bleef en Nieuw-Guinea nog niet in Indonesisch bezit was gekomen.

De Nederlandse invloed, vooral op financieel en economisch gebied, was overeengekomen tijdens de Ronde Tafel Conferentie. Die was zeker niet gering. Nederlandse bedrijven bleven miljoenenwinsten maken. Jakarta opponeerde daar aanvankelijk niet te veel tegen want de winsten spekten in belangrijke mate ook de Indonesische schatkist.

Het wederzijdse wantrouwen groeide. Van Indonesische kant door de mislukte coup van Westerling kort daarna gevolgd door de RMS-zaak die zo veel steun ondervond van de publieke opinie in Nederland. Van Nederlandse zijde was er teleurstelling over de snelle ontmanteling van de deelstaten door Soekarno en diens felle anti-Nederlandse toespraken over Nieuw-Guinea.

In 1954 besloot Indonesië de kwestie Nieuw-Guinea voor te leggen aan de Verenigde Naties. Soekarno maakte dat in zijn jaarlijkse toespraak op onafhankelijkheidsdag bekend. Het idee kwam van premier Sastroamidjojo, die tijdens zijn periode als ambassadeur in Washington had begrepen dat de Amerikanen voor het Indonesische standpunt waren te winnen als het accent op twee punten kwam te liggen. Indonesië zou wel eens onder communistische invloed kunnen komen als het koloniale probleem bleef aanslepen. Verder moesten de Amerikanen er nog eens duidelijk op worden gewezen dat Indonesië veel waardevolle bodemschatten bezat.

Het eerste argument werd ook door Nederland gehanteerd: Nieuw-Guinea kon alleen onder Nederlands bewind een 'bastion tegen het oprukkend communisme' blijven. Er was in de Verenigde Naties een tweederde meerderheid nodig om een resolutie aan te nemen, die Nederland zou dwingen met Jakarta te gaan onderhandelen. De

Nederlandse regering liet weten vol vertrouwen te zijn dat die tweederde meerderheid nooit zou worden gehaald en als dat onverhoopt toch het geval mocht zijn, dan zou Nederland zo'n resolutie naast zich neerleggen.

Het invloedrijke Nederlandse dagblad De Nieuwsgier, dat in Jakarta verscheen, noemde de Nederlandse opstelling 'formeel waterdicht, maar in wezen door en door onjuist'.

De Nederlandse Hoge Commissaris in Jakarta, W.F.L. graaf van Bylandt, zat in grote trekken op dezelfde lijn als De Nieuwsgier. Evenals zijn voorgangers adviseerde hij Den Haag met Indonesië te gaan onderhandelen. De tijd van 'koloniale experimenten' was nu wel voorbij, vond Van Bylandt, en Den Haag moest zich ook realiseren dat Indonesië politiek, economisch en militair van groter belang was voor Amerika dan Nederland. De HC pleitte ervoor van westelijk Nieuw-Guinea een trustgebied van de Verenigde Naties te maken. Als reactie uit Den Haag kreeg Van Bylandt te horen dat binnenlandse politieke verhoudingen in Nederland een dergelijke beleidswijziging onmogelijk maakten.

In Indonesië werden geregeld Nederlanders gearresteerd, die werden verdacht van spionage of andere anti-Indonesische activiteiten. De belangrijkste twee waren H.C.J.G (Henry) Schmidt en L.N.H. (Leon) Jungschläger, beiden 50 jaar. Schmidt was in december 1953 gearresteerd op verdenking bendeleider te zijn van de zogeheten Nederlands-Indische Guerrilla Organisatie (Nigo), die na de mislukking van Westerlings coup (januari 1950) in de bergen rond Bandung actief zou zijn geworden. Hij zou daar hebben geopereerd onder de naam Smit, maar eigenlijk, beweerde het Openbaar Ministerie, heette hij Ch.H. van Kleef. De man zou politie-inspecteur zijn geweest en handlanger van Westerling. In werkelijkheid was Schmidt beroeps militair geweest in het KNIL. In 1950 had hij de dienst verlaten en was in Bandung als makelaar in zaken gegaan.

Jungschläger werd ervan beschuldigd het brein achter de Nigo te zijn. Op het moment van zijn arrestatie was hij hoofd van de nautische dienst van de Nederlandse rederij KPM in Jakarta. In zijn nadeel sprak het feit dat hij in 1947 korte tijd hoofd was geweest van de militaire inlichtingendienst (Nefis) van het KNIL. Hij had het dringende advies om als ex-Nefisman vóór de soevereiniteitsoverdracht Indonesië te verlaten in de wind geslagen. Zijn persoonlijk belang om voldoende pensioenjaren te maken bij de KPM gaf bij hem de doorslag te blijven.

Schmidt en Jungschläger werden verdedigd door mr. H.A. Bouman. Hij was al eerder voor Nederlandse arrestanten opgetreden. Van meet af aan stond vast dat de processen tegen de twee Nederlanders niets anders dan politieke processen waren, die pasten in een bredere anti-Nederlandse campagne. Alle overtuigende bewijzen voor de onschuld van zijn cliënten waarmee Boumann kwam werden radicaal afgewezen. Rechter Liem had vóór het proces Bouman toegefluisterd gedwongen te zijn Schmidt en Jungschläger te veroordelen, anders zou zijn toekomst hoogst

dubieus worden. Na een paar maanden liet rechter Liem zich 'om gezondheidsredenen' ontheffen van zijn functie. Het was duidelijk, Liem kon het verloop van de rechtsgang niet langer met zijn geweten verenigen.

Het proces Jungschläger, dat een paar maanden later begon, verliep op soortgelijke wijze als dat tegen Schmidt. De relatie tussen Nederland en Indonesië was inmiddels ontaard in een soort mediaoorlog. De meeste Indonesische kranten twijfelden niet aan de schuld van Schmidt en Jungschläger. Ze dienden allebei ter dood te worden veroordeeld. Voor de Nederlandse media, op de uiterst linkse pers na, waren Jungschläger en Schmidt niet minder dan nationale martelaren in een proces, dat werd vergeleken met het Rijksdagproces tegen Marinus van der Lubbe en met de Dreyfus-affaire.

De zaak werd nog dramatischer toen in februari 1955 mr. Bouman werd gearresteerd. Aanleiding vormde de beschuldiging van een getuige dat Bouman zich had laten omkopen. De arrestatie van Bouman had tot doel de processen tegen beide Nederlanders zo snel mogelijk te beëindigen. Het beoogde doel, deze Nederlanders - en daarmee Nederland - af te schilderen als onverbeterlijke kolonials, werd voorbij geschoten. Mr. Bouman wist namelijk keer op keer de meest wilde beschuldigingen van de getuigen à charge met succes onderuit te halen en hij toonde duidelijk aan dat ze elkaar op tal van punten tegenspraken.

Eerst stond de rechtbank niet toe dat Bouman werd vervangen door een andere Nederlandse advocaat. Toen Nederland echter aankondigde een beroemde Britse strafpleiter in stelling te zullen brengen, waardoor de zaak nog veel meer internationale belangstelling zou trekken, ging de rechtbank akkoord met de vervanging van Bouman door zijn vrouw Mieke S. Bouman-van den Berg. Dat was nogal wonderlijk, omdat zij geen juriste was. Door de hulp die zij haar man had verleend tijdens het proces was ze goed ingevoerd. Zij werd bijgestaan door een Nederlandse advocaat, mr. A.C. van Empel. Dat moest hij doen vanuit Singapore, want hij mocht Indonesië niet in. Ook Mieke Bouman beet flink van zich af en verwierf daardoor in een aantal Nederlandse dagbladen al gauw de kwalificatie van heldin.

In februari 1956 eiste de openbare aanklager tegen Jungschläger de doodstraf. Eind april zou de rechtbank vonnis wijzen. Vijf dagen voor de uitspraak overleed Jungschläger aan een hersenbloeding. De reactie in Nederland benaderde die van nationale rouw. Zijn begrafenis in mei in zijn stad van herkomst Maastricht trok duizenden belangstellenden.

Een half jaar later werd Schmidt veroordeeld, conform de eis, tot 15 jaar gevangenisstraf, met aftrek van voorarrest. In 1959 kwam hij vrij. Daarvoor had de Nederlandse regering 25.000 gulden betaald en moest Schmidt beloven niets over zijn belevenissen te publiceren. Bij terugkomst in Nederland verbrak hij die belofte. Hij verkocht zijn verhaal aan De Telegraaf en schreef er later een boek over onder de

titel In de greep van Soekarno.

Door dit soort gebeurtenissen groeide het aantal Nederlanders, voornamelijk Indo-Europeanen, dat zich in Indonesië niet meer op hun gemak voelde en naar Nederland wilde repatriëren. Een dergelijk stap werd door de Nederlandse vertegenwoordiging in Indonesië ernstig ontraden. Vooral op mensen die afhankelijk waren van een rijksvoorschot om hun overtocht te kunnen betalen werd grote druk uitgeoefend in Indonesië te blijven.

Het ontmoedigingsbeleid was grotendeels gebaseerd op een zeer vertrouwelijk rapport uit 1953. Dat rapport betrof het verslag en de aanbevelingen van een commissie, die onder leiding stond van het hoofd van het Rijksarbeidsbureau van Sociale Zaken, P.H.M. Werner. De commissie had in 1952 een bezoek aan Indonesië gebracht 'ter bestudering van het Indo-Europese vraagstuk'.

De Commissie Werner maakte onderscheid tussen wat zij noemde 'sociaal-gewenste' en 'sociaal-ongewenste' Indo-Europeanen. Tot de tweede categorie behoorden mensen die de Commissie aanduidde als Oosterse Nederlanders. De Commissie was ervan overtuigd dat deze Oosterse Nederlanders het in Nederland niet zouden redden. Dat zou ook gelden voor hun kinderen, zelfs als zij een opleiding hadden gevolgd, want, zo legde de commissie uit: 'zij blijven kinderen van een tropisch land met een daaraan inhaerent verbonden laag arbeidstempo en andere specifieke Oosterse eigenschappen en gedragingen, welke in het kader der verhoudingen in Nederland economisch niet aanwendbaar zullen zijn. Daartegenover staat dat al deze kinderen als Oosterse Nederlanders in Indonesië zijn geboren en daar psychisch, fysiek en maatschappelijk thuis behoren. Hun eigenschappen en gedragingen zijn daar wel aanwendbaar, terwijl de aard van de arbeid en het arbeidstempo daarmee in overeenstemming zijn.'

Het Rapport Werner was weliswaar vertrouwelijk, maar daar trok het Tweede Kamerlid van de Anti-Revolutionaire Partij J. van Baal zich weinig van aan. Hij was razend en beschuldigde de commissie openlijk van racisme. Hij concludeerde dat de Commissie kennelijk uitging van 'het superieure Nederlandse ras' en van 'de Rassenleer van Hitler'. 'Hoe men dit alles echter uitlegt', aldus Van Baal, 'men blijft gevangen in een kring van gedachten, die tot pseudo-wetenschappelijke basis diende voor de Joden-vervolgingen. Een kring van gedachten, die geen wetenschappelijke grond heeft en nog onlangs door de Unesco in de "Declaration on Race" veroordeeld werd.'

Van Baal, die het overigens eens was met de commissie dat die Oosterse Nederlanders er in Nederland 'niets van terecht zouden brengen', zou in 1954 de kamer verlaten. Op grond van zijn Indische bestuurservaring werd hij benoemd tot gouverneur van Nederlands Nieuw-Guinea.

Was, afgezien van haar verwerpelijke formulering, de conclusie van de Commissie

Werner dat 'Oosterse Nederlanders' het in Nederland niet zouden redden, racistisch, dom en kortzichtig, of was er nog iets anders aan de hand? Waren Indo-Europeanen in Nederland sowieso niet erg welkom? Dit lijkt waarschijnlijk. Ten eerste werd gevreesd voor raciale spanningen en ten tweede heerste er in Nederland een enorme woningnood. Verder was intussen aangetoond dat de meeste gerepatrieerde mannen moeilijkheden hadden zich aan de Nederlandse arbeidsmarkt aan te passen, ondanks de lage werkloosheid. Dit had niets te maken met het door de Commissie Werner gesignaleerde lagere arbeidstempo, maar meer met het feit dat de meeste repatrianten op de Nederlandse arbeidsmarkt op een veel lager niveau terecht kwamen dan zij in Indonesië gewend waren geweest. Het was psychisch soms moeilijk te verwerken om van een leidende of toezichhoudende functie terug te moeten naar een baan als metaal draaier, zoals de vader van een van mijn Indische vrienden tot zijn verdriet ondervond.

De vraag dringt zich op: was de Commissie Werner naar Indonesië gestuurd met de opdracht terug te komen met een beleidsvriendelijke conclusie, of konden de commissieleden zich niet voorstellen dat 'Oosterse Nederlanders' in staat waren zich in te passen in de Nederlandse maatschappij van de jaren vijftig? Welke opdracht of welke mening de Commissie Werner ook had, de racistische terminologie die de commissie hanteerde zou m.i. een veel fellere veroordeling hebben verdiend. Zeker vanuit de Indische gemeenschap.

Het ontmoedigingsbeleid van het Nederlandse Hoge Commissariaat in Jakarta had weinig effect, omdat de positie van de meeste Nederlanders met de dag onhoudbaar werd. De gerepatrieerden en later de spijtoptanten, zij die spijt hadden gekregen ooit voor de Indonesische nationaliteit te hebben geopteerd, kwamen toch. De meesten hadden alles verloren. Een overzicht:

tussen 1945 en '49:	45.000
1950 en 1951	: 90.000
1952	: 12.000
1953	: 8.000
1954	: 16.000
1955	: 20.000
1956	: 16.000
1957	: 16.000
1958	: 35.000
1959	: 3.500
1960	: 3.400
Totaal in 1961	: 266.300

Zij werden opgevangen in contractpensions. Die heetten zo, omdat de Nederlandse overheid overal in het land contracten had gesloten met pensionhouders. De grootste waren De Branding in Renkum (400 bedden), De Schelp in Zandvoort (300 bedden) en De Woeste Hoogte in Hoenderloo (200 bedden). Het bleef niet bij opvang in afwachting van een huis. De repatrianten werden ook sociaal begeleid door het Centrale Comité van Kerkelijk en Particulier Initiatief voor de Sociale Zorg ten Behoeve van Gerepatrieerden, kortweg de CCKP genoemd. Het ging hier om de grote aantallen die midden jaren vijftig kwamen en hier nooit eerder waren geweest. Ons gezin, maar ook Indo-Europese gezinnen die rond dezelfde tijd als wij naar Nederland waren gekomen, werden niet bijgestaan door de CCKP. We leefden op afstand mee met de repatrianten en vernamen uit de krant dat de opvang van zo veel mensen tegelijkertijd soms problemen gaf. Echter, hoe deze mensen geschikt werden gemaakt - en bevonden - voor de Nederlandse samenleving, dat heb ik pas vele jaren later gehoord.

De CCKP was van opvatting dat de repatrianten moesten worden 'heropgevoed'. Liefst had men ze bij aankomst in kampen gestopt, zoals blijkt uit een 'zeer geheime' ministeriële nota uit die tijd. Het was vooral de properheid van de Hollandse huisvrouw die deze mensen met 'afwijkende levensgewoonten' moest worden bijgebracht. Dus veel schrobben en regelmatig ramen zemen. Iedere dag rijst eten werd niet bepaald beschouwd als toonbeeld van aangepast gedrag. Pas als de begeleidende maatschappelijk werkster, van wie de meesten niet gespeend waren van een behoorlijke dosis paternalisme, een gunstig en vertrouwelijk rapport had uitgebracht over de aangepastheid van het repatriantengezin, lag er voor hen een huurwoning in het verschiet.

De meer dan 150.000 repatrianten die door de mangel van de CCKP zijn gehaald hebben het dankzij - anderen menen ondanks - de CCKP, zeer goed gered. Zo goed zelfs dat de assimilatie van deze 'immigrants from Indonesia' in Engeland tot voorbeeld heeft gestrekt bij de opvang van grote aantallen immigranten uit het Caraïbische gebied en Afrika.

Onder de tienduizenden Indische Nederlanders die een beter heenkomen zochten in Nederland bevond zich ook de in 1911 in Nijmegen geboren schrijver J.J.Th. Boon. Zijn vader was een Nederlander, zijn moeder een Indische. Toen hij in 1954 in Nederland aankwam was hij nog een betrekkelijk onbekende. Hij had gepubliceerd in het maandblad Oriëntatie, onder het pseudoniem Tjalie Robinson, in De Nieuwsgier en in De Vrije Pers en onder het pseudoniem Jan van Nimwegen in het Bataviaas Nieuwsblad en cartoons getekend (Taaie en de Neut) in het soldatenblad Wapenbroeders. Onder de titel Piekerans van een Straatslijper waren net zijn verzamelde columns uit De Nieuwsgier in boekvorm verschenen.

In de Indische gemeenschap begon zijn bekendheid te groeien. Ikzelf heb indertijd (en ik doe dat nog) genoten van zijn Piekerans. Mijn heimwee naar mijn jeugd in

Indië werd er alleen nog maar door gestimuleerd.

Tjalie (zoals iedereen hem noemde en altijd is blijven noemen) nam direct na aankomst in Nederland eerst zijn oude beroep als onderwijzer ter hand, maar hij wilde meer. Hij begon columns te schrijven voor Het Parool en Elsevier en groeide al snel uit tot voorvechter van de Indische gemeenschap. Hij wilde een eigen blad voor de Indische gemeenschap in Nederland, onder meer om de Indische mensen meer zelfrespect te geven en een gevoel van trots. Hij toonde zich een fel tegenstander van volledige assimilatie, want dat hield volgens hem het risico in dat de Indische cultuur zou verdwijnen.

Hij probeerde het begin 1955 eerst met het blad Gerilja, dat als veelzeggende ondertitel droeg 'maandblad voor zelfbehoud'. In een voorwoord schreef Tjalie: 'Geen politiek, geen subsidie, geen cultuur, geen redactie. Maandelijkspeurtocht naar mensen; bokkers zijn even welkom als dichters, koks even welkom als modeontwerpsters, kinderen welkomer dan grijsaards, soldaten welkomer dan geestelijken. Bijdragen worden voorlopig niet betaald. Als het blad bestaan kan, dan wordt uitbetaald "met terugwerkende kracht". Overname uit Gerilja, zonder voorkennis van redactie en de betrokken auteur, is verboden. All rights reserved. Blijf met je kassietangan van de barangaloes.' Wat vrij vertaald zo veel betekent als 'blijf met je rotpoten af van mijn armoe'

Gerilja werd een mislukking, het blad kwam niet verder dan twee nummers. Toen volgde Onze Brug, dat in 1958 werd omgedoopt in Tong Tong en vele jaren later in Moesson.

In Tong Tong had Tjalie een vorm gevonden die wel aansloeg. Binnen een mum van tijd werd het blad beschouwd en erkend als de stem van Indisch Nederland. Naast het blad ontwikkelde Tjalie nog meer initiatieven, zoals de Indische Kunstkring Tong Tong en het Nassi-project, een afkorting die stond voor Nationale Actie Steunt Spijtoptanten Indonesië.

Tussen al die activiteiten door bleef hij schrijven en produceren. Hij deed dat ook onder een tweede pseudoniem: Vincent Mahieu. De bekende verhalenbundels Tjies en Tjoek verschenen onder die schuilnaam. Pas ver na zijn dood in 1974 heeft Jan Boon de erkenning gekregen als bijzondere parel in de kroon van de 20ste-eeuwse Nederlandse literatuur. Zijn rol als geestelijk leider van de Indische gemeenschap kan niet gemakkelijk onderschat.

Tjalie had het, zoals zoveel uit Indonesië afkomstige mensen, een beetje benauwd in Nederland. Hij besloot met zijn gezin naar Amerika te emigreren. Het beviel hem er best, maar hij keerde na een paar jaar toch terug naar Nederland. Hij had het gevoel dat hij hier meer kon doen voor de Indische gemeenschap.

Ook ik wilde weg. Niet naar Canada, Australië of Amerika, nee, naar een echt tropisch land: Brazilië. Ik ging eens informeren bij het Braziliaanse consulaat in Amsterdam. Ik was van harte welkom als ik aan twee voorwaarden voldeed: ik

moest een gediplomeerde en liefst ervaren vakman zijn en ik moest eerst Portugees leren. Een gediplomeerd vakman was ik niet, ik zat halverwege de ETS en Portugees leren, dat leek me onmogelijk. Dus toch maar niet naar Brazilië. Daarna leek me varen wel leuk. Scheepselektriciën. Maar technisch personeel met slechte ogen werd toen niet aangenomen.

In 1955 behaalde ik in de toegemeten tijd van drie jaar het ETS-diploma. Kort daarna moest ik in militaire dienst. Daar verheugde ik me op. Mijn grootvader was beroepsmilitair geweest en mijn vader jarenlang reserve-officier. Mijn vader dacht en hoopte dat ik wel officier zou kunnen worden. Leek me ook prima. Het pakte wat anders uit. Binnen enkele dagen was ik behoorlijk teleurgesteld. Ik moest niets hebben van het gecommandeer, het geschreeuw en het autoritaire gedoe. Ik raakte bevriend met twee jongens die er net zo over dachten, Frans van Mastrigt en Jan Strijbos. De eerste handelde in bloembollen en had in dat kader een nogal avontuurlijke tijd in Engeland achter de rug. Hij was net als ik geïnteresseerd in literatuur. Jan was kunstschilder met lang haar, dat er natuurlijk onmiddellijk afging, en kwam uit Tilburg. Door gewoon te stoppen met eten wist hij als psychisch ongeschikt (het roemruchte S 5) binnen zes weken afgekeurd te worden.

Pas jaren later heb ik me gerealiseerd dat mijn weerzin tegen de dienst vermoedelijk veel te maken heeft gehad met het geschreeuw, gecommandeer en de onderdrukking die ik had ondervonden in het Japanse interneringskamp.

Ik ben nog wel getest voor de officiersopleiding, maar ik moet toen al een weinig inspirerende indruk hebben gemaakt. Later vroegen ze of ik dan niet op de kaderschool wilde komen om sergeant te worden. Ook geprobeerd. Na twee maanden werd ik tot mijn opluchting weggestuurd. Terug naar de gewone soldatenhap, waar ik met gejuich werd ontvangen.

Ik liep een hernia op en kwam in het militaire hospitaal Springweg in Utrecht terecht. In dat hospitaal sloot ik onmiddellijk vriendschap met twee Indische mede-patienten. Een van hen was adjudant en had ook in het KNIL gediend. Een adjudant had toen als rangonderscheidingssteken een zilveren knopje en werd daarom in het leger heel vaak aangeduid als 'de Stip'. Hij had een onbestemde ziekte waar de artsen geen raad mee wisten. De Stip was ervan overtuigd dat hij bewerkt was door goena goena (Indonesische zwarte kunst). Met die verschijnselen was ik wel bekend. De behandelende artsen begrepen niets van zijn verhalen, maar tot zijn grote opluchting trof hij bij mij een begrijpend oor. Ondanks het grote verschil in leeftijd en rang trokken we graag met elkaar op. In het hospitaal kreeg ik regelmatig bezoek van Loes. Zijn woonde met haar moeder in Utrecht. Ik kende hen nog van vroeger toen zij in 1940 naast ons woonden in Surabaya. Meteen nadat ik afgekeurd uit dienst kwam besloten Loes en ik ons te verloven.

Na mijn dienstitijd ben ik verder gaan studeren aan de HTS voor electronica in Hilversum. Die studie interesseerde me eigenlijk ook niet erg, maar de eerste twee

jaar kwam ik vlot door.

In 1956 brak er op Sulawesi en op Sumatra een opstand uit die was gericht tegen het centrale gezag in Jakarta. De zogeheten PRRI/Permesta-beweging. Indonesië dreigde uit elkaar te vallen. Hoewel er verschillende redenen bestonden voor ontevredenheid ten aanzien van het centralistische bewind van Soekarno, was het de Amerikaanse CIA die het vuurtje opstookte. De Amerikaanse regering van president Eisenhower, met de gebroeders Foster en Allen Dulles respectievelijk als minister van Buitenlandse Zaken en hoofd van de CIA, maakten zich grote zorgen over de groeiende invloed van de communisten in Indonesië. Een aanwijzing daarvoor was de grote overwinning van de Communistische Partij (PKI) bij de algemene verkiezingen in 1955 en de toenemende invloed die de PKI verwierf in verschillende vakverenigingen.

Door middel van geheime wapenleveranties versterkte Washington de positie van de rebellen op Sumatra en in Oost-Indonesië. Gevechtsvliegtuigen bestuurd door Amerikaanse en soms Taiwanese piloten voerden regelmatig bombardementen uit op posities van de centrale regering. Bij die bombardementen kwamen ook duizenden burgers om, vooral op Ambon.

De Amerikaanse betrokkenheid bij Indonesische binnenlandse aangelegenheden werd door de leiders in Jakarta al lang vermoed. Het eerste concrete bewijs daarvoor kwam aan het licht toen op 18 mei 1958 boven Ambon een bommenwerper werd neergeschoten en de Amerikaanse piloot, Allen Pope, gevangen werd genomen. De Indonesische gematigde Indonesische regering wilde de kwestie-Pope niet opkloppen om de eigen communistische partij (PKI), die een felle anti-Amerikaanse campagne voerde, niet te veel wind in de zeilen te blazen. Verder leek het de regering het van belang Washington niet te veel tegen de haren in te strijken, omdat gehoopt werd op Amerikaanse steun voor de verwerving van West-Irian, waar Nederland halsstarrig aan vasthield.

Pope werd acht maanden na zijn gevangenneming tot de doodstraf veroordeeld, maar kwam twee jaar later vrij. Voor Washington was het neerschieten van Pope aanleiding de steun aan de rebellen geleidelijk te staken en de economische en militaire steun aan Jakarta iets op te voeren.

De door de CIA gesteunde rebellie was voor Washington een groot fiasco geworden, want de Indonesische communisten hadden hun positie juist weten te versterken. Naar schatting van generaal Nasution zijn er als gevolg van de opstanden op Sulawesi en Sumatra een kleine tienduizend Indonesische burgers en militairen om het leven gekomen.

De Amerikaanse Indonesië-deskundigen Audrey en George Kahin hebben deze CIA-operatie gedetailleerd beschreven in *Subversion as Foreign Policy*. Aan de hand van vrijgegeven documenten tonen de schrijvers ook aan dat de CIA betrokken is

geweest bij verschillende pogingen president Soekarno te vermoorden. Een aanslag met handgranaten bij een school in Cikini, in het centrum van Jakarta, op 30 november 1957, mislukte maar net. Wel kwamen elf schoolkinderen om het leven.

In 1956 was er tussen Nederland en Japan een overeenkomst gesloten over smartegeld voor mensen die tijdens de Japanse bezetting van Nederlands-Indië waren gevangen gezet. Alle tijdens de bezetting volwassen burger-geïnterneerden ontvingen 340 gulden, ex-krijgsgevangenen 250 gulden en degenen die aan de Birmaspoorweg hadden gewerkt nog eens 61 gulden extra. De tienduizenden voornamelijk Indo-Europeanen die buiten de kampen het vaak minstens zo zwaar hadden gehad kregen niets.

Als 'tegenprestatie' stemde de Nederlandse regering er mee in dat alle dan nog wegens oorlogsmisdaden in Nederlands-Indië veroordeelde Japanners vervroegd zouden worden vrijgelaten. Zij waren eind 1949 van Indonesië overgebracht naar Japan. De maatregel kwam er op neer dat degenen die tot twintig jaar waren veroordeeld niet meer dan de helft van hun straf hebben hoeven uitzitten.

Ook het onafhankelijk geworden Indonesië klopte bij de Japanse regering voor herstelbetalingen aan. Jakarta begon in 1951 met een claim van niet minder dan 17,5 miljard dollar. Als argument voor de hoogte van de claim voerde de Indonesische regering ondermeer aan dat niet minder dan vier miljoen Romoesja's (dwangarbeiders) waren omgekomen. Het waren er zeker veel, maar niet zó veel.

De eerste reactie van de regering in Tokio was dat Japan helemaal geen herstelbetalingen aan Indonesië verschuldigd was, want Japan had nooit met Indonesiërs oorlog gevoerd. De voormalige chefstaf van de Japanse bezettingstroepen in Indonesië (toen nog Nederlands-Indië), generaal-majoor Yamamoto ging nog een stap verder. Hij concludeerde dat de materiële schade die de oorlog had aangericht te verwaarlozen klein was, dat de Indonesische bevolking eerder had geprofiteerd van de Japanse bezetting dan eronder had geleden en dat direct na de Tweede Wereldoorlog de Indonesische revolutionairen het overgrote deel van de Japanse militaire voorraden, wapens, munitie en voedsel hadden geconfisqueerd. Generaal Yamamoto beweerde ook dat er niet meer dan 160.000 Romoesja's naar gebieden buiten Java waren gestuurd en dat dit bovendien bijna allemaal 'vrijwilligers' waren geweest.

De argumenten lagen dus mijlen ver uit elkaar. Tal van bemiddelaars wierpen zich op, onder wie een aantal bestuursleden van de al in 1947 opgerichte Japan-Indonesia Association (JIA). Shigetada Nisjijima was een van hen. Hij was geboren in 1910, en had zich al in 1937 in Nederlands-Indië gevestigd. Hij werkte in Bandoeng in het grote Chiyoda warenhuis. In Indië had hij Maleis en Nederlands geleerd en had hij contact gezocht met Indonesische nationalistten. Hij werd een groot voorstander van Indonesië's onafhankelijkheid. Ook verrichtte Nisjijima in die tijd, samen met een grote groep andere in Indië werkzame landgenoten, spionagewerk voor het Japanse

leger.

In december 1941 (Pearl Harbor) werd hij gearresteerd en samen met tweeduizend andere Japanse burgers geïnterneerd en naar Australië gebracht. Daar bleef hij niet lang. Hij behoorde tot de groep Japanners die via Mozambique werd uitgeruild tegen een groep geallieerde burgers die in handen waren gevallen van de oprukkende Japanse legers. Nishijima keerde linea recta terug naar het bezette Java.

Nishijima en andere Japanners, die vóór en tijdens de oorlog een gelijksoortige rol hadden gespeeld, maakten als bemiddelaars die ijverden voor Japanse herstelbetalingen dankbaar gebruik van hun in de oorlog opgedane Indonesische vrienden, van wie er inmiddels een groot aantal hoge posten in de regering hadden verworven. De JIA argumenteerde dat de Japanse bezetting eerder een rem was geweest op het Indonesische onafhankelijkheidsstreven dan een stimulans. De Japanse bezetter had immers al snel het hijsen van de rood-witte vlag en het spelen van het Indonesische volkslied verboden. Het was enkel en alleen te danken geweest aan het optreden van een aantal hoge Japanse marine-officieren, onder wie de bekende schout-bij-nacht Tadashi Maeda, dat op 17 augustus Soekarno en Hatta de onafhankelijkheid uitriepen.

Handelde Nishijima en de andere leden van de JIA voor een belangrijk deel uit vriendschappelijke motieven, talloze Japanse zakenlieden hechtten groot belang aan herstelbetalingen, omdat zij op deze manier hoopten omvangrijke zakelijke en economische belangen in Indonesië te verwerven. De Japanse historicus Nasahi Nishihara, die over de naoorlogse Japans-Indonesische betrekkingen een uitgebreide studie maakte, waaraan ik hier de meeste van mijn beweringen ontleen, spreekt over de JIA als de Japanse Vredeslobby met als tegenpool de Handelslobby.

Ruim zes jaar na de eerste Indonesische eis van 17,5 miljard dollar in 1957, werden Japan en Indonesië het uiteindelijk eens over een bedrag van 223 miljoen dollar en over een programma van besteding van dit bedrag. In werkelijkheid was het bedrag bijna 500 miljoen dollar, want Japan schold Indonesië een handelsschuld van 170 miljoen dollar kwijt. Hadden de Nederlandse ex-gevangenen nog ieder een paar honderd gulden smartegeld gekregen, de Romoesja's of hun nabestaanden kregen niets. Wel kwam er een vredesverdrag tussen beide landen en werden wederzijds ambassadeurs uitgewisseld.

Terug naar het midden van de jaren '50. Jakarta wilde het door Nederland opgedrongen Unieverdrag opzeggen en ook af van de veel te zware RTC-akkoorden. Toen dat in 1956 gebeurde had de Indonesische regering nog maar zeer gedeeltelijk voldaan aan zijn financiële verplichtingen jegens Nederland en Indische ambtenaren. Het Nederlandse bedrijfsleven volgde de politieke verwickelingen tussen Jakarta en Den Haag op de voet. Pogingen om het Nieuw-Guineabeleid te versoepelen stuitten keer op keer op de koppigheid van Luns. Het was duidelijk dat het moment naderde

dat Indonesië als represaille voor de weigering Nieuw-Guinea af te staan het Nederlands bedrijfsleven zou nationaliseren. De meeste bedrijven hadden hun bakens al grotendeels verzet naar andere landen, zodat nationalisatie niet al te rampzalige gevolgen zou hoeven hebben. In 1958 was het zo ver: alle Nederlandse bedrijven werden in beslag genomen. De diplomatieke betrekkingen waren tot het minimum teruggebracht en zouden kort daarna geheel worden verbroken.

De meeste Nederlanders, inclusief degenen die Indonesisch staatsburger waren geworden, hadden intussen een goed heenkomen gezocht. De meesten waren per boot al naar Nederland vertrokken, al dan niet met financiële steun van de Nederlandse overheid. Sommigen probeerden Indonesië op andere wijze te verlaten. Zoals de familie Dikmans, waarvan de vader als politieman werkzaam was op de Molukse Kei Eilanden. Het gezin had begin jaren '50 de Indonesische nationaliteit gevraagd en gekregen. Dikmans' overplaatsing van Java, waar hij als 'belanda' regelmatig werd gediscrimineerd, was gemakkelijk. De meeste Javanen weigerden een standplaats op de Molukken. Zij vreesden de confrontatie met de Molukkers, wier republiek (RMS) in 1950 hard door het Indonesische leger was opgeruimd. Bovendien heerste er nog een redelijk serieuze Molukse guerrilla op Ceram.

Dikmans' eerste standplaats was het eiland Buru. In 1955 begonnen het echtpaar geleidelijk aan voorbereidingen te treffen weg te gaan. Een vlucht over zee naar Nieuw-Guinea zou vanuit Buru onmogelijk zijn, maar wel vanuit de Kei Eilanden, ten zuidoosten van Ambon. Pas in 1961 kreeg Dikmans het voor elkaar een overplaatsing naar de Keiese hoofdplaats Tual te krijgen. Vanaf dat moment kregen de ontsnappingsplannen een concreter karakter.

Ze vonden een particuliere scheepjesbouwer die bereid was een boot te bouwen van zo'n zeven meter lang. Op 16 december voeren ze uit met aan boord vader en moeder Dikmans, hun vijf kinderen, een pleegdochter en een bediende. Er stak al snel een zware storm op en het regende hard. Bijna iedereen werd zeeziek en kletsnat maar ze haalden het. Mevrouw Fien Dikmans schreef een verslag:

'We zagen alleen maar land, een onmetelijk groot land, dat omzoomd werd door witte zandstranden, die hier en daar werd onderbroken door voor het land liggende eilandjes of rotsformaties. En daar torende hoog boven alles uit blauw-groene bergen; hele hoge bergen. We waren na twee nachten en een dag varen (hemelsbreed 300 km) aangekomen in de wateren van Nederlands Nieuw-Guinea.'

Na een dag langs de kust varen ontmoetten zij een prauw met twee Papoea's die een rood-wit-blauwe vlag voer. Toen wisten ze pas zeker dat wat zij zagen Nederlands Nieuw-Guinea was. Na enige tijd reisde de familie Dikmans vanuit de hoofdstad Hollandia door naar Nederland.

In die tijd infiltreerden Indonesische militairen regelmatig in Nieuw-Guinea in een poging het eiland te veroveren nu wel duidelijk was dat Nederland het niet wilde afstaan. Nederland voerde militaire versterkingen aan. Voornamelijk de Koninklijke

Marine en de mariniers. Het was ook de bedoeling dat het vliegkampschip Karel Doorman naar Nieuw-Guinea zou gaan, maar toen het door het Panamakanaal wilde varen bleek het te breed te zijn.

Er was nauwelijks sprake van oorlog. Wel werden door Nederlandse patrouilles regelmatig infiltranten gevangen genomen. In 1984 ontving ik een brief van een man uit de buurt van Dordrecht. Hij had in 1961-'62 als Landmacht-officier op Nieuw-Guinea gediend. We maakten op zijn verzoek een afspraak. Hij vertelde mij het volgende verhaal:

'Bij meer dan één gelegenheid had ik gehoord dat het geen uitzondering was dat Nederlandse mariniers Indonesische krijgsgevangenen doodschoten, omdat het te veel moeite was ze door de zware jungle mee naar het kamp te nemen. Ik heb dit toen schriftelijk willen rapporteren aan de militaire inspectie in Den Haag. Ik had de brief al geschreven, maar ik realiseerde me toen dat ik dat alleen mocht na overleg en toestemming van mijn plaatselijke commandant. Hij las de brief, zei dit soort berichten ook te hebben gehoord, maar hij kon evenmin als ik overtuigende bewijzen aanvoeren. Hij raadde mij dus af de brief naar Den Haag te verzenden. Ik heb die brief nooit verstuurd.'

Ik weet niet of het waar is dat Nederlandse mariniers op Nieuw-Guinea excessen hebben gepleegd. Gezien wat er op dit gebied in de jaren veertig in Indonesië is gebeurd houd ik het niet voor onmogelijk. Mocht dit inderdaad het geval zijn geweest en dergelijke berichten tot Den Haag zijn doorgedrongen, dan zou het mijns inziens niet erg waarschijnlijk zijn geweest dat een nader onderzoek zou zijn ingesteld. De vrees om Soekarno daarmee in de kaart te spelen was groot.

Een dergelijke handelwijze bleek in 1994 uit de kwestie-Gonzalves. De VPRO-radio onthulde toen dat mr. R. Gonzalves, op dat moment Hoofdofficier van Justitie in Den Bosch, eind jaren vijftig in zijn functie van bestuursambtenaar in Nieuw-Guinea keihard was opgetreden tegen Papoea's in de Baliemvallei. Hij zou zelfs een Papoea hebben doodgeschoten. Op last van minister Luns was de zaak in de doofpot gestopt om het vijandig gezinde regime in Jakarta geen munitie te geven voor anti-Nederlandse propaganda.

Minister Luns heeft altijd beweerd in zijn Nieuw-Guineabeleid de steun van Washington te hebben, althans dat de Amerikanen zich neutraal zouden opstellen in het conflict. Toen in 1961 het Nieuw-Guineaconflict echt tot een serieuze militaire confrontatie dreigde te escaleren, greep Amerika in. Ten gunste van Indonesië. Nederland was dan wel een trouw Navobondgenoot, maar voor de nieuwe regering van John F. Kennedy was Indonesië strategisch van het grootste belang. Als tussenoplossing zou het gebied voor vijf jaar worden overgedragen aan de Verenigde Naties. In die periode zou de Papoeabevolking zijn mening kunnen geven. Dat was de zogeheten Act of Free Choice in 1969. Met die vorm van volksraadpleging is nogal gesjoemeld. Desondanks was Nieuw-Guinea op 1 juli 1969 Indonesisch

grondgebied. Soekarno had gewonnen en Nederland had al haar bij de RTC-onderhandelingen verworven belangen in Indonesië als gevolg van een kortzichtige, neo-koloniale politiek verloren.

Soekarno was op het toppunt van zijn macht. Hij had twee jaar na de eerste vrije verkiezingen van 1955 het parlement naar huis gestuurd en daarvoor in de plaats een bestuurssysteem ingesteld dat hij Geleide Democratie noemde. Met groeiende steun van de communistische partij PKI en steun van de Volksrepubliek China voerde Soekarno een fel anti-imperialistische politiek. Hij had Irian Jaya (de Indonesische naam voor het Westerse deel van Nieuw-Guinea) nog niet teruggekregen, of hij richtte zijn anti-imperialistische pijlen op Maleisië dat in 1963 van Engeland onafhankelijk werd. De Oost-Maleisische staten op het eiland Borneo, Serawak en Sabah, hoorden volgens Soekarno bij Indonesië. Er werden troepen naar de grens gestuurd. De Indonesische term voor deze campagne was Konfrontasi.

In 1958 dook plotseling mijn dienstmaat Frans van Maastricht weer op. Via mijn moeder had hij mijn adres teruggevonden. Het toeval wilde dat hij ook in Hilversum woonde. Hij had de bloembollenhandel vaarwel gezegd en werkte nu als journalist en presentator bij de VARA-radio. Hij was chef vrouwenprogramma's. Dat kon toen nog. In Hilversum zag Frans regelmatig. Behalve drinken en praten over literatuur en kunst kwam ook de politiek regelmatig ter sprake. Frans kwam uit een fel SDAP-milieu in Noordwijk. Hij had niets met Indië of Indonesië, maar hij was buitengewoon trots op een links-radicalen grootvader, een scheepskapitein, die ooit in de jaren dertig voor de kust van Java een stel Indonesische drenkelingen had gered. De man werd ontboden op het paleis van de Gouverneur-Generaal om een onderscheiding wegens mensenreddend werk te ontvangen. Hij stond bekend als een fel propagandist tegen het Nederlandse koloniaal bewind en had de gewoonte om zijn argumenten te onderstrepen door middel van het verspreiden van politieke vlugschriften. Hij wilde voor het paleis van de GG geen uitzondering maken. Het gevolg was dat hij op dezelfde dag dat hij van de landvoogd een onderscheiding kreeg opgespeld wegens politieke opruiing in de boeien werd geslagen.

Frans was goed bevriend met André van der Louw, die toen chef voorlichting was bij de VARA. Met zijn tweeën, soms in gezelschap van Werner Paans, hoofdredacteur van de VARA-Gids, kwamen ze regelmatig bij mij op mijn kamer praten. Door die gesprekken kreeg ik voor het eerst wat inzicht in de politiek. Ik wist echt niets en al helemaal niet over de rol van het socialisme in Nederland. Ik werd zagezegd politiek ontmaagd, maar bleef desondanks De Telegraaf lezen.

In 1959 ging ik voor een half jaar naar Engeland. Ik ging stage lopen in een fabriek ten zuiden van Londen in het kader van mijn studie elektronica in Hilversum. Ik genoot van het literaire en muzikale leven in Londen zover mijn bescheiden inkomen dat toeliet. Voor dure dingen had ik geen geld. Ik verdiende in die fabriek

zeseneenhalf pond, waarvan ik er al zo vier van aan mijn landlady moest afstaan. Ik had mijn fiets uit Nederland meegenomen. Vanuit Wallington fietste ik op zaterdag in een goed uur naar West End. Elke penny tellend kocht ik literaire werkjes van Dylan Thomas, die toen net dood was, maar wier geest nog volop heerste, van T.S. Elliot, Allan Sillitoe, de nodige dichtbundeltjes en af en toe een grammofonplaat. De musea waren gelukkig gratis. Als ik nog wat shillings over had, bezocht ik een jazz-pub bij mij in de buurt en nipte zuinig de hele avond aan een enorme pint bitterbier. Ik kende niemand die mijn interesses deelde, dus ging ik er meestal alleen op uit, zoals ik dat in Amsterdam ook zo veel jaren gewend was geweest.

De fabriek ging twee weken dicht. Op aanraden van Frans lifte ik naar Ierland en terug. Van mijn vader kreeg ik 50 gulden vakantiegeld. Ierland maakte grote indruk op me. De mensen, het landschap, de gezellige pubs. Het was een prachtige zomer.

Tegen het einde van mijn stage ontmoette ik op een dansavond in het dorpje waar ik mijn 'lodgings' had, Zena. We waren smoorverliefd. Haar moeder moest niets van mijn avances voor haar dochter hebben. Dat ik zes jaar ouder was en nog studeerde vond ze al erg genoeg, maar ik was ook nog buitenlander en opgegroeid in Indonesië. Ze was ervan overtuigd dat ik haar dochter betoverde met mijn 'Indonesian spell'. Per brief maakte ik mijn verloving uit met Loes. Ik vond het hypocriet om daarmee te wachten tot ik drie weken later terug was in Nederland. Mijn besluit sloeg in als een bom. Loes wilde me nooit meer zien en mijn ouders veroordeelden mij voor dit 'schofterig gedrag'.

In januari 1960 ging ik terug naar school. Ik zou dat najaar eindexamen doen. Mijn vader was in de loop van 1959 ernstig ziek geworden. Kort voor hij in februari overleed moest ik hem nog beloven mijn school af te maken. Ik deed het, maar ik twijfelde er ernstig aan of ik die belofte kon waarmaken. Mijn vader stierf op een moment dat ik zelf ten prooi was aan emoties. Op school ging het niet meer, de verbreking van mijn verloving en de felle reacties daarop van mijn ouders brachten me in verwarring. Mijn afspraak om zo snel mogelijk te trouwen met Zena was mijn enige houvast. De dood van mijn vader, met wie ik weliswaar geen sterke band had, greep mij zeer aan. Het was een gebeurtenis die ik op dat moment emotioneel niet aan kon, met het gevolg dat ik vrijwel niet in staat bleek mijn moeder tot steun te zijn. Zij besloot wat op verhaal te komen in Zuid-Afrika, waar mijn oudste zus woonde.

In juni trouwden Zena en ik in Engeland. We konden een etagewoning krijgen in Den Haag. Ik verdiende niets, maar Zena kon als gediplomeerd kleuteronderwijzeres een baan krijgen op de International School in Scheveningen. Ik zag aankomen dat het eindexamen een groot fiasco zou worden en besloot mijn studie eraan te geven. Tevens nam ik mij voor nooit meer iets met met elektriciteit of elektronica te maken te hebben.

Maar wat nu? Ik had zeven jaar een studie gevolgd die ik eigenlijk helemaal niet

wilde. Dat had ik alleen maar gedaan omdat mijn ouders - terecht - wilden dat ik een vak leerde. Het grote ideaal van mijn vader was dat ik ooit nog eens, net als hij, ingenieur zou worden. Wat ik op dat moment wel wilde wist ik ook niet. Iets creatiefs of zo. Fotograaf dan maar.

Van mijn vader had ik 5.000 gulden geërfd en daarvan kocht ik foto-apparatuur en timmerde een donkere kamer in elkaar. Ik maakte artistieke foto's die nagenoeg onverkoopbaar waren en verdiende wat geld met het maken van schoolfoto's en dergelijke.

In de zomer van 1961 werd onze zoon John geboren. Prachtig vond ik dat. We leefden heel sober. Zena kon heel goed met weinig geld omgaan. Via de International School had Zena de ouders van twee Turkse leerlingen leren kennen. De man had een functie bij de Navo. Turkse gastarbeiders waren er toen nog niet. We raakten enthousiast over Turkije en besloten met het beetje geld dat we hadden in de zomer van 1962 met de trein naar Turkije te gaan. Ik wilde er exclusieve foto's maken en tegelijkertijd na meer dan twaalf jaar weer eens (sub)tropische geuren opdoen. Heerlijk die warmte, die palmbomen, tropische vruchten, die bergen, ook al leek het allemaal nauwelijks op Indonesië.

Ik kwam met een pak prachtige foto's terug. Het volgende probleem was, hoe die aan de man te brengen. In foto's sec was praktisch niemand geïnteresseerd. Er moest een verhaal bij. Maar ik had nog nooit geschreven.

Een zwager van Frans van Mastrgt, die ook in Den Haag woonde, had een tijdje Nederlands gestudeerd en was bereid mijn verhalen kritisch door te lezen en op te knappen voor ik ze wegzond. Daar had ik (en hij!) redelijk succes mee. Een reistijdschrift wilde mijn verhaal wel publiceren en het meer politiek-sociale verhaal dat ik aan Het Parool had opgestuurd werd tot mijn grote verbazing gebruikt als openingsartikel voor het PS-bijvoegsel. Op grond van dit onverwachte succes besloot ik journalist te worden. Ik bleef fotograferen en won ondermeer met een artistieke foto van de Antwerpse zesdaagse een eerste prijs van een fotowedstrijd van Vrij Nederland: 500 gulden! Van dat geld kocht ik een Leica M2.

In 1963, ons tweede kind Tamara was net geboren, ging ik alleen voor een fotoreportage naar Polen. Dat leidde tot een tentoonstelling in De Groene Kalebas in Amsterdam.

In december 1963 solliciteerde ik op een advertentie van het Amerikaanse persbureau United Press International, dat een vestiging had in Den Haag. Ik werd aangenomen en verdiende 400 gulden per maand. Wat een luxe. UPI was een harde maar heel goede leerschool voor me.

In 1965 werd UPI Nederland opgeheven. Er kwam een groot bureau voor de Benelux in Brussel. Op 1 september 1965 kon ik beginnen op de centrale redactie van Radio Nederland Wereldomroep in Hilversum voor ongeveer het dubbele van wat ik bij UPI verdiende.

Ik was er net een maand toen er in Indonesië een staatsgreep werd gepleegd en Soekarno het veld moest ruimen. Indonesië was terug in mijn leven. Het zou er nooit meer uit verdwijnen.

President Soekarno sluit in Djogja de uit ballingschap teruggekeerde Ernst Douwers Dekker in de armen.1947. (collectie Ben van Kaam)

Intallatieplechtigheid van de president van de deelsstaat Pasoendan (West-Java), Warinata Koesoema. Een islamitische geestelijk houdt hem een koran boven het hoofd. Links lt. GG H.J. van Mook. Bandoeng 26 april 1948. (collectie Ben van Kaam)

Hoofdstuk VIII

De bloedige gebeurtenissen in Jakarta van eind september en begin oktober 1965 verplichtten me mezelf weer serieus te verdiepen in wat er de jaren voorafgaande aan deze 'kudeta' (het Indonesische woord voor staatsgreep, coup d'état) was gebeurd. Ik was de ontwikkelingen in Indonesië slechts oppervlakkig blijven volgen. Het enige wat ik wist was dat Soekarno en de communisten steeds meer macht hadden gekregen en zeer vriendschappelijke betrekkingen onderhielden met de Volksrepubliek China.

Het was belangrijk erachter te komen welke ontwikkelingen tot de kudeta hadden geleid. De berichtgeving werd overheerst door alarmerende verhalen over een onophoudelijke klopjacht op communisten en alles wat links was. Als represaille voor de machtsgreep, waarbij onder anderen vijf generaals waren vermoord, sloegen de militairen onder aanvoering van generaal Soeharto hard terug. Honderdduizenden werden afgeslacht of onder zeer slechte omstandigheden gedetineerd. Folterpraktijken om de schuilplaats van gezochte personen te weten te komen waren aan de orde van de dag, zoals dat trouwens nu nog steeds geen uitzondering is in Indonesië.

Die moordpartijen waren zo massaal dat het aantal slachtoffers op nog geen half miljoen nauwkeurig is te schatten: minimaal driehonderdduizend, maximaal een miljoen. In kampen en gevangenissen verdwenen nog eens tegen de miljoen 'verdachten', waarvan er vele duizenden tijdens hun detentie omkwamen. Officiële cijfers zijn nooit bekendgemaakt en als ze al werden verstrekt bleken ze hoogst onbetrouwbaar. Gegoochel met cijfers, of zoals Amnesty International het noemde: The Indonesian numbers game.

Die moordende volkswede, vooral op het platteland van Java en Bali, waar in veel gevallen niet of nauwelijks een militair aan te pas kwam, zijn moeilijk te verklaren. Er was geen sprake geweest van een communistisch schrikbewind waar dit een reactie op zou kunnen zijn. Wel was het regelmatig voorgekomen dat leden van de PKI en verwante organisaties intimiderende pressie hadden uitgeoefend op politieke tegenstanders. Dat leidde steeds meer tot nagenoeg onoverbrugbare politieke en sociale tegenstellingen tussen communisten en 'burgerlijke' partijen. Ook binnen de strijdkrachten heerste een dergelijke ideologische strijd.

Toen de communisten er bij Soekarno steeds krachtiger op bleven aandringen om in de strijd tegen het westerse imperialisme het volk te bewapenen steeg de spanning nog verder. In het Westen ontstond grote ongerustheid dat Indonesië een communistisch geregeerde staat zou worden. De Amerikaanse en Britse geheime diensten hielden de situatie in Indonesië scherp in de gaten en ze hielden contact met de anti-communistische informele Raad van Generaals. Hoe die polariserende situatie zou aflopen wist niemand. Een openlijke en felle confrontatie tussen politiek links en rechts was onvermijdelijk. De vraag was alleen nog wie forceert de zaak?

Wie neemt het initiatief tot actie in de overtuiging de politieke tegenstanders te kunnen uitschakelen? Of, wie brengt de andere partij in de verleiding onvoldoende voorbereid een greep naar de macht te doen?

Op 30 september sloeg een kleine groep linkse officieren, die voor een groot deel behoorden tot de paleiswacht van Soekarno, toe. Zes vooraanstaande generaals werden van hun bed gelicht en afgevoerd naar een plek buiten Jakarta. Daar kregen zij de kogel en werden hun lichamen in een put, bekend onder de naam krokodillengat, geworpen. De poging mislukte mede door toedoen van generaal Soeharto en de speciale eenheid (Kostrad) die hij leidde. Sinds 1965 hebben tientallen historici zich verdiept in de omstandigheden waaronder de coup is voorbereid en gepleegd. Maar zo lang niet alle zeer geheime documenten van de CIA zijn vrij gegeven en ook in Indonesië de archieven gesloten blijven en getuigen zwijgen is een nauwkeurige reconstructie onmogelijk. Er zijn niet meer dan 'aanwijzingen' dat Soeharto tevoren op de hoogte was van een op handen zijnde linkse staatsgreep. De coup misschien wel heeft uitgelokt. Hij zou bewust hebben gezwegen in de overtuiging dat deze poging tot mislukking gedoemd was als hij snel handelend zou optreden. Hij pleegde een tegencoup en bestempelde de leiding van de PKI en in één adem alle leden van deze partij en zijn mantelorganisaties tot staatsvijanden. Op hen werd letterlijk de jacht geopend.

Soekarno bleef voorlopig buiten schot. Voornamelijk omdat hij staatshoofd was en nog steeds een grote populariteit genoot onder het volk. Van meet af aan was duidelijk dat zijn positie op den duur onhoudbaar zou zijn.

De afstraffing stond in geen enkele verhouding tot de intimidatiepolitiek van de communistische groepen in de Soekarno-periode. Er is maar één term mogelijk voor de wrede vervolging die in het najaar van 1965 tot ver in 1966 aan honderdduizenden volstrekt onschuldige mensen het leven heeft gekost: massamoord. Soeharto als leider van de Nieuwe Orde draagt daar de volledige verantwoordelijkheid voor en zou daarvoor terecht moeten staan.

Ik ervoer deze tomeloze geweldsgolf als verpletterend en verwarrend. Het was nog maar zo kort geleden dat ik op grond van vers verworven politieke denkbeelden had aanvaard dat Indonesië volkomen recht had op onafhankelijkheid. Voor Soekarno had ik waardering leren krijgen.

Het koloniale systeem, waar mijn ouders en voorouders deel van hadden uitgemaakt, was onderdrukkend geweest en had onder de bevolking veel slachtoffers gemaakt. Ik had dit onafhankelijk Indonesië in mijn hart gesloten en nu bleek plotseling hoe moordlustig dit 'meest vredelievende volk ter wereld', zoals de mythe wilde, kon zijn. Dat was ook wel gebleken tijdens de Bersiap-periode in 1945-'46, maar daar gold het een bevrijdingsoorlog om het juk van een kolonisator af te werpen. Van de felle strijd die volgde op de communistische machtsgreep in 1948 in Midden-Java, die tienduizenden Indonesiërs het leven had gekost, wist ik toen nog niets. Ik koos

partij voor de vervolgd en tégen het nieuwe regime, de 'Orde Baru' (Nieuwe Orde), zoals het zichzelf noemde.

Op de nieuwsredactie van Radio Nederland Wereldomroep, waar ik sinds 1 september werkte, moest ik mij wel bezighouden met deze zaken. Want kort na mijn aantreden verliet de man die verantwoordelijk was voor Aziatische zaken de redactie. Mij werd gevraagd dat specialisme over te nemen. Dat verzoek had niets te maken met enige kennis van zaken. Die had ik niet. Misschien wel met mij Indische achtergrond, waar ik overigens niet erg mee te koop liep. Wat de reden van de hoofdredacteur ook geweest mag zijn, het is het begin geworden van een blijvende belangstelling voor Azië, naderhand toegespitst op Indonesië.

Op de redactie vond ik een goede en bevlogen leermeester in eindredacteur Dick Scherpenzeel. Hij was toen een van de weinige journalisten in Nederland die zich met de Derde Wereld bezighield. Dick was een autoriteit op dit gebied, maar hij opereerde slechts binnen de beperkte kring van de Wereldomroep.

Omdat ik me ook met Indo-China bezighield was ik in contact gekomen met Maarten van Dullemen van het Vietnam Comité en later redacteur van De Groene Amsterdammer. Ik had sinds 1964 af en toe al wat voor De Groene geschreven. Ik vond dat Dicks opvattingen over ontwikkelingslanden - toen nog gewoon onderontwikkelde landen genoemd - een veel weidere verspreiding verdienden en ik raadde hem aan grotere stukken aan De Groene te sturen. Scherpenzeels artikelen trokken al snel de aandacht.

Mijn ogen waren al eerder geopend door het boek *The Other America* van Michael Harrington dat in 1963 was verschenen. Het sloot naadloos aan op een ander boek dat ik eerder, nog in mijn Haagse tijd, had gelezen van Anton Constandse: *Geen Morgenrood*. Via hem kreeg ik inzicht in wat zich eerder in de 20ste eeuw aan machtspelletjes in Europa had afgespeeld. *Morgenrood* en ook de boeken van de Amerikaanse journalist en China-kenner Edgar Snow waren mij aangeraden door een links-radical vriend in Antwerpen met wie ik correspondeerde over linkse politiek. Ik heb veel van hem geleerd.

Dick Scherpenzeels enthousiasme en het vertrouwen dat hij mij gaf bezorgden mij voor het eerst het gevoel dat ik, na alle mislukkingen in de elektronica en de fotografie, echt wat kòn en dat ik gewaardeerd werd. Dat was me nog niet eerder overkomen. Ik voelde eindelijk wat vaste grond onder de voeten, maar ik werd door dit gevoel dermate meegesleept dat ik nauwelijks tijd en aandacht over had voor mijn gezin, dat inmiddels uit vijf leden bestond. In 1967 was onze zoon Owen geboren. Het drong maar gedeeltelijk tot mij door dat het met ons huwelijk de verkeerde kant op ging. Verwijten ontgingen me. Ik draafde maar door.

In 1968 kreeg ik een tip van mijn vriend Fons van Westerloo, die ik had leren

kennen bij mijn vorige werkgever UPI. Fons werkte inmiddels bij het dagblad De Tijd en we spraken regelmatig af in cafés in Amsterdam. Fons wees me op de mogelijkheid om als redacteur van een boordkrantje met een gezelschap studenten naar New York te varen, daar een week te blijven en dan heel goedkoop terug te vliegen. Hij had het zelf ook gedaan. Ik had nog net genoeg vakantie over om het te doen.

Dagelijks dat krantje maken was leuk en niet moeilijk. Het personeel in het restaurant bestond in die jaren nog grotendeels uit Indonesisch personeel. Mijn kennis van het Maleis was nog genoeg om met hen een eenvoudig gesprek te voeren. De meesten hadden al vele jaren trouwe dienst achter de rug bij de Holland-Amerika Lijn. Op een wat vreemde manier werd ik weer geconfronteerd met het verschijnsel 'bedienden' uit mijn jeugd. Ik deed mijn uiterste best om niet de grote 'toean' uit te hangen. Ik vond het plezierig om met hen te praten, ook al gingen de gesprekken niet erg diep. Zij vonden het prachtig dat ik iedere ochtend Indonesische 'kopi tubruk' bij mijn ontbijt wilde en af en toe kreeg ik op mijn bescheiden verzoek een krutèksigaretje toegeschoven.

In Amerika waren de demonstraties op de campussen en op straat tegen de oorlog in Vietnam in volle gang. Jaren had ik Amerika gezien als de belangrijkste grootmacht aan wier zijde wij het communisme op afstand hielden, maar de Vietnamese oorlog bracht ook mij aan het twijfelen. Dat werd nog bevorderd door contacten die ik kreeg met redacteurs van het radicale, linkse Amerikaanse weekblad The Guardian, waarvan ik kort voor mijn vertrek in Amsterdam een redactrice had ontmoet. Mary Hamilton, ze was behalve radicaal links gelukkig ook nog een enthousiast jazzliefhebster. Met haar en haar zwarte vriend heb ik een aantal gedenkwaardige jazz-concerten bezocht. Ondermeer Thelonius Monk in Basie's Club in Harlem.

Op verzoek van Mary Hamilton schreef ik eind jaren zestig enkele artikelen voor The Guardian. Die stukken gingen ondermeer over de opvang in Amsterdam van Amerikaanse Vietnam-deserteurs die uitweken naar Nederland. De Provo-beweging, die toen al bijna over zijn hoogtepunt heen was, maar in Amerika nog steeds als een actieve Amsterdamse revolutionaire beweging werd gezien, oogstte bij de redactie van The Guardian nog een dergelijk grote belangstelling dat ze een artikel van me verlangde. Dat heb ik met vreugde geschreven alsof de beweging nog `in full swing` was.

Behalve met Fons van Westerloo onderhield ik ook nog een goede vriendschap met een andere ex-UPI-er, Jan de Graaff. Hij was na de opheffing van de Haagse vestiging van dit Amerikaanse persbureau naar de VARA-radioactualiteitenrubriek Dingen van de Dag vertrokken. In 1969 benaderde hij me of ik er niet wilde komen werken. Ze hadden er behoefte aan een bureauredacteur. Mijn overstap was snel voorelkaar en in november van dat jaar begon ik. Ik voelde me prima op mijn gemak in dit socialistische nest, dat werd geleid door Hans Emmering. De reportages en de

berichtgeving bij Dingen van de Dag konden me niet radicaal genoeg zijn.

Mijn Aziatische specialisme, vooral wat de strijd in Indo-China betreft, werden bij de VARA gewaardeerd. Hans Emmering vroeg mij om over deze onderwerpen regelmatig korte commentaren te schrijven, die dan in de uitzending door een ander werden voorgelezen. Mijn stem bleek ongeschikt voor de radio. Later vond Hans het toch wel goed als ik die heel persoonlijke 'laatste waarschuwingen` aan het adres van president Johnson en later Nixon zelf voordroeg. Natuurlijk bekritiseerde ik ook regelmatig het nieuwe schrikbewind in Indonesië.

In die tijd schreef ik steeds frequenter voor De Groene. Met het materiaal dat ik wekelijks via The Guardian en andere kanalen uit Amerika ontving deed ik verslag van de harde aanpak door de Amerikaanse politie van niet alleen Vietnamdemonstranten, maar ook van de radicale zwarte beweging de Black Panthers. Op een groot stuk van mijn hand op de voorpagina van De Groene naar aanleiding van een gevecht tussen de Amerikaanse politie en een groep Black Panthers, waarbij er zeven Panthers waren doorgeschoten, reageerde een Nederlandse vrouw, Hansje Broekman in New York. Zij onderhield samen met haar Amerikaanse echtgenoot goede contacten met Panthers en andere radicale groepen. Ze bood aan om af en toe voor Dingen van de Dag korte reportages te leveren. Daar waren wij blij mee, mede omdat onze vaste correspondent, Maarten Bolle in New York, grote afstand bewaarde tot al dit radicalistische gedoe.

Ik ging nog een stapje verder en richtte het Solidariteitscomité met de Black Panthers op, waarin ondermeer Anja Meulenbelt en uitgever Rob van Gennep zitting hadden. We gaven een gestencild bulletin uit en organiseerden openbare bijeenkomsten, waar uitgeweken Panthers lucht gaven aan hun verontwaardiging over de keiharde repressie waaraan hun kameraden in Amerika blootstonden.

Het was allemaal heel opwindend, maar ik kwam nauwelijks meer thuis en als ik thuis kwam zat ik alleen maar te bellen. Inmiddels had ik een verhouding gekregen met Wil, die ik had leren kennen bij de Wereldomroep. Op een goed moment was mijn huwelijk echt helemaal op de klippen gelopen en trok ik in bij Wil in Amsterdam. I was totaal verblind geraakt door mijn journalistieke werk en mijn politieke radicalisme. In die stemming van permanente opwindning bleek ik niet in staat te zijn over de crisis in ons huwelijk te praten. De simpelste oplossing leek me te gaan scheiden.

Midden in die enerverende en emotionele tijd kreeg ik een tip dat de Gemeenschappelijke Persdienst (GPD) een correspondent zocht voor het Verre Oosten. De GPD voorziet een groot aantal provinciale dagbaden van nieuws en heeft over de gehele wereld correspondenten.

Zo'n correspondentschap leek me zeer interessant. Misschien was het achteraf gezien ook wel een ontsnapping uit een mislukt huwelijk. Over de standplaats voor deze

correspondent verschafte mijn tipgever geen opheldering. Het meest voor de hand lag volgens mij Bangkok, Singapore of Hongkong, maar het bleek om Jakarta te gaan. Dat was even schrikken. Ik voelde me nog niet rijp voor terugkeer. Die confrontatie met het 'bevleete' verleden kwam te vroeg en boezemde me angst in.

Ik vroeg twee weken bedenktijd. Toen besloot ik deze kans niet voorbij te laten gaan. Ik stond inmiddels bekend als nogal links. De voorzitter van de sollicitatiecommissie was hoofdredacteur Max Snijders van het Utrechts Nieuwsblad. Wij kenden elkaar nog van mijn sollicitatiegesprek bij de Wereldomroep in 1965, waar Snijders toen scheidend hoofdredacteur was. Tijdens het sollicitatiegesprek zei hij de opvatting te huldigen dat, daar ik het als links-radicaal vier jaar zonder problemen had uitgehouden bij de Wereldomroep, hij aannam dat ik in Jakarta voor een objectieve berichtgeving kon zorgen. Ik was aangenomen.

De GPD ging ermee akkoord dat ik ook voor de VARA bleef werken. Voornamelijk voor Dingen van de Dag en af en toe kon de actualiteitenrubriek van de VARA-televisie, Achter het Nieuws, ook een beroep op me doen.

Mijn contract ging in juni 1971 in. Een jaar te laat om Soekarno nog te kunnen ontmoeten. Soekarno had zich lange tijd met alle legale middelen verzet tegen zijn afzetting als president. Uiteindelijk had hij in 1968 definitief het veld moeten ruimen. Het nieuwe regime beperkte Soekarno's bewegingsvrijheid steeds drastischer. Alleen zijn directe familie mocht hem in zijn verbanningsoord, een geïsoleerd gelegen huis even buiten de hoofdstad, af en toe opzoeken. Er was zelfs een periode van vier maanden dat hij helemaal geen bezoek mocht ontvangen. Zijn gezondheid liep steeds verder achteruit. Hij moest worden opgenomen in het militaire hospitaal van Jakarta. Daar overleed hij op 21 juni 1970 aan een ongeheelrijke nierziekte. Hij werd 69 jaar oud.

Hartini, één van de zes of zeven vrouwen waarmee Soekarno ooit getrouwd is geweest, vertelde ruim een jaar later in een interview met een zondagsblad in Singapore over die laatste eenzame jaren. Zij herinnerde zich hoe Soekarno een wrange vergelijking maakte tussen de behandeling die hij indertijd als politiek banneling had ondervonden van de Nederlanders en de harde manier waarop hij nu door zijn eigen landgenoten van de buitenwereld werd afgesloten. 'De Nederlanders', zou Soekarno hebben gezegd, 'gunden mij tenminste nog de vrijheid te communiceren en te discussiëren binnen mijn verbanningsoord.'

Uit dat interview met Hartini:

'Na ongeveer vier maanden werd ons weer toegestaan om Soekarno te bezoeken. Hij hilde als een kind zodra hij ons zag. Zijn gezondheid en zijn geestelijke weerstand waren totaal gebroken. Zijn haar was helemaal grijs en hij zag er erg bleek uit. Die eenzaamheid van vier maanden was te veel voor hem geweest. Hij was niet meer opgewassen tegen zijn steeds slechter wordende gezondheid. In het laatstehalf jaar van zijn leven sprak hij nauwelijks nog. Als hij wat zei, ging het om iets wat hij

nodig had en dan sprak hij vaak nogal onsamenhangende taal. Misschien had hij wel méér kunnen zeggen als hij gewild had. Het leek hem niet te kunnen schelen. Ik kreeg de indruk dat hij geen waarde meer hechtte aan begrippen als leven en dood.'

De man die mij in Jakarta zou inwerken en tijdelijk was opgetreden als de opvolger van de overleden vorige GPD-correspondent, was de toen voor mij nog redelijk onbekende Poncke Princen. Het leek me een interessante man. Op uitdrukkelijk verzoek van de hoofdredacteur had de in Nederland omstreden Princen - het was toen nog voornamelijk De Telegraaf die tegen hem schreef - niet onder zijn naam maar als 'onze correspondent' voor de GPD gewerkt. De AVRO-radio maakte ook gebruik van Princen onder de schuilnaam Jan de Koning. In juni vertrok ik naar Jakarta. Mijn vriendin Wil, die nog verplichtingen had bij de uitgeverij waar zij werkte, zou later komen.

Het weerzien met Indonesië veroorzaakte gemengde gevoelens. De geuren op straat kwamen we aangenaam bekend voor, maar iedere vorm van nostalgie wist ik met succes te onderdrukken. Dat paste volstrekt niet in het klimaat van mijn politiek 'ontwaken'. Het beetje Maleis dat nog was blijven hangen uit mijn jeugd bleek volstrekt onvoldoende om een behoorlijk gesprek te voeren of het Bahasa Indonesia goed te begrijpen. Ik nam lessen. Ik voelde me in Jakarta vrij snel thuis, maar niet in de zin dat ik 'nu eindelijk weer thuis was in het land van herkomst en dat mijn jeugd weer voor me ging leven'. Ik had geen enkele behoefte om onmiddellijk oude bekende plekjes waar ik gewoond had of op school had gezeten te gaan opzoeken. Ik was als de dood dat ik zou terugvallen in de kuil van die 'verachtelijke' tempo-doeloe-nostalgie. Ik was nog niet zo lang in het land toen ik in de Kebun Raya in Bogor - voor de oud-Indischgasten: de Plantentuin van Buitenzorg - in gesprek raakte met een wat oudere Indonesische man. Hij mopperde vreselijk op alle misstanden die er zijn land heersten en voegde er aan toe: 'Onder de Nederlanders, toen was het pas echt goed. Ik zou het helemaal niet erg vinden als ze terugkwamen.' Ik was diep verontwaardigd en probeerde de man tevergeefs van dergelijke verwerpelijke gedachten te verlossen. Van dat soort praatjes, en dan nog van een Indonesiër, was ik niet gediend.

Jakarta was in 21 jaar tijd aanmerkelijk uitgebreid en het verkeer was nogal chaotisch. De satellietstad Kebayoran, ten zuiden van de hoofdstad, was helemaal nieuw. Toen ik in december 1949 Jakarta verliet was de eerste bulldozer bezig een weg aan te leggen naar Kebayoran.

Princen was buitengewoon behulpzaam. Hij praatte honderduit. Hij had een scooter waarmee hij me overal naar toe bracht en hij scheen echt iedereen te kennen. En iedereen hem. Op het ministerie van Buitenlandse Zaken trof ik als chef van de persvoorlichting Alex Alatas. Ik herinnerde me dat in mijn klas op de Christelijke Middelbare School (CMS) in 1949 een Marjan Alatas had gezeten. Dat bleek een

nichtje, zelf zat hij ook op die school, twee klassen hoger dan ik. Onder veel gelach namen we alle eigenaardigheden van onze gemeenschappelijke leraren door. Niets wees er op dat Alex twintig jaar later zelf minister van buitenlandse zaken zou worden, bij welke gelegenheid hij zich ontleed van de iets te Nederlands klinkende voornaam en zich liever Ali Alatas liet noemen.

Ik had voorlopig mijn intrek genomen in een nogal vervallen hotel in Kebayoran. De dag na mijn aankomst bracht Princen me naar zijn en voortaan ons kantoor, dat gelegen was aan de Jalan Ir. Juanda, het vroegere Noordwijk. Het kantoor was niet meer dan een kamer aan een open galerij achter een vervallen kantoorgebouw. In die kamer stonden vier oude houten bureaus. Een bureau was van Poncke, het tweede van Stien, onze gezamenlijke secretaresse, het derde was voor mij en dan zat er nog een oudere Nederlander die nooit was gerepatrieerd zeer onduidelijke dingen te doen. Hij werd door iedereen ome Toon genoemd en was in feite chef de bureau. Dan hadden we nog een jonge man die zorgde voor een constante stroom van thee of koffie in glazen met plastic dekseltjes erop. Hij deed af en toe ook een boodschap, maar alleen in opdracht van ome Toon. Het belangrijkste was dat we telefoon hadden, maar die deelden we weer met mensen van een belendend kantoor.

Mijn eerste prioriteit was het vinden van een geschikt huis voor niet te veel geld. De toen vigerende tarieven van 400 dollar per maand en twee jaar vooruitbetaling - inmiddels verdriedubbeld - kon ik me niet permitteren. Ik verdiende wel aardig, maar betaalde natuurlijk ook een aardig bedrag aan alimentatie voor Zena en de kinderen.

Een goede vriend van Poncke was Jacob Vredendrecht. Hij doceerde sinds kort antropologie aan de universiteit van Jakarta. Als gevolg van tal van conflicten tussen hem en de Universiteit van Leiden, waardoor hij was uitgezonden, was zijn aanstelling steeds uitgesteld. In afwachting daarvan had Vredendrecht om in zijn onderhoud te voorzien regelmatig voor de AVRO-radio als correspondent gewerkt. Dat baantje had hij net overgedaan aan Princen en hij was wat luxueuzer gaan wonen. Zijn vorige huis stond nog leeg en was misschien wel iets voor mij. Het lag nog een heel eind achter Kabyoran in de wijk Cilandak. De Chinese eigenares wilde het wel aan mij verhuren. De huur was zeer betaalbaar, want er was geen elektriciteit, er lag slechts een eenvoudige cemente vloer en er was ook geen telefoon. Ik mocht het huren onder de voorwaarde dat ik er op m'n eigen kosten een tegelvloer in liet leggen en er elektriciteit liet aansluiten. Dat accepteerde ik.

Jacob vroeg me of ik de bedienden en hun zes kinderen, die in een paar kamertjes achter het huis woonden, wilde overnemen. Daar verzette ik me tegen, ik kon toch geen slaven voor me laten werken? Vredendrecht lachte minzaam en zei: 'Realiseer je je wel dat je daarmee een gezin van acht personen op straat zet.' Ik bond in, maar besloot de mensen goed te betalen en bovendien iedere maand de helft aan de man en de andere helft aan de vrouw te geven. Dat vonden Alip, zoals de man heette en zijn vrouw, immer aangeduid als 'de Ibu', wel wat vreemd, maar ach, als tuan het zo

wilde was het hun hetzelfde.

Na een maand had ik dus een huis zonder elektriciteit, dus ook zonder airconditioning en erger nog, ik kon mijn meegebrachte jazz- en undergroundplaten niet draaien. Van Jacob kon ik nog wat meubels overnemen. De verlichting werd doormiddel van olielampen verzorgd door Alip. Het huis bevatte een grote zitkamer, twee slaapkamers, veranda en een tuin.

Nu nog een betaalbare auto. Daar had Poncke ook een oplossing voor. Hij had een vriend, een Indische Nederlander, die in Indonesië was blijven wonen. De man stond op het punt een nieuwe auto te kopen. Hij had een groen-blauwe Chevrolet Belair automatic bouwjaar 1960 in de aanbieding met aan de achterkant van die staartvinnen. Een kapitalistischer auto was nauwelijks denkbaar. Ik kocht hem voor duizend dollar (toen een kleine 4.000 gulden). De vorige eigenaar, die luisterde naar de prachtige naam Jean de Lavelette, maar Richard werd genoemd, had in het bruisende nachtleven van Jakarta de reputatie van een bekende 'wadam' - een acronym van 'wanita' (vrouw) en 'adam' (man) - te zijn, die regelmatig meedeed aan verkiezingen voor de mooiste travestiet. Nu ik in die auto reed werd ik regelmatig hartelijke toegezwaaid door leuke jongens, die dachten dat ze hun lieve vriend Richard zagen aankomen, maar in plaats daarvan ontwaarden zij een vreemde, blanke baardmans.

Enkele weken na mijn aankomst in Indonesië zouden er voor het eerst onder het nieuwe regime algemene verkiezingen worden gehouden. Het aantal partijen was beperkt. De communistische partij en een aantal socialistische partijen waren buiten de wet gesteld. De belangrijkste partij die meedeed was een produkt van het heersende regime: de Golkar. Iedereen die het bewind goed gezind was diende zich in deze partij thuis te voelen. De verkiezingscampagne bestond voornamelijk uit landelijke tournees door vooraanstaande regeringsfunctionarissen die veel publiciteit trokken. De meeste tournees waren al achter de rug toen ik in Jakarta arriveerde. Er was er nog één: Minister van Buitenlandse zaken Adam Malik ging een paar dagen naar West- en Zuid-Kalimantan. Als ik wilde, kon ik nog net mee.

Een belangrijk en steeds terugkerend onderwerp voor de in Jakarta aanwezige buitenlandse pers waren de tienduizenden politieke gevangenen. Vóór mijn vertrek had ik Amnesty International beloofd zo veel mogelijk gegevens en foto's van deze tapols (een acronym van tahanan, gevangene en politik) te verzamelen en op te zenden.

De reis ging eerst naar Pontianak (West-Kalimantan, Borneo). Een Britse collega en ik, wij waren onder de meereizende journalisten de enige twee buitenlanders, waren niet erg geïnteresseerd in de verkiezingscampagne. We wilden van de plaatselijke commandant, generaal Soemadi, alles weten over de veiligheidssituatie in het gebied en over de toestand van de politieke gevangenen. We wisten dat er een tapol-kamp

was even buiten Pontianak en vroegen Soemadi of we geen bezoekje aan dit kamp mochten brengen, uiteraard 'om de wereld te melden hoe goed de autoriteiten deze mensen behandelen'.

Nee, dat kon niet, er was te weinig tijd en bovendien moest hij eerst overleggen met Jakarta. Maar konden we dan de volgende ochtend op weg naar het vliegveld, als we toch langs dat kamp kwamen, niet even naar binnen? Hij lachte vriendelijk, maar gaf ons weinig hoop.

Tot onze enorme verrassing stopten we de volgende ochtend bij het kamp. We kregen twintig minuten en mochten met iedereen praten en foto's nemen. De eerste gevangenen die we op het terrein zagen waren voornamelijk Chinezen, onder wie een aantal vrouwen, die, zo werd ons verteld, als koerierster bij de communistische guerrilla hadden gewerkt. Ze zagen er redelijk goed uit. Toen mochten we beneden kijken. Daar bevonden zich kleine cellen. Van achter tralies staarden somber kijkende Indonesische gevangenen ons aan. Dit waren de 'echte, harde PKI-ers', werd ons verteld. Nog nooit had ik op gezichten zo'n diepe tragiek waargenomen. Het licht was er slecht, maar ik maakte toch foto's. Flits had ik niet. We konden een paar woorden met ze wisselen, maar omdat we door militairen werden begeleid, zeiden ze niet veel. Ja, ze werden wel goed behandeld, maar nooit mochten ze naar buiten om gelucht te worden. De autoriteiten bevestigden dit.

Ondanks het slechte licht in de kelders waren de foto's heel goed geworden. Wat een goede Leica al niet vermocht. Amnesty was er erg blij mee. Behalve voor GPD en VARA, schreef ik ook een stuk over deze reis voor het Britse dagblad The Guardian. Dit artikel, dat door een Engelstalig dagblad in Jakarta werd overgenomen, had tot gevolg dat ik werd benaderd door een aantal Russische correspondenten in Jakarta. Ze bleken buitengewoon veel belangstelling te hebben voor mijn opgedane kennis over de situatie van met name de Chinezen in Kalimantan. Die hadden nog jaren na de coup van 1965 een guerrilla gevoerd en zij zouden hier en daar in het grensgebied met Maleisisch-Borneo nog ondergronds actief zijn. Ik werd bij de Russen thuis uitgenodigd. Onder het genot van veel vodka en de aanwezigheid van charmante echtgenotes vroegen de Russische collega's (KGB-agenten, dat wist iedereen) mij of ik niet een artikel wilde schrijven voor Tass of Ivestia over de positie van de Chinezen op Kalimantan. Ik liet mij de vodka goed smaken, maar ik weigerde medewerking. Ze zijn er nooit meer op teruggekomen. De Russische correspondenten in Jakarta werden door de Indonesische autoriteiten getolereerd, maar hadden buiten Jakarta nauwelijks bewegingsvrijheid.

In augustus stond plotseling mijn oude dienstvriend Frans van Mastrigt voor mijn neus. Hij was met nog wat mensen van de radio in Indonesië om een serie programma's te maken in verband met het komende bezoek van koningin Juliana en prins Bernhard. Ik nam Frans mee naar een tent in Tanjung Periuk, de haven van Jakarta. In dit restaurant, dat gedreven werd door de 'ronde' Groninger Jan de Jong,

had ik al verschillende keren biefstuk of kikkerbilden gegeten met Poncke Princen en Jacob Vredendrecht. Ik herinner me nog dat het belangrijkste onderwerp van het gesprek met Frans over mijn houding tegenover Indonesische vrouwen ging. In Nederland ging ik het liefst om met moderne, geëmancipeerde vrouwen. Hier ondervond ik voornamelijk een ergerlijk soort onderdanigheid tegenover mannen en jegens Westerse mannen in het bijzonder. Ik wist daar niet goed raad mee. Frans, die zelf getrouwd was met een Indiase, ergerde weer zich aan mijn opvatting en beschuldigde mij van een koloniale houding. Dat ontkende ik stellig. Dat kon gewoon niet. Naarmate de Bourbon rijkelijker vloeiende beet ik mij steeds verder vast in mijn anti-koloniale standpunt dat Frans probeerde te ondergraven.

Weken voordat Juliana en Bernhard eind augustus een statiebezoek zouden afleggen aan Indonesië verlangden mijn kranten al voorbeschouwingen, waaronder een interview met ambassadeur Hugo Scheltema. Ik trachtte hem wat duidelijke uitspraken te ontlokken over gevoelige politieke zaken. Dat lukte me soms aardig, maar na afloop van het vraaggesprek vroeg hij of hij het nog mocht lezen. Dat kon ik niet weigeren, maar ik vreesde wel dat hij er de voor mij aardigste dingen uit zou laten halen. Dat gebeurde ook, maar ik voelde me niet verplicht alle door hem 'afgeraden' gewaagde uitspraken te schrappen. Een aantal heb ik laten staan. Het pleit in zijn voordeel dat Scheltema daar nooit wat van heeft gezegd.

Ik concentreerde mij zo veel mogelijk op de politieke kant van het koninklijk bezoek (zoals de politieke gevangenen), maar de robes van de koningin en het enthousiasme van de bevolking mochten natuurlijk ook niet onvermeld blijven. Ik deed mijn best, maar dat viel niet mee als overtuigd republikein. In Yogyakarta, waar de sultan met honderden prachtig geüniformeerde soldaten flink had uitgepakt en ik de klimtocht van onze koningin op de Burubudur-tempel in mijn beste Libellestijl had verslagen, vond ik het welletjes. Ik stuurde een telegram naar de GPD en stelde voor in plaats van door te reizen met de Majesteit naar Bali, de prins te volgen naar Sumatra. De GPD ging akkoord; ze zouden Juliana op Bali van de persbureaus nemen.

De details van die reportages kunnen de liefhebbers allemaal nalezen in de kranten van die tijd. Dat geldt, althans voor de GPD-bladen, echter niet voor één interessante opmerking van de prins.

In het vliegtuig dat Bernhard, zijn gevolg en de journalisten terugbracht naar Jakarta hield de prins nog een informele persconferentie. Toen één van ons hem vroeg of hij, als voorzitter van het Wereld Natuurfonds, van Indonesische kant meer begrip had ontmoet voor de bescherming van uitstervende dieren, antwoordde prins Bernhard nogal verrassend:

'Ik geloof dat uitstervende dieren even veel waarde voor het land zouden moeten hebben als kunstschaten. Ik heb twee jaar geleden een voorstel gedaan aan VN-secretaris-generaal Oe Thant om via de Unesco een actie te beginnen, opdat alle Europese en Amerikaanse landen die kunstschaten bezitten uit tropische landen,

kunstschaten die zij in feite gestolen hebben, deze aan de landen van herkomst teruggeven, nadat ze er een copie van hebben laten maken. Ik heb nooit meer iets van dit voorstel gehoord.'

Ik veronderstelde dat deze opmerkelijke uitspraak van de prins wel groot zou worden gebracht door 'mijn' kranten. En als ze een beetje eigen initiatief hadden, probeerden ze te achterhalen wat er precies in die brief stond en waarom Oe Thant er nooit op had gereageerd.

Een paar weken later ontving ik de knipsels uit de GPD-bladen. Wat bleek, slechts één krant, het Brabants Nieuwsblad had het bericht opgenomen. Het blad had het citaat van Bernhard weggelaten, maar uit dat verdwenen citaat had de redacteur wel een tussenkopje gefabriceerd.

Mijn leven in Jakarta was hectisch. Om 7 uur het huis uit, onderweg wat Indonesische kranten kopen en om half acht op kantoor. Stukken schrijven, die secretaresse Stien 's middags naar het telexkantoor bracht. Ons kantoor werd regelmatig bezocht door allerlei vrienden en vriendinnen van Poncke: voormalige mede-strijders die om geld kwamen vragen - en altijd wat kregen -, Nederlandse militairen, die in Indonesië waren gebleven en een soort van informele groep vormden, maar ook critici van het regime met wie uitgebreid werd overlegd over de volgende demonstratie.

Poncke was - en is nog steeds - een bijzondere man. Hij wist alles en kende iedereen. Daar profiteerde ik graag van. Op een dag wilde de GPD een snelle reactie op een bepaalde zaak van minister Malik van Buitenlandse Zaken. Onder normale omstandigheden was dat niet eenvoudig, ondanks de altijd heel vriendelijke bemiddeling van zijn woordvoerder Alex Alatas. Poncke nam mij gewoon achterop zijn scooter en reed naar het huis van zijn vriend Malik, stapte binnen, stelde me voor en vertelde Malik wat ik weten wilde. Binnen twee uur had ik wat ik nodig had. Met Poncke was het ook goed stappen. Zijn favoriete plek was de dancing Tanamur, waar het wemelde van aantrekkelijke, dansgrage meisjes, die hij allemaal kende. Poncke's reputatie als liefhebber was in Jakarta alom bekend. In november, mijn vriendin Wil was intussen gearriveerd, waren de autoriteiten bereid om een groep buitenlandse correspondenten, met uitzondering van de Russische collega's, toe te staan het Molukse eiland Buru te bezoeken waar duizenden politieke gevangenen werden vastgehouden. Een mooie kans om deze mensen te spreken, ook al zou het ongetwijfeld alleen kunnen onder direct toezicht van onze militaire begeleiders.

Op Buru mochten we inderdaad met gevangenen spreken. Onder hen was de bekende schrijver Pramoedya Ananta Toer en ook enkele andere bekende 'communisten'. Geen van deze mensen had ooit terecht hoeven staan, omdat ze niet direct betrokken waren geweest bij de staatsgreep van 1965. Ze werden uitsluitend op dit geïsoleerde eiland vastgehouden, omdat ze lid waren geweest van de

Communistische Partij (PKI), of van een vakbond of organisatie die onder invloed stond van de PKI. Dat waren tot 1966 volstrekt legale organisaties geweest. Niemand wist hoe lang hun detentie nog moest duren. Dat zouden nog acht jaar worden, gevolgd door een uitgebreide beperking van hun bewegingsvrijheid en geen enkele kans om nog een nieuw bestaan te beginnen. In hun identiteitsbewijs stonden de letters ET, voor 'eks tapol', voormalig politieke gevangene. Dat stempel zou pas in 1995 uit de identiteitsbewijzen worden geschrapt. Daar werd door de autoriteiten wel aan toegevoegd dat dit niet meer nodig was, omdat de centrale registratie van alle Indonesische burgers inmiddels zo ver was geperfectioneerd dat, die 'toch nog steeds een bedreiging vormen voor de veiligheid van de staat' nauwkeurig in de gaten konden worden gehouden.

In mijn artikelen voor de GPD trachtte ik mijn verontwaardiging over het lot van de gevangenen van Buru zo veel mogelijk te temperen. De feiten verklaarden al genoeg en waarom zou ik onnodige risico's nemen. Sommige kranten was het blijkbaar nog niet schrijnend genoeg en brachten mijn reportage op een manier die mij in moeilijkheden zou kunnen brengen. In een brief aan vrienden schreef ik:

'Zoals je inmiddels weet (of misschien via de VARA gehoord hebt) ben ik op Buru geweest. Ik heb daar noodgedwongen, nogal kritisch over geschreven. Maar alles natuurlijk gebaseerd op feiten. De kans bestaat dat ik daar moeilijkheden mee krijg. Kennelijk realiseert men zich dat in Holland niet erg. De Zwolsche Courant zag er tenminste geen been in om boven het artikel te zetten Buru, Concentratiekamp van de Generaals. Deze overtrokken kop (het woord concentratiekamp komt in mijn verhaal niet voor) weerspiegelt de inhoud nauwelijks, maar blijft bij mensen die iets tegen mij zouden willen ondernemen wel hangen. Maar dergelijke lullige koppen, verzonnen door mensen die geen moer weten over Indonesische verhoudingen kunnen een voortijdig vertrek uit dit land alleen maar bevorderen. Niet dat ik daar nu iedere nacht wakker van lig, want mijzelf al te veel zelf-censuur opleggen kan ik ook niet'.

The Guardian bracht mijn stuk over Buru wel rustig. Het trok extra aandacht omdat Radio Moskou er lange passages uit citeerde bij gebrek aan een eigen verslag. De Russische correspondenten hadden de reis niet mogen meemaken.

De gevangenen op Buru behoorden tot de zg. B-categorie, d.w.z. zij werden als overtuigde en dus gevaarlijke communisten beschouwd, maar tegen hen bestond onvoldoende bewijs om hen terecht te doen staan wegens deelname aan de coup. Tot de C-categorie behoorden de 'linkse meelopers', van wie de meesten in 1971 al waren vrijgelaten. De gevangene van de A-categorie moesten terechtstaan wegens deelneming aan de staatsgreep. Daarnaast was een nog een groep die zich gewapend had verzet tegen de razzia's op. Zij zijn uiteindelijk ook bijna allemaal opgepakt en veroordeeld.

Een van hen was Gatot Lestario. Ten tijde van de coup in 1965 geschiedenisleraar in

Oost-Java en kaderlid van de plaatselijke afdeling van Communistische Partij (PKI). Toen de grote jacht op communisten in najaar '65 begon sloot Lestario zich aan bij een gewapende communistische verzetsgroep die zich in een bijna ondoordringbaar grottengebied in de bergen rond Blitar (Midden-Java) hadden teruggetrokken. Het Indonesische leger begon een massale aanval. Desondanks wist Lestario te ontkomen. Begin 1969 werd hij in Jakarta gevangen genomen. In 1974 ter dood veroordeeld. Na elf jaar in de dodencel en na afwijzing van verschillende verzoeken tot clementie werd hij in 1985 geëxecuteerd.

Omdat hij zich had aangesloten bij een groep die zich gewapend verdedigde kon Amnesty International niet voor hem opkomen. In plaats van een adoptiegroep zocht een zogeheten researchgroep uit de Betuwe contact met Lestario. Ook correspondeerde hij de laatste jaren voor zijn dood vanuit de gevangenis met Quakers in Engeland. Lestario was protestant, zijn vrouw katholiek. De Britten die met Lestario correspondeerden hebben zijn brieven en brieffragmenten verzameld in een boek dat in een hele kleine oplage is verschenen onder de titel *The Last Years of Gatot Lestario*.

Op 20 april 1983 schreef hij over de aanklachten tegen hem en zijn vrouw, die als communist ook was gearresteerd: 'Wij worden er allebei van beschuldigd betrokken te zijn geweest bij een politieke kwestie die zich 17 jaar geleden afspeelde. We zitten nu al 14 jaar in de gevangenis. In mei 1978 werd mijn vrouw tot vijftien jaar veroordeeld zonder aftrek van tien jaar voorarrest. Dus kreeg zij 25 jaar. Ik werd negen jaar geleden ter dood veroordeeld.'

In een volgende brief merkte Lestario bijna terloops op dat de Kalisosok-gevangenis, waar hij eerst zat opgesloten, bekend stond als een van de meest strenge en meedogenloze in het land. Tussen 1965 en 1968 waren daar volgens hem 680 mensen gestorven aan honger en oedeem.

Over zijn eigen situatie: 'Eenzaamheid is de vijand die ik het meeste vrees. Daarom bestrijd ik die eenzaamheid met zo veel overtuiging en over het algemeen met succes door te studeren en te sporten. Ik heb het echt over de noodzaak van studeren om er veel mee te bereiken zuiver als manier om fysiek te overleven. Het is natuurlijk vanzelfsprekend dat je daarvoor voedsel en water en ook een onderkomen behoeft. Maar eenzame mensen zijn gek geworden of sloegen de hand aan zichzelf ook al hadden ze het warm genoeg en hadden ze voldoende te eten'.

Begin juli 1985 ontvingen Lestario's vrienden een briefje dat vermoedelijk afkomstig van een medegevangene: 'Om 11 uur 's avonds op 30 juni '85 begon de bijeenkomst. Gatot glimlachte zoals altijd. Hij gaf geen boodschap mee aan zijn moeder. Op 1 juli 1985 werden zij naar 'the killing fields' (Sekip Pamekasan) gebracht. Drie strijders vielen met veel kogels van Grote Fascisten in hun lichaam. Zij werden in een gat begraven (Gatot, Djako en Rustomo). Hun stoffelijk overschot werd op 2 juli 1985 overgebracht naar de begraafplaats van de Pamekasan gevangenis'.

Gatot en zijn inmiddels overleden vrouw lieten een dochter en een zoon na. Hun kinderen hebben afstand gedaan van hun ouders, omdat zij anders als kinderen van politiek 'besmette' ouders geen schijn van kans hadden op een maatschappelijke carrière. Zij veranderden hun naam en werden geadopteerd door een ver familielid. Hun ouders stonden achter deze noodzakelijke stap. Zij hebben nu beiden een redelijk goede baan.

Er zijn maar enkele ex-tapols die hun herinneringen aan hun detentie hebben geplubliceerd. Naast de schrijver Pramoedya Ananta Toer (Het lied van een stomme) noteerde de Britse Carmel Budiardjo de ervaringen die zij vier jaar ondervond in een vrouwenkamp: *Surviving Indonesia's Gulag*.

Af en toe namen Wil en ik een korte vakantie, of bezochten vrienden in Bogor. Ik wilde naar Bandung, waar ik als kind de oorlogsjaren had doorgebracht. We namen een hotelletje niet ver van de plek waar ik woonde vóórdat ik met mijn moeder en zusjes in het kamp verdween. Het zien van het oude huis, nu, zoals bijna overal met een grote schutting er omheen, deed me niet veel meer.

Wil drong erop aan dat we ook nog even naar het oude vrouwenkamp Cihapit zouden rijden. Ik voelde er niet veel voor, maar goed. We reden met die enorme auto van ons de Jalan Riau (toen de Riouwstraat) af. Ik dacht: nu komt zo links het voormalige Oranjeplein, waar de gaarkeuken was en dan de Djoharlaan (nu ongetwijfeld Jalan Johar) met op de hoek het verdiepingshuis waar we woonden. Alle afstanden bleken zo veel korter dan in mijn herinnering, dat we er voorbij waren voor we het wisten. Toen ik dacht ergens halverwege het kamp te zijn stonden we al aan de Jalan Afro-Asia, de voormalige Grote Postweg, die de grens van het kamp markeerde. Ik vond het wel goed zo. Ik was me er toen nog niet van bewust dat ik op een dag onaangenaam zou worden verrast door herinneringen aan mijn kampverleden. Toch denk ik dat mijn weerzin om er te gaan kijken met angst voor die periode te maken moet hebben gehad. Deze houding van onverschilligheid had immers niets te maken met mijn meer ideologisch bepaalde afkeer van 'nostalgisch' tempo doeloe.

Het nieuws en de berichten die ik doorgaf aan de GPD en de VARA verschilden nogal van aard in de zin dat ik in mijn korte radiostukjes - van hooguit twee minuten - wat feller was in mijn kritiek op het regime van Soeharto dan in mijn artikelen. Dat had voornamelijk te maken met het feit dat de VARA een socialistische omroep was en Dingen van de Dag binnen de VARA misschien nog het meest radicale eiland vormde.

In juli 1972 werd ik het land uitgewezen. Dat gebeurde via een omweg. De Indonesische veiligheidsdienst maakte gebruik van het feit dat ik in het land verbleef op een toeristenvisum dat maximaal een jaar geldig was. Een tweede argument had te maken met de invoering van een nieuwe Indonesische perswet. Deze wet maakte

het noodzakelijk dat mijn werkgevers opnieuw een accreditatie zouden aanvragen. Ik moest het besluit over de verlening van deze accreditatie in het buitenland afwachten; mijn toeristenvisum kon immers niet meer worden verlengd. Het zou, zo stelden de bevoegde autoriteiten mij gerust, twee, hooguit drie weken duren.

Maar ik vertrouwde het niet. Vóór ik naar Singapore afreisde, waar ik de gebeurtenissen zou afwachten, informeerde ik de voorzitter van de Foreign Correspondents Club, de Engelsman Brian May, en vroeg hem alert te blijven en direct tot actie over te gaan als ik onverhoopt geen nieuwe accreditatie zou krijgen.

Na drie weken was ik het wachten in Singapore beu en besloot met de trein naar Kuala Lumpur te gaan en vervolgens, ook per trein, door te reizen naar Bangkok. Vandaar vloog ik door naar Hong Kong om, net als ik in Singapore, Kuala Lumpur en Bangkok had gedaan, te onderzoeken of die plaatsen geschikt zouden zijn als nieuwe standplaats voor het geval Jakarta me een nieuwe benoeming zou weigeren. Ik had de laatste maanden al met de gedachten gespeeld en daarover ook gecorrespondeerd met mijn opdrachtgevers in Den Haag (GPD) en Hilversum, om vanuit een minder geïsoleerde plaats als Jakarta veel meer te schrijven over de ontwikkelingen in heel Zuidoost Azië. Mijn voorlopige conclusie was dat Hong Kong de meest ideale plaats was als Verre Oostencorrespondent. Dáár zaten de meeste Asia- en China-watchers.

Terug in Singapore begaf ik me direct naar de Indonesische ambassade om te horen of er al bericht was uit Jakarta. Dat was het geval: ik mocht niet meer terug, zelfs niet om mijn zaken daar af te wikkelen. Een reden werd niet gegeven.

Vanaf dat moment begonnen Brian May in Jakarta, de Nederlandse Vereniging van Journalisten en het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken een klein offensief. Tegen mijn uitwijzing werd krachtig geprotesteerd en verzocht werd mij tenminste voor een korte tijd toe te laten om mijn zaken in Jakarta af te handelen. Het was onzeker of die pleidooien iets zouden uithalen. Ik rekende er niet op. Wil had de onaangename taak om maar vast te beginnen met inpakken, de huur op te zeggen en de auto te verkopen.

Na drie weken kreeg ik toch toestemming om voor twee weken terug te gaan, onder de voorwaarde geen journalistieke arbeid te verrichten. Nu stond Wil er tenminste niet meer alleen voor. Ik bedankte Brian May en onze ambassadeur, mr. Hugo Scheltema voor hun succesvolle bemiddeling mij nog even naar Indonesië te laten terugkeren. Brian zei van meet af aan een sterk vermoeden te hebben gehad dat ze mij wilden uitwijzen. De meest waarschijnlijke reden achtte hij mijn artikelen over Buru.

Het Indonesische ministerie van Buitenlandse Zaken was het duidelijk niet eens met het besluit van de militaire veiligheidsdienst mij de deur te wijzen. Ik heb het minister Adam Malik nog persoonlijk gevraagd of hij iets wist over de aanleiding voor mijn wegzenden. 'No', zei hij, 'maybe you have been too critical.' Dat idee had

ik zelf ook al.

Ongeveer een jaar later, toen ik op reportagereis was in Cambodja trof ik in Pnom Penh als Indonesische zaakgelastigde de man aan die naast Alatas op Buitenlandse Zaken in Jakarta de contacten onderhield met de buitenlandse pers. Hij verzekerde me nogmaals dat BZ zeer tegen mijn uitwijzing was geweest. Kon hij nog iets voor me doen? In die tijd trachtte de Indonesische generaal en diplomaat Darsono - hij viel later bij het Soeharto-regime in ongenade en verdween na een geruchtmakend proces de gevangenis in - namens een aantal Aziatische landen te bemiddelen in het Indo-Chinese conflict. Hij wees alle verzoeken om interviews van de internationale pers af, maar ik wilde dat toch proberen. Dat heeft de man toen keurig voor me geregeld; ik mag aannemen zonder overleg met de militaire veiligheidsdienst in Jakarta, waaraan ik mijn uitwijzing te danken had.

De Indonesische pers besteedde veel aandacht aan mijn uitwijzing. Het dagblad Sinar Harapan opende er de voorpagina mee onder de kop: Nederlandse Journalist Schumacher Mag Niet Langer in Indonesië Blijven. De meeste kranten gaven uitsluitend de feiten weer en noteerden trouwhartig nietszeggende ministeriële woordvoerders. De krant Kompas durfde zich als enige achter de opinie van de Foreign Correspondents Club te stellen dat ik door het ministerie van Migratie, dat over mijn verblijfsvergunning ging, misleid was toen het mij vertelde dat ik in Singapore even een nieuwe accreditatie moest afwachten.

Ook mijn vrienden van het weekblad Tempo, dat uiterst geraffineerd in staat was tussen de regels door toch kritiek op het regime te leveren, schreven een aardig stukje onder het kopje Peter Pergi (Peter vertrekt). Er stond een foto van me bij met het onderschrift: Oordeel: "niet fatsoenlijk". Tempo, dat in 1994, na al enige malen een tijdelijk verschijningsverbod had opgelegd gekregen, definitief moest sluiten, had zich als enige goed laten informeren over de achtergronden van mijn correspondentenschap uit onafhankelijk bron (vermoedelijk Princen).

Zijn opdracht: het vervangen van H.J. Princen als GPD-correspondent om het bezoek van Koningin Juliana te verslaan. Volgens bepaalde bronnen werd het als onverstandig gezien om Princen reportages over dit bezoek te laten verzorgen en koningin Juliana te interviewen. Princen was immers een voormalige Nederlandse soldaat die overliep en vocht voor de Republiek Indonesia. Schumacher werkte ook voor de VARA, een Nederlands radiostation dat banden onderhoudt met de Partij van de Arbeid. Hij was actief met het verzamelen van nieuws, ondermeer wat betreft de studentenacties die waren gericht tegen het zogeheten mini-project van mevr. Soeharto. Ook bezocht Peter Buru. De Indonesische regering volgde zijn activiteiten op de voet. Hij was de enige die generaal Sumitro [hoofd militaire veiligheidsdienst] openlijk durfde te vragen wat er waar was van de geruchten betreffende een conflict tussen hem en generaal Ali Murtopo [chef van een andere veiligheidsdienst]. Bijna niemand in Indonesië wist wat Peter Schumacher schreef, maar na zijn bezoek aan

Buru kreeg hij het gevoel dat de Indonesische regering hem op een goede dag zou uitwijzen.'

Volgens Tempo gingen de autoriteiten in Jakarta daar niet onmiddellijk toe over, omdat dit te veel onrust zou wekken in Nederland en daarmee de Nederlands-Indonesische betrekkingen zouden kunnen worden geschaad. Zij wachtten, veronderstelde Tempo, liever tot een moment dat op juridische gronden mijn visum niet meer kon worden verlengd.

Ook zei Tempo de indruk te hebben gekregen dat de Nederlandse ambassade niet veel prijs stelde op een langer verblijf van me en citeerde een reactie van persattaché Roland van den Berg op de vraag of de ambassade tegen mijn uitwijzing had geprotesteerd: 'Dit is een privé-zaak. Waarom zouden wij protesteren. Indonesië heeft toch het recht om buitenlanders een verblijf hier langer onmogelijk te maken. Zo is het toch'?

Het is interessant dat Tempo verwijst naar het feit dat Princen, als (anonieme) medewerker van de GPD het koninklijk bezoek beter niet kon verslaan. Princen had me er al eens op gewezen dat hij had gehoord dat `hofkringen` zijn aanwezigheid als verslaggever tijdens het koninklijk bezoek ongewenst achtten. Deze wens is vermoedelijk via een functionaris van Buitenlandse Zaken doorgegeven aan de hoofdredactie van de GPD. Die gaf er gehoor aan. Het kan ook zo gegaan zijn dat de GPD evenmin erg gelukkig was met deze kwestie. Het bedrijf liep het reële risico dat bijvoorbeeld De Telegraaf zou onthullen dat de GPD gebruik maakte van de 'verrader en communist' Princen. Er was dus enige haast geboden bij de benoeming van een nieuwe correspondent. Dat lukte. Er was blijkbaar geen tijd meer om mij anders dan op een toeristenvisum in Jakarta te stationeren. Een meer gedegen accreditatie had het voor de Indonesische autoriteiten naar alle waarschijnlijkheid minder eenvoudig gemaakt mij weg te sturen.

Een tweede punt dat mijn positie van meet af aan kwetsbaar maakte was de door de GPD min of meer verplichte koppeling aan de dissident Poncke Princen, die mij moest inwerken. Ik heb daar uit journalistiek oogpunt ongetwijfeld groot voordeel aan gehad, maar die koppeling maakte van mij al direct een potentiële verdachte. Ik denk dat de GPD, maar ook ikzelf, dat toen onvoldoende hebben onderkend.

In Nederland meldden de meeste kranten mijn uitwijzing in een kort bericht zonder verder commentaar. Alleen de VARA Gids en De Groene Amsterdammer kwamen met commentaren. Later vernam ik tot mijn verontwaardiging dat de VARA nooit tegen mijn uitwijzing heeft geprotesteerd.

Wil en ik maakten van de gelegenheid dat ik even terug mocht komen gebruik om een tochtje met de auto te maken naar Lebak, waar Multatuli's Max Havelaar zich afspeelt. Kort tevoren was voor het eerst een Indonesische versie van het boek verschenen. Bij mijn terugkomst in Nederland schreef ik over mijn verblijf van een

jaar in Jakarta een groot artikel voor Vrij Nederland. Daarin nam ik ook een stuk op over de onverwachte reacties die de verschijning van de Max Havelaar in het Bahasa Indonesia had veroorzaakt bij de nazaten van de regent van Lebak.

'De initiatiefnemer en tevens degene die het voorwoord schreef van het vertaalde werk, Gerard Thermorshuizen [toentertijd docent Nederlands aan de Universiteit van Jakarta], raakte zo bezeten van de Max Havelaar dat hij uitgebreide expedities ondernam in de streek van Lebak (Banten, West-Java). Het districtshoofd, dat een verre neef bleek te zijn van de roemruchte regent van Lebak, voelde veel voor een ceremoniële aanbidding van de eerste exemplaren op het dorpsplein van Rangkasbitung, de hoofdplaats van Lebak.

De Nederlandse ambassade wilde aan zo iets wel meewerken en besloot cultureel attaché Roland van den Berg de plechtigheid te laten verrichten. Dat was het districtshoofd te min. Door middel van frequente bezoeken aan de ambassade wist hij het voor elkaar te krijgen dat de ambassadeur zelf zou komen.

Ambassadeur Scheltema begon de verzamelde gemeente toe te spreken met een citaat uit de beroemde toespraak tot de hoofden van Lebak, die in grote getalen aanwezig waren. Deze zeer geanimeerde bijeenkomst zou een pijnlijk staartje krijgen. De nabestaanden van de regent, onder wie twee achterkleinzons, die een exemplaar van het boek van de ambassadeur kregen aangeboden, verdiepten zich in het boek. Zij raakten in grote opwinding toen bleek dat Multatuli met hun befaamde overgrootvader aardig de vloer had aangeveegd.

Zij reageerden fel en ook enkele kranten toonden zich geërgerd, omdat hun was gebleken dat Multatuli niet zo zeer het koloniale bestuur op de korrel nam - wat iedereen altijd denkt die het boek niet of slechts oppervlakkig gelezen heeft - maar veel meer een aanval deed op het feodale stelsel. Voor de goede verstaander was het overduidelijk dat er in die meer dan honderd jaar niet zo verschrikkelijk veel was veranderd. Bij vervanging van enkele figuren uit het boek door militaire commandanten zouden op pijnlijke wijze parallellen met het Indonesië van nu naar voren springen.'

In het zelfde VN-artikel haalde ik een herinnering op aan een gesprek met een ambasadefunctionaris toen ik net in Jakarta was. 'Op die receptie komt op een gegeven moment een functionaris van de ambassade naar me toe en vraagt op de man af: "Wat denkt u als linkse VARA-man van de huidige situatie in Indonesië?" Als ik me nogal op de vlakte houd, want het gaat hem niets aan hoe ik erover denk en bovendien ben ik net aangekomen, probeert de man het met een provocerende vraag: "Geloof u niet dat Indonesië gebaat zou zijn met het Chinese model?" Ik sta verstomd over zo veel bothed, maar antwoord wel en zeg iets dat het Chinese model echt niet zomaar overal toepasbaar is en dat ik bovendien niet weet of de meerderheid van het Indononische volk dat werkelijk zou willen. Hij vindt dat ik maar een onmarxistisch standpunt inneem. Mijn conclusie was dat men wantrouwen

koesterde tegen mij en wilde weten hoe kritisch ik tegenover het regime stond. Tegelijkertijd bereikte de man ermee dat ik wantrouwen ging koesteren tegen de ambassade. Zo is het 't hele jaar gebleven.'

In het artikel in Vrij Nederland, waar ik voor het eerst het gevoel had geheel vrijuit te kunnen schrijven, signaleerde ik als voornaamste maatschappelijk fenomeen de wijdverbreide angst bij de mensen. Angst vooral voor het intimiderende en harde optreden tegen weerloze mensen, die het regime misschien onwelgevallig zouden zijn, maar in het bijzonder tegen achterblijvende gezinnen van politieke gevangenen, die in kommervolle omstandigheden leefden, omdat ze door iedereen worden gemeden. Te vriendschappelijke omgang met deze tapol-families leiden al gauw tot verdenking zelf ook links te zijn. Als het meeste illustratieve voorbeeld gaf ik dit:

'In één de armste wijken van Jakarta, in Tanah Abang, woont langs de rivier in een uiterst wankel bamboehuisje een vrouw van een jaar of vijftig. Vroeger, in de Soekarno-tijd had ze een goedlopend aannemersbedrijf. Haar man was functionaris van een na '65 verboden vakorganisatie. Ik ben eens bij haar thuis geweest. Ze bezat een zenuwachtig soort 'vrolijkheid', die veel van haar lotgenoten ook hebben. Ze weet niet meer waar haar man gevangen zit, zelfs niet of hij nog leeft. "Het klinkt voor u misschien vreemd", zei ze, "maar ik kan het gewoon niet meer opbrengen naar de betreffende militaire instantie te gaan om te informeren naar mijn man. Ik ben bij dergelijke pogingen al zo vaak vernederd en beschimpt. Ikzelf ben misschien niet meer zo jong en aantrekkelijk, maar andere vrouwen kunnen u vertellen (en dat hebben ze gedaan) hoe de officieren hen zitten te pesten met opmerkingen als "Zo, dat valt zeker niet mee hè, mevrouw, zo'n tijd zonder uw man, als-ie braaf is laten we hem gauw vrij, en meer van dit soort krenkende insinuaties. Ik geloof dat mijn man als hij nog leeft het zal begrijpen dat ik niet naar hem op zoek ga als hij wist wat we moeten doormaken. En wat zou ik voor hem kunnen doen? Misschien wat eten sturen. Het laatste wat ik van hem weet is dat hij twee jaar geleden vanuit Jakarta is overgebracht naar een andere gevangenis" .

Deze vrouw wordt onderhouden door haar zoon, die barkeeper is in een groot internationaal hotel. Ik vraag hem of zijn baas weet dat zijn vader wordt vastgehouden als politieke gevangene. "Nee." zegt hij. Als men het zou weten, zou er dan ontslag volgen?. Hij knikt bevestigend. De zoon is, evenals ieder ander die in loondienst is, in het bezit van een zg. "vrij van Gestapu/G30S verklaring", d.w.z. dat hij, of zijn familie niets met de coup van 1965 te maken heeft gehad. Hoe is hij aan die verklaring gekomen? "Die heb ik voor veel geld moeten kopen" '.

In Nederland werd ik door mijn vrienden die oppositie voerden tegen het Soeharto-regime als held binnen gehaald. Prof. W. Wertheim, destijds voorzitter van het Komitee Indonesië, 'onderscheidde' mij spontaan met de titel van 'ere-voorzitter voor het leven' van het Komitee. Er volgden vergaderingen en protestavonden. Amnesty

wilde dat ik in een vaste rubriek van de BBC over gewetensgevangenen zou verschijnen. Mijn eerste tv-optreden, en live! Bij Amnesty in Londen werd ik uitgebreid uitgehooard over alles wat ik wist van de Indonesische tapols. Met al het materiaal, plus de vele foto's die ik had meegebracht, werd besloten een speciaal nummer te maken. Ik had al mijn foto's van Indonesische politieke gevangenen vrij van rechten aan Amnesty afgestaan. De fotograaf Aart Klein vergrootte belangeloos de beste van die tapol-foto's, die vervolgens op verschillende plekken werden tentoongesteld.

Ook werd ik door linkse groepen in Frankrijk gevraagd. Soeharto zou daar in het najaar een officieel bezoek brengen en de media wisten praktisch niets van wat er in Indonesië gebeurde. Ik logeerde in Parijs bij mensen die de anti-Soeharto-campagne hadden gelanceerd. Ik bleef drie dagen. De laatste avond was bij de schrijfster Marguerite Duras een bijeenkomst met Franse journalisten gepland. Ik moest daar om acht uur zijn, maar liep maar wat rond tot het tijd zou worden. Om iets over half acht vond ik het welletjes en belde aan op het opgegeven adres. De schrijfster ontving me met veel getier: Waarom was ik zo laat! Bijna iedereen was al weg! Ik had er om zes uur moeten zijn. Het misverstand zat'm hier in dat ik 'dix-huit heures' verstaan had als 'huit heures'. Met een Nederlandse correspondentie in Parijs ben ik toen nog naar het persbureau AFP geweest om te zien of er nog wat te redden viel. Die wilden gelukkig nog wel een interviewtje.

Verder kreeg ik twee pagina's aangeboden in het Trotskistische weekblad Le Rouge om mezelf te interviewen. Het mocht in het Engels, de redactie zou het wel vertalen. Ook na het stuk in Vrij Nederland was mijn woede blijkbaar nog niet uitgeraasd. Ik kreeg de gelegenheid om, in het bijzonder over de Nederlandse culturele politiek in Indonesië, een woordje te zeggen in het maandblad De Gids. In die tijd zaten naast mijn 'idool' Anton Constandse ook Harry Mulisch, Hugo Claus en Bram de Swaan in de redactie. Onder de kop Het zit verkeerd met de Nederlandse culturele politiek in Indonesië' signaleerde ik onder de meeste Nederlanders die ik in Indonesië ontmoette een verderfelijke neo-koloniale houding.

In het stuk, dat eindigde met de ietwat theatrale uitroep 'Daar wordt iets fouts verricht!', vermeldde aan het slaat ik dat de culturele afdeling van de Nederlandse ambassade, meer bekend als het Erasmushuis, mijn kritische artikel uit Vrij Nederland had gescheurd vóór het blad op de leestafel terecht kwam. Mijn kritiek op het beleid van de ambassade, die ik zowel in Vrij Nederland als De Gids had geuit, werd door dit voorval slechts bevestigd.

In het algemeen was mij de hernieuwde kennismaking met mijn geboorteland niet meegevallen. Dat dit Indonesië én mijn verleden zich in de jaren die komen gingen nog in zo'n ruime en confronterende mate zouden manifesteren, daar had ik toen geen vermoeden van.

Hoofdstuk IX

Het zou nog acht jaar duren voor ik Indonesië weer in mocht. In 1973 ging ik terug naar Azië. Ik vestigde me als Verre Oosten-correspondent voor Vrij Nederland en de VARA-radio in Hong Kong. Mijn vriendin Wil was in Nederland gaan studeren en wilde in ieder geval voorlopig niet met me mee. Ik vond dat niet zo erg. Onze verhouding verliep steeds moeizamer. Ik wilde wel een tijdje alleen zijn om te kijken

hoe dat beviel. Toen ik in de zomer van 1974 in Nederland terugkwam maakte ik een eind aan onze verhouding. Via een contactadvertentie leerde ik Marja kennen. Kort daarna trok ik bij haar in.

Tijdens mijn reportagereizen in Zuidoost-Azië kwam ik zo af en toe een Indonesiër tegen. Soms op heel onverwachte plekken: uitgeweken communisten in de Chinese Volksrepubliek, maar ook een Nederlands sprekende Indonesische zendeling op Taiwan.

Op weg naar mijn standplaats Hong Kong reisde ik eerst naar Australië, waar net na 23 jaar een sociaal-democratische regering aan het bewind was gekomen. Dat vond Vrij Nederland interessant. Daarna stak ik over naar Oost-Timor, toen nog een Portugese kolonie. Mijn belangrijkste informant op Timor was ironisch genoeg de Indonesische consul in Dili, Tomodok. Hij had kort daarvoor op de Indonesische ambassade in Den Haag gezeten en vond het leuk om Nederlands met me te spreken. Het viel me op hoe verschrikkelijk arm en teneergeslagen de mensen op Oost-Timor waren. Tomodok deelde die mening en zei: 'Het Nederlandse koloniale bewind in mijn land was niet goed, maar wel minstens tien maal milder dan wat hier gebeurt. Het is een schande.'

Twee jaar later vielen Indonesische troepen Oost-Timor binnen en annexeerden het gebied. De gevolgen voor de bewoners waren in één woord verschrikkelijk. Op grote schaal werden mensen vermoord en gemarteld en dat zou de jaren daarna, ook tengevolge van hongersnood, nog veel erger worden. Naar schatting 200.000 mensen stierven. Ik betwifel of diplomaat Tomodok het met me eens zal zijn dat het Indonesische militaire bezettingsregime vele malen repressiever is dan het Portugese ooit is geweest.

In 1974 keerde ik terug naar Nederland. Na een jaartje free-lancen kon ik, voor een groot deel op grond van mijn artikelen voor Vrij Nederland, in september 1975 als verslaggever in dienst komen bij NRC Handelsblad.

In 1980 wilde de hoofdredactie dat ik mee ging met het officiële bezoek van premier Van Agt aan Indonesië. De vraag was of ik sinds mijn uitwijzing in 1972 nog op de zwarte lijst stond. Ik had geluk. Het toeval wilde dat ten tijde van mijn visumaanvraag er net een nieuwe Indonesische ambassadeur in Den Haag was gearriveerd. Hij wilde zich door mij een visum te weigeren niet onmiddellijk al een affaire op de hals halen. Zonder overleg met Jakarta, waar ik, zo bleek later, nog wel degelijk genoteerd stond als persona non grata, gaf hij mij toestemming mee te gaan met de andere journalisten die het bezoek van Van Agt versloegen. De generaals van de militaire inlichtingen- en veiligheidsdiensten accepteerden me noodgedwongen. Om iedere schijn te voorkomen dat ze eigenlijk tegen mijn komst waren heetten zij mij tijdens persbijeenkomsten nadrukkelijk welkom. Alles was vergeten en vergeven. Na Van Agts terugkeer naar Nederland bleek het geen enkel probleem om nog vier weken te blijven.

Eind 1979 waren ten gevolge van grote internationale druk alle niet veroordeelde politieke gevangenen (tapols) vrijgelaten. Onder hen was ook de schrijver Pramoedya Ananta Toer, die ik in 1971 tijdens zijn gevangenschap op Buru had ontmoet. Samen met Poncke Princen ging ik (in '80) naar zijn huis. Het was een ontroerend weerzien. Pram, zoals hij vaak wordt genoemd, sloot mij in zijn armen en vertelde me hoe belangrijk het bezoek van journalisten aan Buru indertijd voor hem was geweest. Hij vertelde ook over de ontberingen die hij en zijn lotgenoten hadden ondergaan. Hij klaagde niet over zijn eigen lot, maar over dat van tienduizenden ex-tapols die geen schijn van kans kregen een nieuw leven te beginnen in de Indonesische samenleving. Allen waren hun burgerrechten en hun pensioenrechten ontnomen. Het regime van de Nieuwe Orde zorgde er verder wel voor dat zij door hun medeburgers werden behandeld als een soort melaatsen, met wie het verdacht was om mee om te gaan. Pramoedya kon in zijn eigen huis weer vrijuit schrijven. Dat bijna alles van wat hij schreef in zijn eigen land verboden zou worden, omdat zijn romans 'subversieve, linkse ideeën' zouden bevatten, wist hij in 1980 nog niet. Het zou hem nauwelijks deren. Er waren genoeg illegale kopieën in omloop en praktisch alles wat hij schreef werd in verschillende westerse talen vertaald.

Twee jaar later kreeg ik weer de gelegenheid naar Indonesië te gaan. Dit keer kon ik mee met minister J. van Dijk van Ontwikkelingssamenwerking. Mijn contacten met dissidenten werden echter niet gewaardeerd. Ik mocht geen dag langer blijven dan de minister. Ik schreef een artikel waarin ik mijn ergenis uitlette over de manier waarop ik voortdurend werd gedwarsboemd door Indonesische voorlichtingsfunctionarissen, maar ook door gebrek aan medewerking en onbekwaamheid van Van Dijks meegereisde voorlichter.

Den Haag was verdrietig maar Jakarta was zeer nijdig en beklagde zich officieel bij de Nederlandse ambassade. Ik belandde weer op de zwarte lijst en NRC Handelsblad mocht in Indonesië, waar het meestal in de grote hotels te koop was, niet meer worden verkocht.

In 1990 reisde ik met mijn vriendin Marja, wier ouders in de jaren dertig ook in Indië hadden gewoond naar Indonesië. Ze was er nog nooit geweest. Ik wilde het haar laten zien en tegelijk nagaan hoe ik stond tegenover mijn koloniale verleden. De test verliep uitstekend. Voor het eerst kon ik zonder enige schaamte of frustratie, soms zelfs met enig plezier, door Jakarta lopen en Marja wijzen waar ik overal had gewoond, op school had gezeten en kattenkwaad had uitgehaald. Sterke behoefte mij voormalige interneringskampen te bezoeken had ik niet.

Als ik al werd vervuld van een gevoel van nostalgie, dan bleek dat toch meer te maken te hebben met de enerverende tijd die ik er als correspondent had gewerkt, dan met 'tempo doeloe' uit de jaren dertig en veertig, de jaren van mijn jeugd. Ik concludeerde tot mijn opluchting dat ik eindelijk, na een worsteling van ruim 25 jaar -

vanaf mijn politiek ontwaken begin jaren '60 - in het reine was gekomen met mijn Indische verleden.

Maar ik was nog niet helemaal klaar. Ten opzichte van de meeste Indonesiërs (behalve de onderdrukkers) was er een ontspannen verhouding, maar hoe zat dat ten aanzien van Indo-Europeanen, nu en in het verleden? Ik herinnerde me hoe ik me als blond totok-jongetje altijd sterk aangetrokken voelde tot de echte Indische jongens, die alles zo veel beter konden, zo veel leniger en 'brani' waren. Ik ondervond die aantrekkingskracht veel sterker dan andere totoks die hun jeugd in Indië hadden doorgebracht, zo bleek uit een kleine steekproef. Waar had mijn ongebruikelijke hang naar het Indische, naar de wereld van de Indo, mee van doen? In 1991 trad ik toe tot het bestuur van het jaarlijks terugkerende Vertelfestival in Amsterdam. Tijdens een programmavergadering stelde ik voor Indische verhalen te laten vertellen door mensen die er vandaan komen. Ik had daar altijd graag naar geluisterd. Toen ik dat idee lanceerde overwoog ik geen moment zelf mee te doen. Maar de Indo's die bereid waren te vertellen - ik kende er niet één van - stonden erop dat ik ook mee zou doen. Ik heb toen een paar echt gebeurde verhalen verteld over de manier waarop ik in Indonesië, maar ook later in Holland nog, als blonde 'Indische' jongen me soms letterlijk moest invechten in de groep van Indo-jongens in de buurt, of op school. Van de vijf medeververtellers ben ik blijvend bevriend gebleven met de enige andere Amsterdammer uit de groep, Dane Beerling.

Dane bleek, behalve een goed verteller ook een gedreven beeldend kunstenaar. Hij wilde onderzoeken in hoeverre hij zelf, maar ook andere beeldend kunstenaars nog sporen van een Indische afkomst konden ontdekken, of opwekken in hun eigen en andermans werk. Dane begon een eigen kwartaalblad, Tjabé Rawit (de naam van een heel scherp Indonesisch pepertje). Daarnaast leek het Dane ook een goed idee om over deze zaken met andere mensen met eenzelfde achtergrond te corresponderen. Zo ontstond een Indische correspondentieclub waarvoor ik door Dane werd uitgenodigd aan mee te doen. Er vielen in de loop der tijd mensen af, ondermeer alle jonge Indo's. De generatiekloof bleek toch iets te groot. Er kwamen anderen bij.

Het per brief uitwisselen van inzichten over kunstbeleving, emoties, jeugdherinneringen, traumatische ervaringen etc, etc ervoer ik als een buitengewoon nuttige, aangename en inzichtgevende exercitie. Mijn relatie tot Indo's, tot andere totoks en tot autochtone Hollanders werd er wat doorzichtiger door.

Op verzoek van een van de correspondentievrienden, Huib Deetman, die regelmatig lezingen organiseerde voor De Vrienden van het Indische Boek in Den Haag, hield ik in 1994 een voordracht onder de titel Totok tussen Indo's. De luisteraars bestonden voornamelijk uit oudere Indo's.

Ik betoogde dat de spanningen tussen totoks en Indo's, zowel in de koloniale tijd als later in Nederland, lange tijd een nauwelijks bespreekbaar onderwerp was geweest, misschien wel een taboe. Dat taboe wilde ik trachten te doorbreken door totoks en

Indo's zo duidelijk mogelijk tegenover elkaar te plaatsen en door hier en daar een beetje te provoceren in een poging discussie uit te lokken.

In Nederlands-Indië ervoeren de meeste Indo's hun maatschappelijke positie als minderwaardig. Wettelijk bestond er geen verschil, maar in de dagelijkse praktijk kwam ontegenzeggelijk een grote mate van achterstelling van Indo's en vormen van discriminerende bejegening door Totoks voor. Toch was racisme nooit een onderwerp van openbare discussie. Zelfs degenen die zich daar het slachtoffer van voelden kwamen niet in actie. Ik denk dat dit verband hield met het feit dat Indo's zich ten opzichte van 'inlanders' in de regel superieur gedroegen, dus zichzelf ook aan discriminatie schuldig maakten.

Officieel bestond in Indië geen racisme. Als er al een wettelijk verschil in behandeling was, dan was dat altijd 'in het belang van de betreffende bevolkingsgroep'. Ik denk dat de ontkenning van bestaande raciale spanningen tussen de verschillende bevolkingsgroepen de ervaringen van Indo's - maar ook van Indonesiërs - alleen maar wranger heeft gemaakt en veel diepere sporen heeft nagelaten dan ze soms zelf willen toegeven.

De economische en maatschappelijke oorzaken van die eerder genoemde animositeit tussen Indo en totok viel in Nederland grotendeels weg. Wat bleef was het paternalistische gedrag van de gerepatrieerde totok. De laatste wierp zich menigmaal op als 'kenner van de Indische wereld' en pretendeerde op grond van die Indische ervaring wel te weten wat goed was voor de Indo hier in Nederland.

De totok kende Nederland wat beter dan menig Indo, die nog nooit in Nederland was geweest. De gerepatrieerde Indo's die dit paternalisme moesten ondergaan protesteerden daar nauwelijks tegen; ze waren soms al blij enig begrip te ontmoeten van mensen die 'hun' Indië hadden gekend. Deze Indo's waren in veel gevallen lamgeslagen door alles wat hen sinds de inval van Japan overkomen was. Eerst de overrompeling door Japan, toen de bezetting, vervolgens de moorddadige Bersiapperiode en de 'nederlaag' tegen de Republiek. Met als voorlopig eindstation een plaatsje in een onbehaaglijk contractpension, waar zij een vernederende 'cursus' Nederlandse properheid kregen opgelegd. De meesten van deze gerepatrieerde Indo's hadden al hun energie nodig om het hier zo goed en zo kwaad als dat ging te redden, want een terug, beseften zij terdege, was uitgesloten. Daarbij stond het belang voor de toekomst van hun kinderen voorop.

Eerlijk gezegd vreesde ik wel wat voor de emotionele gevolgen die mijn betoog zouden oproepen. Kon ik die confrontatie wel aan? De discussie achteraf kenmerkte zich door voorzichtigheid. Dat was zowel een opluchting als een teleurstelling voor me. Het laatste gevoel overheerste. Had ik het wel goed gedaan? Had ik de Indo's nog steeds niet goed begrepen?

Ik ging in gedachten nog eens na waar het in deze kwestie voor mij persoonlijk nou precies om draaide. Hoe beredenerend en rationaliserend ik mijn relaties tot Indo's

ook probeerde te analyseren, ik stelde vast dat er een emotionele component aan zit die moeilijk onder woorden te brengen is. Maar laat ik het toch proberen:

Aan de ene kant voel ik keer op keer een warme genegenheid voor hen met wie ik een grote mate van lotsverbondenheid heb. Tegelijkertijd bekruipt mij gevoelens van ergernis, grenzend aan schaamte over een onder Indo's veel voorkomend gebrek aan zelfbewustzijn, gebrek aan een 'grote bek' om voor zichzelf op te komen. Waar zijn die brani's uit mijn jeugd gebleven? Te vaak overheersen bij Indo's nog gevoelens van minderwaardigheid. Zij - gelukkig niet allemaal - voelen zich overal het slachtoffer van. In zeker opzicht zijn zij ook het slachtoffer van het kolonialisme, maar ze zijn het ook van de dekolonisatie. Desondanks verdenk ik hen er vaak van zich wat al te comfortabel in die slachtofferrol te koesteren. Anders gezegd: veel Indo's van over de vijftig blijken moeilijk in staat te ontsnappen uit de gevangenis van hun eigen verleden.

Die voordracht in Den Haag, die helaas te weinig indringende discussie opleverde, is in 1995 in druk verschenen bij een kleine uitgever in Amsterdam in een oplage van 500 exemplaren. Het stemde mij tevreden dat die voorraad binnen twee maanden was verkocht en dat er in de kranten, misschien wel naar aanleiding van dit boekje, hier en daar toch een polemiek ontstond. Bijvoorbeeld tussen de schrijver en arts Iwan Wolfers en de NRC Handelsblad-redacteur Kester Freriks naar aanleiding van een boek over Indische literatuur, waarin volgens Wolfers veel te weinig aandacht werd geschonken aan Indo-schrijvers.

Ruim twintig jaar eerder, ik was nog maar net een paar maanden in dienst van NRC Handelsblad, gijzelden jonge Molukkers een trein bij Wijster en bezette een andere groep het Indonesische consulaat in Amsterdam. Er ging een schok door Nederland. Maar ook mij lieten deze gebeurtenissen niet onberoerd. De hele 'Ambonezenkwestie', waarmee ik ten tijde van de proclamatie van de Republiek der Zuid-Molukken (RMS) in de beginjaren '50 zo emotioneel was betrokken, maar waar ik inmiddels politiek en ideologisch afstand van had genomen, kwam recht in mijn gezicht terug. Rationeel veroordeelde ik de acties van de Molukkers, maar emotioneel had ik begrip voor hun frustraties als slachtoffers van de zo ongelukkig verlopen dekolonisatie.

In de jaren die op deze gijzeling volgden en tijdens de drie gijzelingsacties daarna (twee in 1977: De Punt en de school in Boven-Smilde; één in 1978: het Provinciehuis in Assen), wist ik als een van weinige journalisten enigszins het vertrouwen van Molukkers te winnen. Niet door hen naar de mond te praten, maar door met hen in gesprek te blijven, ook als er geen nieuws was voor de krant. Het feit dat ik hun taal verstond en sprak hielp daarbij natuurlijk, maar belangrijker was ongetwijfeld dat ik uit eigen ervaring hun achtergronden kende, ook al stond ik, en daar maakte ik geen geheim van, niet meer achter de RMS.

Ten tijde van de onderhandelingen over beëindiging van de gijzelingsactie bij Wijster had ik van Molukse zijde verhalen gehoord dat ex-kapitein Raymond Westerling ook een rol zou hebben gespeeld. Hij zou mevr. Soumokil, de weduwe van de door de Indonesiërs geëxecuteerde president van de RMS, mr. Chris Soumokil, op haar verzoek hebben geadviseerd bij haar poging tot bemiddeling in Wijster. Ik kon dit verhaal nergens bevestigd krijgen. Ik wist ook niet waar ik Westerling zelf kon bereiken.

In 1979 kreeg ik een kans Westerling te ontmoeten. Op de Amsterdamse redactie van mijn krant liep een Indische fotograaf rond, met wie ik regelmatig contact had. Hij vertelde me dat zijn vader bevriend was met Westerling en dat hij wist waar hij woonde. Wilde ik hem ontmoeten dan moest ik, zo adviseerde hij mij, niet van te voren opbellen, maar gewoon aanbellen op een bepaald adres in Amsterdam.

Een zware stem riep van drie hoog 'Wie is daar?' Ik noemde mijn naam en zei dat ik journalist was van NRC Handelsblad. 'Kom boven', klonk het. Ik schudde de hand van een zware man met een baardje die gekleed in t-shirt en onderbroek de afwas stond te doen. Die ontmoeting was de eerste van een hele reeks, waarin ik Westerling leerde kennen als een bijzondere, soms wat tragische, maar redelijk eerlijke man. Hij was bereid overal over te spreken. Hij deed geen enkele poging zijn drastische militaire optreden in Indonesië mooier voor te stellen dan ze waren geweest.

Omdat Westerling zo open was, vertelde ik hem dat ik goed bevriend was met Poncke Princen. Hij ontstak in een scheldkanonade, waarin hij alle bekende, maar onbewezen beschuldigingen over opzettelijk in de val laten lopen van Nederlandse militairen ten beste gaf. 'Wat jij nu doet, Raymond', zei ik, 'is precies hetzelfde wat jij al die mensen verwijt die jou ongenueanceerd beschuldigen. Ik wil deze verwijten aan Princen niet meer horen, zolang jij je beschuldigingen aan zijn adres niet kan bewijzen. Als je dat wel kunt, ben ik de eerste die Princens misdaden zal publiceren.' Hij gaf me gelijk. Ik heb hem nooit meer over Princen gehoord, behalve toen ik hem jaren later vroeg of hij Princen misschien een keer wilde ontmoeten. Dat vond hij best, iedereen was welkom. Princen zag ook wel iets in een open dialoog met zijn voormalige aartsvijand. Die bijzondere ontmoeting heeft nooit plaats gevonden, omdat tegen de tijd dat Princen eindelijk toestemming kreeg Nederland binnen te komen (1994) Westerling al een paar jaar was overleden.

Tijdens zijn verblijf heb ik het er met Princen over gehad. Het speet hem dat hij Westerling niet meer kon ontmoeten. 'In 1950, na die mislukte staatsgreep in Bandung', aldus Princen, 'heb ik nog op hem gejaagd. Ik had hem bijna te pakken. Nu ik na al die jaren terugzie op de gebeurtenissen krijg ik toch enig begrip voor Westerlings actie van toen. Uit zijn oogpunt had hij gelijk met zijn poging de federale staat te redden.'

Princens activiteiten als voorvechter van de mensenrechten in Indonesië zijn in Nederland altijd overschaduwd door zijn controversiële verleden als 'overloper' en

'landverrader'. Dat oudstrijders - overigens lang niet allemaal - aan dergelijke preoccupaties lijden is nog enigszins begrijpelijk, maar dat nagenoeg alle media het zicht op Princens niet aflatende mensenrechtenwerk verliezen is symptomatisch voor het gebrek aan belangstelling voor de mensen, die in Indonesië onder het autoritaire en militaire bewind van Soeharto zuchten.

Toen er in de zomer van 1993 veel ophef werd gemaakt van de weigering Princen een visum voor Nederland te verschaffen, bevond hij zich in Europa om voor de subcommissie van de Verenigde Naties voor de Rechten van de Mens in Genève getuigenis af te leggen over de situatie in Indonesië. Geen enkele Nederlandse journalist, met uitzondering van IKON-televisie, nam de moeite na te gaan wat Princen daar te zeggen had. Om die omissie goed te maken hier enkele passages uit het betoog van Princen in Genève. Zijn pleidooi, dat niet langer dan tien minuten mocht duren, is nu, meer dan twee jaar later, helaas nog net zo actueel als toen.

Hij presenteerde zich als Hadji Princen, dus als islamiet die de pelgrimstocht naar Mekka had volbracht (in 1953). Dit deed hij vermoedelijk om enige indruk te maken op de vertegenwoordigers van moslimlanden in de sub-commissie. Eerst wees hij op de ironie dat hij als dissident nu pas voor het eerst sinds jaren toestemming had gekregen zijn land te verlaten, maar tegelijkertijd verboden werd zijn geboorteland te bezoeken omdat men hem daar als 'landverrader' beschouwde.

Vervolgens wees hij erop dat het Instituut ter Verdediging van de Rechten van de Mens, waarvan hij sinds de oprichting in 1966 voorzitter is, als eerste Indonesische organisatie protest aantekende tegen de door het leger georganiseerde en geëntameerde massamoorden, waarbij, aldus Princen, 'meer dan een miljoen mensen werden afgeslacht.

In die tijd werden er ook honderdduizenden opgepakt en bleven velen van hen zonder vorm van proces soms tot vijftien jaar in arrest. Het communistische spook dat de strijdkrachten creëerden om hun campagne van dood en verderf te rechtvaardigen, veroorzaakte op grote schaal angst bij iedereen die zich uitsprak tegen de misdaden jegens de menselijkheid gepleegd door de regering van de Nieuwe Orde.'

Toen wees Princen de Commissie nog eens op de stelselmatige discriminatie van de inmiddels vrijgelaten ex-politieke gevangenen. 'Zelfs hun kinderen worden uitgesloten verder te studeren wegens de zogenaamde zonden van hun ouders of andere familieleden. In de officiële terminologie beschikken deze kinderen niet over een 'schone leefomgeving', een verachtelijke vorm van discriminatie over generaties, die herinneringen opwekken aan de campagne tegen de Joden onder Hitler en aan datgene waar we vandaag de dag getuige van zijn: de verschrikkingen van 'etnische schoonmaak' die een bloedig spoor trekt over de Balkan'.

'Sinds 1975 toen Indonesische troepen Oost-Timor binnenvielen en het onwettig annexeerden, heeft mijn instituut voortdurend de schendingen veroordeeld jegens de humaniteit van het volk van Oost-Timor, waar naar schatting tweehonderdduizend

mensen - een derde van de bevolking - het leven verloor als gevolg van de oorlog die dat land overstroomde.'

Princen wees er ook op dat het Oosttimorese volk geen andere keus heeft dan zich gewapenderhand, maar ook met vreedzame middelen teweer te stellen tegen de nog steeds voortdurende schendingen van de mensenrechten, ondanks de keiharde maatregelen waar zij vervolgens het slachtoffer van worden.

Daarna wees Princen op de ernstige situatie in Aceh (Noord-Sumatra), waar het Instituut voor Rechtshulp (LBH), dat ook aandacht schenkt aan schendingen van mensenrechten, een uitgebreid onderzoek had uitgevoerd. 'Dit onderzoek heeft ons ervan overtuigd dat een golf van illegale moorden, verdwijningen, willekeurige arrestaties zonder aanklacht, martelingen en oneerlijke processen op grote schaal zijn voorgekomen. Mag ik U een bijzonder weezinwekkend voorbeeld noemen. Toen [Indonesische] militairen in een huis waar hij zich schuil hield een man arresteerden die werd verdacht lid te zijn van de beweging Vrij Aceh, wilden zij bewijzen dat de familie hem te eten had gegeven. In aanwezigheid van de familie sneden zij de maag van de nog levende man open met een commandomes om hen de rijst te tonen, die ze hem te eten zouden hebben gegeven. Ik heb de foto gezien van deze ongelooflijke wreedheid, die me misselijk en kwaad maakte.'

In een slotzin onderstreepte Princen dat Indonesië geen vrije politieke partijen kent, geen politieke rechten, geen vrijheid van vereniging en dat alle parlementsleden door het leger worden gescreend op hun politieke betrouwbaarheid en trouw aan het regime.

Ter aanvulling van zijn mondelinge presentatie overhandigde Princen de Commissie nog een rapport getiteld: Een Cryptische Dictatuur. Dit rapport bevatte een systematisch overzicht van alle schendingen van mensenrechten in Indonesië.

Wie kennis neemt van dit rapport en daarnaast is geabonneerd op het in Londen verschijnende mensenrechtenblad TAPOL (hoeveel kranteredacties zouden een abonnement hebben?) heeft de neiging zich af te vragen of het Indonesische volk nu slechter af dan tijdens het Nederlandse koloniale bewind. Maar ook andere vragen rijzen, zoals: Heerste in Boven Digoel, de strafkolonie op Nieuw-Guinea, een humaner regime dan op het gevangeneiland Buru? Is het Oosttimorese volk na de annexatie door Indonesië, op het punt van de koloniale onderdrukking niet van de regen in een stortbui terecht gekomen? Doet het Indonesische leger in Aceh de strafexpeditie van Van Heutz niet nog eens dunnetjes over?

Op een vergelijking met de koloniale tijd rust een taboe. Dat heeft alles te maken met een nog steeds heersend schuldgevoel over wat Nederland tijdens eeuwen van bezetting, maar specifiek tijdens de Indonesische vrijheidsoorlog (1945-1950), het Indonesische volk heeft aangedaan. Het tragische is dat zolang Nederlanders zich niet van deze historische molensteen rond hun nek hebben bevrijd - immers, dan pas is het dekolonisatieproces voltooid - zij het zichzelf onmogelijk maken doeltreffend kritiek

uit te oefenen op het Soeharto-regime. Dat regime maakt in het afweten van dergelijke kritiek duidelijk gebruik van de in Nederland heersende schuldgevoelens, door Nederlanders er op gezette tijden op te wijzen dat ze geen recht van spreken hebben gezien hun verwerpelijke koloniale verleden. De Indonesische kritiek op minister Pronk, die het openlijk opnam voor de onderdrukte Indonesiërs en daardoor werd gestraft door de opzegging van de ontwikkelingsrelatie (maart 1993), is daar een duidelijk voorbeeld van.

Door zich op een dergelijke manier door Jakarta te laten chanteren maken Nederlanders zich medeplichtig aan de daden van een onderdrukkend regime, dat het Indonesische volk in veel opzichten harder treft meestal dan het geval was tijdens de Nederlandse koloniale bezetting. Iets cynischer gesteld, het 'verbod' om als ex-koloniale Nederlander kritiek te oefenen op de excessen van het Soeharto-regime, maakt het Nederland juist gemakkelijker kritiekloos handel te drijven met de economische conglomeraten rond Soeharto en zijn corrupte familieleden. De juichkreten van Nederlandse zakenlieden over afgesloten miljoenencontracten tijdens het omstreden bezoek van koningin Beatrix in augustus 1995, vond ik beschamend. De koopman en de dominee. De laatste als metafoor voor de christelijke ethici met hun 'blijvende aandacht' voor de mensenrechten in Indonesië. Zolang Nederland zichzelf nog niet heeft gedekoloniseerd, zal het Indonesische volk in zijn strijd tegen het onderdrukkende regime van Soeharto het niet in eerste instantie moeten hebben van massale steun en solidariteit uit Nederland.

Als het regime binnen niet al te lange tijd verdwenen is, dan is voor de nieuwe leiders het belangrijkste probleem dat van de separatistische bewegingen van Acehers, de Papua's, de Zuid-Molukkers en de Oost-Timorezen. Ook elders broeit het. Het overgrote deel van de circa 500 politieke gevangenen die in 1996 vastzitten worden beschuldigd van separatisme. Zij zijn in opstand gekomen tegen het (onder)drukkende centralisme van Jakarta.

Toekomstige Indonesische leiders bereiden nu al maatregelen voor om deze en andere separatistische bewegingen verre gaand tegemoet te komen. Het zou mooi zijn als een nieuw Indonesisch bewind tot de conclusie zou komen dat het oorspronkelijke denkbeeld van een federaal Indonesië van H.J. van Mook een halve eeuw geleden misschien nu het enige middel is om Indonesië bij elkaar te houden. Als het al niet te laat is. Ik ben niet gerust.

Lexicon

Belanda. Indonesische aanduiding voor Nederlander.

Indo. Afkorting voor Indo-Europeaan, een persoon van Nederlands-Indonesische bloede.

Totok. In Nederlands-Indië veel gebruikte aanduiding - soms met een denigrerende ondertoon - voor een blanke Nederlander. In sommige sommige kringen maakte men

onderscheid tussen twee groepen blanke Nederlanders: slechts de in Indië geboren en getogen Nederlanders noemde men totoks, de anderen werden aangeduid met de term Hollanders.

Indische Nederlander. Andere benaming voor Indo-Europeanen afkomstig uit Nederlands-Indië, of Indonesië. Soms bedoelt men er ook wel alle Nederlanders van Indisch herkomst mee, zowel Indo's als totoks. In sommige kringen is de term Indische Nederlanders enigszins besmet, omdat de NSB in Indië de term zou hebben gecreëerd in een poging zijn rassistheorie te verdoezelen.

Indischman. Benaming voor een Nederlander, van welke kleur dan ook, die zich in Nederlands-Indië geworteld voelde.

Inlander. In de koloniale tijd aanduiding voor Indonesiër.

Gelijkgestelden. Inlanders en andere Aziaten die volgens de wet aan Europeanen werden gelijkgesteld.

Vreemde Oosterlingen. Personen die noch tot de groep der Nederlanders of met hen gelijkgestelden behoorden noch inlander waren. Vreemde Oosterlingen vond men voor het overgrote deel onder Chinezen en Arabieren.

Non-coöperatieven. Inlanders die weigerden met de koloniale macht samen te werken.

Covim. Commissie voor de Organisatie van Vrouwenarbeid in Mobilisatietijd. Opgericht in Batavia in 1939.

Repatriëring. De massale komst van Nederlanders of gelijkgestelden naar Nederland vanaf 1945 tot halverwege de jaren zestig. Deze mensen werden gerepatriëerden of repatrianten genoemd.

Warga Negara (Indonesia). Tot Indonesisch staatsburger genationaliseerde buitenlander.

Spijtoptant. Nederlanders die na de onafhankelijkheid van Indonesië geöpteerd hadden voor het Indonesische staatsburgerschap maar daar vanwege toenemende anti-Nederlandse acties in Indonesië - ook jegens Warga Negara's - weer Nederlands staatsburger wilden worden teneinde naar Nederland te kunnen repatriëren.

Contractpension. Eerste opvang voor repatrianten uit Indonesië. De overheid had met pensionhouders in het hele land contracten gesloten teneinde de grote stroom te kunnen opvangen.

Volksraad. Een soort volksvertegenwoordiging in Nederlands-Indië met beperkte bevoegdheden, waarvan de leden deels benoemd en deels gekozen werden. Opgericht in 1916. De Raad bestond vanaf eind jaren '20 voor de helft uit 'inlanders' en voor de andere helft uit Nederlanders, Chinezen en Arabieren.

IEV. Indo-Europees Verbond, een in 1919 opgerichte vereniging ter bevordering van de sociale, morele en intellectuele ontwikkeling van de Indo-Europeaan. De IEV had ook vertegenwoordigers in gemeenteraden en in de Volksraad.

Pemoeda. Jonge Indonesiër (moeda betekent jong), onder deze naam tijdens de Japanse bezetting georganiseerd. Na de capitulatie van Japan onderscheidde de Pemoeda's zich als fanatieke strijders voor de onafhankelijkheid.

Bersiap. De periode tussen september 1945 en april 1946. De naam is ontleend aan het Indonesisch woord bersiap dat zo veel betekent als 'maak je gereed' (in militaire termen: 'geeft acht!'). De veelal jonge en militante Indonesische revolutionairen, ook bekend als Pemoeda's, gebruikten deze krijgshaftige slogan als zij ten aanval trokken tegen Nederlanders, of tegen landgenoten die zij ervan verdachten met de Nederlanders te sympathiseren.

Laskar. Ongeregelde Indonesische strijders tijdens de vrijheidsstrijd.

Merdeka. Vrijheid. Belangrijkste strijdkreet van de Indonesische revolutionairen. Op massabijeenkomsten riep de leider tetap (voor altijd) en antwoordde de mensen: merdeka.

Soekarela. Lid van het Indonesische vrijwilligersleger tijdens de Japanse bezetting, de Peta.

Peta. Acronym voor Pembela Tanah Air (Troepen ter Bescherming van het Vaderland). Dit korps van Indonesische vrijwilligers werd door de Japanse bezetter op Java opgericht. Leden van de Peta, zogeheten Soekarela's, namen tijdens de Indonesische revolutie deel aan de onafhankelijkheidsstrijd.

Heiho. Indonesische hulpsoldaat tijdens de Japanse bezetting.

Kenpetai (ook wel geschreven Kempetai). De gevreesde Japanse militaire politie, die keihard optrad tegen iedereen die ervan werd verdacht een actief tegenstander van de bezettingsmacht te zijn. Ook gebruikte men wel kortweg de term Kenpe.

Romoesja. Letterlijk vrijwilliger, maar in de praktijk Indonesische dwangarbeider, die tijdens de Japanse bezetting op Java of elders in Zuidoost-Azië te werk werd gesteld.

Pelopor. Met de naam Barisan Pelopor werden groepen Indonesische paramilitaire jongeren aangeduid die tijdens de Japanse bezetting langs de dorpen trokken om de door de Japanners bepleite Groot-Aziatische Gedachte te verspreiden. Hun sterkte werd geschat op 80.000 leden. Soekarno was hun commandant. Tijdens de Indonesische vrijheidsstrijd duiden Nederlandse militairen hun tegenstanders denigrerend aan als 'ploppers'. Het woord pelopor is een Indonesische verbastering van het Nederlandse voorloper (verkenners). De term wordt heden ten dage nog steeds gebruikt in de betekenis van model-burger.

Tentara Nasional Indonesia (TNI). Het Nationale Indonesische Leger.

Tentara Peladjar. Strijdgroep van Indonesische studenten en scholieren die deel nam aan de Indonesische revolutie. In 1948 integreerde de TP in het nationale Indonesische leger, de TNI.

PID. Politieke Inlichtingendienst. Deze Indische overheidsdienst moest mensen die ervan werden verdacht politiek onbetrouwbaar te zijn, zoals ijveraars voor onafhankelijkheid, of zij die pro-Japans op pro-Duits waren, in de gaten te houden. De PID trad tijdens de Japanse bezetting op als hulpdienst van de Kenpetai onder de naam Dienst voor de Bewaking van de Staatsveiligheid, in het Indonesisch afgekort tot DPKN.

Rapwi. Afkorting van Recovery of Allied Prisoners of War and Internees. Een Britse organisatie die in 1945 en 1946 verantwoordelijk was voor de evacuatie van geallieerde krijgsgevangenen en (burger)geïnterneerden in Indonesië. Deze mensen werden kortweg Apwi's genoemd.

Popda. Aconym voor Panitia Oeoesan Pengangkoetan Djepang dan APWI (Organisatie voor het Transport van Japanners en Apwi's). Indonesische organisatie die in 1946 en 1947 in overleg met het Britse interimbestuur de evacuatie verzorgde van enkele tienduizenden door de Republiek geïnterneerde (Indo-)Europese burgers.

Tapol. Acronym voor tahanan politik, politieke gevangenen.
. De Nieuwe Orde. Het regime onder leiding van Soeharto, dat na de

Orde Baru staatsgreep van 1965 aan de macht kwam.

Gestapu/G30S. Acronym voor Gerakan september tiga puluh (Beweging van de 30ste september). Mensen die betrokken waren - of van betrokkenheid werden verdacht - bij de staatsgreep die plaats vond in de nacht van 30 september en 1 oktober 1965. De mensen die behoorden tot deze groep werden door de leiders van de Orde Baru beschouwd als communisten. Zij dienden te worden vervolgd.

Bronnen

Inleiding

Hendrik. L. Leffelaar, Through a Harsh Dawn. A boy grows up in a Japanese prison camp. Barre Publishing Company, Barre, Mass., 1963.

Hoofdstuk 1

Dr. L. de Jong, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 11 b. Uitgegeven bij Martinus Nijhoff, Leiden, 1985

De Java-Bode, 8 december 1941.

Soerabajasch-Handelsblad, 13 maart 1942.

Brief Lucia Cousijnse-van Baren over situatie bij KPM-gebouw begin 1942. 1980.

Solo-Bandoeng 2/3/'42-12/3/'42. Verslag van een dienstreis door B.H. Moltzer. Inspecteur van Politie I. In eigen beheer uitgegeven door zoon Reggy Moltzer, Hilversum, 1992.

Jan Eggink. De eerste elf maanden na Pearl Harbour. Java, 7 december 1941 - 17 november 1942. Oorlogsdagboek.

F. J. Suyderhoud, Bandoeng 1942-1945; iets over het leven buiten de kampen. Eigen beheer, Maassluis, 1985.

Kapitein S.H. Spoor in: Verslag betreffende de Krijgsverrichtingen in Nederlands-Indië. 1942.

Brieven uit eigen familiearchief.

Hoofdstuk 2

Dr. L. de Jong, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 11b. Martinus Nijhoff, Leiden, 1985.

Mr. L.F. de Groot, Berechting Japanse Oorlogsmisdadigers in Nederlands-Indië, 1946-1949. Temporaire Krijgsraad Batavia. Art & Research, Den Bosch, 1990.

F.J.Suyderhoud, Bandoeng 1942-1945, een schets van het leven buiten het kamp Eigen beheer. Maassluis, 1985.

Dr. Aiko Kurasawa, Mobilization and Control: A Study of Social Change in Rural Java, 1942-1945. Proefschrift, Cornell University (USA), 1988.

Shigeru Sato, War, Nationalism and Peasants. Java under the Japanese Occupation 1942-1945. 1994. M.E. Sharpe, INC, Armonk (NY), 1994.

Economisch Weekblad voor Nederlands-Indië. Jaargang XII, no 8, 4 mei 1946.

Tijdschrift. De Rechten van het Verzet. 1986.

Dagblad De Waarheid, verschillende artikelen over Indonesiërs in het verzet in Nederland.

Rupert Lockwood, Black Armada. Australasian Book Society. Sydney, 1975.

Koninklijke Woorden over Nederland-Indonesië. Wereldbibliotheek-Vereniging, Amsterdam-Antwerpen, 1950.

Mededelingen J.K. Brocades Zaalberg over situatie in bezet Bandoeng, Wassenaar, 1992.

Interview van de auteur met Surinaamse oudstrijder Anton Semmoh in NRC Handelsblad, 2 mei 1989.

Brieven uit eigen familiearchief.

Hoofdstuk 3

Ds. J. van der Linden, gesprek met de auteur, Amersfoort, 1996.

Peter Schumacher, Daar liep ik dan, spillepoot die ik was, in De Groene Amsterdammer, 14 augustus 1985.

Robert Cribb, Regional Dynamics of the Indonesian Revolution onder redactie van Audrey R.Kahin. University of Hawaii Press, Honolulu, 1985.

Correspondentie van de auteur met de gepensioneerde Britse generaal Philip Christison, in 1945 en 1946 commandant van de Britse troepen in Indonesië, 1984.

Public Record Office (Britse Staatsarchieven), Londen.

Nieuws voor de Kampen, 17 september 1945 (no. 11) en 7 oktober 1945 (no. 31).

R. Lockwood, Black Armada. Australasian Book Society, Sydney, 1975.

Dr. L. de Jong, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 11 b. Martinus Nijhoff, Leiden, 1985.

Kapitein N. S. Gupta, delen uit het interview dat Arjan Onderdenwijngaard en Theo Wilton van Reede in 1984 in Calcutta met hem maakten.

Mary C. van Delden, Bersiap in Bandoeng. Een onderzoek naar geweld in de periode van 17 augustus 1945 tot 24 maart 1946. Eigen beheer, Kockengen, 1989.

J.R. van Diesen (eindredactie), Semarang, beeld van een stad. Asia Maior, Purmerend, 1995.

Jack Boer. Gesprek met de auteur. Capelle a/d IJssel, 1990.

Han Bing Siong, Liem Tjing Liam, Oei Tatie en J.M. Rebel, Geschiedenis van de vijfdaagse strijd in Semarang 14-19 oktober 1945. Stichting Reünisten HBS-Semarang, 1995.

Soehendro. Gesprek met de auteur over zijn tijd als commandant van de Tentara Peladjar (Indonesisch Studentenleger), Hilversum, 1995.

Singgih. gesprek met de auteur. Jakarta, 1980.

Semangat Baroe. Tweede Novembernummer 1945.

Hoofdstuk 4

Dr. L. de Jong, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 12. Martinus Nijhoff, Leiden, 1988.

Soehendro. Gesprek met de auteur, Hilversum, 1995.

De Pionier, 1 november 1946 (no.1).
Dr. P.W.J. van der Veur, Introduction to a Socio-Political Study of the Eurasians of Indonesia. Proefschrift, Cornell University (USA), 1955.
Mary van Delden, Operatie POPDA in RIOD Jaarboek 1993.
Dagboek van Frida van Eeckhout, Java, 1946.
Agus Daruch, De Nationalistische Beweging onder de Indo-Europeanen. Jakarta, 1957.
Public Record Office (Britse Staatsarchieven), Londen.
Het Parool, 24 september 1946.
Brief van ex-RAF-korp. Denis Hurl, oktober 1989.
W. S. Kirby, The War against Japan, Hoofdstuk XXVIII (The Netherlands East Indies), Her Majesty's Stationary Office, Londen, 1969.
Interview ex-capt. N.S. Gupta, Calcutta, 1984.
S.L. van der Wal, Officiële Bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische Betrekkingen 1945-1950, deel IV. S.L. van der Wal. Verkrijgbaar bij Martinus Nijhoff, Leiden, 1974.
Brieven van Van Mook 1947. Voor gebruik afgestaan aan de auteur door een toenmalige vriendin van Van Mook.
Brief van prof. mr. P.L. Wery aan de auteur, 19 augustus 1985 met aanvulling in 1995.
De Eerste Stap in Indië. Welkom in Batavia! Hoofdkwartier Adjudant Generaal Dienst Welfare. 1946.
Chris van Esterik, Het litteken van een scheermes, in NRC Handelsblad, 24 november 1984.
Gesprek van de auteur met ex-sgt. KNIL Harry Hammelburg, Rotterdam 1995.
G.L. Tichelman en jhr mr. dr. W.H. Alting van Geusau, NSB-deportatie naar Oost en West. 1945. Een jaar later herverschenen onder de titel Openlegging van Nieuw Guinee door Politieke Delinquenten. D.A.V.I.D., Amsterdam, 1946.

Hoofdstuk 5

Dr. L. de Jong, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 12. Martinus Nijhoff, Leiden, 1988.
Brieven van soldaat Fred aan zijn tante in Amerika, 4 augustus en 23 november 1947.
Verslag capt. N.S. Gupta.
Peter Schumacher, De strijd in Indië en de gemakzucht van de pers, daarin is een interview opgenomen met Henk van Maurik, toenmalig correspondent van De Gelderlander in Indonesië, in NRC Handelsblad, 19 januari 1980.

Krantenarchief De Gelderlander.

Correspondentie met Henk van Maurik, 1980.

Willem IJzereef, De Zuid-Celebes Affaire. De Bataafsche Leeuw, Dieren, 1984.

Kapt. Raymond Paul Pierre Westerling, Mijn Memoires. P. Vink, Antwerpen-Amsterdam, 1952.

Westerling 'De Eenling', Spoor, Amsterdam, 1982. Naar het boek van Dominique Venner, Westerling, guerilla story, uit de serie Les grands Avonturiers, Hachette, Parijs, 1977.

Peter Schumacher, Raymond Westerling en de jungle van het verleden, in NRC Handelsblad, 18 september 1982.

Raymond Westerling, gesprekken en interviews met de auteur, waarvan delen zijn opgenomen in Kortschrift no. 18 NRC Handelsblad en NRC Handelsblad, 18 september 1982.

Dr. S.L. van der Wal, Officiële Bescheiden Betreffende de Nederlands-Indonesische Betrekkingen 1945-1950. Deel III. S.L. van der Wal. Verkrijgbaar bij Martinus Nijhoff, Den Haag, 1973.

George McTurnan Kahin, Nationalism and Revolution in Indonesia. Cornell University Press (USA), 1952/1970.

Henri J.H. Alers, Om een Rode of Groene Merdeka. Vulkaan, Eindhoven, 1956.

Gesprekken met Jan 'Poncke' Princen in de jaren '70, '80 en '90.

Dr. W.K.H. Feuilletau de Bruyn, Naar de Sovjet Republiek Indonesia, Nationaal Comité Handhaving Rijkseenheid, Den Haag, 1948.

N.N., Communism in the Indonesian Republic (gestencilde rapporten), Batavia, 1947 en 1948.

Gesprek van de auteur met Piet van Staveren, Laren (NH), 1985.

Peter Schumacher, De actualisering van de zaak-Aernout. Een onuitroeibare Indische affaire, in NRC Handelsblad, 8 september 1984.

Peter Schumacher, Sporen van de een-orige moordenaar: nieuwe gegevens in de zaak-Aernout, in NRC Handelsblad, 19 januari 1985.

Rapport Zaaijer. Rapport van de Commissie, ingesteld bij Beschikking van Zijne Excellentie de Minister van Oorlog van 18 October 1950 nr. 40-14 Zeer Geheim, ten einde een onderzoek in te stellen naar misstanden, welke beweerdelijk in het voormalige Koninklijk Nederlands Indonesische Leger zich zouden hebben voorgedaan, Den Haag, 9 mei 1951.

Gesprek met voormalig commandant van Poncke Princen, ex-kapitein Karel de Wijk. Mook, 1987.

Dr. L. de Jong, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 12. Martinus Nijhoff, Leiden 1988.

Dr. S.L. van der Wal, Officiële Bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950. Deel IV. S.L. van der Wal. Te verkrijgen bij Martinus Nijhoff, Den Haag, 1974.

Peter Schumacher, De dilemma's van generaal Spoor, de methodes van kapitein Westerling. Hierin opgenomen interviews met J.P.H.E. van Lier, J.E. van Hoogstraten, ex-ritmeester R.L. Smulders en ex-kapitein Raymond Westerling. Kortschrift NRC Handelsblad nr. 18. 1980.

Dullah, Karya Dalam Peperangan dan Revolusi, (Paintings in War and Revolution). PN Balai Pustaka, Jakarta, 1983.

Brief van soldaat Jan L. aan zijn vriend in Bandoeng, 3 maart 1949.

Ton Schilling, Spoor, onze Generaal. H. Meulenhoff, Amsterdam, 1953.

De Excessennota. Sdu Uitgeverij Koninginnegracht, Den Haag, 1995.

J. van Doorn en W. Hendrix, Het Nederlands/Indonesisch Conflict. Ontsporing van Geweld. De Bataafsche Leeuw, Dieren, 1983.

R.J.J. Stevens, Manipulatie van Informatie? De rol van de Nederlandse militaire inlichtingendienst in Indonesisch conflict 1945-1949. Jaarlijkse uitgave van het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis Katholieke Universiteit Nijmegen, 1992.

Brief van auditeur-militair mr. J. Albarda te Medan aan zijn chef in Batavia, 12 december 1949.

Generaal A.H. Nasution, Fundamentals of Guerrilla Warfare. Seruling Masa, Jakarta, 1970.

Holland was Right. Netherlands Information Bureau, New York. 1949.

William R. Mathews, Indonesia Report. The collected dispatches of the American Correspondents who died in Bombay, India July, 1949, on their return from a tour of Indonesia. The Arizona Daily Star, 1949.

Paul Snel, interview met hem in Het Parool, 31 augustus 1949.

Hans Meijer, Den Haag-Djakarta. De Nederlands-Indonesische betrekkingen 1950-1962. Het Spectrum B.B., Utrecht, 1994.

Mr. L.F. de Groot, Berechting Japanse Oorlogsmisdadigers in Nederlands-Indië 1946-1949. Temporaire Krijgsraad Batavia. Art & Research, Den Bosch, 1990.

Gesprek van de auteur met zijn tante (zij wil op eigen verzoek anoniem blijven), 1995.

Hoofdstuk 7

De Sfeer in Djocja. Verslag van een dienstreis naar Djocja van 16-20 Maart 1950. Afdeling Politieke Zaken van Nederlandse Hoge Commissariaat in Jakarta.

Weekblad De Vlam, 21 oktober 1950.

Voorlichtingsboekje Demobilisatieraad Provincie Friesland. 1949.

F. van 't Hooft, Over psychische stoornissen bij Nederlandse Militairen in Indonesië, in Nederlands Militair Geneeskundig Tijdschrift, juni 1949.

W. Kramer, Een jaar militaire psychiatrie bij de troepeneenheden der Koninklijke Landmacht in Indonesië, in Nederlands Militair Geneeskundig Tijdschrift, januari 1948.

W. Kramer, Divisie-psychiatrie. Ervaringen in de tropen, in Nederlands Militair Geneeskundig Tijdschrift, maart 1950.

Dr. F. Doleman, De medische geschiedenis van een infanterie-bataljon der Koninklijk Landmacht gedurende drie jaar actieve dienst op Java, 1946-1950, proefschrift Rijksuniversiteit Utrecht, Van Gorcum & Comp. N.V., Assen 1955.

Hans Meijer, De Nederlands-Indonesische betrekkingen 1950-1962. Het Spectrum, Utrecht, 1994.

Peter Schumacher, Sociaal ongewenst, in NRC Handelsblad, 7 februari 1990.

Marina Godeschalk, Assimilatie en Heropvoeding. Beleid van de overheid en kerkelijk en partikulier initiatief ten aanzien van gerepatrieerden uit Indonesië. Doctoraalscriptie Katholieke Universiteit Nijmegen, 1988.

Verslag van de Commissie ter Bestudering van het Indo-Europese Vraagstuk in Indonesië. Voorzitter mr. Ph.H.M. Werner. Juli 1952.

Maandblad Gerilja (twee nummers onder redactie van Tjalie Robinson), 1955

Audrey R. Kahin en George McT. Kahin, Subversion as Foreign Policy. The Secret Eisenhower and Dulles Debauch in Indonesia. The New Press, New York, 1995.

Masashi Nishihara, The Japanese and Sukarno's Indonesia. The University Press of Hawaii, 1976.

Fien Dikmans-van Bloemen Waanders. Onze wonderbaarlijke vlucht van de Kei-Eilanden naar Nieuw-Guinea, 16 december 1961. Eigen beheer, Wijhe, 1981.

Hoofdstuk 8

The Sunday Mail Magazine (Singapore), weekend bijlage van 1 augustus 1971.

Brabants Nieuwsblad, 13 september 1971.

The Last Years of Gatot Lestario, England, 1985.

Carmel Budiardjo, Surviving Indonesia's Gulag, a Western woman tells her story,

Cassell, Londen, 1996.

Pramoedya Ananta Toer, Het lied van een stomme, Manus Amici/Wereldvenster, Halten, 1991.

Amnesty International, Indonesië Speciaal van Wordt Vervolgd (foto's Peter Schumacher), november 1971.

Amnesty International, Indonesia Special van Wordt Vervolgd (foto's Peter Schumacher), maart 1973.

Brief van de auteur aan vrienden in Nederland, 30 december 1971.

Tempo, artikel over uitwijzing auteur, 5 augustus 1972.

Peter Schumacher, Afscheid van Indonesië, in Vrij Nederland 7 oktober 1972.

Peter Schumacher, Het zit verkeerd met de Nederlandse culturele politiek in Indonesia, in De Gids, no 1, 1973.

Hoofdstuk 9

Peter Schumacher, Op Portugees Timor nemen oude mannen nog hun hoed af voor de blanke, in Vrij Nederland, 7 april 1973.

Peter Schumacher, Totok tussen Indo's. De Kan, Amsterdam, 1995.

Getuigenis Haji P. Princen voor de VN-sub-commissie voor de Mensenrechten, augustus 1993.

Leden van de lijfwacht van Soekarno, onder wie zich opvallend veel Ambonezen evonden. Djogja 1947. (collectie Ben van Kaam)

President Soekarno hield in 1948 een toernee door de onder Republikeins gezag staande gebieden op Sumatra. Hij werd overal met groot enthousiasme ontvangen. Hier is hij ergens aan de zuidkust van het Tobameer. 15 juni 1948. (coll. Van Kaam)

Communistische gevangenen na het neerslaan van de opstand van Madioen. Najaar 1948. (collectie Ben van Kaam)

Derde klas Christelijke Middelbare School (CMS) in Batavia 1948. Gehurkt, derde van rechts: de auteur. (collectie Peter Schumacher)

De Nederlandse Hoge Vertegenwoordiger van de Kroon, A.H.J. Lovink, schudt de hand van de Sultan van Djogja tijdens de overdracht van de soevereiniteit, eind december 1949 in Batavia. Soekarno onttrok zich aan de plchtigheid. (collectie Ben van Kaam)

De Indische vertelgroep 'Betoel' tijdens het vertelfestival in Amsterdam, 1993. Uiterst rechts zitten: Peter Schumacher. Tweede van links zittend: Dane Beerling. (foto Henk Niemand)